

The background of the cover is a dark, moody illustration. It features a close-up of a person's face, mostly in shadow, with their hand resting on a large, vibrant red rose. A small, black and white butterfly is perched on the person's index finger. Wisps of white smoke or mist are rising from the base of the rose. The overall tone is mysterious and romantic.

ПАТРИК ЗЮСКИНД

ИФОР

Бир маҳкум қиссаси

84(4Гер)
3 99

ПАТРИК ЗЮСКИНД

ИФОР

Дирмақум кассаси

Nizomiy nomidagi
TDFU
axborot-resurs
markazi

У 8911/19

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

ТОШКЕНТ

2019

УЎК: 821.112.2-3

КБК: 84(4Гер)

3 – 99

Зюскинд, Патрик

Ифор: роман/ Патрик Зюскинд / Таржимон: Г.Саидганиева. Масъул муҳаррир: М.Акбаров. – Т.: Янги аср авлоди, 2019. – 304 б.

ISBN 978-9943-20-566-6

«Ифор» романи воқеалари бош қаҳрамон Жан Батист Гренуйнинг қисмати билан боғлиқ ҳолда кечади. Роман экзистенциал йўналишда ёзилган бўлиб, рамз ва шиорлар асосига қурилган. Асарда XVIII аср француз жамиятининг чигал қиёфаси кўринади. Уйғониш даврининг ҳақиқий кўзғолонларига қадар бўлган жамият тартиб-қоидалари, дунёси, одамларнинг бадбин манфаатлари тимсолидир. Дунёда муҳаббат шаҳри деб таърифланмиш Парижда меҳру муҳаббатнинг касодлиги, ҳамма нарса пул билан ўлчаниши қаҳрамоннинг одамлар билан ўзаро муносабатларида кўрсатилади. Умид қиламизки, ушбу роман китобхонларимизга манзур бўлади.

УЎК: 821.112.2-3

КБК: 84(4Гер)

Рус тилидан

Гулбаҳор САИДҒАНИЕВА

таржимаси

Масъул муҳаррир

Мирзаали АКБАРОВ

ISBN 978-9943-20-566-6

© Патрик Зюскинд, «Ифор», «Янги аср авлоди», 2019 йил.

СЎЗБОШИ

Немис ёзувчиси ва киносценаристи Патрик Зюскинд бундан 64 йил муқаддам 1949 йилнинг 26 мартида ёзувчи Вильгельм Эмануэл Зюскинд оиласида Германиянинг Амбах шаҳрида туғилган. Аввалига қишлоқ мактабида, кейин эса гимназияда таҳсил олган. Мусиқа бўйича маълумотга эга бўлган, Мюнхен университетида тарих йўналишида ўқиган. Кейинроқ Экс-ан-Прованс (Франция)да ўқиб, француз тилини ҳам ўрганган. Зюскинд альтернатив ҳарбий хизматни ўтагач, турлича: патент бўлимида, рақс залида, стол тенниси бўйича мураббий сифатида ва ҳоказо фаолият билан шуғулланди.

1974 йилдан сценарийлар ёзиш билан машғул бўлди ва у орқали тирикчилигини ўтказди. Унинг сценарийлари асосида муваффақиятли фильмлар суратга олинган. Бир актли монолог тарзида ёзилган «Контрабас» номли биринчи асаридан кейиноқ ёзувчи муваффақият қозонди. Асар қаҳрамони ёлғизликда яшайди, аммо у ёлғиз эмас, ҳамма дардларини тинглайдиган дўсти, чолғу асбоби бор.

1985 йилда «Парфюмер» романи чиққанидан кейин ёзувчи жаҳонга машҳур бўлди. Зюскинд роман воқеаси юз берган жойларда бўлди, «Фрагонард» фирмасида атторлик сирларини ўрганди, роман ёзишда фойдаланган адабий ва маданиятшуносликка оид манбалар билан танишди. Ушбу роман нашридан кейин Зюскинд

замонавий Олмония адабиётининг энг машҳур ва энг кўп ўқиладиган ёзувчиларидан бирига айланди. Роман биринчи марта Швейцарияда 1985 йилда нашр қилинган. Бугунги кунда у Ремарк замонидан бери немис тилида ёзилган энг машҳур роман ҳисобланади ва умумий тиражи 12 миллиондан ортиқ нусхада нашр этилган. Роман жаҳоннинг 46 дан ортиқ тилига таржима қилинган. Роман асосида 2006 йилда «Парфюмер. Бир қотил тарихи» фильми суратга олинган. Маълумотларга кўра, Бернд Айхингер ёзувчидан фильмни суратга олиш учун 15 йил давомида рухсат сўраган. Патрик Зюскинд бундан ташқари, қатор ҳикоя, қисса ва романлар ёзган. Бугунги кунда у машҳур драматург, ёзувчи, сценарийлар муаллифидир. Унинг китоблари қаҳрамонларини ўзаро боғлаб турадиган жиҳат одамлар билан муносабат, тил топишишнинг мураккаблиги ва дунёда ўз ўрнини топишдаги қийинчиликлардир.

«Ифор» («Парфюмер») романи воқеалари бош қаҳрамон Жан Батист Гренуйнинг қисмати билан боғлиқ ҳолда кечади. Роман экзистенциал йўналишда ёзилган бўлиб, рамз ва ишоралар асосига қурилган. Асарда XVIII аср француз жамиятининг манфур башараси кўринади. Уйғониш даврининг ҳақиқий кўзғолонларига қадар бўлган чириган жамият тартиб-қоидалари, одамлар ўртасидаги муносабатларнинг барчаси қўланса ҳид фонидида тасвирланади. Дунёда муҳаббат шаҳри деб таърифланмиш Парижда меҳру муҳаббатнинг касодлиги, ҳамма нарса пул билан ўлчаниши қаҳрамоннинг одамлар билан ўзаро муносабатлари давомида очиб берилди. Энг сара атирлар яратилмиш Париж аслида

қўланса эди, негаки бу ерда инсониятнинг энг тубан, манфур манфаатлари биринчи ўринда турарди. Аслида бу бадбўй инсоннинг бадбин ички дунёси, одамларнинг бадбин манфаатлари тимсолидир. Ёзувчи жамиятнинг ана шу томонларини жирканч манзаралар орқали тасвирлайди. Гренуй меҳрсиз дунёда туғилди, у ҳатто онасидан меҳр кўрмади. Умуман жамият уни рад этган. Асарнинг бошдан-оёғигача, инсоният меҳр-га зор, ҳис-туйғу, муҳаббатсиз ҳаёт фожиадир, деган ғоя кўриниб туради. Бу ғоя Гренуйнинг фикрлари билан ҳам ўз тасдиғини топади. Унинг фикрича, қайнаётган қозондаги гулларнинг гўзаллиги, вужуди бор-йўғи ниқоб, холос, уларнинг моҳияти эса ифоридадир. У инсонларнинг ҳам моҳиятини истайди ва тополмайди. Қизларнинг ташқи гўзаллиги ҳам худди шу гуллар каби уни қизиқтирмайди, балки моҳияти, яъни ифориға қизиқади. Бу ифор инсоннинг гўзал ҳис-туйғуларини рамзидир. Кишилар ўз асл қиёфаларини яшириб ўзларини чиройли кўрсатишга уринадилар. Аслида эса уларнинг ички дунёси хунук. Асарда қуйидаги сатрлар бу ҳолатни жуда гўзал ифода-лайди: «Янги таркибий воситалар яширин қўлансани сезилмайдиган қилдилар, гулларнинг ҳиди ярамас моҳиятни безатди». Гренуй буни билади, шунинг учун одамлар дунёсидан қочишга интилади, асар сўнгида эса шундай одамлар орасида яшагиси ҳам келмай қолади.

Энг нозик ва қимматбаҳо атирлар яратилган Франциянинг зодагонлик ҳаёти аслида халқнинг қурбонлиги, унинг энг гўзал туйғуларини, ҳаёт гули, ифори эвазига юзага келади. Асарда бу ҳолат рамзий тасвирланади, ҳақиқатда халқнинг ҳаёти ана шу аристократия учун қурбон

эди. Қизлар образи аслида Франциянинг келажаги тимсоли эди, чунки бу давр ёш, навраста туйғуларни поймол қилар эди, умуман, инсон ҳис-туйғулари, унинг моҳияти бу жамиятда поймол эди. Романда бунга гулларнинг ёғда қайнаш жараёнини тасвирлаш орқали ишора қилинади: «...уларнинг ўлими шу қадар тез келардики, олдиларида ўзларининг сўнгги муаттар нафасларини ўзлари чўкаётган муҳитга бермоқдан ўзга йўл қолмасди...Ушбу барча гуллардан асроқ гуллар ўз қалбларини шунчаки юлиб олишларига йўл қўймасди, уларни тўғридан-тўғри айёрлик билан алдашга тўғри келарди». Бу ўзликни, шахсни йўқотишга қарши айтилган фикрдир. Ўлик гуллар ҳид таратмасди, дейилади романда, ҳис-туйғусиз, шахс сифатида ўзлигини йўқотган кимсалар ҳам ҳеч қандай фикр билдирмайдилар, уларни бошқариш, улардан фойдаланиш осон кечади.

Ҳар қандай жамиятда ҳам меҳр, инсоний ҳис-туйғулар барқарор бўлмоғи керак, ёзувчи меҳрсиз, тубан кишиларни тасвирлаш орқали ана шу гоёни илгари суради. Бу мажозий ҳикоя баландпарвоз, сунъий гоёларни эмас, ҳақиқатда мавжуд бўлган инсонларнинг, улар муносабатларининг қиёфасини очиб беради. «Ифор»нинг асосий қаҳрамонлари етук характерлар даражасида тасвирланган. Ҳар бир қаҳрамон эса қоларли. Кекса аттор Жузеппе Бальдини ҳам, «тирик ўлик» Гайар хоним ҳам, маркиз де Ла Тайад Эспинасс ҳам, Иккинчи элчи Антуан Риши ҳам ёрқин фигуралардир.

Гренуйнинг ўзи учун яратган атирлари уни турли қиёфаларда кўрсата оларди. Асарда атир бир восита сифатида қўлланилади, холос. Аслида

бу ифор, ҳид эмас, Гренуйнинг таъсир доираси (аураси)дир. У одамларга таъсир кўрсата олиш қобилиятига эга. Ҳар қандай жамиятда ҳам фавқулодда иқтидор эгалари бўлмиш шайтоний туйғулар бошқарган одамлар бўлиши мумкин. Улар турли тоифа учун турли ниқоб билан юзланадилар, бир имо ила жамиятдаги кишиларни истаган томонга бошламоғи мумкин. Тарихдан бизга маълум бўлган жамиятни бошқарган ҳукмдорлар мисолида бунинг гувоҳимиз. Асар қаҳрамонининг ички дунёсини ёзувчи ниҳоятда моҳирона тарзда очиб бера олган. Айниқса, унинг ўз моҳиятини англаб қолган чоғлари, яъни унинг бошқаларнинг ҳидисиз ҳеч ким эмаслиги, у фақат қўланса хилқат эканлигини англаган эпизодлари жудаям таъсирли. У жамиятда ўз ўрнини топа олмаган, меҳр кўрмаган одам. Ёзувчи аслида қаҳрамони Гренуйни эмас, кўпроқ унинг атрофидаги жамият кишиларини фош этаётганга ўхшайди. Чунки улар Гренуйдан ҳам кўра бешафқат: кўнчи Грималь болалар меҳнатидан арзон, деярли текин фойдаланади, уларни ҳайвон сифатида кўради, энг қора ишларга банд қилади, арзимас нарса учун калтаклайди; Гайар хоним, ҳар қандай ҳис-туйғудан мосуво аёл, бир яшар болаларни иштонини ҳўл қилгани учун овқатдан маҳрум қилади; кекса аттор Бальдини ҳам Гренуйни одам қаторида кўрмайди, ундан фақатгина манфаатлари йўлида фойдаланади; Дрюо ҳам Гренуйни энг оғир меҳнатларга солади ва ҳоказо. Асар давомида бу каби кишиларнинг муносиб жазо билан тақдирланганини биламиз. Гренуй эса ўша жамиятнинг ўз маҳсули, ўз акси, қиёфаси, ўз қилмишига яраша олган жавобидир. Асар сўнгида аслидагидай кўрина

олмаган, қиёфасиз кимсалардан ҳатто Гренуй ҳам нафратланади. Меҳр ва инсонийлик устувор бўлмаган жамиятда пайдо бўлган Гренуй каби кишилардан доимо шу жамиятнинг ўзига хавф бор, асар ана шундан инсониятни огоҳ қилади.

Романда гўзаллик ва хунуклик каби эстетик категориялардан ҳам ўринли фойдаланилган. Бу икки тушунчанинг контраст ҳолатда қўлланиши асарда ички коллизияни кучайтириб, қаҳрамонлар қиёфасини янада ёрқинлаштиради. Гренуйнинг ташқи кўриниши ниҳоятда хунук тасвирлангани каби, унинг ички дунёси ҳам шу қадар хунукдир. Аммо у барчага гўзал кўрина олиш, ўзини севдира олиш санъатини эгаллаган, гўзаллик дунёсининг ичида мавжуддир.

Ёзувчи худосизликка, диёнатсизликка қарама-қарши ўлароқ фикр билдиради, бунининг қуйидаги сўзлари орқали ифодалайди: «...шунгача бориб етдиларки, Худонинг ўзини, шахсан Қодир Худонинг ўзини ортиқча деб эълон қиладилар ва ниҳоятда жиддий равишда ер юзидаги тартиб, ахлоқ ва бахт шунчаки одамларнинг ўзларининг туғма ахлоқи ва ақлига қўра Усиз мумкин деб тасдиқлайдилар...э Худо, Худо!...» Гарчи очиқ ёзилмаса-да, ҳар бир эпизодда асар қаҳрамонларининг хатти-ҳаракати-га нисбатан, юз бераётган воқеаларга нисбатан ёзувчининг салбий муносабатини сезиб турамиз. Озгина киноя, озгина ишора орқали муаллиф буни бизга англатиб боради.

Асарда тасвирланган қўланса ҳид, Зюскинд таърифича, «маънавий, сиёсий ва диний ботқоқнинг чиришидан далолат эди». Тарихдан биламизки, Уйғониш давригача Ғарб дунёси, мамлакат черков ва унинг мавжуд тартиблари

исканжасида эди. Асардаги образлардан бири Бальдини́нинг фикрича, Гренуй «...инсон зотининг тамомила янги нусхаси эди, у фақатгина бетартиб, бетизгин, тийиқсиз турғунлик давридагина пайдо бўлиши мумкин эди...» Романда феодализм жамиятининг чириган тартиб-қоидалари, қулаши муқаррар бўлган чирик муносабатлари фош қилинади. Шунингдек, инсон ўз қиёфасига эга бўлмоғи кераклиги, дунёда меҳрининг улуғлиги; ахлоқий тубанликдан, худосизликдан нафратланиш ғоялари асарнинг доимий замонавийлигини таъминлайди.

«Ифор ёхуд бир маҳкум қиссаси» романи замонавий адабиётнинг энг яхши намунаси сифатида бестселлер асарга айланган ва уни дунёнинг жуда кўп мамлакатларида миллионлаб нусхада нашр этилган. Илк бор ўзбек китобхонларига тақдим этилаётган мазкур асар ўқувчиларга манзур бўлади, деган умиддамиз.

Гулбаҳор САИДҒАНИЕВА,
филология фанлари номзоди

БИРИНЧИ ҚИСМ

1

Ўн саккизинчи юз йилликда Францияда, буюк ва жирканч зотларга бой бу даврнинг энг машҳур ва қабиҳ сиймоларига мансуб бир одам яшаган эди. Гап у ҳақда боради. Уни Жан-Батист Гренуй деб атардилар, агар бу исм бошқа де Сад, Сен-Жюст, Фуше, Бонапарт ва ҳоказо буюк махлуқлардан фарқли ўлароқ ҳозирда унутилган бўлса, зинҳор Гренуйнинг калондимоғликда қоронғилик ҳидига, одамларга нисбатан нафратга, ахлоқсизликка, қисқаси, даҳрийликка ён берганидан эмас, балки буюклиги ва фавқулодда манманлиги тарихда из қолдирмайдиган муҳит – ҳидларнинг учар салтанати билан чегараланганлиги сабаблидир.

Ўша даврда шаҳарда, биз – ҳозирги одамлар учун тасаввур қилиб бўлмас даражада қўланса бўй бор эди. Кўчалардан гўнг ҳиди келарди, ҳовлилардан сийдик, зиналардан чириган ёғоч ва каламуш иси, ошхоналардан эса – беҳузур қилувчи кўмир ва қўй ёғи иси бурқсиб ётарди; ҳаво кирмаган меҳмонхоналардан ўрнаб кетган моғорлар, ётоқхоналардан кир чойшаблар, нам партўшаклар ва тунги туваклардан кўтарилган ўткир ҳидлар анқирди. Мўрилардан олтингугурт ҳиди, тери ошланадиган жойлардан ўткир ишқор, кушхоналардан қон иси келарди. Одамлардан тер ва ювилмаган кир қўйлак иси келарди; офизларидан

чириган тишларининг ҳиди келарди, қоринларидан пиёз иси, териларидан бўлса, қариган чоғларида эскирган пишлоқ ва ачиган қатиқ ҳамда касаллик аломати бўлган шишлар ҳиди кела бошларди.

Дарёлар, майдонлар, черковлар анқирди, кўприклар ости ва саройлар бурқсирди. Деҳқонлар ва руҳонийлар, шогирдлар ва устанинг хотини, бутун зодагонлар сулоласидан қўланса ҳид келарди, ҳатто қиролнинг ўзи ҳам – йиртқич ҳайвон каби, қиролича эса ёзин-қишин қари эчки каби сассиқ эди. Негаки, ўн саккизинчи юз йилликда ҳали бактерияларнинг чиритувчи фаоллигига тўсиқ қўйилмаган эди, чунки бунёдкор, шунингдек, вайронкор ҳар қандай инсоний фаолият, жамики туғилиш ва ўлим кўринишлари қўланса ҳид билан бақамти эди.

Бундан кўринадики, Парижда энг катта бадбўй турарди, зероки, Париж Франциянинг энг катта шаҳри эди. Парижнинг ўзида эса О-Фер ва Ферронри кўчаларининг ўртасида Бегуноҳлар қабристони деб аталмиш шундай жой бор эдики, ундан дўзахий бадбўй ҳид анқирди. Бу ерга 800 йилдан бери Отель-Дьё ва яқин ўртадаги диндорлар жамоаси бўлган марҳумлар қўйиларди, 800 йилдан бери бу ерга араваларда ўнлаб мурдаларни келтирардилар ва узун чуқурларга ағдарардилар, 800 йилдан бери уларни оилавий сағана ва умумий қабрларга қават-қават қилиб, суягини суякка қилиб тахлардилар.

Фақат кейинроқ, Француз инқилоби арафасидагина қабрлардан баъзилари хавф солар даражада бузилгандан сўнг ва бадбўйга тўла қабристон яқинидаги аҳолини норозиликка, шу билан бирга ҳақиқий қўзғолонларга чорлагандан сўнг-

гина қабристон ва ниҳоят беркитилди ва бузиб ташланди, миллионлаб суяк ва бошчаноқлар Монмартр ер ости йўлагига ташланди, бунинг ўрнида эса бозор қурилди. Ва мана шу ерда, бутун қироликнинг энг қўланса жойида, 1738 йилнинг 17 июлида Жан-Батист Гренуй оламда бино бўлди. Бу йилнинг энг жазирама кунларидан бирида содир бўлди. Қайноқ ҳарорат чириган тарвуз ва куйдирилган шох иси билан анқувчи айниган бадбўй ҳидни қўшни торкўчаларга ҳайдаб қабристон узра кўрғошиндай қуйилиб ётарди. Гренуйнинг онаси тўлғоқ бошланганда О-Фер кўчасидаги балиқ дўкони ёнида турар ва ҳозиргина пақирдан олган оқбалиқларни тозаларди. Балиқ эрталаб Сенадан тутилганига қарамай, аллақачон шундай ҳидланган эдики, унинг иси мурдаларнинг ҳидини босиб кетарди. Бироқ Гренуйнинг онаси на балиқ ҳидини, на мурдаларнинг ҳидини сезмасди, чунки у умуман ҳид билмасди, бунинг устига, ичида оғриқ бор эди, оғриқ ҳар қандай ташқи таъсирларни ўлдирарди. У бир нарсани – бу оғриқ тўхташини ва лаънати туғруқ иложи борида тезроқ ортда қолишини истарди. Унинг бешинчи марта туғиши эди. Олдингиларининг ҳаммасини шу ерда, балиқ дўкони ёнида туғиб эплаган эди, ҳамма болалари ўлик ё чала ўлик туғиларди, негаки ундан чиқиб келаётган қонли тана олдида ётган балиқ чавоқларидан унча фарқ қилмасди, унча кўп яшамасди ҳам ва кечқурун ҳаммалари белкурак билан олиб аравада қабристонга ёки дарё бўйига олиб бориб ташлардилар. Бугун ҳам шундай бўлиши керак эди, ҳали ёш аёл бўлган Гренуйнинг онаси (у 25 ёшга тўлганди), яна етарлича кўркама ва яна оғзида деярли ҳамма тишлари ва бошида бир оз сочлари қолган эди,

бод ва захмдан, енгил бош айланишидан бошқа жиддий касалликка чалинмаганди, ва яна узоқ, балки беш ё ўн йил умр кўрмоққа ва балки қачондир турмушга чиқиб бева хунарманднинг муҳтарам жуфти ҳалоли сифатида ҳақиқий фарзандларини туғишга умид боғларди...

Гренуйнинг онаси бунинг ҳаммаси тезроқ туғашини ич-ичидан истарди. Тўлғоқ кучайганда у балиқ кесадиган столи остига кирди ва ўша ерда – олдин ҳам тўрт марта туққан жойида туғди ва янги туғилган хилқатнинг киндигини балиқ кесадиган пичоқ билан кесди. Лекин кейин иссиқ ва бадбўй туфайли, – буни у шундай деб эмас, балки қандайдир чидаб бўлмас, қарахт қилувчи, ўткир – нилуфарзор каби ёки наргис гулига лиқ тўла тор хона каби қабул қилди – у ҳушдан кетди, ёнбошга қулади, стол остидан чиқиб кўча ўртасига ағдарилиб тушди ва ерда қўлида пичоқ билан ётиб қолди.

Бақир-чақир, тўс-тўполон, бекорчилар оломони уни ўраб олди, полицияни бошлаб келдилар. Қўлида пичоқ ушлаган аёл аста-секин ўзига келаркан, ҳали ҳам кўчанинг ўртасида ётарди.

Унга нима бўлди? деб сўрадилар.

«Ҳеч нима».

У пичоқ билан нима қияпти?

«Ҳеч нима».

Этагига қаердан қон тегди?

«Балиқни».

Аёл ўрнидан туриб, пичоқни ташлайди ва ювиниш учун кетади.

Шу онда, кутилмаганда, балиқ кесадиган стол остидаги чақалоқ чинқира бошлайди. Одамлар овоз келган ёққа қарайдилар, ичак-чавоқ ва кесилган балиқ каллалари орасида ғуж-ғуж пашша

босган янги туғилган болани кўрадилар ва уни ёруғ дунёга олиб чиқадилар. Полиция болани бир нотаниш энагага беради, онасини эса назоратга оладилар. У ҳеч нарсани рад этмагани ва бу ҳаромини очдан ўлиши учун ташлаб кетмоқчи бўлганини ортиқча лом-мим демай тан олгани учун (айтганча, у буни тўрт марта қилганди) судга берадилар, кўп марта бола ўлдирганликда айбдор деб топадилар ва бир неча ҳафтадан кейин Грев майдонида бошини танасидан жудо қиладилар.

Бу вақтга қадар боланинг энагаси уч марта алмашди. Ҳеч қайсиниси бир неча кундан ортиқ олиб қолишга рози бўлмасди. Уни жудаям очкўз, икки карра кўп эмади ва бу билан бошқа чақалоқларнинг ризқини қияди, дердилар: уларнинг онасига эса – тирикчилик воситаларидан маҳрум қиладиган ёлғиз-ягона чақалоқни эмизишдан фойда йўқ эди. Ташландиқлар ва етимларни жойлаштириш мажбуриятини олган полиция офицери Лафосснинг тез орада тоқати тугади ва болани Сент-Антуан кўчасидаги етимхонага элтишга қарор қилди. Бу ердан ҳар куни болаларни Руанга – ташландиқлар учун давлат асрандихонасига жўнатардилар. Уларни жўнатиш пиёда ташувчилар томонидан амалга оширилар экан, болаларни қутиларда таширдилар ва жойни тежаш хаёлида бир йўла тўртта чақалоқни жойлаштирардилар, шундай экан, бунинг оқибатида фавқулодда ўлим фоизи ортарди; шундай экан, ташувчилар фақат чўқинтирилган ва Руанда муҳр босишлари керак бўлган йўл варақасига эга чақалоқларни олишга рози бўлардилар; ва шундай экан, чақалоқ Гренуй чўқинтирилмаган ҳам, йўл варақасига эга бўлиши учун исм ҳам қўйилмаган эди; ва шундай экан, бундан бу ёғига турли расмийтчиликлардан

қутулишнинг ягона йўли бўлса-да, полиция томонидан исмсиз чақалоқни йиғиш пункти эшиги олдида чиқариб юбориш ножўя ҳисобланарди. Шундай экан, болани жўнатиш билан боғлиқ қатор қоғозбозликка оид қийинчиликлар келиб чиқди ва бундан ташқари, вақт тигиз эди, шундай экан, полиция офицери Лафосс дастлабки қароридан воз кечди ва болани бирор черков муассасасига тилхат асосида чўқинтиришлари ва унинг келгуси тақдирини белгилашлари учун топширишга буйруқ берди. Уни Сен-Мартен кўчасидаги Сен-Мерри монастирига топширдилар.

Уни чўқинтиришганда Жан-Батист деб исм қўйдилар. Шундай қилиб, шу кун бош руҳоний яхши кайфиятда бўлди ва унинг хайрия жамғармалари охиригача тугаб битмади, болани Руанга жўнатмадилар, лекин монастирь ҳисобидан тарбиялаш учун қолдирдилар. Шу мақсадда уни Сен-Дени кўчасида яшовчи Жанна Бюсси исмли эмизувчи энагага топширдилар. Унга хизмати учун тўлов сифатида дастлаб ҳафтасига уч франк таклиф қилдилар.

2

Орадан бир неча ҳафта ўтгач, энага Жанна Бюсси қўлида тўқилган сават билан монастирь эшиги олдида пайдо бўлди ва эшик очган Террье отага – эллик ёшлардаги боши кал, бир оз сирка ҳиди келиб турувчи роҳибга: «Мана!» – деди ва саватни остонага қўйди.

– Бу нима? – деди Террье ва егулик бор деб тахмин қиларкан, саватга эгилиб уни искади.

– О-Фер кўчасидаги бола қотилининг ҳаромзодаси!

Ота ухлаётган боланинг юзини очмагунча бармоғи билан сават ичини кавлади.

– Унинг кўриниши жуда яхши. Ранги тоза ва миқтидан келган...

– Чунки у мени охиригача сўриб тугатди. Лекин энди барига чек қўйилди. Энди уни ўзларинг эчки сути билан, бўтқа, шолғом суви билан боқишларинг мумкин. Ҳамма нарсани ейди бу ҳароми!

Террье ота муросали одам эди. Хизмат бурчи юзасидан монастирь хайрия фонди унинг тасаруфида эди, ночор, ҳеч вақосиз кимсаларга пул берарди. Ва бунинг учун унга раҳмат айтишларини ва бошқа ишлар билан машаққат чекмасликларини кутарди. Техник тафсилотлар унга ёқмасди, негаки, бундай тафсилотлар доимо қийинчиликларни билдирарди, қийинчиликлар эса доимо унинг қалбини безовта қилар, буни эса умуман кўтаролмасди. Эшикни очганлиги учун ўз-ўзидан жаҳли чиқди. Хоним ўз саватини қўлига олиб тезроқ жўнаб қолишини ва уни ўз чақалоқ ва умуммолари билан безовта қилмаслигини истарди. У аста қаддини кўтарди ва энагадан келаётган кучли сут ҳидини ва ерга тушаёзган қўй юнгини димоғига тортди. Бу жуда ёқимли ҳид эди.

– Нима хоҳлаётганингни тушунмаяпман. Нимага эришмоқчилигингни ҳақиқатдан ҳам тушунмаяпман. Сенга шуни билдиришим мумкинки, агар сен яна бир қанча вақт уни эмизсанг, бу чақалоққа умуман зиён еткизмайди.

– Унга зиён еткизмайди, – гапини бўлди Жанна, – менга зиён. Мен ўн фунтга озиб кетдим, уч кишилиқ овқат есам ҳам. Нима учун? Ҳафтасига уч франк учунми?

– Эҳ, тушунаман, – деди Террье бир оз енгил тортиб, – тушундим: гап яна пул ҳақида шекилли.

– Йўқ! – деди энага.

– Эътироз билдирма! Гап доим пул ҳақида бўлади. Агар бу эшикни тақиллатиб келсалар, гап пул ҳақида бўлади. Баъзан эшик ортида нимадир бошқа нарса керак бўлган одам бўлишини орзу қиламан. Масалан, ўтиб кетаётиб бу ерда кичик эътибор белгисини қолдирмоқчи бўлган инсон. Масалан, бир оз мева ёки бир нечта ёнғоқ. Кузда бу ердан ўтаркан, қолдирса бўладиган нарсалар камми? Балки, гуллар. Кимдир шунчаки юзланиб дўстона: «Ҳорманг, Террье ота, саломат бўлинг!» десайди. Лекин, кўринадики, бунгача яшамасам керак. Агар эшик тақилласа, демак, билки, гадой келди, агар гадой бўлмаса, савдогар, савдогар бўлмаса, ҳунарманд, агар у ҳам садақа сўрама-са, демак, ҳисобни сўраб келишади. Кўчага чиқиб бўлмайди. Кўчада уч қадам босмасингдан пулни ёнингдан чиқару бер деб турган кимсаларга дуч келасан.

– Бу мен ҳақда эмас, – деди энага.

– Сенга айтсам: сен жамоадаги ягона энага эмассан. Бу ажойиб болага бир ойда уч франк учун кўкрак сутини, бўтқа, шарбат ёки бошқа таом беришга тайёр юзлаб энагалар бор...

– Уни шундайларга бера қолинг!

– ...Лекин, иккинчи томондан, болани бундай улоқтириш яхши эмас. Ким билади, унга бошқа сут ёқадими-йўқми? Биласанми, гўдак сенинг сутинг ҳиди ва юрагинг зарбига кўникиб қолган.

У яна энагадан уфуриб турган иссиқ буғ ҳидини симирди, лекин сўзлари таъсир қилмаганини сезиб, қўшиб қўйди:

– Ана энди болани ол-да, уйингга жўна. Мен бу масалани бош руҳоний билан гаплашиб кўраман. Мен унга сен учун келгусида ҳафтасига дўрт франк тўлашни таклиф қиламан.

У-8941/19

TDP
azborot-resurs
markazi

– Йўқ, – деди энага.

– Бўлса бўла қолсин: беш!

– Йўқ.

– Йўқса қанча талаб қиласан? – қичқириб юборди Террье. – Беш франк – бу бола эмизишдек бўлмағур иш учун кўп пул!

– Мен умуман ҳеч қанақа пулни хоҳламайман, – деди энага, – бу махлуқни ўз уйимда сақлашни истамайман.

– Лекин нега, азизим? – деди Террье ва сават ичини яна бармоқлари билан кавлаштирди. Ахир гўдак мафтункор. Шундай тиниқ, пушти, йиғлоқи эмас, тинч ухляпти ва у чўқинтирилган.

– Унга иблис эгалик қилади.

Террье бармоғини тезда саватдан чиқарди.

– Бўлиши мумкин эмас! Эмизикли боланинг иблис томонидан бошқарилиши мутлақо мумкин эмас. Гўдак одам эмас, лекин бўлғуси одам ва ҳали тўла шаклланган руҳга эга эмас. Кўринадики, у иблисни қизиқтирмайди. Балки, у гапира бошлагандир? Балки тутқаноғи бордир? Балки у хонадаги нарсаларни у ёқдан бу ёққа кўчираётгандир? Балки ундан ёқимсиз ҳид келаётгандир?

– Ундан ҳеч нарсанинг ҳиди келмайди.

– Мана кўрдингми? Мана белгиси. Агар иблис эгалик қилганда ундан сассиқ ҳид келарди.

Энагани тинчлантириш ва ўз қўрқмаслигини намоён қилиш учун Террье саватни кўтарди ва ҳидлади.

– Ҳеч гап йўқ, – деди у такрор-такрор ҳидлаб кўрар экан, – ҳақиқатанам ҳеч нарса бўлмайди. Тўғри, тагликлардан бир ниманинг ҳиди келаётганга ўхшайди, – ва гўё ўз таассуротини тасдиқлаши учун унга саватни узатди.

– Мен буни айтмоқчимасман, – деди энага ва саватни ўзидан итарди. – Мен тагликлардаги ҳид-

01/1128-2

ни айтмаяпман. Унинг ифлос тагликлари тузуккина сасийди. Лекин ўзида, бу ҳаромининг ўзида ҳид йўқ.

– Чунки у соғлом, – қичқирди Террье, – у соғлом, шу сабабли ҳиди йўқ! Касал болалардагина ҳид бўлади, бу барчага маълум. Мисол учун, агар бола чечак билан оғриси, ундан от гўнгининг ҳиди келади, қизилча бўлса, айниган олма ҳиди, сил касали билан оғриган боладан пиёз ҳиди келади. Бу соғлом – шу, холос. Нега ундан ҳид келиши керак? Ахир ўз болаларингда ҳам қўланса ҳид йўқдир?

– Йўқ, – деди энага. – Менинг болаларимдан инсон боласидаги каби ҳид келади.

Энди у саватни ерга қайтариб оҳиста қўйди, чунки сездики, бу хонимнинг қайсарлигидан ичида ғазабнинг биринчи тўлқинлари орта бошлади.

Баҳс давомида янада эркин имо-ишоралар учун унга иккала қўли керак бўлишини истисно этиб бўлмасди ва бу билан гўдакка зиён етказишни истамасди. Шундай бўлса-да, бошланишида у қўлларини орқасига чалиштириб энага томонга қорнини чиқарди ва қатъий қилиб сўради:

– Балки инсон боласида қандай ҳид бўлиши кераклиги сенга маълумлигини тасдиқларсан? Айни дамда, эслатиб қўйишимга изн бер, у чўқинтирилган – худонинг бандаси.

– Ҳа, – деди энага.

– Сен яна сен – Сен-Дени кўчасилик Жанна Бюсси, ҳид таратмаётгани учун бунини шайтон боласи деб ўйлашда давом этарсан?

У чап қўлини орқасидан олди ва энаганинг бурни остига савол аломати каби эгилган кўрсаткич бармоғини таҳдидкорона ниқтади. Энага ўйланиб қолди. У суҳбатнинг ўзини мағлубиятга учратадиган диний баҳс сари йўналишини ўйламаган эди.

– Мен бундай демадим, шекилли, – чалғитди у. – Бунга иблиснинг алоқаси бор ёки йўқлигини ўзингиз ҳал қилинг, Террье ота, бунга ақлим етмайди. Мен фақат бир нарсани биламан: бу чақалоқ мени даҳшатга соляпти, чунки у бошқа болалар каби ҳидга эга эмас.

– Аҳа, – деди қониқиш оҳанги билан Террье ва яна қўлларини орқасига қўйди. – Демак, иблис ҳақидаги сўзларингни қайтариб оламиз. Яхши. Энди эса, марҳамат қилиб англашим учун менга айт-чи: эмизикли болалардан қандай ҳид келади, агар фикрингча, шундай ҳидга эга бўлса, умуман, уларда ҳид бўлиши керакми? Қани?

– Улардан яхши ҳид келади, – деди энага.

– «Яхши» нима дегани? – унга бақирди Террье. – Ҳидли нарсалар камми дунёда. Арабистон боғлари яхши ҳид таратади. Мен чақалоқлардан қандай ҳид келишини билишни истайман.

Энага жавоб беришга қийналди. У, эмизикли болаларнинг қандай ҳиди бўлишини, албатта, биларди, буни аниқ-тиниқ биларди, унинг қўлидан ўнлаб гўдаклар ўтган, уларни эмизган, парваришлаган, тебратган, ўпган... уларни тунда ҳидини сезган; ҳозир ҳам бу гўдак ҳидини димоғида аниқ эслайди. Лекин ҳеч қачон буни сўзлар билан ифодаламаганди.

– Қани? – Террьенинг тепа сочи тикка бўлди ва сабрсизлик билан бармоқларини қисирлатди.

– Балки, – гап бошлади энага, – бирданига айтиш қийин, чунки шундай... чунки шундай уларнинг ҳар ери бир хил ҳидга эга эмас, лекин ҳамма жойларидан яхши ҳид келади, тушуняпсизми, ҳазрат ота, масалан, оёқчаларида ҳид бор. Худди силлиқ, илиқ тошчалар каби... йўқ, балки, тувакчалардек... ёки сарёғ каби, ҳа, аниқроғи, улардан

янги сарёғ ҳиди келади. Уларнинг баданидан бўлса... сутга ботирилган қоқ нон ҳиди келади. Бошларидан, юқориси, чаккаларидан сочлари қўнғироқ бўлиб турадиган жойидан, сизда ҳеч вақо қолмаган мана бу ерларидан, ҳазрат, – у аҳмоқона тафсилотлардан донг қотган бошини итоаткорона эгган Террьенинг кал бошига чертди, – аниқ, шу еридан, шу еридан энг яхши ҳид келади. Бу қиёмқанд ҳиди, бу шундай мўъжизавий, шундай ширин ҳидки, сиз буни тасаввур қила олмайсиз, ҳазрат! Уларни шу еридан ҳидлаб кўрсанг бўлди, дарҳол яхши кўриб қоласан одам, бариси бирдай – ўзингникими, ўзганикими, фарқи йўқ. Кичкинтойларда шундай ҳид бўлиши керак, бошқа ҳеч қандай эмас. Агар уларда ҳид бўлмас экан, агар бошида умуман ҳид бўлмас экан, худди совуқ ҳаво каби, мана бу махлуқ каби, унда... Сиз буни қандай хоҳласангиз шундай тушунтиринг, ҳазрат, аммо мен, – у кескинлик билан қўлларини кўксига чалиштирди ва шундай нафрат билан оёқлари остидаги саватга қарадики, худди у ерда бақа ўтиргандай, – мен, Жанна Бюсси, буни қайтариб олмайман!

Террье ота пастга осилтирган бошини секин кўтарди ва бармоғи билан тепакали узра бир неча марта юргизди, гўё у ерда сочларини силамоқчи бўлди, кейин худди тасодифан қилгандай бармоғини бурнига яқин олиб келди ва ўйланган кўйи уни ҳидлади.

– Қиёмқанд каби?.. – сўради у овозига қатъий тус беришга уриниб. – Қиёмқанд! Сен қиёмқандни қаердан биласан? Бирор марта еб кўрганмисан ўзи?

– Жуда унчаликмас, – деди энага. – Лекин бир марта Сент-Оноре кўчасидаги катта меҳмонхона-

да бўлгандим, куйдирилган шакар ва қаймоқдан уни қандай тайёрлаганликларини кўрганман. Бу шундай мазали ҳид эдики, уни бир умр унутмайман.

– Ҳа-ҳа. Сенингча бўла қолсин, – деди Террье ва бармоғини бурни остидан олди. – Энди жим бўл, илтимос! Сен билан суҳбатни бу даражада давом эттириш учун менга фавқулодда куч керак бўлади. Таъкидлайманки, сен қандайдир сабабларга кўра менга ишониб топширилган чақалоқ. Жан Батист Гренуйни эмизишдан бош тортяпсан ва айна дамда уни вақтинчалик ҳомийси – Сен-Мерри монастирига қайтаряпсан. Мен буни аянчли деб топаман, лекин кўринадики, ҳеч нарсани ўзгартиролмайман. Сен бўшатилинг.

Шу сўзлар билан у саватни қўлига олди, яна бир бор ғойиб бўлаёзган илиқликдан, юнгга аралаш сут ҳидининг шабадасидан нафас олди ва эшикни ёпди. Сўнгра ўз кабинетига йўл олди.

3

Террье ота ўқимишли одам эди. У нафақат илоҳиётни, балки файласуфларни ҳам ўқиганди ва йўл-йўлакай наботот ва кимёгарлик билан шуғулланганди. У ўзида ақлан танқидий фикрлашни ривожлантиришга интиларди. Тўғри, бу масалада мўъжиза, пайғамбарлик ёки Муқаддас ёзув матнларининг ҳақиқийлиги кабилар ҳақида баҳслашувчилардек бунча чуқур ёндашувни истамасди, улар мулоҳаза билан тушунтиришга ён бермасалар ҳам ва ҳатто унга тўғридан-тўғри қарши чиқсалар ҳам. У бу каби муаммоларга тегмасликни маъқул кўрарди, булар унинг кўнглига ҳечам ёқмасди ва уни энг азобли ишончсизлик ва

нотинчликка олиб келиши мумкин эди, ахир ўз ақлини ишлатиш учун инсон қатъият ва хотир-жамликка муҳтождир. Шу билан бирга, у қатъий равишда оддий халқнинг бидъат-хурофотига қарши курашарди. Жодугарлик ва қартага қараб фол очиш, туморлар тақиб юриш, руҳлар қарғи-шини қайтариш, ой тўлгандаги кўзбўямачилик-лар... нималар билан шуғулланмаган дейсиз, бу одамлар!

Бу каби кўпхудолиликка оид урф-одатлар насроний динининг мавжудлигига минг йилдан ортиқ вақт бўлганига қарамай, йўқолмаганлиги уни чуқур қайғуга соларди. Бундай иблис эғалиги ва Шайтон билан алоқа деб номланадиган ҳодисалар кўр-кўрона томошадан иборат эди, холос. Тўғри, Шайтоннинг борлигини инкор этиш, унинг салтанатига шубҳа қилиш – буларга Террье ота чуқур кириб боришни истамасди; илоҳиёт асосларига боғлиқ бундай муаммоларни ҳал қилиш оддий, камтар роҳибнинг иши эмас, бунга бошқа даражалар бор. Бошқа томондан, кундек равшан эдики, бу энага каби хоним болада қандайдир шайтонбаччани кўрдим деб тасдиқлар экан, демак, бу ишда Шайтоннинг қўли бўлиши мумкин эмас. Айнан шунинг учун аёл уни кўргандай бўлади. Ахир бу ҳеч қандай шайтонбаччанинг йўқлигига аниқ исбот – Шайтон шунчалик аҳмоқ эмаски, ўзини энага Жанна Бюсси кўришига қўйиб берса. Тагин ҳид билан! Ушбу энг содда, энг паст сезги билан! Худди дўзахдан олтингутурт ҳиди, жаннатдан эса – кундур ва мирра ҳиди анқиётгандай! Ахир бу одамлар ҳайвонлар каби яшаган, уларнинг кўриш қобиляти паст бўлганидан рангларни ажратолмаган, лекин қон ҳидини тинглаган, ҳидга кўра дўстни душмандан ажратган, уларни йирик

одамхўрлар ва бўри-махлуқлар сезиб қолаётган, уларни қасос маъбудаси овлаётгандек туюлган ёввойи кўпхудолилик даврига лойиқ энг жоҳил бидъат, – ва шунинг учун жирканч худоларига гулханда куйиб димиқтирувчи қўланса ҳид берувчи қурбонликлар келтирардилар. Даҳшат! «Аҳмоқ бурни билан кўради» – кўзидан кўра кўпроқ, аниқки, Яратгандан берилган онг зиёси яна минг йил ёритиши керак, токи ибтидоий тасаввур қолдиқлари шарпадек тарқалиб битмагунча.

«Бу бечора гўдакнинг нима айби бор! Бу бегуноҳ хилқат! Саватида ётибди, ширин ухляпти, унга қарши бўлмағур шубҳа ҳақда билмайди ҳам. Бу беюз аёл бўлса болаларга хос ҳиднинг йўқлигини уқтирмоқчи бўлади. Қани, бунга нима деймиз? У-чу-чу!»

Ва у саватни тиззалари устида оҳиста тебратди, гўдакнинг бошини силади ва бу хитоб эмизикли чақалоқларга яхши ва тинчлантирувчи таъсир кўрсатади деб ўйлаганидан бир неча марта «У-чу-чу»ни қайтарди.

«Демак, сендан қиёмқанд ҳиди келиши керак, бу нима бемаънилик, у-чу-чу!»

Бир оздан сўнг саватдан бармоғини чиқарди, уни бурнига олиб келди, ҳидлади, лекин фақат тушликда тановул қилган нордон карам исинигина туйди.

Бир қанча вақт иккиланиб турди, кейин у ёқ бу ёғига биров қараб турмаяптимикан дея қаради, саватни ердан олди ва унга семиз бурнини тикди, бурнини шу қадар яқин олиб бордики, боланинг малла туклари бурни учини қитиқлади. У бирор бир ҳидни сезаманми, деб боланинг бошини ҳидлади. У гўдакларнинг бошидан қандай ҳид келиши ҳақида яхши тасаввурга эга эмасди. Тур-

ган гапки, қиёмқанд эмас, бу – аниқ, ахир қиём – куйдирилган шакар, шу вақтгача фақат сут эмган чақалоқдан қандай қилиб куйдирилган шакар ҳиди келиши мумкин. Лекин ундан сут ҳиди келмасди. Ундан тери ва соч ҳиди, балки бир оз тер ҳиди келиши мумкин эди. Террье ҳидлаб кўрди ва кейин тери, соч ва балки бир оз гўдак тери ҳидини туяман деб ўзини ишонтирди. Лекин у ҳеч нарса сезмади. Қанча уринса ҳам. Гўдакларда ҳид бўлмаса керак, ўйлади у. Гап шунда бўлса керак. Гап шунда, тоза парвариш қилинган болада умуман ҳид бўлмайди, гапира олмагани, югура олмагани, ёза олмагани каби. Бу нарсалар улғайиш билан пайдо бўлади. Қатъий қилиб айтганда, одам жинсий балоғатга етиш даврида кучли ҳид чиқара бошлайди. Ҳа, худди шундай. Шундай – бошқача эмас. Ахир, ўз даврида Гораций ёзмаганмиди: «Ўсмирдан така ҳиди келади, қиздан оқ наргис гули каби хушбўй ҳид келади» Римликлар бунда нимадир тушунганлар! Инсон ҳиди доимо така ҳиди ва гуноҳ ҳидидир. Шундай экан, ҳали тушида ҳам, руҳида ҳам жисм гуноҳига ботмаган гўдакдан қандай ҳид келиши керак? У-чу-чу! Ҳеч қандай!

У саватни яна тиззасига қўйди ва эҳтиёткорлик билан тебратди. Бола ҳали ҳам қаттиқ ухларди. Унинг митти ва қизил ўнг қўли қопқоқ остидан чиқиб турарди ва ёноқлари томон чўзилганди. Террье мулоим жилмайди ва бирдан ўзини жуда ёқимли ҳолатда туйди. Бир неча лаҳзага ўзини гўёки шу боланинг отаси деган тахайюлга берилишга қўйиб берди. Гўё у роҳиб бўлмагандек, оддий авом, балки ҳалол ҳунарманддек. Ўзига юнг ва сут ҳиди келиб турган иссиққина бир хотин топган, улар ўфил кўрганлар, мана ҳозир уни тиз-

залари устида тебратмоқда, ўз ўғлини, у-чу-чу... Бу фикр унга лаззат бағишлади. Унда қандайдир хотиржамлик бор эди. Ота фарзандини тиззала-рида тебратяпти, у-чу-чу, манзара бу қадим дунё каби эски ва абадий, навқирон ҳамда тўғри ман-зара эди. Ўшандан бери олам каби турғундир, сизга айтсам!

Террьенинг қалби илиди, ҳиссиётга берилди.

Шу дамда бола уйғонди. Дастлаб унинг бурни уйғонди. Митти бурун ҳаракатга келди, тепага тортиади ва ҳид ола бошлади. У ҳавони тортиб, худди рўёбга чиқмаган аксиришдаги каби кал-та-калта тўлқин сифатида чиқара бошлади. Ке-йин бурни тиришди ва бола кўзини очди. Кўзлари ноаниқ рангда эди – кулранг моллюска ва шиша-ранг-оқ-қаймоқ туси оралиғида эди, шиллиқ қават билан қопланган ва ҳали кўриш учун мосланмага-ни аниқ эди. Террьеда шундай таассурот бор эди-ки, бу кўзлар уни умуман ҳис этмадилар. Бурни бошқа гап. Агар боланинг хира кўзлари ноаниқ томонга оғган бўлса, унинг бурни аниқ мақсадни нишонга олгандек эди ва Террье ғалати ҳиссиётни туйди, гўё бу нишон унинг ўзи, унинг шахси. Ик-кита митти тешик атрофидаги митти бурун девор-лари боланинг юзида очилаётган гунча каби катта-лашарди. Ёки худди қироликнинг наботот боғида ўсадиган кичик йиртқич ўсимликларнинг гулбарг-лари каби... Гўё ундан қандайдир ваҳимали, ўзига тортувчи куч тарқалаётгандек эди. Террьега бола уни кўраётгандек, унга бурун катаклари билан кес-кин ва синовчан, тешиб юборгудай қараётгандек эди, гўё кўзлари билан бу қадар қарай олмасди, худди бурни билан ниманидир, Террьедан чиқаёт-ган ниманидир, Террье яшира олмайдиган ва ту-тиб қололмайдиган ниманидир ютаётгандек эди.

Ҳиди йўқ бола уни уятсизларча ҳидларди, мана шу, холос. Бола уни ҳис қиларди! Ва бирдан Террье ўзини тер ва сирка ҳиди, ачиган карам ва ювилмаган кўйлак ҳиди келаётган қўланса деб ҳис қилди. Ўзига яланғоч ва мажруҳ туюлди, гўё унга ўзини кўрсатмайдиган кимса боқаётгандек эди. Худди уни терисидан ўтиб, ичкарига, энг ичкарига кириб ҳидлаётгандек эди. Энг нозик ҳиссиётлар, энг жирканч фикрлар бу кичик очкўз бурун, ҳатто ҳали ҳақиқий бурун бўлмаган, ҳаммаси бўлиб қандайдир кичик бўртиқ, такрор-такрор тиришаётган ва кенгаяётган ва титраётган ушоқдек тешик аъзо олдида яланғочланиб қолди. Террье титроқ ҳис қилди. У чайқалиб кетди. Энди у ҳам бурнини тортди, гўё унинг олдида ажиб ҳидли, у билан алоқаси бўлишини истамаган нимадир бордек.

Алвидо, ота, ўғил ва ширин ҳидли она хаёллари. Гўё ўзи ва бола ҳақида ўзи тўқиб чиқарган эркаловчи ёқимли ўйларнинг чўзилган узун этаги узилгандек: бегона, совуқ душман махлуқот унинг этагида ётарди, агар ўзини бошқара олмаганда ва Худодан кўркмаганда эди, агар Террье характериға хос ҳар нарсани ақл тарозуси билан ўлчаш бўлмаганда эди, нафрат тутқаноғи ила уни ўзидан қандайдир бир ўргимчак каби қоқиб ташлаган бўларди.

Террье ўрнидан даст турди ва саватни столға қўйди. У бу гўдакдан ҳам ва бу ишдан ҳам, иложи бўлса, тезроқ, ҳозир, пайсалға солмай, қутулишни хоҳлади.

Шу пайт гўдак чинқирди. У кўзларини қисди, қизил ҳалқумини кўрсатиб оғзини очди ва шундай хунук, ёқимсиз товуш чиқардики, Террьенинг эти жимирлаб кетди. У саватни узатилган

қўлларида силкитди ва болани жим бўлишга мажбурлаш учун «у-чу-чу», дея қўшиб қўйди.

Лекин у бешбаттар бақирарди, юзи кўкариб кетган, гўё бақирикдан ёрилиб кетадигандай эди.

«Уни йўқотиш керак!» – ўйлади Террье, ҳозироқ бу «иблис»ни йўқотиш керак, демоқчи бўлди, лекин ўзини тўхтатиб, тилини тийди... Йўқолсин бу махлуқ, бу чидаб бўлмас бола! Лекин қаерга? У даҳадаги ўнлаб энагалар ва етимхоналарни биларди, лекин улар жуда яқинда жойлашганди, унга жудаям бақамти эди, бу махлуқни бўлса, иложи борича узоқроққа йўқотиш керак эди, шундай узоққаки, уни исталган пайт яна эшик тагига келтириб бермасликлари керак эди, уни имкони борича бошқа томонга, янаям яхшиси – Сенаннинг нариги қирғоғига, унданам яхшиси – шаҳар ташқарисига, Сент-Антуан теварагига жўнатиш керак, мана қаёққа! Бу бақироқни мана қаёққа жўнатамиз, шаҳардан узоқ шарқ томонга, Бастилия томонга, кечалари дарвозалар ёпиб қўйиладиган жойга.

Ва кийимининг этагини йиғиштириб, бақироқ саватни тутди-да, эгри-бутри йўлақлар орқали Сент-Антуан тевараги томон югуришга, Сена бўйлаб югуришга, Шарққа, бу шаҳардан ташқарига, Шаронн кўчасидан узоққа ва бу кўча бўйлаб деярли охиригача, биладигани – Магдалина монастири яқинидаги, пул тўлашса бўлди, турли ёшдаги ва турли тоифадаги ҳамма болаларни пансионга олган бир Гайар хонимнинг манзилигача югуришга бошлади. Бу ерда у бақираётган болани топширди, олдиндан бир йиллик ҳақини тўлади ва ортига – шаҳарга қараб чопди, монастирга етар-етмас, хаёлида кир бўлган қўйлагини ташлади, бошдан-оёғи

гача ювинди ва кўп марта чўқинган ва узоқ ибодат қилган ҳужрасидаги ўринга чўзилди ва ниҳоят ухлаб қолди.

4

Гайар хоним ҳали ўттизга кирмасиданоқ умрини яшаб бўлганди. Ташқи кўриниши ҳақиқий ёшига мос келарди, лекин айни пайтда у икки карра, уч карра, юз марта кекса кўринарди, мўмиёланган қиздек кўринарди: у ичдан ўлиб бўлганди. Болалигида отаси уни косов билан пешонасига, нақ қаншарига урган ва ўшандан бери у ҳид билмас ва ҳар қандай, инсонга хос бўлган илиқлик ва совуқлик, умуман, ҳар қандай кучли туйғуларни билмасди. Бу бир зарб билан унда нафосат ҳам, нафрат ҳам, қувонч ҳам, қайғу ҳам ўлдирилганди. Кейинча эркак билан яшаб ва болаларини дунёга келтириб ҳам худди шундай ҳеч нарсани, умуман ҳеч нарсани ҳис қилмади. Ўлганлари ҳақида қайғурмади ҳам, қолганларига хурсанд ҳам бўлмади. Эри дўппослаганда чўчимади ҳам, у Отель-Дьёда вабодан ўлганида енгиллик ҳам ҳис этмади. У биладиган ёлғиз икки туйғу бор эди: бири ҳар ойда қаттиқ бош оғриғи яқинлашгандаги элас-элас дилхуфтонлик, иккинчиси бош оғриқ ўтиб кетгандаги элас-элас дили ёришиш. Бу тириклайин ўлган аёл бошқа ҳеч нарсани ҳис этмасди.

Бошқа томондан... балки айнан таъсирчанликнинг умуман йўқлиги туфайли Гайар хоним бешафқат тартиб ва адолат туйғусига эга эди. Қарамоғидаги болаларнинг бирортасини ортиқ кўрмасди ва бирортасини камситмасди. Улар-

ни бир кунда уч марта овқатлантирарди, бошқа бир тишлам ҳам бермасди. Кичикларини кунда уч марта ва фақат бир ёшгача тагини қуруқларди. Ким бундан сўнг иштонини ҳўл қилса ҳиссиз шапалоқ ерди ва бир марталик овқатдан маҳрум бўларди. У олаётган пулининг қоқ ярмини тарбияланувчиларга сарфларди, ярмини ўзида сақларди. Арзончилик пайтлари ўз даромадини орттириш ҳақида ўйламасди, лекин оғир вақтларда гап ҳатто ҳаёт-мамот ҳақида борса-да, чиқимларга бир су ҳам ортиқча қўшмасди. Йўқса, муассаса унга зиён келтириши мумкин эди. Унга пул керак эди, у ҳамма нарсани аниқ ҳисобларди. Қариганда ўзига эри каби Отель-Дьёда жони чиқмаслиги учун, уйида ўлиши мумкин бўлмоғи учун рента сотиб олмоқчи, унинг устидан яна бир қанча маблағга эга бўлмоқчи эди. Унинг ўлими эса хонимни бефарқ қолдирганди. Лекин у бир-бирига бегона юзлаб одамларнинг ошкора оммавий биргаликда ўлишларидан жирканарди. У ўзига хусусий ўлимни истарди ва бунинг учун маълум бир маблағни йиғиши керак эди. Тўғри, баъзан шундай қишлар бўлардики, унинг қарамоғидаги болаларнинг йигирматасидан 3-4 таси ўларди. Лекин бу кўрсаткич бошқа кўп хусусий тарбиячиларникига қараганда яхшироқ эди, ташландиқларнинг ўндан тўққизини ташкил этадиган йўқотишлар йирик давлат ва черков етимхоналарига нисбатан ҳам яхши эди. Шуниси ҳам борки, уларнинг ўрнини тўлдириш қийин эмасди. Париж йилига ўн мингдан ортиқ янги ташландиқларни, ноқонуний туғилган етимларни дунёга келтирарди. Шунинг учун айрим йўқотишларга осон кўникиларди.

Гайар хонимнинг муассасасида кичкина Гренуйнинг омади чопди. Бундан бошқа бирор жой-

да яшаб кетмаслиги аниқ эди. Лекин бу ерда, ушбу ҳисси аз ёл қошида у гуркиради. Танаси пишиқ ва фавқуллода чидамли эди.

Унга ўхшаб чиқиндилар ичида туғилишни бошидан кечирган бирортасига ёруғ дунёда қисиниб яшаш бу қадар енгил бўлмасди.

У кундузлари сувдай шилдираган ёвфон шўрвалар билан тамадди қилар, энг суюқ сут билан яшай олар, энг ёмон айниган сабзавотлар ва гўштни ҳам ҳазм қиларди. Болалиги давомида у қизамиқ, ич кетар, чечак, вабони, олти метр чуқурликдаги қудуққа тушиб кетиш, кўкрагига тўкиб олган қайноқ сувдан куйишни бошидан ўтказганди.

Гарчи чечакдан, яралардан чандиқлар қолган бўлса-да, оёғи озгина майиб бўлгани учун бир оз оқсоқланса-да, яшаб қолди. У худди мослашувчан бактерия каби, худди дарахтга ёпишиб олган ва бир неча йил олдин эришган ушоқдек томчи қон билан яшаётган канадек эди, инжиқ эмасди.

Унинг танаси учун оз миқдордаги овқат ва кийим етарли эди. Қалби учун ҳеч нарса керак эмасди. Бола зориқадиган хавфсизлик, эътибор, ишонч, муҳаббат ва шунга ўхшаш нарсалар Гренуй учун умуман ортиқча эди. Ундан ҳам кўра кўпроқ, англашимизча, унинг ўзи яшаб қолиш учун аввалбошданоқ булардан ўзини мосуво қилганди.

Туғилганини билдиргандаги чинқирик, онасини жаллод кундасига келтирган тақсимлаш столи остидан келган чинқирик, шафқат ва муҳаббатли туғма чинқирик эмасди. Бу, айтишимиз мумкинки, чўтга солинган, етук чинқирик эдики, бу билан янги туғилган чақалоқ муҳаббат ва ҳаётга қарши қатъий овоз берганди.

Айтганча, ушбу шароитда фақат бир нарса мумкин эди, бола ҳеч иккиланишсиз энг аянч-

ли ҳолатда дарҳол ҳалок бўлган бўларди. Гарчи... ўшанда унда бор бўлган иккинчи имконияти – сукут сақлаш ва туғилишдан ўлишгача бўлган айланма йўлсиз, ҳаёт орқали тўғри йўлни танлаши, бу билан оламни ва ўзини улкан ёвузликдан асраб қолиши мумкин эди. Лекин йўқликка жимгина кетиш учун унга озгина туғма дўстсеварлик керак эди, унда эса бу нарса йўқ эди. У аввалбошданок махлуқ эди. У ҳаёт учун асл қайсарлик ва асл ёвузлик туфайли овоз берганди.

Кўринадики, бунга икки турли йўлни танлаш учун ўзининг у ёки бу даражадаги ақлини ишлатиб катта одамлар каби қарор қилмаганди. Лекин барибир танлаб бўлганди – худди дон каби вегетатив йўл билан: томир отиш керакми-йўқми ёки яхшиси ўсмаслик керакми? Ёки ҳаёти узоқ чўзилган қишловдан бошқани тавсия этолмайдиган дарахтдаги кана каби қолиш керакмиди? Кичик чалажон кана ўзининг кулранг-қўрғошин тусли танасини ташқи дунёга сиртини кичикроқ кўрсатиш учун юмалоқ шарга айлантиради; ташқарига ҳеч нарса – на зарра ёруғлик, на енгил буғланишни чиқармаслик учун ўз терисини силлиқ ва қалин қилиб олади. Уни ҳеч ким сезмаслиги ва босиб олмаслиги учун кана атайлаб ўзини кичкина ва билинмас қилиб олади. Ёлғиз кана диққатини ўзига қаратаркан, ўз дарахтида кўр, кар, соқов бўлиб ёпишиб тураверади, фақат ис олади, йиллар бўйи бир неча мил масофадаги тириклар ичидаги, у ҳеч қачон етиб боролмайдиган қон исини туяди. Кана хоҳласа қулаб тушиши ҳам мумкин. У ўрмон тупроғига қулаши, ўзининг митти оёқчалари билан бир қанча миллиметрни у ёқ бу ёққа судралиб босиши ва хазонга кўмилиб ўлиши мумкин ва ҳеч ким, Худога аёнки, ҳеч

ким унга ачинмаган бўларди. Аммо кана, қайсар, қатъий ва ярамас, яшириниб олганча яшайверади ва кутаверади. Олий даражадаги кутилмаган тасодиф қандайдир жонивор кўринишида тўғри унинг олдига дарахт тагига қон келтирмагунча кутаверади. Фақат шундагина у ўз яширинлигидан воз кечади, узилади ва ёпишади, ўрнашади, бегона танага сингади.

Шундай кана эди Гренуй. У ўз қобиғига ўралганча яшарди ва яхши вақтларни кутарди. Дунёга у ўз ифлослигидан бошқа ҳеч нарса бермасди: на табассум, на товуш, на кўздаги ёлқин, ҳатто ҳид ҳам. Ҳар қандай аёл уни ўзидан нари қилган бўларди. Лекин Гайар хоним эмас. Ахир унда ҳид билиш қобиляти йўқ эди, у боланинг ҳиди йўқлигини билмасди ва ундан ҳеч қандай қалбан ҳаракатни кутмасди, чунки ўзининг қалби муҳрланган эди.

Аммо бошқа болалар Гренуй бошқачалигини дарҳол сезгандилар. Биринчи кунданоқ янги бола уларда англаб бўлмас қўрқув уйғотди. Унинг бешигини четлаб ўтишар ва худди хона совиб кетгандек ўз ётоқ жойларида бир-бирларига қисилишарди. Кичикроқлари баъзан кечалари йиғлаб чиқарди: уларга ётоқда елвизак ураётгандек туюларди. Бошқалари гўё у нафасларини олиб қўяётганини туш кўрардилар.

Бир куни катта болалар уни бўғмоқчи бўлдилар. Юзига эски-туски, адёл ва сомон ташладилар. Гайар хоним эртаси тонгда латталар уюмидан чиқариб оларкан, у эзилган, қийналган, моматалоқ бўлган, лекин ўлмаганди. Болалар буни яна икки марта қилмоқчи бўлдилар – беҳуда. Ишончлироқ усул бўлган шунчаки ўз қўллари билан бўғиш ёки бурнини ё оғзини қисишга улар

қўрқдилар. Унга қўл тегизишни истамасдилар. У болаларда янчишга-да одам жирканадиган улкан ўргимчак каби жирканч туйғу уйғотарди.

Катта бўлиб қолганидан кейин уни ўлдириш фикридан қайтдилар. Уни йўқотиш мумкин эмаслигини тушундилар чоғи. Бунинг ўрнига улар ҳимояланишга, қочишга, ҳар қандай ҳолатда унга тегиб кетишдан сақланишга бошладилар. Ундан нафратланмасдилар. Унга рашк ҳам қилмасдилар, ҳасад ҳам қилмасдилар. Бундай туйғуларга Гайар хоним муассасасида кичик сабаб ҳам йўқ эди. Уларга шунчаки унинг борлиги халақит берарди. Унинг ҳидини сезмасдилар. Ундан қўрқардилар.

5

Шу билан бирга, холис қараганда, унда қўрқитадиган ҳеч нарса йўқ эди. Унча баланд бўлмаган, унча кучли бўлмаган ўсмир эди, хунук бўлса-да, кўрибоқ қўрқадиган даражада бадбашара эмасди. У ҳужумкор ҳам, айёр ҳам, маккор ҳам эмасди, ҳеч кимни гижгижламасди ҳам. У четда туришни истарди. Унинг ақли ҳам бир оз даҳшатга солиши мумкиндек туюларди. У уч ёшидагина оёққа турди, биринчи сўзни тўрт ёшида айтди, бу «балиқ» сўзи эди, бу сўз ундан Шаронн кўчасига узоқдан қандайдир балиқ сотувчи келиб баланд овозда ўз маҳсулотини мақтай бошлаганда бирдан пайдо бўлган ҳаяжон ониди акс садо каби ундан суғурилиб чиқди. У ўзидан ташқарига чиқарган кейинги сўзлари «ёронгул», «эчки оғили», «савоя карами» ва «Бадбашара Жак» (яқинда жойлашган Filles de la Croix монастири боғбони ёрдамчисининг лақаби, Гайар хоним баъзан уни оғир ишларга ёллар-

ди ва у умрида бир марта ҳам ювинмаганлиги билан ажралиб турарди) бўлди. Феъллар, сифатлар ва юкламаларга келсак, Гренуйда улар ундан-да кам эди. «Ха» ва «йўқ»дан ташқари – уларни, айтганча, биринчи марта жуда кеч айтди – у фақат асосий сўзларни талаффуз қиларди, моҳиятан, шахс оти ва аниқ нарсалар, ўсимликлар, ҳайвонлар ва одамларнинг номинигина, шунда ҳам бу нарсалар, ўсимликлар, ҳайвонлар ёки одамларнинг ҳиди бурнига киргандагина айтарди.

Март қуёши остида, илиқликдан ёрилган қорақайин саржинлари устида ўтирар экан, у биринчи марта «ўтин» сўзини талаффуз қилди. Бунгача аллақачон юзлаб марта ўтинларни кўрган, бу сўзни юз марта эшитган. Уни тушунарди ҳам: ахир қишда уни тез-тез ўтин келтиришга жўнатардилар. Лекин предметнинг ўзи – ўтин – унинг номини айтиш учун етарли даражада қизиқ туюлмаган. Бу фақат ўша март ойининг бир кунда, ўтин боғламлари устида ўтирганда юз берди. Боғламлар ўриндиқ шаклида Гайар хоним бостирмасининг жанубий девори томонда айвон ҳосил қилган том остида тахланганди. Юза қисмидан иссиқ ва ширин ҳид, тахлам орасидан моғорнинг енгил ҳиди, бостирманинг қарағай деворидан қатрон буғланишининг илиқ оқими келарди.

Гренуй оёқларини кериб ва бостирма деворига суяниб ўтинлар устида ўтирар, кўзларини юмганча қимирламасди. У ҳеч нарсани кўрмас, ҳеч нарсани эшитмас ва ҳис этмасди. У шунчаки атрофида бурқсиган, қалпоқ остидаги каби том остига тўпланган дарахт ҳидини оларди. У бу ҳидни симирарди, унга ғарқ бўларди, энг сўнгги ички қаватларигача қониб, ўзи дарахтга айланарди, у ёғоч қўғирчоқ каби, пиноккио каби, жасад каби,

узоқ вақт ўтгандан сўнг, балки ярим соатдан сўнг «ўтин» сўзини айтмагунича кўкраги билан ёғоч устида ётарди. Гўё унинг борлиғи ўтиндан иборат, томоғининг тагигача ўтинга тўла, худди қорни, ҳалқуми, бурни ўтинга тўла эди – мана қандай қайт қилди у бу сўзни.

Бу уни ўзига келтирди, дарахтнинг ортиқ даражада мавжудлиги, унга димиқиш хавфини солаётган бўйдан қутқарди. У қўзғалди, тахлам устидан қулади ва ёғоч оёқда оқсоқланиб нари кетди. Бир неча кундан сўнг кучли ҳид таассуротидан мутлақо ўзида эмасди ва таассурот янги куч билан унда сузарди, ўз-ўзига гапирарди, гўё «Ўтин, ўтин» дея қарғанаётгандек эди.

Гапиришни у шундай ўрганди. Ҳид таратмайдиган предметларни билдирувчи сўзлар, яъни энг аввало, нафосат ва ахлоққа оид мавҳум тушунчалар унда энг катта қийинчиликлар туғдирарди. Уларни ёдда олиб қололмасди, адаштириб юборарди, ҳатто катта бўлганида ҳам уларни ўринсиз ва кўпинча нотўғри қўлларди: ҳуқуқ, виждон, Худо, қувонч, жавобгарлик, сулҳ, миннатдорчилик ва ҳоказо – булар ифодалашни керак бўлган маънолар унинг учун англашилмас эди ва шундайлигича қоларди. Бошқа томондан, ҳид таассуротлари асосида ўзида йиққан нарсаларни ифодалашга муомаладаги тил унга етарли бўлмай қолди. Тез орада у ҳид орқали нафақат ўтинни, балки унинг: заранг, эман, қарағай, қайрағоч, нок, эски ўтин, янги, пўк, чириган, моғор босган каби турларини ажратарди. Уларни шу қадар аниқ ажратардики, бошқа одамлар кўз билан кўриб ҳам ажрата олмасликлари мумкин эди. Бошқа нарсалар билан ҳам иш деярли шундай бўларди.

Гайар хоним ҳар куни эрталаб қарамоғидагиларга бўлиб берадиган ўша оқ ичимлик Гренуй

томонидан ҳиди ва таъмига кўра умуман бошқача қабул қилинса-да – ахир у совуқ ёки қайноқ бўларди, у ёки бу сигирдан келарди, қаймоғини оз ё кўп олган бўлишарди – доимо сут деб аталарди.

Дақиқада, балки сонияда юзлаб алоҳида ҳидлар кўчган ва янги бирликка қўшилган ҳидлар тузилмасини ташкил этган тутун ҳам, гулхан тутуни ҳам фақат бир, айнан бир номни: «тутун»ни билдирарди... ҳар қадамда, ҳар бир нафасда ўзгача ҳидга тўлиб борадиган ва шу билан ўзга ўхшашлик ила жонланадиган – ер, тупроқ, ҳаво – фақатгина айнан шу уч беўхшов сўзлар билан аталиши керак эди – ҳид билиш орқали қабул қилинадиган олам бойлиги ва тил камбағаллиги ўртасидаги ушбу барча тафовутлар кичик Гренуйни умуман тилда иккиланишга мажбур қиларди; фақат бошқа одамлар билан бевосита мулоқот талаб этилгандагина у бу сўзни ишлатишга мажбур эди.

Олти ёшида ҳид орқали бутунлай ўз муҳитини пайқади. Гайар хонимнинг уйидаги ҳар бир нарсани, Шаронн кўчасининг шимолий қисмидаги ҳар бир жой, ҳар бир одам, ҳар бир тош, дарахт, бута ёки девор, ҳатто ҳар бир кичкина бурчакни ҳид билан биларди, танирди, уларни бутун бетакрорлиги билан хотирасида сақларди. У ўн минг, юз минг хос, бетакрор ҳидларни йиғди ва уларни ўз тасарруфида шундай аниқлик, шундай ёрқин тутдики, агар уларни қайта тинглагудек бўлса, нафақат эсларди, балки ҳақиқатан ҳам уларни тингларди; ундан ҳам кўра у ўз тасаввурида уларни янгича уйғунлаштирар ва шу йўл билан ўзида шундай ҳидлар яратардики, улар умуман ҳаётда бўлмаганди.

Бошқа болалар уларга зўрга ўргатилган сўзларни қийинчилик билан қўлаб, оламнинг тасвири

учун зинҳор етарли бўлмаган сийқа қисқа гапларни бидирлаётганда у гўё ҳидлардан янги жумла-лар сонини тузиш имконини берадиган улкан луғатга эгадай эди, эҳтимол, аниқроғи, уни оҳанг ва уйғунликлардан алоҳида товушлар алифбосини чиқарган ва ўзи ҳам аллақачон умуман янги оҳанг ва уйғунликлар тўқиётган мусиқий ўта қобилиятли болага ўхшатиш лозимдир, тўғри, бунда фарқ бор эди, ҳидлар алифбоси товушга нисбатан мислсиз ортиқ ва фарқланган, яна шундай фарқи бор эдики, ўта қобилиятли Гренуйнинг ижодий фаолияти фақат ўз ичида тўлқин урарди ва ўзидан бошқа бирор кимсага сезилмасди.

Кўринишдан у янада одамови бўлиб борди. Унга Сент-Антуан теваарагининг шимолий қисмида дайдиб юриш, томорқа, дала, узумзорларда тимирскиланиш ёқарди. Баъзан у тунаш учун келмасди, бир неча кунлаб уйдан йўқолиб кетарди. Бунинг учун жазои муҳаққиққа жимгина чидарди. Уй қамоғи, овқатдан маҳрум қилиш, қўшимча иш – булар унинг хулқини ўзгартира олмади. Нотр-Дам-де-Бон-Секур черкови қошидаги диний мактабга баъзи-баъзида (бир ярим йил давомида) қатнаш унга бирор-бир сезиларли таъсир кўрсата олмади. У бир оз бўғинлаб ўқиш ва ўз исмини ёзишдан бошқа ҳеч нарса ўрганмади. Ўқитувчиси уни ақли паст деб ҳисобларди. Гайар хоним эса унинг алоҳида қобилияти ва ғайритабиий бўлмаса ҳам, ниҳоятда ғайриоддий хусусиятлари борлигини сезди. Масалан, унга қоронғилик ва тунга нисбатан болаларча қўрқув бегона эди. Уни хоҳлаган вақтда хоҳлаган иш билан ертўлага юбориш мумкин эди, бошқа болалар бунга фонар билан киришга зўрға жазм қилишарди; ёки ҳовлига тун зулматида ўтинга жўнатиш мумкин эди. У яна ҳеч қачон ўзи

билан фонар олиб бормас ва барибир бирор ножўя ҳаракат қилмасдан, қоқинмасдан, бирор нарсани тушириб юбормай керакли нарсани аниқ топиб тез олиб келарди. Лекин бунданам ажабланарлиси, Гайар хонимнинг бир неча марта сезишича, Гренуй қоғоз, мато, ёғоч ва ҳатто мустаҳкам терилган тош деворлар, жипс ёпилган эшиклар ортини ҳам кўра биларди. У тарбияланувчилардан айнан ким ётоқда турганини у ерга кирмасдан ҳам биларди. У рангли карамда шиллиққурт борлигини карамни тўғраб улгурмасларидан туриб биларди. Бир сафар эса Гайар хоним пулларини ҳатто ўзи ҳам топа олмайдиган даражада (у яшириш жойини ўзгартириб турарди) яхшилаб яширганида, бирор сония иккиланмасдан, камин устун ортидаги жойни кўрсатди – бўлмасам-чи, пуллар шу ерда эди! У ҳатто келажакни кўра оларди: қайси бир одамнинг келиши ҳақида келишидан анча олдин ҳисоб берарди ёки момақалдироқ бўлишини ҳали осмонда кичик булутча пайдо бўлмасиданоқ беҳато айта оларди.

Буларнинг ҳаммасини у, албатта, кўрмаган, кўзлари билан кўрмаган, балки янада аниқроқ ва тиниқроғи, бурни билан ҳис этганди: карамдаги шиллиққуртни, устун ортидаги пулни, бир неча даҳа узоқликдаги одамни – ҳатто ҳид билиш қобилияти оташкурак зарбидан жабр кўрмаганда ҳам, буларни Гайар хоним тушидаям кўрмаган бўларди. У аниқ ишонардикки, бу боланинг ақли паст бўладими, йўқми, иккинчи бир қиёфаси бор. Яна биладикки, икки қиёфалилар бахтсизлик ва ўлим келтирадилар. У ваҳимага тушди.

Янада ваҳималироғи, бу фикрга чидаб бўлмасди – у билан бир уйда девор ортидагини кўра оладиган, пухта яширилган пулларни ҳам кўра

оладиган кимса яшайди, Гренуйнинг бу даҳшатли қобилиятини кашф этиши биланоқ ундан қутулиш фикрига тушди, ҳаммаси шундай омадли келдики, айнан шу пайтда – Гренуй саккиз ёшда эди – Сент-Мерри монастири сабабини айтмасдан йиллик тўловларини тўхтатди. Хоним монастирға қарзларини эслатиб ўтирмади. Хурмат юзасидан бир ҳафта кутди, етишмаётган пуллар келавермагач, болани қўлидан ушлаб у билан шаҳарға отланди.

Дарёдан унча узоқ бўлмаган Мортельри кўчасида унинг таниши – Грималь фамилияли кўнчи яшарди. Унга доимо ишлаш учун ўрганувчи ё шогирд сифатида эмас, арзон қора ишчи сифатида ўғил болалар керак эди. Ахир бу ишда ҳаёт учун шу қадар хавфли бўлган чириган ҳайвон териларини шилиш, тери ошлаш ва бўяш учун заҳарли аралашмаларни тайёрлаш, кучли ишлов бериш моддасини тозалаш каби жараёнларни бажариш керак эди. Рисоладаги уста, одатда, ўзининг ўқитилган ёрдамчиларини ҳалок қилишдан асраб бахтсиз ҳодиса юз берса тақдири билан биров қизиқмайдиган ишсиз, уйсиз, дайди ва қаровсиз болаларни ёлларди.

Турган гапки, Грималнинг устахонасида Гренуй учун – инсонийлик тош-тарозусига кўра – тирик қолиш имконияти йўқлигини биларди. Лекин у бунақа нарсалар ҳақида ўйлаб ўтирадиган аёл эмасди. У ўз бурчини бажарганди, ахир. Ҳомийлик тутади. Тарбияланувчининг тақдири келажакда нима бўлса-да, унинг иши йўқ. Тирик қолса – яхши, ўлса – ундан яхши, муҳими, ҳаммаси қонуний бўлиши керак. Шунинг учун жаноб Грималдан болани топширганлигини ёзма равишда тасдиқлашини сўради, ўз навбатида, ўн беш франк олгани

ҳақида имзо чекди ва Шаронн кўчасидаги уйига жўнади.

Унинг зиғирчаям виждони қийналмади. Аксинча, нафақат қонуний, балки адолатли иш тутдим, деб ўйлади, унинг учун ҳеч ким пул тўламайдиган боланинг етимхонада бўлиши бошқа болалар ҳисобидан бўларди, ҳатто ўз ҳисобидан бўлса ҳам, балки, бошқа болаларнинг келажагига ёки ўзининг келажагига хавф соларди, ва охир-оқибат ҳали ҳаётда истамаган ягона нарсаси – ўзини ундан асраб юрган хусусий ўлимига ҳам даҳл қиларди.

Шундай экан, шу ерда биз Гайар хоним билан хайрлашамиз, ва кейин ҳам у билан бошқа учрашмаймиз, бир неча жумла билан унинг сўнгги кунларини ёритамиз. Гарчи хоним қалбан болалигида ўлган бўлса-да, бахтга қарши у қариб-қартайиб кетгунича яшади. Исо туғилганидан кейинги 1782 йилнинг ёзида етмиш ёшида ўз ҳунарини қўйиб мўлжали бўйича мулк ери (рента) сотиб олди, ўз уйида ўтириб ўлимини кутарди. Лекин ўлим ҳеч келай демасди. Ўлим ўрнига бошқа бир нарса – дунёдаги ҳеч бир одам ўйламаган ва ҳали мамлакатда ҳеч қачон бўлмаган воқеа, айнан инқилоб, яъни қутурган тезлик ила барча ижтимоий, ахлоқий ва ғайритабиий муносабатларга туб ўзгаришлар олиб келган нарса юз берди. Дастлаб бу инқилоб Гайар хонимнинг шахсий ҳаётига ҳеч қандай таъсир кўрсатмади. Лекин кейин – у саксонга яқинлашганди – маълум бўлдики, унга рента тўловчи одам эгаликдан мосуво бўлиб кўчиб кетишга мажбур бўлган, унинг мол-мулкини эса шим фабриканти кимошдида сотиб олганди. Бир муддат бу ҳолат ўзгариши ҳам Гайар хоним тақдирида хатолик сифатида намоён бўлмайди-

гандай туюлди, чунки фабрикант рента тўловини бекаму кўст тўлашда давом этди. Лекин кейин у пуллариани тангада эмас, балки кичкина қоғоз ва-рақча шаклида олган, бу эса моддий инқирозининг ибтидоси эди.

Икки йилдан сўнг рента ўтин сотиб олишга ҳам етмай қолди. Хоним ўз уйини кулгили даражада паст нархга сотишга мажбур бўлди, чунки ундан ташқари, ўз уйларини сотишлари керак бўлган яна мингта одам бирданига топила қолган эди. Уй эвазига яна арзимас қоғозларни олди, икки йилдан кейин улар яна ҳеч нарсага ярамай қолди, ва 1797 йили – у 90 га яқинлашганди – мисқолаб йиққаннинг барида, оғир асрлик меҳнат орқали эскитдан орттирган мулкидан айрилди ва Кокий кўчасидаги тор мебеллар тиқиштирилган кулда жон сақлади. Фақатгина энди – ўн-йигирма йиллик кечикишдан сўнг ўлим яқинлашди – у шиш кўринишида келди, касаллик хонимнинг томоғини бўғди, аввалига иштаҳасидан, кейин товушидан айирди, шунинг учун уни Отель-Дьё ғарибхонасига жўнатишаётганда бирор сўз билан эътироз билдиролмади. У ерда уни айнан ўшандай юзлаб ўлаётган одамлар билан лиқ тўла, қачондир эри ҳам ўлган залга жойлаштиришди, ғирт бегона беш кампир ётган (улар баданлари бир-бирларига қисилиб ётарди) умумий каравотга тиқишди ва уни ўша ерда уч ҳафтага ҳамма-нинг кўз олдида ўлишга қолдиришди. Кейин уни қопга солиб тиқишди, тонгги соат тўртда қолган эллик жасад билан бирга аравага улоқтиришди ва қўнғироқнинг паст жаранги остида Кламордаги шаҳар дарвозасидан бир мил узоқликдаги янги қабристонга олиб боришди ва умумий қабрга сўндирилмаган оҳакнинг қалин қатлами остига мангу уйқуга қўйишди.

Бу 1799 йилда юз берди. Лекин хоним, Худога шукурки, 1747 йилда, ўша куни кичик Гренуйни ва бизнинг қиссамизни ташлаб уйига қайтар экан, ўз тақдирини олдиндан билмаганди. Акс ҳолда, у адолатга ишончни ва шу орқали келган бирдан-бир ҳаёт мазмунини йўқотган бўларди.

6

Жаноб Грималга биринчи қарашда, йўқ, Грималнинг ҳидини олган биринчи сезгир нафасда Гренуй тушундики, бу одам уни арзимас хато учун ўлгудай калтаклайдиган аҳволда. Унинг умри энди иш қанча бўлса, ўшанча эди, унинг ҳаёти Грималь қанча фойда билан ўлчаса, ўшанчага тенг эди. Гренуй хўжайиннинг оёқларига итоат-корона ётди, бирор марта бўлсин, қад ростлашга уринмади. Кундан-кунга у яна қайсарлиги ва ўжарлигининг бутун кучини, фақатгина канага ўхшаб чидам билан, камтарлик билан, сезилмай, ҳаётга умид оловини энг кичик, лекин авайланган гулханга асраб, кераклигидагина қўллашга асраб кечирмоқ учун, кутилаётган музлик даврини ичида сақлади.

Энди у итоат, эътирозсизлик ва меҳнатсеварлик намунасига айланди, оғиздан чиққан буйруқни бажарар, қандай овқат бўлмасин, қаноат қиларди. Кечқурунлари у итоат билан ўзини устахона биқинида қурилган турли буюмлар, иш асбоблари сақланадиган ва тузланган хом терилар осилган қазноққа қамаб қўйишларига рози бўларди.

Бу ерда у текисланган яланг ерда ухларди. У қоронғи тушгунича қишда – саккиз, ёзда – ўн тўрт-ўн беш соатлаб ҳафта давомида ишлар-

ди: ёмон бадбўй таратувчи териларни шиларди, уларни сувда ивитиб, юнгидан тозаларди, оҳак билан ишқаларди, металл тузи билан ишлов берарди, ўтин ёрарди, қайинларнинг ва зарнобнинг пўстлоғини арчарди, ўткир буғларга тўла ишлов бериш чуқурларига тушарди, ёрдамчилар буюрганидай, тери ва чармларни қават-қават қилиб тахларди, арчилган қора пўстлоқларни ёярди, бу қўрқинч гулханга зарноб шохчалари ва тупроқ ташларди. Бир неча йилдан кейин яна уни кавлаб олишига ва қабрдан ошланган тери даражасида мўмиёланган тери жасадларини чиқаришига тўғри келарди. Агар у териларни кўммаса ёки кавлаб олмаса, сув таширди. Ойлаб дарёдан юқорига доим икки пақирлаб, бир кунда юзлаб пақир таширди, негаки, кўнчилик ювиш, ивитиш, қайнатиш, бўйаш учун кўп миқдорда сув талаб қиларди. У ҳамма ёғи ҳўл бўлиб сув ташувчи бўлиб ишларди, кечқурунлари кийимлари жиққа ҳўл бўларди, териси эса совуқ, юмшоқ, ағдарма теридек шишган бўларди.

Бундай одамдан кўра кўпроқ ҳайвон каби мавжуд бўлишнинг бир йилидан сўнг у сибирь ярасига, кўнчиларнинг, одатда, ўлим билан тугайдиган даҳшатли касаллигига дучор бўлди. Грималь аллақачон уни куни битди деб ўйлаган ва ўрнига бошқасини, аммо бир оз афсус билан (чунки у ҳали Гренуйдек камтар ва ҳаракатчан ишчини кўрмаганди) қидира бошлаганди.

Лекин ҳамма кутилганига қарши Гренуй соғайди. Фақат қулоғининг ортида, бўйнида, ёноғида уни бадбашара ва олдингидан ҳам ёқимсиз қилган катта қора яралардан чандиқлар қолганди. Шу билан бирга, унда – бебаҳо имтиёз – сибирь ярасига чидамлилиқ пайдо бўлганди, у энди ҳат-

то қонаб ётган энг ёмон териларни ҳам ёрилган қўллари билан яна касаллик юқтиришдан қўрқмай шила оларди. Бу билан у бошқа шогирд ва ёрдамчилардангина эмас, балки ўз издошларидан ҳам афзаллиги билан фарқланарди. Шунинг учун энди уни алмаштириш осон эмасди, ишининг қиймати ортиб кетганди, шу билан бирга, ҳаётининг қиймати ҳам. Бирданига унга ортиқ қоқ ерда ухламасликка, омборхонада ўзига ёғочдан жой ҳозирлашга ва сомон тўшаб ёпинчиқ билан ўранишга рухсат беришди. Уни кечалари ортиқ қамаб қўйишмасди. Овқати ҳам чидаса бўладиган бўлиб қолди. Грималь энди у билан бир ҳайвон каби эмас, балки фойдали уй ҳайвонидек муомала қиларди.

Ўн икки ёшга тўлганда Грималь уни якшанба кунлари ярим кунга ишдан кейин озод қилишга бошлади, ўн учдан кейин эса кундузлари ҳам ишдан кейин бир соат уйдан чиқиб хоҳлаганини қилишга рухсат берилди. У ғалаба қилганди, негаки, тирик қолганди ва унинг яшашда давом этиши учун баъзи эркинликлари бор эди.

Қишлоқ вақти ўтди. Кана Гренуй яна жонланди. У тонгги сарин елни ҳис этди. Уни ов завқи қамраб олди. Қаршисида дунёдаги муаззам ҳидлар қўриқхонаси очилди: Париж!

7

Бу худди эртақдагидай бўлганди. Аллақачон яқин орадаги Сен-Жак-де-ля-Бушри квартали ва муқаддас Евстахия черкови майдонидаги кўчалар эртақка айланганди. Сен-Дени ва Сен-Мартен кўчаларидан тармоқланган тор кўчаларда одамлар шундай зич яшардики, беш-олти қават-

ли уйлар шундай сиқик эдики, осмон кўринмасди, ҳаво ҳам зовурдаги сув каби турғун ва турли ҳидлар билан бутунлай тўйинганди. Унда одамлар ва ҳайвонлар иси, овқат ва касалликлар, сув ва тош, куйинди ва тери, совун, янги пишган нон ва сиркада қайнаган тухум, лағмон ва ярқирагунча тозаланган сариқ мис, мармарак ва пиво ҳамда кўз ёш, ёғ, ҳўл ва қуруқ сомон рутубати бор эди. Минг-минглаб ҳидлар пастқам кўчаларни тўлдирган, томлардан бир оз бўлса-да йўқоладиган, аммо тош йўлдан ҳеч қачон кетмайдиган кўринмас дўконни пайдо қилганди. У ерда яшовчи одамлар бу қоришмага ўрганиб кетгандилар, ахир бу улардан пайдо бўлган ва яна уларни тўйинтирарди, ахир бу улар нафас оладиган ва яшайдиган ҳаво эди, у худди кийилган иссиқ кийим каби эди – уни танангда ҳис этмайсан, ҳидини ҳам сезмайсан. Лекин Гренуй буларнинг ҳаммасини илк мартадаёқ туйди. У нафақат ҳидлар аралашмасини бутун борица, тўлиғича қабул қилди – уларни майда, алоҳида қисм ва бўлақларга таҳлиллаб парчалади. Унинг нозик ҳид билиши буғлар ва қўлансадаги тугунларни алоҳида асосий ипларга, бошқа бўлакланмайдиганроқ ҳидларга ажратди. Бу ипларни ажратиш ва йигириш унга чексиз лаззат бағишларди.

У тез-тез қайсидир уйларнинг деворига суяниб ёки қоронғи бурчакка яшириниб – у ерда кўзларини юмиб, оғзини ярим очиб ва бурун катакларини кериб, чуқур, қоронғи, тинч оқувчи сувдаги йиртқич балиқ каби қимирламай тўхтаб қоларди. Қачонки охир-оқибат ҳаво оқими унга нозик ҳид ипининг учини тутқизар экан, атрофидаги бошқа ҳеч нарсани эшитмай, у шу якка-ягона ҳидга ташланарди, уни тутиб, илаштириб олар ва ўзига

тортиб ўзида бир умрга сақлаб қоларди. Бу эскитдан таниш бўлган ҳид ёки унинг бирор тури бўлиши мумкин эди, бироқ у умуман янги, деярли ёки умуман шу пайтгача туйган, ундан ҳам кўра кўрган ҳамма ҳидларига ўхшамаган бўла оларди, масалан, дазмолланган шойи ҳиди, жамбил чойи ҳиди, кумуш билан нақшланган парча мато бўлаги, камёб мусаллас шишасининг пўкаги ҳиди, тошбақа косаси ҳиди. Гренуй шундай унга нотаниш ҳидлар ортидан қуварди, уларни эҳтирос ила тутар ҳамда балиқчи сабри ила ўзида жам этарди.

Тор кўчаларнинг қуюқ ҳидини тўйиб ҳидлар экан, у ҳидлар нозикроқ бўлган, шабадага қоришган ва атир каби таралган жойларга кетарди. Айтайлик, оқшомлари кундузнинг кўринмас, айнаи дамда ошкора ҳидлари узоқ сақланиб қолган бозор майдонига. Гўё оломонда ҳали ҳам савдогарлар қайнаётгандай, сабзавот ва тухумлар тўла саватлар, вино ва сирка тўла бочкалар, зираворлар ва картошка ҳамда ун қоплари, мих ва қотиргичлар тўла қутилар, балиқ пештахталари, матоларга, идишларга, тагчармларга ва кундузги сотиладиган юзлаб бошқа нарсаларга тўла пештахталар... бу барча ола-говур ва бемаънилик майда тафсилотлари билан ўзидан кейин қолдирган ҳавода мавжуд эди. Гренуй, айтиш мумкинки, бу бозорни бурни билан кўрарди. У бурни билан бошқа одам кўзи билан кўргандан аниқроқ кўрарди, шундай экан, Гренуй уни изма-из ва шунинг учун бир оз юксакдан: гўё эссенция каби ҳозирнинг оддий хусусиятлари билан бузилмаган ўтмишдаги бирор кимсанинг руҳидек – гўё тўполон, тиниқлик, тирик одамларнинг жирканч ур-йиқити каби қабул қиларди.

Ёки у улкан тилга ўхшаб дарёга чиқиб қолган, онаси қатл қилинган Грев майдонига борарди. Бу ердан қирғоққа тортиб чиқарилган ёки устунларга боғланган кемалар ва қайиқлар турарди ва кўмир ҳиди ҳам, дон ҳиди ҳам, пичан ҳиди ҳам, нам арқонлар ҳиди ҳам келарди.

Фарбдан бўлса, дарё билан бирга шаҳарни кесиб ўтадиган ягона сўқмоқдан шамолнинг кенг оқими пайдо бўлар ва Нейи остидаги далалар, ўтлоқлар, Сен-Жермен ва Версаль оралиғидаги ўрмонлар, Руан ва Каннга ўхшаш узоқ шаҳарлар, баъзан эса ҳатто денгизнинг ҳидларини олиб келарди. Денгиздан худди сув, туз ва совуқ қуёш чувалашиб қолган шиширилган елкан ҳиди келар эди. Бу денгиз оддий ҳид таратарди, лекин ҳиди бир вақтнинг ўзида йирик ва ўзига хос эди, шунинг-чун Гренуй уни балиқли, тузли, сувли, ўт-ўланли, салқин ва бошқаларга ажратишга қарор қилмади. У бу ҳидни майдаламасликни афзал кўрди, хотирасида бутунича сақлади ва ундан бутун тўлалигича лаззат олди. Денгиз ҳиди унга шундай ёқдики, қачондир уни софлигича, қўшилмаларсиз ва ундан ҳузур қилиш мумкин бўлган даражадаги миқдорда олишни истаб қолди. Ва кейинроқ баъзи ҳикоялардан англадики, денгиз катта ва унда кунлар давомида кемада қуруқликни учратмай сузиб юриш мумкин, у шундай кемада юксакда энг олдинги матчта саватида ўтирганини ҳамда қаергадир узоқларга денгизнинг ҳиди бўйлаб учаётганини шунчаки тасаввур қилди. Ҳаттоки у ҳид ҳам эмас, балки нафас, барча ҳидларнинг якунидир, роҳатдан у гўё бу нафас ичра эриб кетаётгандек эди. Лекин бунинг амалга ошиши мумкин эмасди, негаки, Сена қирғоғидаги Гревск майдонида турган ва димоғига келиб

урилган денгиз шамолининг кичик бўлагидан так-
рор-такрор нафас олган Гренуйга ҳаётида ден-
гизни, ҳақиқий денгизни, ғарбга чўзилган буюк
уммонни кўриш насиб қилмаган, унинг ҳиди би-
лан кўшилиб кетиш буюрмаган эди.

Муқаддас Евстахия черкови билан шаҳар бош-
қармаси оралигидаги даҳани у тез орада ҳид орқа-
ли шундай аниқ ўргандики, тун зулматида ҳам у
ерда адашмаган бўларди. Шунда у ўз ов майдо-
нини – аввало ғарбга Сент-Оноре тевараги томон,
кейин Сент-Антуан кўчаси бўйлаб юқорига Бас-
тилиягача ва ниҳоят дарёнинг у қирғоғига Сор-
бонна кварталигача ва бой одамлар яшайдиган
Сен-Жермен атрофигача кенгайтирди. Чўян пан-
жаралар ортидан фойтунлар чармининг ҳиди ва
пажларнинг¹ ясама сочларидаги упа ҳиди келар,
боғларнинг баланд деворлари орқали эса дрок ва
атиргул бўйи ҳамда янги қирқилган бирючина бу-
тасининг ҳиди келарди. Гренуй шу ерда биринчи
марта атирлар бўйини – ўз тасаввурида сўзларни
эшитди. Бу тантаналарда боғдаги фавворалар-
га кўшиладиган оддий лаванда (арвана (*форсча*)
– *тарж.*) ёки атиргул суви эди, лекин наргис ва
табаргул, наргис, ёсуман ёки долчин мойи кўшил-
ган мушк тиндирмасининг янада мураккаб, янада
қимматбаҳо муаттар бўйи оқшомлари оғир этак
каби фойтунлар ортидан чўзиларди. У худди ёмон
ҳидлар каби бу муаттарликларни ҳам қизиқиш
билан, лекин ортиқча ҳайратланишсиз эслаб қол-
ди. Шундай экан, у сездики, ҳидлар атай унинг
бошини айлантириш ва ҳид билишини жалб қи-
лишга ҳаракат қиларди ва уларни ташкил этган

¹ Паж – маҳрам, ўрта асрларда монархлик мамлакатларида
таниқли авлодга мансуб дворянлардан бўлган ўсмир йигит,
подшоҳ ёки киборлар ҳузурида хизмат қилувчи (*тарж.*)

алоҳида эссенцияларнинг фазилатларига қойил қолди. Аммо яхлитлигича улар барибир қўпол ва бемаза, йиғиқ эмас, балки суюлган бўлиб туюлди, у билардики, худди шу модда, ашёлар ўз тасарруфиди бўлса, умуман бошқа муаттар ҳид тайёрлай оларди.

Бу моддаларнинг кўпини у аввал бозорда – гуллар қаторида ва зираворлар қаторида учратган; бошқалари унинг учун янги эди ва уларни ҳидлар қоришмасидан филтрлаб исмсиз тарзда хотирасида сақларди: анбарни, цибетинни, пачуляни, сандал дарахтини, бергамотни, бензоя қатрони, қулмоқ рангини, қундуздан олинган доридармонни...

У инжиқ эмасди. Ҳолбуки, ҳар ёқдан келаётган яхши ҳид ёки аҳмоқона ҳид – буларни фарқламасди, ҳозирча фарқламасди. У очкўз эди. Овларининг мақсади шу эдики, шунчаки унга дунё таклиф этиши мумкин бўлган барча ҳидларга эга бўлиш эди, ягона шарти шу эдики, ҳидлар янги, бетакрор бўлиши керак эди. Унинг учун эндигина очилаётган гунчанинг нозик ҳиди қанчалик аҳамиятга эга бўлса, терлаган от ҳиди ҳам шу қадар эди, тахта битининг ўткир ҳиди хўжайинлар ошхонасидан таралаётган бузоқ гўштининг қайноқ буғидан кам эмасди. У ҳамма нарсани бирваракайига ўзида жамлар, ютарди. Лекин у доимо янги ҳидлар таркибини тузадиган тасаввурининг уйғунлаштирувчи ошхонасида ҳали ҳеч қандай эстетик тамойил етакчилик қилмасди. Бу қуруқ хаёлпарастлик эди, худди кубикларни кашшофона ва шаклсиз, бефарқ ижодий тамойилларсиз ўйнаётган боладай яратган заҳоти яна бузиб юборарди.

8

1753 йилнинг биринчи сентябрида, қиролнинг тахтга ўтирганини нишонлаш кунда Париж шаҳри Қиролик кўпригида мушакбозлик уюштирди. Томоша қиролнинг никоҳ тўйи шарафига уюштирилган мушакбозлик ёки дофиннинг туғилиши муносабати билан уюштирилган афсонавий мушакбозлик каби дабдабали эмасди, бироқ бу тамомила таассурот қолдирадиган мушакбозлик эди. Кемаларнинг матчасида қуёшли олтин филдираклар ўрнатилганди. Олов махлуқлар кўприкдан дарёга томон ёлқинланган юлдузлар ёмғирини сачратарди. Ҳамма ёқдан қулоқни батанг қиладиган овоз билан мушаклар портлар ва тош йўлларда қурбақа шаклида ясалган пақиллоқлар ёриларди, осмонга эса ракеталар кўтарилар ва самонинг қора чодрасида оқ нилуфарларни чизарди. Қирол тахтга ўттиз саккиз йил аввал ўтирган ва халқ муҳаббатининг авжи аллақачон ортда қолган бўлса-да, кўприкка ва дарёнинг икки қирғоғи бўйлаб йиғилган минглаб оломон бу томошани ҳаяжонли қийқириқлар ва «Браво!» ва ҳатто «Виват!» қичқириқлари ила кузатарди. Мушакбозлик томошаси мана нималарга қодир эди.

Гренуй Флора растаси соясида ўнг қирғоқда, Қиролик кўпригининг қаршисида жимгина турарди. У хурсандчиликда иштирок этмасди, осмонга учаётган ракеталарга ҳатто бир марта ҳам қарамади. У бирор-бир янги ҳидни ҳидлаш умидида келганди, бироқ англадики, мушакбозлик унга ҳидлар борасида бирор нарса ваъда қилмасди. Беҳуда хилма-хилликда учқунланаётган, ёғдуланаётган, чирсиллаётган, чийиллаётган нарсаларнинг ҳаммаси олтингутурт, мой ва селит-

ранинг олий даражадаги бир хил қоришмасидан иборат эди.

У аллақачон Лувр галереяси бўйлаб уйга қайтиш учун ушбу зерикарли тадбирни ташлаб кетишга ҳозирланди, лекин шу он шабада унга нимадир ушоққина, зўрға сезиладиган, нозик ҳиднинг атомини – йўқ, унданам кичик заррасини олиб келди: бу, аниқроғи, ҳақиқий ҳиднинг ўзимас, уни олдиндан сезиш эди ва айни пайтда бунга ўхшаш ҳеч бўлмаган аниқ топилма эди. У яна девор томонга сапчиди, кўзларини юмди ва бурун каттакларини керди. Муаттар бўй шундай нозик ва нафис эдики, идрокидан қайта-қайта сирғалиб кетарди, уни тутиб бўлмасди, уни мушакларнинг порохли тутуни қоплаган, одамлар галасининг буғлари қуршаган, шаҳарнинг минглаб бошқа ҳидлари бузган ва ўчирганди. Лекин кейин – бирданига – у яна пайдо бўларди, қандайдир қисқа сонияда кичик бўлак ҳашаматли ишора билан анқирди... ва шу заҳоти йўқоларди. Гренуй азоб билан қийналди. Нафақат унинг ҳақоратга дучор бўлган очкўз характери, илк марта қалби ҳам чинакамига азобланди. Унда ноаниқ ҳиссиёт пайдо бўлди, яъни бу муаттарлик – қолган барча муаттарликлар қаторига калитдир, агар шу ягона ҳидни англамаса, ҳидлардан ҳеч нарса англамайди, ва у, Гренуй агар шу ҳидга эга бўлмаса, ҳаётини бекорга яшаган бўлади. У ҳидни фақатгина эга бўлиш ташналигини қондириш учунгина эмас, балки ўз қалбини тинчлантириш учун ҳам олиши керак.

У ҳаяжондан ақлдан озай дерди. У ҳали ҳатто бу ҳиднинг қаердан келаётганини ҳам аниқлагани йўқ эди. Баъзан шабада эсиш оралиғи бир неча дақиқа давом этарди ва ҳар сафар уни бу-

тунлай йўқотиб қўйишдек ваҳимали қўрқув босарди. Ва ниҳоят у халос этувчи хулосага келди, муаттар ҳид дарёнинг нариги қирғоғидан, жануби-шарқнинг қаеридандир келарди.

Ўсимликлар растаси деворидан ажралиб Гренуй одамлар тўдасига шўнғиди ва ўзига кўприк орқали йўл очди. У гоҳ тўхтаб, бошлар узра ҳид олиш учун оёқ учида турарди, дастлаб қўрқинчли ҳаяжондан ҳеч нарсаси эшитмади, ниҳоят, ниманидир тутиб олди, ҳидга ҳатто олдингидан қаттиқроқ ёпишиб олди, мақсад сари интилаётганига ишонди, яна бекорчи ва ўз машғалларини масхарабозларнинг пиликларига тинимсиз келтираётган мушакбозлар тўдасига шўнғиди, ўткир порох тутунида мўлжалини йўқотди, ваҳимага тушди, яна тирсаклари ва бутун гавдаси билан олдинга интилди... Бир неча интиҳосиз туюлган дақиқалардан сўнг у нариги қирғоқда эди, Майя кошонаси, Сена кўчаси дарёга ёнма-ён бўлган жой – Малакэ қирғоғини кечиб ўтди...

Бу ерда у тўхтади, чуқур нафас ва ҳид олди. У ҳидни тутганди. Энди уни қўйиб юбормайди. Муаттар бўй тасма каби Сена кўчаси бўйлаб ёйилганди, бетакрор ва аниқ-равшан, лекин барибир жуда нозик ва жуда нафис эди. Гренуй юраги қандай ураётганини ҳис қилди, ва югурганидан эмас, балки бу ҳидга рўпара бўлганда бўлиши мумкин бўлган чорасизликдан ураётганини англади. У бунга ўхшаш бирор нарсани эслашга уриниб кўрди, барча қиёслари бекор эди. Бу ҳидда тозалик бор эди: лекин лимонлар ва норанж тозалиги эмас, мирра гулининг, долчин барги ёки жингалак ялпиз, оққайин шарбати ёки кофурнинг, ёки қарағай игналарининг тозалигимас, май ёмғири, совуқ шамол, ёки булоқ сувиники ҳам эмас...ва айна

пайтда у илиқлик таратарди; лекин олмурут, сарв ёки мушк каби эмас, ёсуман ва наргис каби эмас, қирмиз дарахт ва гулисафсар каби эмас... Бу ҳидда униси ҳам, буниси ҳам, учқурлик ва вазминлик қўшилганди, лекин улар шунчаки аралашмаган, балки нимаси биландир бирликда ва шу билан бирга кичик ва заиф, бир вақтнинг ўзида жилоланаётган юпқа ипак парчасидек мустаҳкам ва бақувват эди... о, йўқ, бу ипак каби эмас, пирожний қўшилган асал каби ширин сут эди, лекин бунда бири иккинчиси билан қанча хоҳласак ҳам боғланмасди: сут ва ипак! Қандайдир англаб бўлмас ҳид, таърифлаб бўлмас, у ҳеч қаерга сифмасди, аниқроқ айтганда, у умуман бўлмаслиги керак эди ва шунга қарамай, энг ажойиб аниқ-равшанлиги билан мавжуд эди – Гренуй қўрқувдан дукиллаётган юраги билан унинг ортидан эргашди, чунки ғира-шира фаҳмладики, у ҳидга эргашмади, балки ҳид уни асирга олди ва энди уни иложсиз ўзига тортмоқда.

У Сена кўчаси бўйлаб юқорига ҳаракатланди. Кўчада кимса йўқ эди. Уйлар бўм-бўш ва жим жит эди. Одамлар дарё томон пастга мушакбозликдан завқланиш учун кетгандилар. Бу ерда унга на оломоннинг оғир ҳиди, на порох иси халақит бермасди. Кўча одатдагидек сув, ювинди, каламуш ва сабзаёт қолдиқлари ҳидига тўла эди. Лекин Гренуйни бу ерга олиб келган ўша ришта буларнинг барчаси узра нафис ва аниқ парвоз қиларди. Бир неча қадам нарида тунги осмоннинг кучсиз ёруғлиги баланд уйларни ютиб юборганди ва Гренуй қоронғилик ичра йўлида давом этди. У ҳеч нарсани кўриши керак эмасди. Ҳид уни ўз ортидан қатъий ишонч ила эргаштириб борарди.

Эллик метрдан кейин у ўнгга – Марэ кўчасига – тош кўчанинг икки четида қарама-қарши тушган уйларга қулоч ёзса етгудай тим қоронғи тор кўчага бурилди. Ажиб тарзда ҳид бир оз кучайди. У энди фақат софлашди ва шу туфайли, айнан шу мусаффолик туфайли янада кучлироқ жозиба касб этди. Шуниси аниқ эдики, Гренуй иродасига қарши борарди. Бир жойда ҳид уни кескин ўнгга бурди, у худди ҳозир қайсидир уйнинг деворига бориб тақаладигандай туюлди. Лекин девор ўртасида ўтиш жойининг пастгина айвони бор эди. Гренуй ойпараст каби айвондан ўтди, бу ерда ниҳоят ёруғлик бор эди: тўртбурчак ҳовли бир неча қадам нарида ёритилганди. Деворга ёпиштириб қия ҳолатда ёғоч шийпон қурилганди. Шийпон остида столда шам ёниб турарди. Стол четида бир қиз ўтирар ва ғайнолу тозаларди. У чап томонида турган саватдан меваларни олар, бандини узар, пичоқ билан данагини чиқарар ва челака ташларди. Қиз ўн уч, ўн тўрт ёшларда эди. Гренуй тўхтади. У дарёнинг нариги қирғоғидан ярим милдан ортиқ масофадан туриб сезган хушбўйлик манбаси бу ифлос ҳовли ҳам, ғайнолу ҳам эмаслигини дарҳол англади. Манба қизнинг ўзи эди.

У тамомила ҳушидан айрилганди. Лаҳзада ҳис этдики, у ҳали ҳеч қачон шу қиз каби бу қадар гўзал нарсани ҳидлаб кўрмаган. Бунинг устига, ёруғликка рўбару тураркан, у қизнинг гавдасини гира-шира кўриб турарди.

У, албатта, ҳеч қачон бу қадар гўзал ҳидни ҳидламаганини назарда тутарди. Лекин у барибир одамлар ҳидини, минглаб эркаклар, аёллар, болалар ҳидини биларди, бу қадар нафис ҳид оқими одамдан келиши мумкинлигини ақлига

сиғдиrolмасди. Одатда, одамлардан бўлмағур ва ғариб ҳидлар келарди. Болалардан бемаза ҳид, эркаклардан сийдик, ўткир тер ва пишлоқ ҳиди, аёллардан айниган чўчқа ёғи ва чириган балиқ ҳиди келарди. Одамлардан умуман қизиқарли бўлмаган ва беҳузур қилувчи ҳидлар келарди... Мана энди ҳаётда биринчи марта Гренуй ўз бурнига ишонмасди, ҳид олиши уни алдамаганига ишонмоқ учун кўзларидан нажот излади. Тўғри, бу туйғулар эсанкираши узоқ чўзилмади. Унга ўз ҳид билиш таассуротларини кўз билан тасдиқлаш ва қарамасдан берилиш учун ниҳояти бир дақиқа керак бўлди.

Энди ҳис этдики, у – одам эди, унинг қўлтиқлари остидаги тер ҳидини, сочларининг ёғини, сонларининг балиқмонанд ҳидини туйди ва буюк лаззатланиш ҳис этди. Қизнинг тери худди салқин денгиз шабадаси каби хушбўй эди, сочлари ёнғоқ ёғи каби, сонлари – сув нилуфарлари гулдастасидай, териси – ўрик рангидай... ва ушбу барча таркиблар қўшилмаси шундай ҳашаматли, шундай уйғун, шундай сеҳрли ифор яратардики, қачонлардир Гренуй тутган барча ҳидлар, қачондир у ўйнаб ўз ичида қурган барча ҳидлар иншооти бор маъносини йўқотди, бирданига шунчаки бузилиб кетди. Юз минглаб хушбўй ҳидлар шу биргина ифорга арзимас эди. Унинг ўзи олий таомий эди, қолган бошқалари унга кўра тузилиши керак эди. Унинг ўзи гўзаллик эди.

Гренуй тушуниб етди: агар ушбу ҳидга эга бўлмаса, унинг ҳаёти бутун маъносини йўқотади. Уни майда тафсилотларигача, энг охириги нозик қирраларигача таниши керак, у ҳақда оддий умумий хотиралар етарли эмас. У гўё ушбу улғувор ҳидга шахсий тамға қўймоқни, уни ўз қора кўнгли

тўс-тўполонига муҳрамоқни, нозикликларигача тадқиқ этмоқни ва ҳозирдан эътиборан бу сеҳрли формуланинг ички тузилишига мос тарзда яшаш, фикрлаш, дунёни қадрлай олишни хоҳларди.

У қиз томон секин одимлади, яқинроқ, янада яқинроқ. Мана у шийпон остига кирди, ва бир қадам берида унинг ортида тўхтади. Қиз уни эшитмасди.

Унинг сочлари малларанг эди, енгсиз кулранг кўйлаги унинг жудаям оппоқ елкаларини ва кесилган ғайнолулардан сарғайган қўлларини яланғочлаган эди. Гренуй қиз унинг устида эгилиб, унинг энди умуман аралашмаларсиз, пешонаси, сочларидан, кўйлаги ўймасидан кўтарилаётган ва унга худди тоза шамолдек қуйилаётган ҳидини ҳидлаб турарди. У ҳали ҳеч қачон бундай лаззат туймаганди. Лекин қиз совуқлик сезди.

У Гренуйни кўрмади. Лекин беихтиёр қўрқув, ажиб қалтираш ҳис этди, худди уни бирдан унутилган, аллақачон йўқолган қўрқув қамраб олгандек бўлди. Унга худди ортида совуқ елвизак бордай, гўё кимдир эшикни улкан ертўлага ланг очиқ қолдиргандай туюлди. У ошпичоқни қўйиб, қўлларини кўксиди чалиштирди ва ўтирилди.

Қиз уни кўриши билан даҳшатдан шундай қотиб қолдики, Гренуйга қўллари билан бўйнини қисиб олишга бемалол вақт етарли эди. Қиз қичқирмади ҳам, қимирламади ҳам, ҳатто ҳимояланишга ҳам ҳаракат қилмади. У бўлса қизга қарамади ҳам. У қизнинг на нафис сепкилли юзини, на олдудоғини, на катта-катта оч-яшил кўзларини кўрарди, негаки бўғаётганда Гренуйнинг кўзлари маҳкам юмилганди ва у бир нарсадан – қизнинг муаттар бўйидан бир томчисини бўлса-да йўқотишдан қўрқарди.

Қиз ўлгач, уни ерга, ғайнолу данаклари орасига қўйди, қўйлагини юлиб олди ва муаттар ҳид оқими уни ўз ифори билан савалаётган селга айланди. У юзини қизнинг терисига теккизди ва кенг очилган бурун катаклари ила қорнидан кўкрагига, бўйнига, юзлари ва сочлари бўйлаб ва яна қайта қорнига, пастга сонлари, болдирлари, унинг оппоқ оёқлари бўйлаб юргизди. У қизнинг ҳидини бошдан оёғига, бармоқларининг учига шимиб олди, ҳиднинг қолдиқларини бағбақаси остидан, киндигидан ва тирсакларининг орасидан йиғиб олди.

Ҳамма нарсани олиб бўлиб ва қиз сўлиб қолгач, яна бир муддат унинг ёнида ўзига келиш учун чўнқайиб ўтирди, зеро у қизга тўйганди. У қизнинг ҳидидан ҳеч нарсани тўкиб юбормоқчимасди. Аввало у ички таҳлилларини маҳкамлаб беркитиши керак эди. Кейин у ўрнидан турди ва шамни ўчирди.

9

Бу вақтда «Виват!» садолари ва қўшиқлар билан сайил қатнашчилари Сена кўчаси бўйлаб уйга қайта бошладилар. Гренуй ис олиб қоронғиликдан тор кўчага йўл топди, у ердан эса Птиз-Огюстен номли яна бир дарёга олиб борувчи ёнма-ён кўчага ўтди. Сал кейинроқ одамлар мурдани кўрдилар. Бақир-чақир бошланди. Машғалалар ёқилди. Шаҳар қўриқчилари етиб келди. Гренуй алақачон нариги қирғоқда эди.

Ушбу кеча унинг кулбаси саройдек, тахтадан қилинган ётоқ жойи шоҳона ётоқдек туюлди. Шу пайтгача у бутун ҳаёти давомида ҳеч қачон бахт ҳиссини туймаганди. Гарчи унга баъзида тушунар-

сиз қониқиш ҳолатлари таниш бўлса-да. Лекин ҳозир у бахтдан титрарди, ҳузур қилганидан ухлай олмасди. У гўё қайта туғилганди, йўқ, қайта эмас, биринчи марта, зеро шу пайтгача ўзи ҳақида узуқ-юлуқ тасаввурларга эга жонивор каби шунчаки мавжуд эди. Лекин бутун у ва ниҳоят аслида ким эканини билгандек кўринди: даҳонинг ўзи, бошқа ҳеч киммас; унинг ҳаёти мазмун, вазифа, мақсад, олий тақдирга эга; ҳидлар оламида у эмас, бу эмас, айнан инқилоб қилиши керак; ва бутун оламда бунинг учун фақат у керакли воситаларга эга, холос; фақат унга хос нозик ҳид билиш қобилиятига, фавқулодда тенгсиз хотирасига ва – энг муҳими – унга муҳрланган нафосат, куч, мустаҳкамлик, кўпқирралилик ва қўрқинч, рад этиб бўлмас гўзаллик каби хушбўйликни ташкил этиши керак бўлган барча нарса мавжуд бўлган сеҳрли формула каби Марэ кўчасидаги қизнинг ҳидига эга эди. У ўзининг келгуси ҳаёти учун йўлкўрсаткични топган эди. Ташқи воқеалар орқали кўнгилларининг бўронсифат бетартиблиги тўғри маромини топадиган бошқа барча шундай тузилган даҳо махлуқлар каби Гренуй аллақачон ўз тақдири йўналиши деб қабул қилган ва тан олган нарсадан хийла четга оғганди. Энди унга нега ҳаётга тиришқоқлик билан ва қаттиқ тармашгани аниқ бўлди: у ҳидлар Ижодкори бўлмоғи керак. Бўлганда ҳам ўртамиёна эмас. Ҳамма даврларнинг ҳам буюк аттори бўлмоғи керак.

Ўша тундаёқ, аввалига тетиклигида, кейин эса тушида ўз хотиралари харобалари ётган улкан кенгликка текширув уюштирди. У ҳидлар қуриладиган миллион-миллионлаб вайроналар, кублар, гиштарни саралади ва уларни тизимли равишда тартибга келтирди: яхшини яхшига, ёмонни ёмон-

га, нозигини нозикка, қўполни қўполга, бадбўйни бадбўйга, ёқимлини ёқимлига. Бир ҳафтадан кейин бу тартиб янада текисроқ, ҳидлар рўйхати мазмунлироқ ва хилланган, даражаланиш янада аниқроқ бўлди, яқин орада у аллақачон режали равишда ҳидлар иншоотлари қуришни бошлашга киришиши мумкин эди: уйлар, деворлар, зиналар, миноралар, ертўлалар, хоналар, яширин ҳужралар... ажойиб ҳидлар тузилмасининг ҳашаматли ички қалъаси кундан-кунга кенгайиб, кундан-кунга гўзаллашиб ва мукаммаллашиб борди.

Ўша ҳолат, яъни бу дабдабанинг бошида қотиллик яширинлиги унга (у ўзига умуман бу ҳақда ҳисоб берганмикин) тамоман фарқсиз эди. Марэ кўчасидаги қизнинг қиёфасини – унинг юзларини, унинг баданини – аллақачон эслай олмасди. Ахир у яхшироғини сақлаб қолган, қизнинг ҳиди моҳиятини олган ва ўзлаштирганди.

Бу вақтда Парижда ўнлаб атторлар саноқда бор эди. Улардан олтитаси ўнг қирғоқда яшарди, олтитаси – чап қирғоқда, қоқ ўртадаги биттаси эса, ўнг қирғоқни Сите ороли билан туташтирган айнан Менял кўпригида яшарди. Бу кўприкда икки томондан тўрт қаватли уйлар шу қадар зич эдики, бирор жойдан дарёни кўриб бўлмасди, шунинг учун рисоладагидай, кенг, тош терилган ва бунинг устига фавқулудда чиройли кўча таассуротини берарди. Аслида, Менял кўприги шаҳарнинг энг диққатга сазовор даҳаларидан бири ҳисобланарди. Бу ерда заргарлар ўз маҳсулотларини, ўймакорлар қора ёғочларни, энг яхши усталар ясама сочлар, жомадонлар, сумка ва катмонлар, нафис ички кийим ва пайпоқлар, расмлар учун чорчўплар ва отда юриш учун этикларни, каштачилар зар погон, дегрезлар олтин тугмалар ва пул-

донларни таклиф этадиган машҳур дўконлар бор эди. Шу ерда аттор ва қўлқопчи Жузеппе Бальдинининг дўкони ва уйи жойлашган эди. Унинг пешойнаси тепасида ҳашаматли яшил шийпон бор эди, ёнида тамоми олтин билан ишланган Бальдинининг герби: олтин гулдаста чиқиб турган олтин атир шиша осилганди; эшиклар олдида эса Бальдини гербининг тасвири олтин билан тўқилган қизил гилам солинган. Ташқи эшик очилганда форсча куйни ижро этадиган қўнғироқча чалинади ва икки кумуш турналар мовий сувни ўз тумшуқларидан Бальдини герби шаклидаги тилла суви юритилган жомга қуя бошлардилар.

Оч рангли қорақайин дарахтидан ясалган иш столи ортида қари ва ҳайкалдай ҳаракатсиз, кумуш упа сепилган ясама соч кийган, олтин уқа билан тикилган белбурма камзул кийган Бальдинининг ўзи турарди. У ҳар тонг ўзига сепадиган Франжипанининг бодом суви ифори уни шундай кўринарли даражада қоплаган ва унинг шахсини қандайдир шаффоф туманликка тортарди. Ҳаракатсизликда у қўғирчоққа ўхшарди. Қўнғироқчанинг куйи чалинганда ва турналар фаввора сувини соча бошлагач – бу жудаям тез-тез содир бўлмасди – қўғирчоқ жонланар, букчаяр, кичкина, чаққон бўлиб қолар ва қўплаб таъзимлар келтириб иш столидан шундай интилиб учиб чиқардики, хушбўй ифор унинг ортидан етиб олишга аранг улгурарди; шундан кейин мижоздан ўтиришни, ноёб ҳидлар ва косметика воситалари турларидан лаззатланишни илтифот ила сўрарди.

Бальдинида улар минглаб эди. Тоза эссенциялар, гул ёғлари, тиндирмалар, сиқмалар, секрециялар, малҳамлар, қатрон ва бошқа моддалар, ичиладиган, суюқ ва ёпишқоқ шаклларда – ёғупа,

қуюқ суртма, упа ва совуннинг барча турлари, қуруқ атирлар, соч суртмалари, бриллиантиналар, соқол ўстириш учун эликсирлар, сўгалларни тушириш учун томчилар ва ташқи кўриниш нуқсонларини тўғрилаш учун кичик малҳамли матолар – суртиш учун тозаловчи моддалар, хушбўй тузлар, тозалик суюқликлари ва беҳисоб атирларгача маҳсулотлар ранг-баранглигини ташкил этарди. Лекин Бальдини мумтоз пардозчиликнинг ушбу маҳсулотлари билан қаноатланмасди. У нимаики ҳид таратса ва нимаики ҳид олиш учун хизмат қилса, ўз дўконида йиғишни шарафли иш деб ҳисобларди. Ва шунинг учун чекиладиган шамлар, қиёмлар ва тасмалар ёнида барча зираворлар – арпабодиён уруғидан долчин чўпигача, сироплар, ликёрлар ва мева сувлари, Кипр, Малага ва Коринфдан келтирилган мусалласлар, асалнинг жуда кўп турлари, қаҳва, чой, қуритилган ва шакарланган мевалар, анжирлар, қиёмлар, шоколадлар, каштанлар, ҳатто консерваланган ковуллар, бодринглар, пиёз ҳам, беркитилган тунец балиғи ҳам бор эди. Бундан ташқари, муҳрлар учун ҳид берилган сурғуч, муҳаббат мактублари учун атиргул ёғи ҳиди келадиган ёзув қоғози ва сиёҳ, испан чармидан бюварлар¹, оқ сандал дарахтидан қалам учун филофлар, гулбарглар учун тувакча ва идишчалар, сариқ мисдан чилимлар, шишалар ва қаҳрабо тикинли биллур атир шишачалари, хушбўй қўлқоплар, дастрўмоллар, мускат (*жавзбова – тарж.*) гули билан тикилган игналар учун ёстиқчалар, хонани юз йилдан ортиқ хушбўйга тўлдириб турувчи мушк шимдирилган девор қоғозлари бор эди.

¹ Папка, портфель тури (*тарж.*)

Кўринадики, бу барча маҳсулотлар учун кўчага (яъни кўприкка) чиқиб турган тантанавор дўконда жой етмаган бўларди, чунки ертўласи йўқ эди, нафақат омбори, балки иккинчи ва учинчи қаватлар, шунингдек, дарёга қараган барча биринчи қаватдаги бинолар омбор вазифасини бажарарди. Натижада Бальдиниининг уйида таърифлаб бўлмас даражада ҳидлар тартибсизлиги ҳукм суларди. Алоҳида молларнинг ҳиди қанчалик нафис бўлса – негаки Бальдини олий сифатли моллар сотиб оларди – улардан келаётган ҳид шу қадар чидаб бўлмас эди, гўё минглаб мусиқачининг ҳар бири зўр бериб ўз куйини чалаётган оркестр оҳангига ўхшарди. Бальдиниининг ўзи ва унинг хизматчилари қулоғи оғир бўлиб қолган кекса дирижёрлар каби аллақачонлар бу тартибсизликка ўрганиб қолгандилар, ҳатто хўжайиннинг тўртинчи қаватда яшовчи ва омборхоналарнинг навбатдаги кенгайишига умидсиз қаршилиқ қилувчи хотини ҳам деярли кўп ҳидларга чидайдиган бўлиб қолганди. Бальдини дўконига биринчи марта келган харидор – бошқа масала. Бу ерда ҳукм сураётган ҳидлар коктейли унга юзига мушт билан туширгандай таъсир қиларди, харидорнинг феъл-атворидан келиб чиқиб ҳаяжонга ёки уялиш ҳолатига соларди, ҳар қандай ҳолатда ҳам одам бу ерда нима учун келганини эслай олмайдиган даражага тушарди. Иш билан юборилган болалар ўз топшириқларини унутардилар. Бошлиқ жаноблар секин қочиб қолардилар. Баъзи хонимлар ё жазава, ё клаустрофобия хуружини кечирардилар, ҳушдан кетардилар ва уларни чиннигул мойидан олинган энг ўткир ҳидланадиган тузлар, нашатир ва кофур спиртигина ўзига келтира оларди.

Бунақа шароитда Жузеппе Бальдини́нинг дўконидаги эшик қўнғироғи форс куйини борган сари камроқ чалса, кумуш турналар эса гунафшали сувни борган сари камроқ фаввора қилиб сочсалар, умуман ажабланарли эмасди.

10

– Шенье! – бир неча соат ходадай туриб-туриб иш столи ортидан чақирди Бальдини берк эшикка тикилиб, – Паригингизни кийинг!

– Зайтун ёғи солинган бочка ва қозикқа осилган сон гўштлиари орасидан хўжайиндан ёшроқ бўлса ҳам аллақачон кексайган Шенье, Бальдини́нинг ёрдамчиси пайдо бўлди ва олдинга, дўкони́нг чиройлироқ жиҳозланган томонига ўтди. У белбурма камзулининг чўнтагидан ўз паригини чиқарди ва уни бошига бостириб кийди.

– Сиз кетяпсизми, жаноб Бальдини?

– Йўқ, – деди Бальдини, – мен икки соатга ўз иш кабинетимга кираман ва мени мутлақо ҳеч ким безовта қилмаслигини истайман.

– Ҳа, тушунаман! Сиз янги атирлар кашф қиласиз.

Бальдини. Худди шундай. Граф Верамоннинг талаби бўйича. У испан чарми бўлагига ҳид беришни истайди ва умуман янги ниманидир талаб қилади. Ниманидир талаб қилади, худди... худди... – «Амур ва Психея» деб аталарди шекилли, – айтмоқчи, у истаётган нарса Сент-Андре-дез-Ар кўчасида яшовчи истеъдодсиз аҳмоқ томонидан тайёрланган...

Шенье. Пелисье.

Бальдини. Ҳа. Пелисье. Аниқ. Исми шунақа бу аҳмоқнинг. Пелисьедан «Амур ва Психея». Бу атирни биласизми?

Шенье. Билмай бўладими? Энди уни ҳар бурчақда сезиш мумкин. Бутун дунё уни сепеди. Лекин агар сизни менинг фикрим қизиқтирса – ҳечқиси йўқ. У сизнинг атирларингизга тенг келолмайди, жаноб Бальдини.

Бальдини. Албатта тенг келмайди.

Шенье. Бу «Амур»нинг ҳиди юқори даражада сийқа.

Бальдини. Сийқа ҳидми?

Шенье. Ўта даражада сийқа, Пелисьенинг бошқа атирлари каби. Уларга лиметин¹ қўшилган деб ўйлайман.

Бальдини. Ростданми? У ерда яна нима бор?

Шенье. Нораңж эссенцияси, менимча. Яна розмарин² тиндирмаси бўлиши мумкин.

Бальдини. Менга бунинг мутлақо фарқи йўқ.

Шенье. Албатта.

Бальдини. Ўша аҳмоқ Пелисье атирига нима қўшган бўлса ҳам, тупурдим. Менга у ибрат эмас!

Шенье. Сиз тамомила ҳақсиз, жаноб.

Бальдини. Биласизки, менга ҳеч ким ўргатмайди. Биласизки, ўз атирларимни ўзим ишлаб чиқаман.

Шенье. Биламан, жаноб.

Бальдини. Ўз ғояларим ўзимдан туғилади!

Шенье. Биламан.

Бальдини. Граф Верамон учун ҳақиқий довруқ келтирадиган шундай бир нарсаяратмоқчиманки...

Шенье. Бунга аминман, жаноб Бальдини.

Бальдини. Дўконни сизга қолдираман, Шенье. Мен ишлашим керак. Мени биров безовта қилишига йўл қўйманг, Шенье.

¹ Лиметин – лимон таркибидаги модда (тарж.)

² Розмарин – хушбўй мой олинадиган бута (тарж.)

Шундай дея сираям улугвор эмас, балки ўз ёшига яраша мункиллаб қолган, ҳатто ерга кириб кетаётгандай бўлиб қолган чол оқсоқланиб четланди ва иккинчи қаватга – иш кабинети жойлашган ерга зинадан секин кўтарилди.

Шенье иш столи ортидаги жойни эгаллади, худди хўжайини каби ҳолатга кирди ва бир нуқтада қотганча эшикка тикилди. У, яқин соатлар ичида нима юз беришини биларди, айнан: дўконда – деярли ҳеч нарса, юқорида эса, Бальдинининг кабинетида одатий фожиа. Бальдини Франжипани суви шимдирилган ҳаворанг белбурма камзулини ечади, ёзув столига ўтиради ва юқоридан илҳом келишини кутади. Лекин илҳом келмайди. Кейин у тажриба идишчалари турган шкафга отилади ва ниманидир ўйламай аралаштира бошлайди. Аралашма кўнгилдагидек чиқмайди. У лаънатлар ила деразани очади ва тажрибасини дарёга улоқтиради. Кейин яна ниманидир аралаштириб кўрмоқчи бўлади, яна ҳеч нарса чиқмайди, шунда у фарёд солиб ўзидан кетади ва кабинетини тўлдирган ҳидлардан ақли озиб хўнграб йиғлай бошлайди. Кечки еттига яқин у ачинарли, йиғлаган, титроқ ҳолда пастга тушади ва: «Шенье, мен ҳид билиш қобилиятини йўқотдим, мен бу атирни ярата олмайман, бу атирни ярата олмайман, граф учун бюварни тайёрлай олмайман, мен ҳалок бўлдим, ичимда ҳамма нарса ўлган, мен ўлишни истайман, илтимос, Шенье, менга ўлишга ёрдам беринг!» – дейди. Шунда Шенье Пелисьеннинг олдига бир шишача «Амур ва Психея» учун одам жўнатишни таклиф қилади ва Бальдини бу шармандалик ҳақида бирор бир зот билмаслигини шарт қилиб рози бўлади. Шенье бунга қасам ичади ва тунда улар яширинча граф Верамон-

нинг бюварини бегона атирга шимдирадилар. Ҳаммаси худди шундай бўлади, ўзгача эмас, Шенье ҳам фақат бир нарсани – бу комедия тезроқ тугашини истайди. Бальдини ортиқ улўф аттор эмасди. Ҳа, илгари, ёшлигида, ўттиз-қирқ йил аввал у «Жануб атиргули» ва «Бальдинининг атторлик гулдастаси»ни – ҳақиқатда буюк икки атирни кашф этгандики, ҳозирги ҳолатига шунинг орқасидан эришганди. Лекин эндиликда у қари эди, ишлаб чарчаган, урфдан ва одамларнинг янги дидларидан ортда қолган ва ҳатто агар қандайдир янги ҳидни тайёрлашга мушарраф бўлганида ҳам, бу қолоқ, ўтмайдиган бўлмағур нарса бўлардики, уни бир йилдан сўнг ўн марта суюлтирадилар ва фаввораларнинг сувига қўшиш учун ишлатардилар. Унга ачинаман, ўйлади Шенье ва ойнага ясама сочим қийшайиб қолмадимикин дея қаради, кекса Бальдини увол; унинг чиройли дўкони ҳам увол, ахир у хонавайрон бўлади; менгаям увол, у хонавайрон бўлгунча мен қариб улгураман ва уни сотиб ололмайман...

11

Жузеппе Бальдини ўзининг ҳиди анқиган белбоғли камзулини фақат эски одати бўйичагина ечди. Франжипани сувининг ҳиди унинг ҳид билишига халақит бермай қўйганди: ахир бир неча ўн йиллар унга шундай ўргандики, уни ортиқ ҳис этмасди ҳам. У кабинетининг эшигини ҳам беркитди ва тинчликни талаб қилди, лекин у фикрламоқ ва илҳомни кутмоқ учун ёзув столига ўтирмади, негаки, илҳоми келмаслигини Шеньедан кўра ҳам яхши биларди. Гап шундаки, унга илҳом ҳеч қачон келмаганди. Ҳа, аниқ, у кекса

эди, чарчаганди, буюк аттор бўлмай қолганди, лекин билардики, ҳеч қачон буюк аттор бўлмаган ҳам. «Жануб атиргули»ни у отасидан мерос олганди, «Бальдинининг атторлик гулдастаси» йўриқномасини эса Генуя зираворлари билан савдо қилувчи саёқ савдогардан сотиб олганди. Унинг бошқа ҳамма атирлари аллақачоноқ маълум бўлган аралашмалар эди. У ҳозиргача ҳеч қачон ҳеч нарска кашф қилмаганди. У кашфиётчи эмасди. У яхши ҳидларнинг жиддий тайёрловчиси эди – худди ошпаз каби, яхши йўриқнома бўйича ажойиб таом тайёрлайдию, лекин ҳеч қачон ўз таомини ўйлаб чиқаролмайди. Лаборатория ва тажрибалар билан боғлиқ, илҳом билан боғлиқ, сирлилики билан боғлиқ бу барча масхарабозликни у атторлик ва қўлқопчи сифатидаги усталик мақомини ушлаб туриш учун ўйнади. Аттор мўъжизалар яратди, у ярим кимёгар, одамлар шундай ўйласа – яна яхши! Унинг санъати исталган бошқалари каби оддий ҳунар эканлигини фақат ўзи биларди ва бу билан фахрланарди. У кашфиётчи бўлишни истамасди ҳам. Кашфиётчилик шубҳали деб ҳисобларди у, чунки бу доимо қоида бузишни англатади. У граф Верамон учун янги атир кашф қилишга умуман ҳаракат қилмаганди. Нима бўлганда ҳам, Шеньеге уни кўндиришига ҳам, Пелисьедан «Амур ва Психея»ни келтиришига ҳам тўғри келмайди. У бу атирга эга эди. Мана у, дераза ёнидаги ёзув столида, кичкина қиррадор қопқоқли шиша идишда турибди. Уни бир неча кун аввал сотиб олган. Маълумки, шахсан ўзи эмас. Ахир Пелисьенинг олдига жанобларининг ўзи атир учун ташриф буюролмайдикун! У воситачи орқали, уям воситачи орқали... Эҳтиёткорлик ҳеч қачон ҳалақит қилмайди. Негаки, Бальдини бу атирдан нафақат испан чармини

муаттар қилиш учун фойдаланмоқчи эди, унга бир шишача етмасди ҳам. У бошқа ёмонроқ нарсани: ундан нусха олишни ўйларди.

Айтганча, бу тақиқланган ҳам эмасди. Бу фақат олий даражадаги номардлик эди. Рақибнинг атирини яширинча ишлаб чиқариш ва уни ўз номи билан сотиш ўта ножўя хатти-ҳаракат эди. Лекин агар сени иш устида тутиб олсалар бундан ҳам ёмон, шунинг учун Шенье ҳеч нарса билмаслиги керак, негаки Шенье ортиқча эзмаликни яхши кўради.

Оҳ, қандай ҳамоқатки, рисоладаги одам шундай эпчиллик қилиши керак бўлса! Ўзинг эга бўлган энг қимматбаҳо нарсани қурбон қилиш – ўз номусингга шунчалик ачинарли тарзда доғ тушириш қандай оғир. Лекин нима қилиш керак? Нима қилсанг қил, лекин граф Верамон шундай мижозки, уни ҳеч қачон йўқотиб бўлмайди. Графдан ташқари, мижозлар ҳам деярли қолмаган. Яна 20-йилларнинг бошидаги каби кўчаларда қути билан судралиб эндигина фаолиятини бошлаган чоғлардаги каби яна буюртмачилар ортидан югуришга тўғри келади.

Худоба аён, у, Жузеппе Бальдини, Парижнинг энг катта ва ҳар томонлама қулай атторлик дўкони эгаси, қўлида жомадон тутганча мижозларнинг уйлари тақиллатиб молиявий жиҳатдан оддий давраларга қайтди. Бу эса унга ҳечам ёқмасди: ахир у олтмишдан ошганди ва совуқ даҳлиз йўлакларда кутолмас ва кекса маркизлар олдида бўйимодарон тиндирмасидан олинган атир сувини, «Тўрт қароқчи» сиркасини ёки бош оғриқ суртмасини мақтаб туролмасди. Бундан ташқари, даҳлизларда ўта жирканч рақобат ҳукм суларди. Масалан, ўзида Европа бўйича энг катта ёгуна

хиллари бор деб таъкидловчи, ўзини кўрсатаверадиган Дофин кўчасилик Бурэ; ёки графиня д'Артуанинг шахсий мол ташувчисига айланиб олган Моконсей кўчасилик Кальто; ёки мана, нима қилишини умуман билиб бўлмайдиган Сент-Андре-дез-Ар кўчасилик Антуан Пелисье, ҳар мавсумда бутун дунёнинг эсини оғдирадиган янги атирларни урфга киритади.

Пелисьенинг бундай атирлари бутун бозорни ағдар-тўнтар қилиши мумкин. Агар қайсидир мавсумда венгер русуми урф бўлган бўлса ва Бальдини шунга кўра лаванда, олмурут ва розмаринни ғамлаган бўлса, – Пелисье мушк ҳиди билан тўйинган «Роҳат» атири билан чиқар эди. Ҳаммани бирданига шу атирни сепиш каби ҳайвоний истак эгалларди, Бальдинига эса ўз розмаринини бош ювадиган сув учун қайта ишлаш ва лавандани ҳидлантириладиган қопчаларга тикишдан бошқа иш қолмасди. Кейинги йилига бўлса, мушк, цибетин ва кастореумдан етарлича буюртирганда, Пелисье ҳеч нарсадан ҳеч нарсаси йўқ, «Ўрмон гули» номли атир ижод қилди ва у дарҳол муваффақият қозонди. Узоқ тунги тажрибалар ёки қутурган нархларда айғоқчиларни сотиб олавериш эвазига Бальдини «Ўрмон гули» нимадан таркиб топишини ва ниҳоят аниқлади, Пелисье бўлса аллақачон яна «Турк кечалари», ёки «Лиссабон атирлари», ёки «Қирол саройи гулдастаси», ёки яна ким билади, нималар билан мақтанарди. Ҳар қандай ҳолатда, бу одам ўзининг кўриниб турган кашфиётчилиги билан барча хунарларга хавф соларди. Цех қонунларининг қаттиққўл даврлари ўтмишга чекинган бўлса қандай ачинмаслик мумкин. Бундай юзсиз мақтанчоққа, ҳидлар қадрсизланиши ҳисобига яшовчи бундай

манфаатпарастга нисбатан энг офир жазоларни қўллаш керак эди. Унинг патентини олиб қўйиб, атторлик иши билан шуғулланишини тақиқлаб бўлсайди... ва умуман, бу товламачи аввал ниманидир ўргансин! Ахир ўқимишли аттор ва қўлқопчи эмас бу Пелисье деганлари! Унинг отаси сирка сузувчиликдан бошқага ярамаган, Пелисье ҳам сирка сузувчи бўлган, бошқа ҳеч ким эмас. Фақатгина, сирка сузувчилар спиртли маҳсулотлар билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлганликларидан учун, у ҳақиқий атторлар даврасига суқилиб кириб олишга эришди ва энди у ерда сассиқ кўзан каби қўпол равишда жамоат тартибини бузмоқда. Айтинг-чи, нима учун ҳар мавсумда янги атирни урфга киритиш керак? Бунга нима эҳтиёж бор? Илгари омма гунафша суви ва ўн йилда бир марта салгина ўзгарадиган оддий гул аралашмалари билан қаноатланарди. Минг йиллар давомида одамлар кундур ва мирра билан, бир неча малҳамлар, мойлар ва қуруқ ҳидлар билан чекланганлар. Ҳатто колба ва идишлар ёрдамида дистилланган сув олишни, сув буғи ёрдамида майсалар, гуллар ва ёғочнинг турли навларидан уларнинг муаттарлигини эфир мойи тарзида олишни, эман тахтакачлари ёрдамида уни уруғлардан, данаклардан, мевалар пўстлоғидан сиқиб олишни ёки астойдил филтрланган ёғлар ёрдамида уни гулбарглардан олишни ўрганганларидан кейин ҳам ҳидлар сони ҳали чекланган эди. Ўша замонларда Пелисье каби нусха умуман суқула олмасди: ахир у замонларда оддий ёғупа тайёрлаш учун бу сиркачи орзу ҳам қила олмайдиган қобилиятлар талаб қилинарди. Нафақат дистиллашни билиш, балки бир вақтнинг ўзида суртмалар тайёрловчиси, аптекачи, алкимёгар ва

ҳунарманд, савдогар, инсонпарвар ва боғбон бўлиш керак эди. Қўйнинг буйрак ёғини бузоқ ёғидан, «ғалаба» гунафшасини парм гунафшасидан фарқлай билиш керак эди. Ҳазорангуллар қачон тайёр бўлишини ва ёронгул қачон гуллашини ва ёсуман гули қуёш чиқиши билан ўз бўйини йўқотишини билиш керак эди. Бу нарсалар ҳақида Пелисьедек кимса чамаси тушунчага эга эмасди. Эҳтимол, у ҳеч қачон Париждан чиқмаган, умрида ҳеч қачон гуллаётган ёсуманни кўрмагандир. Юз минглаб ёсуман гулбаргларида бир сиқим ҳосилани ёки бир неча соф эссенция томчисини ажратиб олиш учун қанақанги улкан қора меҳнат кераклиги балки унинг тушига ҳам кирмагандир. Эҳтимол, фақат шунигина, яъни ёсуман, ўзининг янги урфдаги атирларини яратадиган бошқа кўп атир шишачалар қаторида ўтга чидамли шкафида турган кичик шишачадаги қуюқлаштирилган тўқ жигарранг кўринишдаги суюқлик деб билар. Йўқ, ўша сахий, ҳунар эъзозланган замонларда, Пелисье каби олифта атторликка бурнини тиколмасди. У бундай ишга умуман тўғри келмайди: феъл-атвори ҳам, маълумоти ҳам, нокамтарлиги ҳам, цехдаги субардинация¹ ҳақидаги тушунчаси ҳам. У ўз муваффақиятлари учун 200 йил олдин буюк Маурицио Франжипани – айтганча, итальян! – томонидан амалга оширилган ва барча муаттар нарсалар вино спиртида аралаштиридан иборат бўлган ажойиб кашфиёт олдида қарздордир. Ўзининг ҳидли кукунларини алкоголь билан аралаштириб ва шу билан бирга уларнинг ҳидини учувчан суюқликка айлантириб, ҳидни моддиятдан озод қилди, унга руҳ бағишлади, уни соф

¹ Субардинация – хизматда кичикларнинг катталарга қатъий бўйсунуш тизими (тарж.)

ҳид сифатида кашф қилди, қисқаси, атир яратди. Қандай ажойиб фаолият! Қандай давр қаҳрамонлиги! Ҳақиқатда уни фақат инсониятнинг энг улуғ ютуқлари билангина, ассирияликларнинг ёзув кашф қилиши билан, Евклид геометрияси билан, Афлотун ғоялари билан ва юнонлар томонидан узумнинг мусалласга айлантирилиши билан қиёслаш мумкин! Ҳақиқатан ҳам, Прометей қаҳрамонлиги! Лекин руҳнинг барча буюк қаҳрамонликлари фақат нур бағишлабгина қолмай, инсониятга яхшиликлар билан бирга алам ва қайғулар олиб келадилар, Франжипанининг ажойиб кашфиёти, афсуски, аҳмоқона оқибатларга олиб келди. Ўшандан бери одамлар гуллар ва ўтлар, дарахтлар, қатрон ва ҳайвонлар ички ажралмалари руҳини аврашни, уни ёпиқ шишачаларда ушлаб қолишни ўрганганларидан кейин, муаттарлаштириш санъати аста-секин кўпчилик бўлмаган хилма-хил ҳунарлар билан шуғулланувчи усталардан кетиб борди ва сассиқ кўзан Пелисье каби фақат шамолни бурни билан ҳидлашни биладиган фирибгарларга очилди. Шишачалари ичидаги сеҳрли нарса қачон ва қандай пайдо бўлгани ҳақида ташвиш чекмай, энди у шунчаки ўз ҳид билиш инжиқликларини юзага чиқариши ва унинг ёки омманинг ақлига бирданига келиб қолган ҳамма нарсани аралаштириши мумкин.

Бу ҳароми Пелисье 35 ёшида, бўлса-бўлмаса, ниҳоят уч авлоднинг қаттиқ, оғир меҳнати орқасидан Бальдинига нисбатан кўпроқ бойлик йиққан кўринади. Ва Пелисьенинг бойлиги кундан-кунга ортиб борарди, Бальдининики эса кун сайин камайиб борарди. Илгариги замонларда бунақанги бўлиши умуман мумкин эмасди! Иззатли ҳунарманд ва ҳурматли савдогар ўз фаоли-

яти учун аниқ-тиниқ кураш олиб бориши керак эмасди – бу нарса фақат бир неча ўн йиллар олдин бошланди, холос! Ўшандан бери бу янгилик саросимаси, бу ташаббускорликнинг тўхтатиб бўлмас ичбуруғи, бу тажрибачиликнинг ҳайвонларча қутуриши, бу савдода, саёҳатларда ва фанда улуғворлик касаллиги ҳамма ерда ва ҳар қаерда шиддат сурди.

Ёки бу телбаликни тезликда кўрайлик! Шунча янги йўлларни очиш нимага керак бўлди? Бу янги кўприклар нимага керак? Нимага? Лионгача бир ҳафтада етиб бориш учунми? Бундан нима чиқади? Бундан кимга фойда бор? Нечун оёқни қўлга олиб Атлантикани елдек кесиб ўтмоқ керак? Бир ойдан кейин Америкада бўлиш учунми? Ахир одамлар минг йиллар давомида бу қитъасиз ҳам яхши яшаганлар-ку! Тамаддунга эришган инсонга ҳиндулар ёки ҳабашларнинг ибтидоий ўрмонида нима бор? Ёки Лапландияда, Шимолда, абадий музликлар ва хом балиқни ямламай ютадиган ёввойилар яшайдиган жойда-чи? Буям камдек – қаердадир жанубий денгизда яна бир қитъа очишни хоҳлаётган эмишлар. Бу аҳмоқлик нимага? Бошқалар, кўряпсизми, улар ҳам умуман мумкин бўлмаган ишларни қилганлар, испанлар, лаънати инглизлар, ilk голландлар – булар билан кейин ҳеч тўғри келмайдиган иш – жанг қилишга тўғри келган. Нақ 300000 ливр – битта ҳарбий кема шунча туради, кейин эса у биргина замбарак ўқидан беш дақиқада чўкиб кетади ва солиқ тўловчиларнинг пуллари билан абадийга хайрлашамиз. Жаноб молия вазири энди унга барча киримларнинг ўндан бирини ажратишни талаб қилади, гарчи унга бу қисмни тўламаганда ҳам, атрофда шундай паст тушунчалар ҳукм сураётган экан, бу тамомила хонавайронликдир.

Инсоннинг барча кулфатлари шундан келиб чиқадики, у ўз уйида – қаерда бўлиши керак бўлса, шу жойда – жимгина ўтиришни истамайди. Паскаль шундай деган. Лекин Паскаль буюк одам эди, руҳнинг Франжипаниси, аниқроғи, ўз ишининг устаси, бундайларга эса бугун эҳтиёж йўқ. Бугун одамлар гугенотларнинг¹ ёки инглизларнинг жунбишга солувчи китобларини ўқийдилар. Рисола ёки буюк илмий ижод деб аталган нарсаларни ёзадиларки, уларда ҳамма-ҳамма нарса масала қилиб олинган. Худди бошқа ҳеч нарса аниқ эмасу гўё бирданига ҳаммаси ўзгаргандек. Стакандаги сувда, эмишки, илгари биров кўрмаган митти жониворлар сузиб юради; сўзак Худонинг жазоси эмас, энди худди оддий касаллик; Жаноби Ҳақ гўё оламни етти кунда эмас, миллионлаб йилда яратди, агар бу ҳақиқатдан Худо бўлса; ёввойилар ҳам худди биз каби одамлар; болаларни биз нотўғри тарбиялаяпмиз; ер энди шу вақтгача бўлганидек юмалоқ эмас, юқори ва пастки қисми қовунга ўхшаб чўзилган – худди ҳамма гап мана шунда! Ким эринмаса, савол беради, кавлаштирадилар, текширадилар, ис оладилар, нималар устида тажриба ўтказмайдилар, дейсиз. Эндликда нима, қандай эканлигини айтиш камлик қилади – бунини исботлаб кўр, гувоҳлар тақдим этиш, рақамлар келтириш, қандайдир кулгили тажрибалар ўтказиш керак. Ҳар қанақа дидро ва доламберлар, вольтерлар, руссолар ва бошқа турли ёзғувчилар, уларни қандай аташса ҳам – улар ичида ҳатто руҳоний шахслар ва олиҳиммат жаноблар бор! – ўз ниятларига етганлар: маккорона безовталикларини, дунёдаги ҳар нарсадан қониқ-

¹ Гугенотлар – XVI – XVII асрлардаги француз кўзғолончилари (тарж.)

масликка ва норозиликка бўлган ахлоқсиз одатларини, қисқаси, уларнинг миясидаги чек-чегарасиз тартибсизликни бутун жамиятга тарқатиб улгурдилар!

Қаёққа қарама, ҳамма жунбишда. Одамлар китоб ўқиган, ҳатто аёллар ҳам. Руҳонийлар қаҳвахоналарда серраядилар. Бир куни полиция аралашиб, бу барчага таниқли ярамаслардан бирини қамоққа ўтқизганда, ноширлар айюҳаннос солдилар, олий табақа жаноблар ва хонимлар эса ўз таъсирларини ўтказа бошладилар, шундай экан, икки ҳафтадан кейин уни яна озод қилдилар ва чегарадан четга, у ўз памфлетларини бемалол ёзишда давом этган жойга чиқариб юбордилар. Йиғинларда нуқул кометалар траекторияси, қон айланиши ва ер шарининг диаметри ҳақида эзмалик қиладилар.

Ҳатто қирол унинг олдида янги урф бўлган худди сунъий чақмоққа ўхшаш электр номли бемаъниликни намойиш қилишга изн берди: бутун ҳовлидагилар иштирокида қандайдир киши қандайдир шиша идишни ишқалади ва учқунлар ёғилди, ва бу жанобларида, айтиш мумкинки, катта таассурот қолдирди. Унинг катта бобоси, ҳақиқатда буюк Людовик, унинг музаффар бошқарувини Бальдини бахт деб биларди, шунчалик кулгили бачкана намойишга ўз даргоҳида йўл қўйишини тасаввур қилиб бўлмайди. Аммо янги давр руҳи шундай эди ва буларнинг ҳаммаси яхшилик билан тугамайди.

Негаки, аллақачон энг уятсиз ва қўпол равишда худонинг черкови обрўи шубҳа остига қўйилса, худодан берилган монархия ва қиролнинг муқаддас шахси ҳақида шунчаки бошқарувнинг бутун бошқа шакллари рўйхатидаги ўз дидига кўра танлаш мумкин бўлган алмашадиган ҳолатлар ҳақи-

да гапиргандек гапирилса, ва ниҳоят, агар, шунгача бориб етдиларки, Худонинг ўзини, шахсан Қодир Худонинг ўзини ортиқча деб эълон қилдилар ва ниҳоятда жиддий равишда ер юзидаги тартиб, ахлоқ ва бахт шунчаки одамларнинг ўзларининг туғма ахлоқи ва ақлига кўра Усиз мумкин деб тасдиқлайдилар... Э Худо, Худо! – у ҳолда ҳар қандай ҳолатда ҳамма нарса остин-устин бўлса ҳайрон бўлмаслик керак, ахлоқ даражаси пастга тушди ва инсоният ўзи истамаган жазони ўзига тилаб олди. Бу ёмонлик билан тутайди. 1681 йилдаги улар устидан кулган ва шунчаки юлдузлар галаси деб ҳисоблаган буюк учар юлдуз, Жаноби Ҳақнинг огоҳлантирувчи хабари эди, чунки у – эндиликда биз биламизки – бошбошдоқлик асридан маълум бўлганидек, инсоният ўзи учун яратган ва унда қачондир ботиб кетадиган, Пелисье каби шундай паҳмоқ ва сассиқ ботқоқ гуллари барқ уриб гуллайдиган маънавий, сиёсий ва диний ботқоқнинг чиришидан далолат эди.

Кекса Бальдини дераза олдида турар ва нафратли нигоҳ билан офтобнинг қия нурлари остида дарёга боқарди. Қуёш нурлари остида юк қайиқлари лоп этиб кўринар ва ғарбга Янги кўприк ва Лувр галереяси бекатига томон секин ҳаракатланардилар. Улардан бирортаси бу ерда юқорига, оқимга қарши кўтарилмасди, улар оролнинг бошқа томонидаги дарёнинг ирмоғи томонга бурилардилар. Бунда ҳар нарса фақат ёнлаб ўтарди, дарё бўйидаги ва юк ортган кема-лар, эшакли қайиқлар ва балиқчиларнинг саёз қайиқчалари, ифлосланганидан жигарранг тус олган сув ҳамда тилларанг товланган сув – ҳаммаси оҳиста, ёйилиб ва тутиб бўлмас ҳолатда на-рига интиларди. Бальдини уйнинг девори бўйлаб

пастга қараган чоғида эса унга сув оқими кўприк таянчларини ўзига тортиб кетаётгандек туюлди ва боши айланди.

Кўприкдаги уйни сотиб олиш хато бўлганди ва гарбий томондаги уйни олиш икки карра хато эди. Мана энди унинг кўз олдида доимий кетиб борувчи дарё, унга худди ўзи ҳам, уйи ҳам, ундаги кўп ўн йилликлар давомида йиққан бойликлари ҳам шу дарё каби кетиб бораётгандек туюлади, у эса кучли оқимга қарши тургани жуда қари ва заиф эди. Баъзан иш билан чап қирғоққа Сорбонна яқинидаги даҳага ёки Муқаддас Сульпиция черковига жўнар экан, у Сен-Мишель кўпригидан эмас, орол орқали, янада узоқ йўл билан – Янги кўприк орқали борарди, чунки бу кўприк битмаганди. Шунда у шарқий панжара ёнида тўхтарди ва ҳамма нарсани қарши олаётганини ҳеч бўлмаса бир маротаба кўриш учун оқим бўйлаб юқорига қарарди; ва бир неча лаҳза ширин хаёлларга бериларди, гўё ҳамма ишлари барқ уриб гуллаётгандек, оиласи бахт-саодатда, аёллар йўлини пойлаётгандек ва унинг бойлиги камайиш ўрнига кўпайгандан кўпайиб бораётгандек.

Лекин кейин кўзларини бор-йўғи озгина юқорига қаратганда бирор юз метр масофада баландда Менял кўпригида турган қийшайган ва тор уйини кўрди; у деразадан иккинчи қаватдаги ўз кабинетини ва дераза ёнида туриб худди ҳозиргидек кетиб бораётган сувларни кузатувчи нигоҳ билан пастга, дарёга боқаётган ўзини кўрди. Шу билан гўзал туш тамом бўлди ва Янги кўприкда турган Бальдини олдингидан кўра эзилган, деразадан юз ўгирган, ҳозирги ҳолатидан ҳам кўра кўпроқ эзилган ҳолда тескари ўтирилди, ёзув столига яқинлашди ва ўтирди.

Олдида Пелисьенинг атири солинган шиша идишча турарди. Қуёш нурида жимирлаётган олтинранг-жигарранг суюқлик заррача рутубатсиз шаффоф эди. У тиниқ чой сингари умуман соф эди – бешдан тўрт қисм спиртдан ташқари, бешдан бир қисми бутун шаҳарни ҳаяжонга сола олган сирли аралашмадан иборат эди. Бу аралашма, ўз навбатида, аллақандай тўла аниқланган (мумкин бўлган саноқсиз ҳолатлардан бири), тўла мутаносибликдаги уч ёки ўттиз хил турли моддалардан ташкил топган бўлиши мумкин. Бу атирларнинг қалби эди (агар ушбу муз каби совуқ тадбиркор Пелисьенинг атирларини гапирганда, қалб ҳақида эслатиш ўринли бўлса) ва унинг тузилишини ҳозироқ аниқлаш керак эди.

Бальдини астойдил бурнини қоқди ва деразадаги чийпардани бир оз туширди, чунки тик қуёш нурлари исталган муаттар моддага ва исталган у ёки бу нозик таркибдаги ҳидга зарар қилиши мумкин. Ёзув столи ғаладонидан у тоза оқ ҳошиядор рўмолча олди ва уни ёйди. Шундай қилар экан, у бошини орқага ташлади ва бурнини қисди – тўғри шишанинг ўзидан келадиган лаҳзалик ҳид тасаввурини олишдан худо асрасин. Атирни эркин, тарқалган ҳолатида ҳидлаш керак ва ҳеч қачон қуюқ ҳолатида эмас. У рўмолчани бир неча томчи билан ҳўллади, алкогольни кетказиш учун уни ҳавода силкитди, кейин эса бурнига яқинлаштирди. Гўё бу кукундай уч марта жуда қисқа кескин нафас билан ҳидни ўзига тортди, шу ондаёқ яна нафас билан чиқариб ташлади, ҳавони қўли билан ўзига томон елпиди, яна бир марта ҳидлади ва охирида чуқур нафас олди ва ҳавони оҳиста, гўё уни энсиз, узун зинадан сирғалишга қўйиб юборгандай, тутиб-тутиб чиқарди. У

рўмолчани столга ташлади ва ўриндиқ суянчигига ўзини ташлади.

Атир ўта яхши эди. Бу чувринди Пелисье, афсуски, ўз ишини яхши биларди. Ё Худо, қандай уста, майлига минг карра ҳеч балони ўқимаган бўлса ҳам! Бальдини «Амур ва Психея» унинг атири бўлишини истарди. Унда бачканаликнинг сояси ҳам йўқ эди. Мутлақо мумтоз ҳид, тугалланган ва уйғун. Ва шу билан бирга қойил қоларли даражада янги. У соф эди, лекин ёпишқоқ эмасди. У гул ҳидли эди, бироқ чучмал эмасди. У тубсизликка, ажойиб, ўзига тортувчи, ҳашамдор, тўқжигарранг тубсизликка эга эди – бунда ҳеч қандай ҳаддан ортиқлик ва дабдаба йўқ эди.

Бальдини деярли ҳурмат билан ўрнидан турди ва рўмолчани яна бир бор юзига олиб борди. «Ажойиб, ажойиб... – гўлдиради у ютоқиб ҳидлар экан. – Унда қувноқлик бор, у оҳанг каби нафосатли, у тўғридан-тўғри кайфиятни кўтаради... Қандай бемаънилик!» У ғазаб билан рўмолчани столга қайтариб отди, гўё ўз ҳаяжонидан уялган каби тескари бурилди ва кабинетининг энг чекка бурчагига кетди. Бу қадар ўринсиз баландпарвоз сўзлаш ҳолатига тушиш кулгили. «Оҳанг. Қувноқлик. Нафосат. Кайфиятни кўтаради» – сафсата! Болаларча сафсата. Лаҳзалик таассурот. Эски гуноҳ. Темперамент масаласи. Бутун эҳтимолларга кўра, итальянча мерос. Ҳеч қачон биринчи таассурот билан иш кўрмаслик керак! Бу олтин қоида-ку, Бальдини, сен қари эшаксан! Ҳидласанг ҳидла – кейин ҳукм чиқар! «Амур ва Психея» – ўткир атир. Тўла муваффақиятли маҳсулот. Усталик билан тўқиб чиқарилган жўн иш. Қалбаки деб бўлмайди. Пелисье каби одамдан қалбакидан бошқа яна нима кутиш мумкин. Кўринадики, Пелисьега ўхшаш

одам ўтқир бўлмаган атирларни ишлаб чиқармайди. Товламачи кўзга чўп солишни билади, бурунни ҳидларнинг мукаммал уйғунлиги билан ром этади, мумтоз санъатнинг қўй терисини ёпинган бўриси – мана ким ушбу фирибгар – бир сўз билан айтганда, истеъдодли махлуқ. Бу эса қандайдир ўз нокамтарлигини билмайдиган истеъдодсиз ношуддан ёмонроқдир.

Лекин сен, Бальдини, ўзингни алдашга қўймайсан. Сени фақат биринчи дақиқада ёлғон тасаввур бошингни айлантирди. Ахир бирор соатдан кейин, учувчан асослар буғлангандан ва унинг мағизи топилганидан кейин бу ҳид нима бўлиши маълумми? Ёки бугун кечқурун, ҳозир худди ёқимли гуллар қоплами нимқоронғилигида яшириндек турган фақат ўша офир, қоронғи таркиблар ҳиди қолганда-чи? Тўхта, шошма, Бальдини!

Иккинчи қоида бонг уради: атир ҳиди замонларда яшайди; уларнинг ўз навқиронлиги, етуклиги ва кексалиги бор. Ва фақат агар улар ҳар учала ёшида ҳам бирдай ёқимли ҳид таратсагина, уларни муваффақиятли санаш мумкин. Ахир неча бор шундай бўлган, тайёрлаган аралашмаларимиз биринчи синовда ажойиб салқинлик билан бўй таратган, бир оз вақт ўтгач – чириган мевалар ва ниҳоят, бутунлай чидаб бўлмас – тоза цибетин ҳидини таратган, чунки биз унинг миқдорини ошириб юборганмиз. Умуман олганда, цибетинга эҳтиёт бўлиш керак! Биргина ортиқча томчи мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкин. Абадий хато. Ким билади, кечгача унинг калондимоғ «Амур ва Психея»сидан балки мушук сийдигининг иси қолар? Омон бўлсак – кўрамыз.

Аввало, ҳидлаб кўрамиз. Ўткир болта ёғочни қандай қилиб майда тарашаларга бўлиб ташласа, худди шундай бурнимиз ҳам унинг атирини таркибий қисмларга майдалаб ташлайди. Ўшанда, бу сеҳрли ҳид бор-йўғи бутунлай оддий усул билан, яхши маълум бўлган йўл билан олингани билинади. Биз, Бальдини, сулолавий атторлар, ушбу сиркачи Пелисьени жиноят устида ушлаймиз. Биз унинг қабих башарасидан ниқобни ечамиз ва бу кашфиётчига эски ҳунар нимага қодирлигини исботлаймиз. Унинг урф бўлган атирини янгидан тайёрлаймиз. Ўз кўлимиз билан шундай аниқлик билан ундан нусха оламизки, бу енгилтакнинг ўзи ҳам уни ўзиникидан фарқлай олмайди. Йўқ! Бу бизга камлик қилади! Биз уни янада яхшироқ тайёрлаймиз! Биз унинг хатоларини топамиз, барта раф қиламиз ва шу йўл билан бурнини ерга ишқалаймиз. Сен лўттивозсан, Пелисье! Сассикқўзан! Атторлик ишида сен қуруқ мақтанчоқсан, бошқа ҳеч ким эмас!

Энди ишга кириш, Бальдини! Бурнингни тозала ва ҳар қандай ортиқча ҳиссиётларсиз ҳидла! Бу ҳидни санъатнинг барча қоидалари бўйича бўлаклашинг керак! Бугун кечқурунгача сен ушбу формулани топишинг керак!

У яна ёзув столига ташланди, қоғоз, сиёҳ ва тоза рўмолча олди, буларнинг ҳаммасини қўли остига ёйди ва таҳлилий ишга киришди. Бу иш шундан иборат эди: у атирга шимитилган рўмолчани бурни остидан тез ўтказиб, ёнидан учиб ўтаётган муаттарлик булутидан ҳид билиш орқали у ёки бу таркибий қисмни ажратиб тутиб оларди, бунда рўмолчани ўзидан қўли билан узоқроқ тутиб, топилган таркибнинг номини тез ёзиш, шундан кейин яна рўмолчани бурни тагидан ўтказиб

кейинги ҳид қисмини тутиш ва ҳоказо...учун имкон қадар ёппасига ҳид қабул қилишдан тийилиши керак.

13

У икки соат тинимсиз ишлади. Ва унинг ҳаракатлари тобора жазавалироқ, қаламининг қоғоз узра қитирлаши тобора кучлироқ, шишачадан рўмолчасига силкитиб олаётган ва бурнига тутаетган атир миқдори ҳам тобора кўпроқ бўлиб борарди.

Энди у ҳидларни деярли танимасди, у аллақачон ҳидлаган эфир асослари билан маст бўлган, энди уларни ажрата олмасди – ўз синовларининг бошида ахир у хатосиз таҳлил қилаётганини биларди. У билардики, кўп ҳидлайверишнинг фойдаси йўқ. Ушбу янги урф бўлган атир нимадан ҳосил бўлганини ҳеч қачон билмайди, бутун ҳам, албатта, ҳеч нарса билмайди, эртага ҳам, гарчи унинг бурни Тангрининг инояти билан ўзига келганда ҳам. У шундай қилиб бу ҳидлаб кўришга ҳеч ўрганмади. Бу машғулоти – ҳидларни ажратиш унинг учун доимо кўнгилайини машғулоти эди. Бутунни қисмлаш, ҳартугул муваффақиятли йиғилган яхлитликни унинг оддий қисмларига ажратиш керакми? Бу қизиқарли эмас. Жонига тегди.

Аммо қўли ихтиёрсиз равишда минг марталаб машқ қилган нафис ҳаракатлар билан ҳошияли рўмолчани атирга шимдиришда, уни силкитиш ва тезда юзи олдидан олиб ўтишда давом этарди, ва ҳар сафар у санъатнинг барча қоидалари бўйича нафасни тутиб туриб давомли нафас чиқариш учун атирга тўйинган ҳавони ихтиёрсиз ичига тортарди. Ва ниҳоят бурнининг ўзи уни бу

азобдан қутқарди: ичкаридан аллергик равишда шишиб, худди пўкакли тикиндай тўсилиб қолди. У энди бошқа ҳеч нарса сезмас ва аранг нафас оларди. Бурни тумов каби битиб қолганди, кўзларининг бурчагида эса ёшлар турарди. Худога шукур! Энди тоза виждон билан ишни тўхтатиш мумкин. Энди у ўз бурчини бажарди, санъатнинг барча қоидаларига мувофиқ ўз кучидаги ҳамма нарсани қилди ва ҳар сафаргидай мағлубиятни тан олди. *Ultra poss nemo obligatur*¹. Бас. Эртага эрталаб у Пелисьега катта шишадаги «Амур ва Психея» учун одам юборади, ундан граф Верамоннинг бюварига сепеди ва буюртмани бажаради. Кейин эса урфдан қолган ёғупалар, суртмалар, хушбўй ёстиқча ва совун бўлаклари солинган ўз жомадонини олади ва ўзининг эски кекса герцогиняларининг уйларини кезишга жўнайди. Ва кунлардан бир кун сўнгги кампир герцогиня ўлади, ва бу билан у энг сўнгги харидоридан ҳам ажралади. Унинг ўзи ҳам бу вақтда кекса чолга айланади, ва у ўз уйини Пелисье ёки бошқа бирор янги пайдо бўлган сотувчилардан бирига ва балки икки минг ливрга сотиши керак бўлади. У ўзи билан бир жуфт жомадон ва агар у вақтгача ўлиб қолмаса, қари хотинини олиб Италияга жўнайди. Агар бу саёҳатдан кейин омон бўлса, бу ердагидан тирикчилик арзонроқ бўлган Мессинога яқин қишлоқдан кичкина уй сотиб олади. Ва у ерда бир замонлар Парижнинг буюк аттори бўлган Жузеппе Бальдини Жаноби Ҳақдан буйруқ бўлган чоғида оғир қашшоқликда вафот этади. Ҳаммаси яхшиликка бўлсин.

У атир шишасини зичлаб беркитди, қаламни қўйди ва пешонасини сўнгги бор ҳўл рўмолча

¹ Ҳеч кимни кучидан ортиқ нарсага мажбурламаслик керак (лот.)

билан артди. У бугланаётган алкоголь салқинлигини ҳис этди, бошқа ҳеч нарсани эмас. Кейин кун ботди.

Бальдини турди. Чийпардани кўтарди, унинг қомати тиззасигача оқшомги нурга чўмди ва сўнгги учқунларини учириб ёнаётган маёқдек нур сочди. У Лувр устидаги рангин шафаққа ва шаҳарнинг томларидаги енгил ёлқинига қараб турарди. Остида дарё тиллоранг ялтирар эди, кемалар кўздан йўқолган, шамол кўтарилиганга ўхшарди, чунки сув сирти тўлқинланарди, худди балиқ тангаси билан қоплангандек, у ер-бу ери чақнаб кетарди, тобора яқинроқ, яқинроқ туюлардики, баҳайбат қўл сувга миллионлаб луидорларни сочиб юборган ва дарё бир лаҳзага ортга қайтгандек: гўё соф олтиннинг ёғду таратаётган оқими Бальдини томонга қараб сирғаларди.

Бальдинининг кўзлари ғамгин ва ёшли эди. Бир қанча вақт у тик турди ва бу ажойиб манзарани кузатди. Кейин бирдан деразани очди, тиргакларни кенг қўйди ва Пелисьенинг атир шишасини куч билан ирғитиб юборди. У шишача сувга қандай шалоппаб тушганини ва оний лаҳзага ялтираётган сув гиламини йиртганини кўрди.

Хонага тоза ҳаво кирди. Бальдини чуқур нафас олди ва шишган бурни ўзига келгунча кутди. Шундагина у деразани ёпди. Деярли шу дақиқада, бирданига тун чўкди. Шаҳарнинг тилло билан ёғдуланган манзараси ва дарё кулранг тусда қотди. Хонани дарҳол қоронғилик қоплади. Бальдини яна ўша ҳолатда, деразага ҳаракатсиз нигоҳини тикканича турарди. «Эртага Пелисьега жўнатмайман, – деди у, иккала қўли билан стулининг орқасига ёпишиб. – Жўнатмайман. Уйларни кезиб ҳам юрмайман. Эртага нотариусга бораман

ва уйим ҳамда дўконимни сотаман. Мана нима қиламан».

Унинг юзида ўжар, қитмир ифода пайдо бўлди, ва у бирданига ўзини жуда бахтиёр ҳис этди. У яна тақдирини мардона чорлаётган навқирон Бальдини эди – гарчи ушбу ҳолатда тақдир чорлови фақат чекиниш бўлса ҳам. Ҳеч бўлмаганда шундай! Ахир унинг учун бошқа ҳеч нарса қолмади. Аҳмоқона давр унга бошқа йўл қолдирмади. Худо яхши ва ёмон кунларни бошига солади, лекин У истайдики, ҳеч шикоятсиз балолиғ кунларда сабр қилмоғимиз, ўзимизни ҳақиқий эркакдек тутишимиз керак. У ахир ваҳий юборди. Шаҳарнинг қонли-қизил-тиллоранг сароби огоҳлантириш эди: кеч бўлмасдан ҳаракат қил, Бальдини! Ҳали унинг мустаҳкам экан, ҳали омборларинг тўла экан, сен тобора ортга кетаётган ишинг учун яхши нарх оласан. Қарор қилиш сенинг қўлингда. Тўғри, Мессинада камтарона ҳаёт кечириб, кексалик гаштини суриш мақсадинг эмасди, лекин бу Парижнинг дабдабасида яшаб, ҳалокатга юз тутгандан кўра шарафлироқ ва худо назарида мақбулроқ эди. Майли, улар – барча бруэ, кальто ва пелисьелар ўз ғалабаларини нишонласинлар. Жузеппе Бальдини жанг майдонини қолдиради. Лекин у бу ишни ўз ихтиёри билан ва бош эгмасдан бажаради!

Энди у ўзи билан аниқ гурурланарди. Ва чексиз енгиллик ҳис этарди. Кўп йиллар давомида биринчи марта бўйнини эгган ва ундан-да ҳақирроқ тарзда белини буккан хизматга тайёрлик талвасаси умуртқасини ўз ҳолига қўйди ва у зўриқмасдан, озод, бемалол, хурсанд ҳолда қаддини тиклади. Бурнидан енгил нафас оларди. Хонани тўлдир-

ган «Амур ва Психея»нинг ҳидини аниқ ҳис қилди, лекин энди у жиғига тегмасди. Бальдини ҳаёти-ни ўзгартирди ва ўзини жуда ажойиб ҳис қилди. Энди у хотинининг олдига кўтарилади ва унга ўз қарорини билдиради, кейин эса дарёнинг нариги томонидаги Биби Марям ибодатхонасига жўнай-ди ва унинг руҳига солган ҳидояти, унга, Жузеппе Бальдиниға берган мислсиз феъл-атвор кучи учун Худоға шукроналик келтириб шам ёқади. Деяр-ли ўсмирларча ҳаракат билан у кал бошиға ясама сочни шоша-пиша бостирди, ҳаворанг белбурма камзулни кийди, ёзув столидаги шамдонни тутди ва кабинетни тарк этди. Пастда, биринчи қават-да қўнғироқ чалинган пайтда у юқоридаги хона-ға кўтариладиган йўлни ўзига ёритиш учун зина панжарасида мойчироқдаги шамни ёқишға ул-гурган эди. Бу дўконға кираверишдаги чиройли қизил форс қўнғироғи эмасди, балки югурдаклар учун орқа йўлакдаги ҳар доим унинг асабига те-гадиган қўпол қўнғироқ товуши эди. У доим ушбу бўлмағурни олиб ташлаб ёқимлироқ товушли янги қўнғироқ буюришға ҳаракат қиларди, бироқ ҳар сафар пул сарфлашға қизғонарди, ана энди, бир-дан ўйлади у ва бу фикридан ҳиринглади, энди барибир эди; бу хира дириллашни уй билан бирға сотади. Энди харидор бўлган одамнинг у туфайли аччиғи чиқаверсин.

Қўнғироқ яна дирилади. Бальдини қулоқ тут-ди. Шенье, албатта, дўкондан кетган. Хизматчи аёл эса, аниқки, пастға тушишға ҳаракат ҳам қилмайди. Шунинг учун ўзи очишға қарор қилди.

У илгакни кўтарди, оғир эшикни очди – ҳеч нарсани кўрмади. Қоронғилик шам ёруғини бу-тунлай ютиб юборганди. Кейин у аста-секин қў-лида нарса кўтарган бола ёки ўсмирнинг кичик гавдасини англади.

– Сенга нима керак?

– Мени мэтр Грималь жўнатди, мен эчки териларини келтирдим, – деди гавда ва яқинроқ келиб Бальдиниға бир неча қават тахланган терилар осилган, тирсагидан букилган қўлини узатди. Бальдини шам ёруғида боланинг қўрқув-ҳадик тўла кўзларини кўрди. Унинг қомати эгилганди. Гўё у олдинга чўзилган қўли ортига яшириниб калтакланишни кутаётган одамга ўхшарди. Бу Гренуй эди.

14

Эчки терилари! Бальдини эслади. Бир неча кун олдин у Грималга, граф Верамоннинг бювари учун юпқа, юмшоқ ит терисининг ҳар бўлагини ўн беш франкдан буюртма берганди. Лекин энди унинг, очиғини айтганда, ҳеч кераги йўқ эди, пул сарфламаслик мумкин эди. Бошқа томондан, агар у югурдакни шунчаки жўнатиб юборса-чи?.. Ким билади – бу яхши тааассурот қолдирмаслиги мумкин, ғийбат қилишлари мумкин: Бальдини бетайин бўлиб қолибди, унинг бошқа буюртмалари йўқ эмиш... бу эса яхши эмас, йўқ, йўқ, бундай нарсалар дўкондаги сотув нархини даҳшатли равишда тушириб юборади. Яхшиси, бу фойдасиз чармни қабул қилиш керак. Жузеппе Бальдини ўз ҳаётини ўзгартирганини ҳеч ким вақтидан олдин билмаслиги керак.

– Кир!

У болани ичкарига қўйди ва улар уйнинг иккинчи қисмига йўналдилар, олдинда – Бальдини ёқилган шам билан, ортидан – Гренуй ўз терилари билан. Гренуй атторлик дўконига – ҳидлар ёрдамчи эмас, очиқчасига мутлақо марказий

ўринни эгаллаган шундай жойга биринчи марта кириши эди. У шаҳарнинг барча атторлик ва табиблик дўконларини биларди шекилли, бутун-бутун кечалар бўйи уларнинг пешойналари олдида бурнини эшик тирқишларига тираб турган. У бу ерларда сотиладиган ҳамма ҳидларни биларди ва ўзича улардан энг ажойиб атирларни ижод қиларди. Шунинг учун бу ерда уни ҳеч янги нарса кутмаётганди. Лекин худди мусиқий истеъдоди бор бола оркестрни яқиндан кўриш ёки черковда жўровозликка чиқиш, арғануннинг яширин пардаларига тегиш ишқи билан ёнганидек, Гренуй ҳам атторлик дўконини ичкаридан кўриш ишқи билан ёнар ва Бальдинига чармни элтиш кераклигини эшитар-эшитмас, қандай қилиб бўлса ҳам бу топшириқни зиммасига олишга интилди.

Мана у энди Бальдинининг олдида дўконда, Парижнинг энг сиқик маконида ҳидларнинг энг катта миқдори йиғилган жойда турарди. Шамнинг гира-шира ёруғида у ҳеч нарсани: тарозили иш столининг соясини ҳам, фавворалар тепасидаги лайлакларни ҳам, буюртмачилар учун ўриндиқларни ҳам, деворлардаги қоронғи токчаларни ҳам, кимсандан ясалган асбобларнинг жилосини ҳамда стаканлар ва мижмардаги оқ ёрлиқларни ҳам лаҳзага бўлса-да кўрмасди; ҳидларни ҳам кўчада туйганидан кўп ҳис қилмасди. Лекин дарҳол бу деворларда ҳукм сурадиган жиддийликни, сал бўлмаса муқаддас деб аташимиз мумкин бўлган жиддийликни (агар «муқаддас» сўзи Гренуй учун бирор-бир маънога эга бўлса) ҳис этди; у жиҳозларнинг ҳар биридан, буюмлардан, пуфаклар, шишалар ва туваклардан таралиб турган совуқ жиддийликни, касбга хос ҳушёрликни, қуруқ қарандаликни ҳис этди. Ва Бальдини ортидан, Баль-

динининг соясида борар экан (Бальдини унинг йўлини ёритиш учун азият чекмасди), миясига шундай фикр келдики – унинг ўрни шу ердан бошқа жойда эмас, у шу ерда қолади, бошқа ҳеч қаерда эмас, ва бутун дунёни шу ердан туриб остин-устин қилади.

Аёнки, бу фикр тўғридан-тўғри қўпол нокамтарлик эди. Бу ерга тасодифан тушиб қолган, келиб чиқиши бетайин, ҳеч қандай сулолага мансуб бўлмаган кўнчининг шогирди Париждаги энг мўътабар атторлик савдо муассасасида ўрнашиб қолишига сабаб бўладиган ҳеч нарса, ҳақиқатдан ҳам, ҳеч нарса йўқ эди; бунинг устига, биламизки, фирманинг тугатилиши ҳал қилинган масала эди. Лекин ахир гап Гренуйнинг нокамтар ўйларида ифодаланган умид ҳақида ҳам эмас, ишонч ҳақида борарди. У билардики, бу дўконни фақатгина яна бир марта Грималдан кийимларини олиш учунгина тарк этади, шу. Кана қон исини сизди. У йиллар бўйи ўз қобигига ўралиб яширинди ва кутди. Энди у кишандан озод бўлди ва ҳеч қанақа умид бўлмаса ҳам ерга қулайди. Лекин умидсизликдан кўра ишонч ортиқроқ эди.

Улар дўконни кесиб ўтдилар. Бальдини дарё томондан жойлашган ва бир вақтнинг ўзида ҳам омбор, ҳам устахона, ҳам совун қайнатиладиган, ёғупалар кўпиртириладиган, семиз шишаларда ҳидланадиган суюқликлар аралаштириладиган лаборатория вазифасини бажарувчи орқа томондаги бинони очди.

– Бу ёққа! – деди у дераза тагида турган катта столни кўрсатиб. – Уларни бу ерга қўй!

Гренуй Бальдинининг соясидан чиқди, чармларни столга қўйди, кейин тезгина яна ортга чекинди ва Бальдини билан эшик орасига турди.

Бальдини бирор эриган томчиси столга тушмаслиги учун шамни бир оз четроққа тутиб бир қанча вақт ҳаракатсиз турди ва бармоқ суягини силлиқ юза томони бўйлаб юргизди. Кейин устки терини ағдарди ва момиқ, қалин, айна вақтда юмшоқ терс томонини силади. Бу, бу жуда яхши чарм эди. Атайин юмшоқ яратилгандек. Қуритилганда у деярли кирмайди, агар уни тўғри дазмолланса, яна шаклига қайтади, буни бош бармоғи ва кўрсаткич бармоғи орасида эзганидаёқ дарҳол сезди; у ўзида муаттарликни беш ёки ўн йил сақлай оларди. Бу жуда-жуда яхши чарм эди – эҳтимол, у бундан Мессинага саёҳат учун уч жуфт ўзига, уч жуфт хотинига қўлқоп қилар.

У қўлини олди ва ўз иш столига шодон нигоҳ ила боқди – ҳамма нарса тайёр турарди: ҳид беришда ишлатиладиган шиша кювета, қуритиш учун шиша пластина, эритмаларни аралаштириш учун кели, кели сопи ва куракча, чўтка, текислагич ва қайчи. Нарсалар гўё қоронғилиги учун ухлаб қолгандек, тонгда яна уйғонадигандек туюларди. Балки, бу столни ўзи билан Мессинага олиб кетар? Асбоблардан ҳам нималарнидир, энг асосийларини олар?.. Бу столда у жуда яхши ишлаган. У эман ёғочидан тайёрланган – юзаси ҳам, қия маҳкамлагичли асоси ҳам, бу столда ҳеч нарса ликилламаган ва тўкилмаган, ҳеч қандай ишқор, ҳеч қандай ёғдан, пичоқ билан бирор жойини кесиб олишдан қўрқмаган... Уни Мессинага олиб кетсинми? Бу унга жуда қимматга тушади! Ҳатто денгиз орқали жўнатса ҳам! Шунинг учун у сотилади, бу стол эртага сотилади ва унда турган, ёнидаги, остидаги ҳамма нарса худди шундай сотилади! Зероки унинг, Бальдинининг кўнгли бўш бўлса-да, феъл-атвори қатъиятли, шу туфайли ўз

қарорини бажаради, унга ҳар қанча оғир бўлса ҳам, кўзда ёш билан ҳамма нарсадан воз кечади, лекин у буни қилади, негаки, бу тўғридир, унга ишорат бўлган.

У кетиш учун бурилди. Шундагина у эшикда унутиб қўяёзган бу кичик букри одамни пайқади.

– Яхши, – деди Бальдини. – Устангга чарм яхшилигини айт. Яқин кунларда пулини тўлаш учун кираман.

– Еткизаман, – деди Гренуй ва ўз устахонасидан чиқмоқчи бўлган Бальдинининг йўлини тўсиб ўрнидан қимирламади. Бальдини бир оз саросимага тушди, лекин ҳеч нарсадан шубҳа қилмай, боланинг хатти-ҳаракатини қўполик деб эмас, юраксизлик деб англади.

– Нима гап? – сўради у. – Сен менга яна ниманидир айтишинг керакми? Қани? Гапир!

Гренуй бўйин эгиб турарди ва Бальдинига зинҳор қўрқувни билдирмайдиган, аслида эса эҳтиёткорлик ва зўриқишни яширган нигоҳ билан қарарди.

– Мен сизда ишлашни хоҳайман, жаноб Бальдини. Сизда, сизнинг дўконингизда ишлашни хоҳайман.

Бу илтимос эмас, талаб каби айтилганди, ва аниқроғи, айтилмади, балки илондек вициллаб чиқди.

Бальдини яна Гренуйнинг даҳшатли равишдаги ўзига ишончини болаларча заифликка йўйди. Унга мулойим жилмайди.

– Сен тери ошловчининг шогирдсан, ўғлим, – деди у. – Менда бундай шогирдга иш йўқ. Менинг ўз шогирдим бор ва менга шогирд керак эмас.

– Сиз бу эчки териларига ҳид бермоқчимисиз, мэтр Бальдини? Мен сизга келтирган бу териларга

ҳид бермоқчимисиз? – қайта шивирлади Гренуй, худди Бальдиниининг жавобини эътиборга олмагандай.

– Айнан шундай, – деди Бальдини.

– Пелисьенинг «Амур ва Психея»си биланми? – сўради Гренуй ва янада қуйироқ эгилди.

Бальдиниининг баданига даҳшатдан енгил титроқ кирди. Бу йигитга бундай аниқлик билан ҳаммаси қаердан маълум, деб ўзидан сўраганидан эмас, балки бугун таркибини билолмай шарманда бўлган лаънати атирнинг номи баралла айтилганидан.

– Менинг бегона атирларни ишлатишим ҳақидаги бундай бемаъни ғоя миянгга қаердан келдики...

– Сиздан унинг ҳиди келяпти, – шивирлади Гренуй. – У сизнинг пешонангизда, камзулингизнинг ўнг чўнтагида ҳам унга шимдирилган рўмолча бор. Бу, «Амур ва Психея», яхши эмас, у ёмон, унда бергамот жуда кўп, розмарин ҳам жуда кўп ва атиргул мойи жуда оз.

– Аҳ-а, – деди суҳбатнинг бундай аниқ билимлар соҳасига бурилганидан донг қотган Бальдини. – Яна нима?

– Апельсин ранги, ширин лимон, чиннигул, мушк, ёсуман, мусаллас спирти ва яна бир нарса, у қандай номланади, билмадим, мана у, қаранг! Бу идишда! – У қўли билан қоронғиликни кўрсатди.

Бальдини шамдонни кўрсатилган томонга жойлаштирди, унинг нигоҳи боланинг кўрсаткич бармоғи ортидан кулранг-сарик малҳам солинган шиша идиш турган токчага қаратилди.

– Стиракс¹ мойи?

¹ Арабчасига истирак, анбарга ўхшаш бута ўсимлик, шу-

Гренуй бош ирғади.

– Ҳа. У шу ерда. Ичида. Стиракс мойи. – Ва у худди безгак тутгандек эгилди ва энг камида ўн марта ичида «стиракс» сўзини ғўлдираб айтди: «стиракс-стиракс-стиракс-стиракс-стиракс»...

Бальдини бу «стиракс» деб ғўлдираётган одамсимон махлуққа шам тутди ва ўйлади: у ёки тентак, ёки фирибгар ва майнавоз ёки туғма истеъдод. Негаки, у айтган моддаларнинг мутаносиб уйғунлигидан «Амур ва Психея» атирини тузганлари тўла ишонарли ва ҳатто аниқ. Атиргул мойи, чиннигул ва стиракс – худди шу уч компонентни у бугун кун бўйи минг азоб билан излади; тузилманинг қолган қисмлари (уларни ҳам топгандек туюлди) улар билан нафис юмалоқ тортнинг қатламлари каби уйғунлашган. Фақат уларни бир-бирига қандай аниқ мутаносибликда уйғунлаштиришни аниқлаш қолганди, холос. Бунини аниқлаш учун, унга, Бальдинига, бир неча кун кетма-кет тажриба ўтказишга тўғри келарди – даҳшатли меҳнат, қисмларни оддийгина мослашдан кўра ёмонроқ дейиш мумкин, ахир ўлчаш керак, тортиш керак, ёзиш керак ва бунда ўта диққатли бўлмоқ керак, акс ҳолда энг кичик эҳтиётсизлик – томизгичнинг титраши, томчилар ҳисобидан адашиш – ҳаммасини барбод қилиши мумкин. Ҳар бир муваффақиятсиз тажриба эса даҳшатли даражада қиммат туради. Ҳар бир бузилган қоришма каттагина маблағ туради... У кичкина одамни синаб кўргиси, ундан «Амур ва Психея»нинг аниқ формуласини сўрагиси келди. Агар у ҳар бир мисқоли ва томчисига-ча аниқ билса, у ҳолда аниқ фирибгар, ишончга кириш ва Бальдинига жойлашиш учун қандайдир

нингдек, унинг ёғочини тилганда ажраладиган ўткир, ёқимли ҳидли мум маҳсулоти (тарж.)

йўл билан Пелисьени авраб йўриқномасини олган. Агар у атирни тахминан топса, демак, у ҳид билиш даҳоси ва шундайлигича Бальдинининг профессионал қизиқишига муносибдир. Бекорга Бальдини унинг ишдан четлашиш ҳақидаги қарорини жавобсиз қолдиргани йўқ! Ҳатто бу йигит уни литрлаб топиб келтирганида ҳам, Бальдини граф Верамоннинг чармига ўша атир билан ҳид беришни ўйламайди ҳам, лекин... лекин инсон бир лаҳзада ўзининг бутун профессионал завқини йўқотиш учун бир умрга аттор бўлмайди, бир умр ҳидларни таркиб топтириш билан шуғулланмайди! Энди уни лаънати атир формуласи қизиқтирарди ва ундан ҳам кўпроқ, унинг пешонасидаги ҳидни ўқий олган ажабтовур боланинг истеъдодини тадқиқ этишни истарди. У бунинг ортида нима турганини билгиси келарди. Бор-йўғи оддий қизиқувчанлик, шу холос.

– Сенинг бурнинг ўта сезгир шекилли, йигитча, – деди у Гренуй инқиллашини тўхтатгандан сўнг. У устахонага иш столига шамдонни эҳтиёткорлик билан қўйиш учун ортига қайтди.

– Парижда энг яхши ҳид биладиган менман, мэтр Бальдини, – вишиллади Гренуй. – Мен Парижда мавжуд ҳамма ҳидларни биламан, фақат баъзиларининг номини билмайман, лекин уларни ёдлаб олишим мумкин, барчасини, улар кўп эмас, бор-йўғи бир неча мингта, уларнинг ҳаммасини ёдлаб оламан, мен бу малҳамнинг номини, стираксни ҳеч қачон унутмайман, у стиракс деб номланади, стиракс, стиракс...

– Ўчир! – бақирди Бальдини. – Гапираётганимда гапимни бўлма! Сен қўполсан ва ортиқча ўзига ишонгансан. Ҳеч қайси одам минглаб ҳидларни номма-ном билмайди. Ҳатто мен мингта-

сининг номини билмайман, балки бир неча юзта-
сини биларман, негаки бизнинг ҳунаримизда
улар бир неча юзтадан кўп эмас, бошқа ҳаммаси
ҳид эмас, қўланса!

Гренуй, ўз маҳмадоналигининг кутилмаган
портлаш вақтида қаддини деярли ростлаган ва
ҳаяжондан қандайдир дақиқаларда у «ҳаммаси-
ни, ҳаммасини» билишини кўрсатиш учун ҳавода
доиралар чизганча қўлини силкитди, Бальдини-
нинг кескин эътирозини эшитгач, лаҳзада чўкди,
кичкина қора қурбақага айланди ва сабрсизлиги-
ни яшириб остонада ҳаракатсиз қотди.

– Мен, – давом этди Бальдини, – кўринадикки,
«Амур ва Психея» стиракс, атиргул мойи ва чин-
нигул, шунингдек, бергамот ва et cetera розмарин
экстрактдан ташкил топганини аллақачон ту-
шунганман. Буни қатъийлаштириш учун, айтиш
керакки, етарлича нозик ҳид билишга эга бўлиш
керак ва балки Худо сенга худди бошқаларга, се-
нинг ёшингдаги бошқа кўп одамларга бергани
каби тўлиғича нозик ҳид билишни бергандир.
Бироқ атторга, – шу жойида у бармоғини тепага
қўтарди ва кўксини олдинга чиқарди, – бироқ ат-
торга фақатгина нозик ҳид билишнинг ўзи кам-
лик қилади. Унга ўн йиллар давомида ўргатилган,
садоқат билан ишлайдиган, ҳатто энг мураккаб
ҳидларни ҳам – уларнинг таркиби ва мутаносиб-
лигини аниқ топишга, шунингдек, янги, номаъ-
лум муаттарликлар қоришмасини ярата олишга
имкон берадиган ҳид билиш аъзоси керак. Бун-
дай бурун, – у бармоғи билан ўз бурнини туртди,
– шунчаки берилмайди, йигитча! Бундай бурунга
қунт ва сабр билан эга бўладилар. Ёки сен шундай
бирданига «Амур ва Психея»нинг аниқ формула-
сини айта олармидинг? Қани, айта олармидинг?

Гренуй жавоб бермади.

– Балки, сен уни менга тахминан бўлса ҳам айт-тарсан? – деди Бальдини ва эшикка сингиб кетган қурбақани яхшироқ кўриш учун олдинга салгина эгилди. – Лоақал тахминан умумий қилиб? Қани? Яна Парижда энг яхши бурунмиш!

Лекин Гренуй жим эди.

– Мана кўрдингми, – сўзлади Бальдини қоникқан ва эътиқоди қайтган ҳолда. – Сен билмайсан. Албатта, билмайсан. Қаердан билардинг. Сен шўрвада петрушками ёки ёввойисими деб аниқлайдиганлар хилидансан. Лекин ошпаз даражасигача сенга ҳали узоқ. Ҳар бир санъатда, шунингдек, ҳар бир ҳунарда – кетишдан олдин бурнингга белги қилиб ол, – истейдод деярли ҳеч қандай аҳамиятга эгамас, муҳими – камтарлик ва қунт орқали эгалланган тажриба.

Эшик томонидан Гренуйнинг бўғиқ овози шивирлаганда у алақачон столдан шамдонни олиш учун қўлини узатганди:

– Формула нималигини билмайман, мэтр, буни билмайман, лекин – ҳамма нарсани биламан.

– Формула – барча атирларнинг алифбоси, – қатъий жавоб этди Бальдини, чунки суҳбатга якун ясамоқчи эди. – У алоҳида таркибий моддаларни истагимиздаги ягона ва бетакрор хуш бўй ҳосил бўлмоғи учун қандай мутаносибликда аралаштириш бўйича пухта ўйланган фармон: мана нима формула. У йўриқнома – агар сен бу сўзни яхши тушунсанг.

– Формула, формула, – хириллаб сўзланди Гренуй ва унинг эшик кесакисидаги гавдаси аниқроқ кўринди. – Менга ҳеч қандай формуланинг кераги йўқ. Йўриқнома бурнимда. Уларни сиз учун аралаштирайми, мэтр? Аралаштирайми?

– Қанақасига? – бор овозидан кўра баландроқ қичқирди Бальдини ва шамни гномнинг юзига олиб борди. – Аралаштираман?! Қанақасига?

Гренуй биринчи марта ортга тисарилмади.

– Ахир бу керакли ҳидларнинг ҳаммаси шу ерда, уларнинг ҳаммаси шу ерда, шу хонада, – деди у ва яна бармоғи билан қоронғиликни кўрсатди. – Атиргул мойи анави ерда! У ерда эса пўртахол ранги! У ерда эса чиннигул! У ерда эса розмарин!..

– У ердалиги аниқ, – ҳайқирди Бальдини. – Уларнинг ҳаммаси ўша ерда! Лекин сенга айтяпман-ку, товукмия, агар формулани билмасанг, улардан ҳеч фойда йўқ!

– Анов ерда ёсуман! Анов ерда мусаллас спирти! Анов ерда стиракс! Ҳар бирини номма-ном айтар экан, қоронғилигидан шиша идишлар турган токчалар зўрға кўринадиган даражадаги хонанинг у ёки бу жойини кўрсатар экан, бўғиқ товушда санашда давом этди Гренуй.

– Сен қоронғида кўра оласан шекилли, а? – давом этди Бальдини. – Сенда энг нозик ҳид билиш қобилиятигина эмас, балки Парижда энг ўткир кўз соҳиби ҳамсан, шундаймасми? Агар сенда бунинг устига яхшигина эшитиш қобилияти ҳам бўлса, қулофингни тут ва мен сенга айтсам: сен кичкина ва ёлғончисан. Мабодо, сен Пелисьедан нимадир ўғирлаб, ниманидир кўриб олдингми, а? Ва мени лақиллатаман деб ўйлайсанми?

Гренуй энди эшикда бутунлай ростланган ҳолда оёқларини бир оз кериб ва қўлларини озгина ёзиб, айтиш мумкинки, бор бўйи билан тураркан, остона ва кесакини тутиб турган қора ўргимчакни эслатарди.

– Менга ўн дақиқа беринг, – етарлича жиддий оҳангда деди у, – мен сизга «Амур ва Психея» атирини тайёрлаб бераман. Ҳозироқ ва шу ерда, шу хонада.

– Сенга устахонамга хўжайинчилик қилишга рухсат беради, деб ўйлайсанми? Ўта қимматбаҳо эссенцияларимга тегдиради, деб ўйлайсанми?

– Ҳа, – деди Гренуй.

– Қаранглар-а! – Бальдини кутилмаган ҳолатдан нафаси қисилиб қолай деди. Кейин ўпкасини ҳавога тўлдирди, нафас чиқарди ва масхаравозга узоқ, ўйчан нигоҳини тикди. Моҳиятан, барибир эмасми, ўйлади у, ахир эртага қандай бўлса ҳам ҳаммаси тугайди. Мен, албатта, у ваъда қилаётганини қила олмаслигини, ҳатто бунга кучи етмаслигини, буюк Франжипанининг ўзи ҳам буни қила олмаслигини биламан. Лекин нега энди билган нарсамга ўз кўзларим билан кўриб ишонмаслигим керак? Балки бир ажойиб кун Мессинада миямга даҳони, ўта қобилиятли болани, Оллоҳ раҳмати билан сийланган мавжудотни билмаганлигим ҳақидаги фикр келиб қолар (кексаларда баъзан ажойиботлар ва энг аҳмоқ роялар бўлади)... Бу бўлиши мумкин эмас. Ақлим шуни дейдики, бу бўлиши мумкин эмас... Лекин мўъжизалар бўлиши мумкин-ку! Эътирозсиз. Ва мен Мессинада вафот этганимда, ўлим қучоғида миямга фикр келадики, ўша Париж оқшомида сенга мўъжиза кўринганди, сен эса ундан кўз юмдинг!.. Бу жудаям ёқимли бўлмаса керак, Бальдини! Майли, бу аҳмоқ столга икки томчи атиргул мойи ва мушк тиндирмасини ортиқча тўксин, агар Пелисьенинг атири ҳақиқатда ҳали ҳам қизиқтираётган бўлса, сен ўзинг ҳам уни тўкардинг. Бир неча томчи, ҳа, қимматбаҳо, ниҳоятда, ниҳоятда қимматбаҳо – ишончли би-

лимлар ва осуда кексалик олдида қандай аҳамиятга эга?

– Қулоқ сол! – деди у овозига жиддий тус бериб.
– Қулоқ сол! Мен... айтганча, исминг нима?

– Гренуй, – деди Гренуй. – Жан-Батист Гренуй!
– Аҳа, – деди Бальдини. – Шундай қилиб, қулоқ сол, Жан-Батист Гренуй! Мен фикримни ўзгартирдим. Сен ҳозироқ, тезликда ишда ўзингни тасдиқлашинг учун имкониятга эга бўласан. Бир йўла сенга жанжалли муваффақиятсизлик орқали камтарликни ўрганиш имконияти туғилади, сенинг ёшингда қандай ҳимматлилиқ – буни ҳам кечирса бўлади – тагин идрокли бўлсаям майли – сенинг цех аъзоси, инсон ва эзгу насроний сифатида келгусидаги муваффақиятларингга муқаррар замин бор. Мен ўз ҳисобимдан сенга шу сабоқни беришга тайёрман, негаки айрим сабабларга кўра бугун ҳиммат кўрсатмоққа мойилман ва ким билсин, қачондир бу манзара ҳақидаги хотира балки мени қувонтирар. Лекин менга фириб беришни ўйламагин ҳам! Жузеппе Бальдинининг бурни кексайган, лекин ҳидга сезгир, сен тайёрлаган суюқлик ва мана бу маҳсулот ўртасидаги энг майда фарқни дарҳол сезиш учун етарлича сезгир! – ва чўнтагидан «Амур ва Психея» шимдирилган рўмолчани чиқарди ва уни Гренуйнинг бурни олдида силкитди. – Бу ёққа кел, сен, Париждаги энг яхши бурун! Бу ёққа, столга кел ва нимага қодирлигингни кўрсат! Лекин қара, бу ерда ҳеч нарсамни синдирма ва тўкиб юборма! Ҳеч нарсага тега кўрма! Аввал мен кўпроқ чироқ ёқаман. Биз бу кичик тажриба шарафига чироғбонлик уюштирамиз, шундай эмасми?

Шундай дея у бошқа катта эман ёғочли стол четида турган икки чироқни олди ва уларни ёқди.

У учала шамни ёнма-ён узун орқа томонга қўйди, чармларни суриб қўйди ва стол ўртасини бўшатди. Кейин оҳиста ва айни вақтда чаққон ҳаракатлар билан кичик очиқ жавондан тажриба учун зарур буюмларни: катта семиз сут шишасини, шиша сувқуйгични, томизғични, кичик ва катта ўлчагичларни олиб келтирди ва буларнинг ҳаммасини олдига намунали тартибда эман қопқоққа терди.

Гренуй бу вақтда эшик кесакисидан ажради. Бальдинининг баландпарвоз нутқи давомидаёқ ундаги барча ҳаракатсизлик, эҳтиёткорлик, зўриқиш йўқолди. У фақат розиликни, қайсарлик ила қандайдир ён беришга эришган ва у билан боғлиқ барча чекловларга, шартларга ва ахлоқий огоҳлантиришларга тупурган болага хос ички хуррамлик ила «ҳа»ни эшитди, холос. Гавдасини эркин тута бошлади, биринчи марта ҳайвондан кўра кўпроқ одамга ўхшади. Бальдинининг нутқи у қулоғидан кириб бунисидан чиқди, билдики, бу одамдан устун келди ва уни энди тўхтатиб бўлмайди.

Бальдини стол олдида шамдонлар билан овора экан, Гренуй устахонанинг қимматбаҳо эссенциялар, мойлар ва эритмалар турган қоронғи ёнбошига шўнғиди ва бурнининг ишонарли сезгиси ортидан токчалардан унга керак идишларни тез олди. Улар тўққизта эди: пўртахол ранги эссенцияси, лимон мойи, чиннигул мойи ва атиргул мойи, ёсуман экстракти, олмурут ва розмарин, юқори токчадан тез чанг солиб олган ва стол четига жойлаштирган стиракс бальзами.

Охирида у юқори фоизли вино спирти солинган идишни келтирди. Кейин Бальдинининг ортида турди (у ҳалиям жиддий қатъият билан ўз аралашмалари учун идишларини тераётган эди

– бир стаканни озгина у ёққа суриб қўйди, иккинчисини оҳиста бу ёққа сурди, негаки ҳаммаси ўзининг эскитдан маълум таркибига эга эди ва шам ёруғида ўта яхши даражада ёғдуланарди) ва чол четланиб унга жой бўшатишини сабрсизликдан титраб кута бошлади.

– Мана! – деди ниҳоят Бальдини, четланар экан. – Бу ерда сенинг... ҳурмат юзасидан айтсак, «тажрибанг» учун керакли ҳамма нарса қўйилган. Ҳеч нарсамни синдириб қўйма, ҳеч нарсамни тўкиб юборма! Эсингда бўлсин: сен беш дақиқа фойдаланишинг мумкин бўлган бу суюқликлар шундай қимматбаҳо ва камёбки, сен ҳаётингда бошқа ҳеч қачон бунчалик йиғилган ҳолатда уларни қўлга олмайсан.

– Қанча тайёрлаб берай, мэтр? – сўради Гренуй.

– Нимани – қанча? – сўради ҳали нутқини тутатмаган Бальдини.

– Атирни қанча тайёрлай, – хириллаб жавоб қилди Гренуй. – Сизга у қанча керак? Истайсизми, ҳу анави семиз сувдонни бўғизигача тўлдириб бераман? – У бемалол уч литр элтадиган аралашма тайёрлайдиган идишни кўрсатди.

– Йўқ, керакмас! – даҳшат билан қичқирди Бальдини ва бу қичқирикда шу қадар чуқур сингиган қўрқув – ўз беҳудагарчилигидан фожиёна қўрқув, ўзлиги учун қўрқув бор эди. Лекин у фош қилувчи бу қичқирикдан уялгансимон дарҳол бўкирди: – Гапимни бўлма! – кейин бир оз тинчланди ва овозида енгил пичинг оҳанги билан давом этди: – Иккимиз ҳам қадрламайдиган атирнинг уч литри бизга нимага керак? Аслида ўлчагичнинг ярмидагиси ҳам етади. Айтганча, бу қадар оз миқдорни аниқ аралаштириш қийин, сенга идишнинг тўртдан уч қисмини тўлдиришга изн бераман.

– Майли, – деди Гренуй. – Мен бу идишни тўртдан уч қисмини «Амур ва Психея» билан тўлдираман. Фақат, мэтр Бальдини, мен бунини ўз билганимча қиламан. Санъат қоидаларига кўра қандай бўлишини мен билмайман, мен бу усулда ўқитилмаганман, лекин ўзимчасига қиламан.

– Марҳамат! – деди бу ишда «ўзимча», «сенингча» бўлмаслигини, фақатгина ягона, мумкин бўлган ва тўғри усул: формулани билган ҳолда ва ҳидларнинг берилган миқдоридан келиб чиқиб, маълум бир ҳисоб-китобларни ўтказиш ва турли эссенциялардан концентратнинг қатъий аниқ миқдорини тайёрлаш, ўз навбатида, одатда, бирга ўндан бирга йигирма ўртасида бўладиган аниқ нисбатда, алкохол билан тайёр маҳсулот қадар аралаштирмоқ кераклигини яхши билган Бальдини. У билардики, бошқача усул йўқ эди. Шунинг учун ҳозир кўрган, аввалига масхара ва ишончсизлик билан, кейин эсанкираш ва ниҳоят фақатгина нажотсиз равишда ҳайрат билан кузатган нарсаси асл мўъжиза бўлиб кўринди. Ва бу манзара унинг хотирасига шундай ўрнашдики, бунини у умрининг сўнгигача унутмади.

15

Пакана Гренуйнинг биринчи иши вино спирти турган идишни очиш бўлди. Бўйи баробар оғир идишни кўтариш унинг учун машаққат бўлди, чунки шиша сувқуйгич ўрнатилган аралаштирадиган идиш шундай баландда турардики, унга ўлчагичсиз ҳам шундай катта шиша идишнинг ўзидан алкохолни қуйди. Бальдини тоқат қилиб бўлмас чорасизликдан қалтиради: йигитча эритувчи моддадан иш бошлаб ва бунда эритиш зарур бўл-

ган концентратни ишлатмай туриб бутун атторлик қонун-қоидаларини оёғини осмондан қилгани камдек, жисмоний кучи ҳам етарли эмасди. У зўриқишдан титрарди ва Бальдини оғир шиша идиш қачон тушиб стол устидаги ҳамма нарсани майда-майда қилиб юборишини кутишга маҳкум эди. «Шамлар, – ўйларди у, – Худо асрасин, шамлар ағанаб кетмаслиги керак! Ҳозир портлайди, у уйимни буткул ёқиб юборади!..» Ва у энди бу тен-такнинг қўлидан идишни юлқиб олиш учун столга ташланишни истарди, лекин шу дамда Гренуй уни ўзи жойига қўйди, эсон-омон пастга туширди ва яна қопқоғини ёпди. Аралаштиргичда енгил шаффоф суюқлик чайқаларди – бирор томчи ёнига тўкилмаганди. Гренуй гўё энг оғир иш ортда қолгандай бир неча лаҳза юзида мамнуният ила турди. Ҳақиқатдан ҳам, ҳаммаси шунча тез юз бердики, Бальдини ҳаракатларнинг тартиби, кетма-кетлигини англашга зўрға улгуриб қолди, жараёни тушунишни-ку, гапирмаса ҳам бўлаверади.

Гренуй у ёки бу муаттар эссенцияли идишчани ўйламасдан тутаётганга, ундан шиша тиқинни тортиб чиқараётганга, ичидагини лаҳзага бурнига яқин олиб келаётганга, кейин эса биттасидан силқитиб, иккинчисидан томчилатиб, учинчисидан сувқуйгичга сепаетганга ўхшарди ва ҳоказо. Мураккаб аралаштириш жараёни қўлидан келиши учун атторга зарур бўлган асбоблар – томизгич, шиша най, қошиқча ва аралаштиргичга Гренуй бирор марта қўл тегизмади. У худди шалоп-шулуп қилиб сув билан, майсалар билан, тупроқ билан ўйнаб овунаётган; ичиб бўлмайдиган бўтқа тайёрлаб бу шўрва деб ўтказаётган боладек овунарди. Ҳа, худди боладай, ўйларди Бальдини, қинғир-қий-

шиқ қўллариға, чандиқ ва чечак изларига тўла чўтир юзига, катталарникидек картошкасифат бурниға қарамасдан худди болага ўхшайди. У ёшиға нисбатан каттароқ кўринганди, энди эса у менға кичикроқ туюляпти; у худди гўё ўз ғамини чекадиган, дунёдаги барча нарсани зўравонларча бўйсундиришни истайдиган ва буни амалға ошира оладиган, агар уларнинг шуҳратпарастлик касаллигини жиловламаса, уларға қарши жиддий тарбия чораларини кўрмаса ва уларни рисоладаги одамларнинг интизомли ҳаётиға ўргатмаса ўша яқиниға йўлаб бўлмас, етиб бўлмас инжиқ одамчалар каби кўпаяди. Мана шунақанги кичик мутаассиб кўзлари ёниб турган бу йигитчада ин қурган; у гўё борлиқни тамом унутиб, устахонада ундан ва беўхшов чаққонлик билан ўзининг аҳмоқона бемаза шўрвасини аралаштириш ва «Амур ва Психея» номли ноёб атирни тартиб этганини (яна бунға ишонади ҳам!) қатъий равишда уқтириш учун сувқуйгичға олиб келаётган идишларидан бошқа нарсалар ҳам борлигини мутлақ ҳис этмай стол ёнида турарди. Хира шам ёғдусида Бальдини стол ёнидаги одамнинг сурбетларча ва ўзига ишонч билан ҳаракат қилаётганини кўрди – ва жирканганидан қалтиради! Бунақалар, ўйлади у, ва маълум бир лаҳзада илгари оқшомлари гулгун шафақ ёнғиниға чўмган шаҳарға боқиб ҳис этган ўша қайғу, ўша мушкулот, ўша ғазабни туйди; – бунақалар илгари бўлмаган; бу инсон зотининг тамомила янги нусхаси эди, у фақатгина бетартиб, бетизгин, тийиқсиз турғунлик давридагина пайдо бўлиши мумкин эди... Аммо уни, бу ўзига ишонган йигитнинг адабини бериб қўйиш керак! Майли, у ўзининг масхарабозлигини тугатиб олсин, ҳали таъзирини ейди, бу ердан эмак-

лаб чиқиб кетади, бу бўлмағур! Ярамас! Энди умуман ҳеч ким билан алоқа қилмаслик керак, бунақанги масхаравоз ярамаслар атрофда тўлиб ётибди! Бальдини турғунлик даврига нисбатан ўз ҳаяжони ва нафрати билан шу қадар банд эдики, Гренуй нега бирдан барча идишчаларни ёпиб қўйгани, сувқуйгични аралаштиргичдан суғуриб олиб шиша идишнинг ўзини бўғзидан ушлаб чап кафти билан ёпиб қаттиқ силкитганини дарҳол сезмади. Фақат шиша идиш бир неча бор ҳавода айланаркан, чиғириқ бўларкан, ундаги қимматбаҳо маҳсулот худди лимонад қориндан ҳалқумга келиб тиқилгандай кўтарилиб қайтаркан, Бальдини нафрат ва даҳшат сўзларини сочи: «Тўхтат! – хириллаб ингради у. – Етар! Ҳозироқ тўхтат! Бас қил! Шишани ҳозироқ столга қўй ва бошқа ҳеч нарсага тегма, тушундингми? Бошқа гап йўқ! Мен ақдимни йўқотганим аниқ, агар сенинг тен-тагона эзмалигингга қулоқ солиб ўтирган бўлсам. Сенинг буюмларга муносабатинг, қўполлигинг, бефаросатлигинг шуни кўрсатдики, сен ҳеч нарсани фаҳмига етмайсан, сен ёввойи ва бетамизсан, бунинг устига ярамас безбет манқасан! Сен лимонад аралаштира олмайсану, сенга оддий қизилмия сувини сотишни ҳам ишониб бўлмайди, сен бўлсанг атторликка қўл урмоқчисан! Агар сени хўжайининг кўнчилик эритмасига қўйган бўлса, хурсанд ва миннатдор бўл! Ва ҳеч қачон атторнинг остонасини босиб ўтишга ҳаддинг сифмасин, эшитдингми, ҳаддинг сифмасин!»

Шундай сўзлади Бальдини. У ҳали гапираркан, ҳамма ёқни «Амур ва Психея» атирининг ҳиди тутди. Атирда сўзлардаги ҳаққоният, муқаррарлик, ҳис ва иродадан кўра кучлироқ қатъият бор эди. Атирдаги қатъийлик рад этиб бўлмас, тўсиқ-

сиз эди, у танамизга гўёки бағримизга тўладиган, биз нафас оладиган ҳаво янглиғ кириб келарди, у бизни тўйинтирар, унга қарши восита йўқ эди.

Гренуй шишани жойига қўйди, бўғзидан атирдан ҳўл бўлган қўлини олди ва уни камзулининг этагига артди. Бир-икки қадам ортга чекинди, Бальдинининг таъналар ёмғири остида кўмилган беўхшов таъзим ҳозиргина яратилган атирнинг ҳидини таратиш учун ҳавони тебратди. Гарчи Бальдини ҳали-ҳамон авжига чиқар, ёзғирар, куйинар экан, кўрган кўзгагина намойиш этилган қутуриши ҳар бир нафаси ила қалбининг қаъридан тобора кам озикланарди. У мағлуб эканини англади, шу туфайли нутқининг якуни ҳам қуруқ бақир-чақирга айланиб қолганди. У тинчиб қолганда, анчагача жимиб кетди ва унга энди Гренуйнинг «тайёр» деган луқмаси ортиқ керакмасди. Шунингсиз ҳам буни биларди.

Лекин бунга қарамай, гарчи уни «Амур ва Психея»нинг ўткир ҳиди ҳар томонлама ўраб келса-да, эски эман столи ёнига синаш учун келди. Белбурма камзулининг чўнтагидан, чап чўнтагидан, янги қордай оқ тўрли рўмолчани олди, уни ёйиб, узун томизғичда аралаштиргичдан тортиб олган бир неча томчи атирни томизди. Чўзилган қўлидаги рўмолчани шабадалатгандек силкитиб, ортидан унинг ҳидини ичига тортаркан, одатча нозик ҳаракат билан бурни тагидан олиб ўтди. Узун, бўлиб-бўлиб ҳосил қилинган нафас чиқариш асносида у табуреткага ўтиришга мажбур бўлди. Бир дақиқа олдин унинг юзи газабдан қип-қизил эди – энди у бирданига бўздек оқарди.

– Бўлиши мумкин эмас, – секин ғўлдиради у, – худо ҳаққи, бўлиши мумкин эмас. У қайта-қайта рўмолчани димоғига тутар, ҳидлар, бошини чай-

қар ва ғўлдиарди: «Бўлиши мумкин эмас». Бу «Амур ва Психея», ҳеч қандай шубҳасиз «Амур ва Психея» эди, шу қадар аниқлик билан нусха олинган, ҳидларнинг манфур олий қоришмаси эдики, ҳатто Пелисьенинг ўзи уни ўз маҳсулотидан ажрата олмаган бўларди. «Бўлиши мумкин эмас...»

Буюк Бальдини табуреткада кичкина ва бўздек оқариб ўтирар, тумов бўлган қиз каби гоҳ-гоҳида бурнига олиб бораётган қўлидаги рўмолчаси билан кулгили туюларди. Унинг тили лол бўлиб қолганди. У ҳатто «Бўлиши мумкин эмас!» деёлмай қолганди, аралаштиргичдаги нарсага кўз узмай қараркан, фақатгина бошини сарак-сарак қилар ва бир оҳангда: «Ҳм, ҳм, ҳм...ҳм, ҳм, ҳм...ҳм, ҳм, ҳм...» дея ғўлдиарди. Бир оз вақтдан сўнг Гренуй яқинлашди ва соядек овозсиз стол ёнига келди.

– Бу яхши атирмас, – деди у, – бу атир жуда ёмон тузилган.

– Ҳм, ҳм, ҳм, – деди Бальдини, Гренуй ҳам давом этди:

– Агар рухсат этсангиз, мэтр, уни яхшироқ қиламан. Менга бир дақиқа беринг ва мен сизга ундан арзигулик атир яратиб бераман.

– Ҳм, ҳм, ҳм, – деди Бальдини ва бошини қимирлатди. Рози бўлганидан эмас, «ҳм, ҳм, ҳм» дейишдан ва бош қимирлатишдан бошқага ярамайдиган бефарқ ҳолатда қолганидан шундай қилди. У бош қимирлатиш ва «ҳм, ҳм, ҳм» дея ғўлдирашда давом этди, Гренуй иккинчи марта катта шиша идишдан спиртни аралаштиргичга олдинги атир устига қуйиб, иккинчи марта гўё ўйламасдан, на тартиб, на мутаносибликка риоя қилмай идишчалардаги бор нарсани сувқуйгичга ташлаганда ҳатто аралаштиришга ҳаракат ҳам қилмади. Фақат барча ишнинг охирида – бу сафар Гренуй шиша

идишни силкитмади, фақатгина уни коньяк тўла қадаҳ каби оҳиста чайқатди, балки Бальдини-нинг таъсирчанлигига ҳурмат юзасидан, балки бу сафар маҳсулот унга қимматлироқ туюлгандир, – шундай қилиб, фақат эндигина, тайёр суюқлик шишада чайқалиб турганда Бальдини карахт ҳолатдан уйғонди ва гўё қалбига яна бир ҳужумдан қалқон қилиб сақланмоқчидай, рўмолчани бурнига босиб табуреткадан турди.

– Тайёр бўлди, мэтр, – деди Гренуй. – Энди та-момила яхши ҳид пайдо бўлди.

– Ҳа, ҳа, яхши, – жавоб берди Бальдини бўш қўли билан елпинаркан.

– Синаб кўрмайсизми? – қайтадан қурқиради Гренуй. – Наҳотки истамайсиз, мэтр? Наҳотки ҳидлаб кўрмайсиз?

– Кейин, ҳозир синаб кўришга тайёرمасман... унга ҳолим йўқ. Энди юр. Бу ёққа кел!

У шамдонни олиб дўконга олиб чиқадиган эшикка борди, Гренуй эргашди. Тор йўлак бўйлаб югурдаклар учун қўшимча йўлакка ўтдилар. Чол шақир-шуқур қилиб пастак эшикка яқинлашди, эшик лўкидонини сурди ва тамбани очди. Болани ўтказиб юбориш учун четланди.

– Энди сизда ишлашим мумкин бўладими, мэтр, мумкинми? – сўради Гренуй аллақачон остонада тураркан, яна букчайганча ва чўчиганча.

– Билмадим, – деди Бальдини, – буни ўйлаб кўраман. Қани жил!

Шунда Гренуй бирдан ғойиб бўлди, кўздан йўқолди, қоронғиликка сингиди. Бальдини турганча қоронғи кеча қаърига термуларди. Ўнг қўлида шамдон, чапида – рўмолча, худди бурни қонаётган одамдек, ҳар ҳолда фақатгина қўрқувни ҳис этарди. У эшикни тезгина тамбалади. Ке-

йин юзидан рўмолчани олди, чўнтагига солди ва дўкон орқали устахонага қайтди.

Атир эсдан оғдирар даражада яхши эдики, бе-хосдан Бальдинининг кўзларига ёш келди. Уни синаб кўришнинг ҳожати йўқ эди, у фақат иш столининг ёнида аралаштиргич олдида туриб на-фас оларди. Атир беқиёс эди. «Амур ва Психея»га қиёслаганда гўё бутун бошли симфонияни ёлғиз скрипканинг нағмасига солиштирганга ўхшарди. Яна нимадир ортиқлиги бор эди. Бальдини кўзла-рини юмди ва қалбида энг олий хотиралари уйғон-ди. Ўзини оқшомги Неаполь боғларида сайр қи-либ юрган ёш йигит чоғида кўрди: ўзини қоп-қо-ра сочлари жингала аёл оғушида кўрди, тунги шамол ҳамлалари остида токчада турган атиргул дастасини кўргандай бўлди; у хуркак қушлар қў-шиғини ва бандаргоҳ қаҳвахонасидан келаётган олис мусиқани эшитди; у жуда яқинда, қулоқла-ри остида: «Мен сени севаман!» деган шивирни эшитди ва роҳатдан этлари жимирлаб, сочлари тикка-тикка бўлиб кетганини ҳис этди шу онда! Ҳозир, шу онда, айнан шу лаҳзада! У кўзларини очди ва лаззатдан ингради. Бу атир шу пайтгача маълум атирлардан эмасди. Бу муаттарлик сиз-нинг ҳидингизни яхшилайдиган нарсаси эмасди, суртма эмасди, пардоз воситаси эмасди. Бу та-момила ўзига хос, янги нарсаси эдики, ундан бутун олам, сеҳрли бадавлат олам чиқиб кела оларди, ва сиз атрофингиздаги манфур оламни дарҳол уну-та олардингиз ва ўзингизни шундай бой, шундай тўкин, шундай яхши ҳис қилардингизки...

Бальдинининг бошидаги тикка бўлган сочлари пасайди, уни эс-ҳушини йўқотадиган руҳий осо-йишталик қамраб олди. У стол четида ётган чарм-ни, эчки терисини олди, пичоқни ҳам олди ва

чармни бичди. Кейин бўлакларни шиша қатлам-ли ванначага солди ва унга янги атирдан қуйди. Сўнгра кюветани шиша қатлам билан ёпди, атирнинг қолганини иккита шишачага қуйди, ёрлик ёпиштирди, уларга эса «Неаполь туни» деб ёзиб қўйди. Кейин чироқни ўчирди ва узоқлашди.

Юқорида, кечки овқат чоғида хотинига ҳеч нарсa демади. Аввало, у хотинига кундузи қабул қилган тантанали-ҳаққоний қарори ҳақида ҳеч нарсa айтмади. Хотиниям унинг қувноқлашиб қолганини сезгани ва бундан кўнгли чоғлиги учун ҳеч нима демади. Унга иродали феъл-атвор бергани учун Худони алқагани Нотр-Дамга ҳам бормади. Эвоҳ, шу куни у биринчи марта тунги ибодатни унутди.

16

Эртасига эрталаб у тўппа-тўғри Грималнинг олдига жўнади. Аввалига чарм учун тўласича, жаврамасдан ва ҳечам тортинмасдан ҳақ тўлади. Кейин эса Гримални «Кумуш минора»га бир шиша оқига таклиф этди ва ундан шогирди Гренуйни сотиб олди. Албатта унга Гренуй нима учун ва нега кераклигини айтмади. У ҳид берилган терига қандайдир катта буюртма борлиги, уни бажариш учун ўқитилмаган ёрдамчи ишчи керак дея ёлғонлади.

Айтишича, оддий топшириқларни бажариш, териларни қирқиш ва ҳоказолар учун камтарин бир йигит керак. У яна бир шиша вино буюрди ва Грималга Гренуйнинг кетиши билан етказиладиган ноқулайлик учун товон сифатида йигирма ливр таклиф қилди. Йигирма ливр катта пул эди. Грималь дарҳол рози бўлди. Улар, қанчалар ажаб-

ланарли бўлмасин, Гренуй аллақачон йиғиштири-
ниб кутиб турган кўнчилик устахонасига қайтди-
лар, Бальдини йигирма ливр пулини тўлади ва ўз
ҳаётидаги энг яхши битимни тузганини шу ерда-
ёқ англаркан, уни ўзи билан олиб кетди.

Грималь ҳам ўз ҳаётидаги энг яхши битим-
ни тузганига амин бўлганча, «Кумуш минора»га
қайтди, Жаффруа-Л'Анье ва Нонедьер кўчала-
рини адаштирди ва шунинг учун ўзи ўйлагани-
дек, тўғри Мари кўпригида пайдо бўлиш ўрнига
ўз қисматига кўра Вязов қирғоғига тушиб қолди
ва юмшоқ тўшакка ботгандек сувга қулаб туш-
ди. У шу ондаёқ жон берди. Бироқ дарё уни юк
қайиқлари боғланган кичик сувдан тезоқар сув-
га олиб чиқиши учун бир оз вақт керак бўлди
ва фақатгина эртасига тонгда кўнчи Грималь,
аниқроғи ҳўл жасади дарё бўйлаб қуйига, ғарбга
оҳиста оқиб кетди.

У Менял кўприги ёнидан овозсиз, кўприк
устунларига илинмасдан оқиб ўтаркан, Жан Ба-
тист Гренуй ундан йигирма метр тепада ухлаш-
га тайёрланарди. Унга Бальдинининг устахонаси
орқа бурчагидаги тахтакаравот берилганди, энди
у худди совуқ Сена бўйлаб қуйига оқиб бораётган
собик ҳўжайини каби қулочларини ёйиб ётишга
ҳозирланарди. Гренуй мамнунлик билан ғужанак
бўлди ва канадек кичкина бўлиб олди.

Ухлаб қолар экан, ўз-ўзига янада чуқурроқ бо-
тиб кетди ва ҳид билишининг сўзсиз ғалабасини
орзулар ичра байрам қилаётган ички қалъасига,
мирра буғлари ва кундур тутунлари ичра ўз ша-
рафига уюштирилган йирик тантананага ғолибона
кириб борди.

17

Гренуйга эга бўлиш Жузеппе Бальдини фирма-сининг миллий ва ҳатто Европага машҳурлигига тамал тошини қўйди. Форс қўнғироқчаларининг жаранги энди тинмасди, Менял кўпригидаги дўконнинг лайлаклари ҳам фавворалар сочишдан тўхтамасди.

Биринчи оқшомдаёқ Гренуй эртасига кун бўйи саксон флакон сотилган катта идишни «Неаполь туни»га тўлдиришига тўғри келди. Бу атирнинг шуҳрати катта тезлик билан ёйиларди. Қайта-қайта пул санашдан Шеньенинг кўзлари тиниб кетди, таъзим қилавериб беллари оғриб кетди. Бир куни эса эшик ланг очилиб граф д'Аржансаннинг хизматкори кириб келди ва фақат хизматкорларгагина хос тарзда беш шиша янги атирдан олишни истаётганини айтиб бақирди. Шенье у кетгандан кейин ўн беш дақиқа эҳтиромли қўрқувдан қалтиради, чунки граф д'Аржансан Интендант ва ҳазрати олийларининг ҳарбий вазири ҳамда Париждаги энг бообрў одам эди.

Шенье дўконда харидорлар ҳужумига ёлғиз ўзи бас келар экан, бу пайтда Бальдини ўзининг янги шогирди билан устахонага қамалиб олди. Бу ҳолатни оқлаш учун у Шеньегга бир «рационализация ва меҳнатни тақсимлаш» деб аталадиган уйдирма назарияни келтирди. Унинг гапига қараганда, узоқ йиллар Пелисье ва унга ўхшаган цех анъаналаридан жирканадиган кимсалар унинг харидорларини олиб қўйдилар ва фирма обрўйига мағзава ағдардилар. Лекин энди унинг тоқати тоқ бўлди. Энди у ўшаларнинг беибо чорловларини қабул қилади, бу манманларга ушбу йигит билан қилмишига яраша жавоб беради. Ҳар мавсумда, ҳар ойда,

керак бўлса, ҳар ҳафта ҳам у янги атирлар билан мақтанади, атир бўлганидаям, қанақангилари билан! У ўз ижодининг олтин ирмоғини намоиш этади. Бунинг учун эса у – фақат саводсиз ёрдамчидан фойдаланиб – бутунлай, тамомила атир ишлаб чиқаришга берилиши, бу вақтда Шенье ўзини тамомила уларнинг савдосига бағишлаши лозим. Бу замонавий услуб, сингдирарди Шеньегга, атторлик санъати тарихида янги боб очади, рақибларни супуриб ташлайди ва бизларни мислсиз бойларга – ҳа, у онгли равишда ва таъкидлаб «бизларни» деди, негаки у ўзининг кекса содиқ ёрдамчисига бу мислсиз бойликдан маълум фоиз ажратмоқчи эди.

Бир неча кун олдин бўлганда Шенье ўз хўжайинининг бу нутқини кексалик алжирашининг бошланиши деб қабул қилган бўларди. «Мана, у «Шаритэ» учун тайёр», – ўйлаган бўларди у. – Яна озгина бўлса, у тамомила алжиб қолади».

Бироқ энди у ҳеч нарса ўйламади. У шунчаки бошқа ўйлашга улгурмасди – иш жуда кўп эди. Иш шу қадар кўп эдики, кечкурунлари лиқ тўла кассани бўшатиш ва ўз ҳиссасини санаб олишга зўрға куч топарди. У бу фойдаларнинг ҳалоллигига бир лаҳза ҳам шубҳа қилмасди: ахир Бальдини деярли кунига устахонадан бирор-бир янги атир билан чиқарди.

Булар қанақанги зўр атирлар эди! Нафақат энг юқори, энг олий даражадаги атирлар, балки крем, упa, совун, сочга лосьонлар, суртмалар... Муаттар бўлиши мумкин бўлган ҳамма нарса, энди ҳамма нарса муаттар эди, ҳатто бир сафар Бальдинининг инжиқ кайфиятига сабаб бўлган муаттар сочбоғичлар ҳам. Одамлар сеҳрлангандек ташланарди, нархи эса ҳеч қанақа аҳамиятга эга эмас-

ди. Бальдини нимаики тайёрласа, муваффақият қозонди. Бу муваффақият шу даражада ҳайратланарли эдики, Шенье бунӣ табиий ҳодиса деб қабул қилди ва ортиқ сабабларини изламади. Бунга эса, масалан, кўппакдек устахонага жойлашиб олган янги шогирднинг, баъзан-баъзан устоз уйдан чиққанда бино ичкарисиди стакан юваётган ва тўқмоқларни тозалаётган ҳолида кўриб қолиш мумкин бўлган ушбу мутлақ ярамаснинг фирманинг эртақдаги каби гуллаб-яшнашига алоқаси борлигига Шенье, айтсалар ҳам, ишонмаган бўларди.

Кўринадики, пакананинг бунга тўғридан-тўғри алоқаси бор. Бальдини дўконга олиб келган ва Шеньеге сотиш учун қолдирганлари ёпиқ эшик ортида Гренуй аралаштираётган нарсанинг кичик бир қисми эди, холос. Бальдини аллақачон ҳид билишдан қолганди. Гоҳо Гренуй тайёрлаган ажойиб ҳашаматлардан бирортасини танлаш учун ҳақиқий азобни бошидан кечирарди. Бу сеҳргар шогирд бирор марта такрорланмай, бирор марта чала нарса тайёрламай, оддийларини гапирмаса ҳам бўлади, Франциянинг барча атторларини йўриқномалар билан таъминлаши мумкин эди.

У йўриқномалар билан, бошқача айтганда, формулалар билан таъминлай олмасди, чунки Гренуй бошиданоқ ўз атир тузилмаларини Бальдинига маълум ўша тартибсиз ва мутлақо непрофессионал усул билан яратарди, айнан таркибдаги моддаларни аралаштираркан, ўйла-масдан, ёввойи бетартиблик билан бажараётганга ўхшарди. Назорат қилиш эмас, ҳеч йўқ ушбу жинниликни тушуниш учун Бальдини бир марта Гренуйдан аралашмалар тайёрлашда, керак бўл-

маса ҳам, тарози, томизғич ва ўлчагичдан фойдаланишни; у аввалига вино спиртини ҳид берувчи модда эмас, балки эритувчи қилиб охирги навбатда қўшиш кераклигини; ва ниҳоят, худо ҳаққи, секинроқ, атторларга одат бўлганидек вазминроқ ва секинроқ ишлашини талаб қилди.

Гренуй буйруқни бажарди. Бальдини биринчи бор бу сеҳргарликни кузатиши ва алоҳида жараёнларини ҳужжатлаштириб олиши мумкин бўлди. У қоғоз ва қалам билан қуролланиб Гренуининг ёнида ўтириб олди, доимий равишда шошилмасликка чақириб ундан неча мисқол, бундан неча чимдим, қандайдир моддадан неча томчи аралаштиргичга тушди ва ҳоказоларни ёзиб борди. Шундай қизиқ усулда, кечикиб бўлса-да, ўзи шуларни қўлламаса умуман ўрин топмайдиган нарсалар ёрдамида жараённи таҳлил қиларкан, Бальдини охир-оқибат сунъий йўриқномага эга бўлди. Гренуй бунақанги йўриқномаларсиз ўз ҳидлар таркибини қандай туза олгани Бальдини учун жумбоқ ва ҳатто мўъжиза бўлиб қолди, лекин энди у ҳеч бўлмаганда мўъжизани формулага кўчирди ва шу билан таснифга бўлган чанқоғини бир оз қондирди ҳамда ўз атторлик дунёқарашини буткул барбод бўлишдан асради.

У Гренуйдан ихтиро қилган атирлари йўриқномаларини аврай-аврай оларди, ва ниҳоят, Бальдини қоғоз ва қалам билан жараённи ипидан-игнасиғача кузатиб ва қадам-бақадам ҳужжатлаштириб қўйиш учун келмас экан, янги муаттарликларни аралаштиришни тақиқлаб қўйди.

Ўз ёзувларини – тез орада бир неча ўнлаб формулалар йиғилди – у кейин чиройли хат билан иккита ҳар хил китобчага аниқ қилиб кўчириб ёзди, бирини доим ўзининг ўтда ёнмас шкафида

сақларди, иккинчисини эса доимо ўзи билан олиб юрарди, тунда эса ёстиғининг тагига қўярди. Бу унга ишонч бағишларди. Негаки энди, агар хоҳласа, биринчи марта гувоҳи бўлганда уни қаттиқ ҳаяжонга солган Гренуйнинг мўъжизаларини ўзи ярата оларди. Ўйлардики, ёзиб олинган формулалар тўплами шогирдининг ич-ичидан қуюндек чиқиб келаётган даҳшатли ижодий тартибсизликка чек қўяди. Эндиликда у шунчаки тушунарсиз ҳайратда ёзиб олмасди, балки кузатиб ва қайд этиб ижодий жараёнларда иштирок этардики, бу ҳолат Бальдиниға осойишталик бағишларди ва ўзига ишончини мустаҳкамларди. Бир қанча вақт ўтгач, ўзи текшириб кўриб ва, дастлаб уларни ўз китобчаларига киритиб, кейин эса сейфда ва кўкрагида яшириб юриб (улар энди бутунлай ўзиникилигига ҳеч шубҳа қилмасди), у ноёб атирлар яратишга муҳим улуш қўшганини англади.

Лекин Гренуй ҳам Бальдини жорий этган интизомли тартибдан ўзига фойда орттирди. Ўзи-ку, аслида, унга зор эмасди. Унга ҳеч қачон бир неча ҳафта ёки ойлардан сўнг атирнинг таркибини янгидан тузиш учун эски формулага мурожаат қилишнинг кераги йўқ эди, чунки у ҳидларни унутмасди. Лекин ўлчагич ва тарозиларнинг қўлланиши шартлиги туфайли атторликнинг тилини топди ва ички туйғу билан сездикки, бу тилни билиш унга қўл келиши мумкин. Икки ҳафтадан кейин Гренуй нафақат Бальдини устахонасидаги, балки барча муаттар моддаларнинг номини билиб олди, ўз атирларининг формулаларини мустақил ёзиб олишни ва аксинча, ўзга формулалар ва йўриқномаларни атирга ва бошқа хушбўй маҳсулотларга айлантиришни ўрганди. Ундан ҳам кўра! Атторликка оид ўз фикрларини мисқоллаб ва томчи-

лаб ифода қилишни ўрганиб, ҳар қандай орадаги синовларсиз иш кўра оладиган бўлди. Бальдини унга, айтайлик, дастрўмоллар учун қуруқ атирлар ва роза учун хушбўй янги ҳид тайёрлашни топширганда, Гренуй ортиқ шиша ва кукунларни тутмасди, шунчаки столда ўтириб шу ондаёқ формулани ёзарди. У ўз ички ҳидлар тасаввурларидан формула тайёрлаш орқали тайёр маҳсулотгача йўл солишни ўрганди. Бу унинг учун айланма йўл эди. Аммо оммавий нуқтаи назардан, яъни Бальдинининг нуқтаи назарида бу тараққиёт эди. Гренуйнинг мўъжизалари мўъжизалигича қолди. Лекин энди уларни таъминлаётган йўриқномаларини хавф солувчи шуҳратдан соқит қиларди, ва бу ўз афзалликларига эга эди. Гренуй профессионал усулларни ва услубларни қанчалик яхши эгалласа, шартли атторлик тилида фикрларини қанчалик бемалол баён қила олса, хўжайин ундан шунчалик кам хавфсирар ва газабланарди. Тез орада Бальдини уни ҳид билиш соҳасида тўла истеъдодли одам ҳисоблай бошласа-да, зинҳор иккинчи Франжипани деб ва албатта, қандайдир хушёр афсунгар деб ҳам санамасди, Гренуйга эса бу ҳеч гап эмасди. Ҳунармандлик малакалари ва атамалар унга фақат ажойиб ниқоб сифатида хизмат қилди. У қўшиладиган моддаларни ўлчашда ўзининг қоидаларга интизомли риоя қилиши билан аралаштиргични чайқатишда, синаш учун оқ дастрўмолни ҳўллашда Бальдинини аниқ тинчлантирарди. У худди хўжайиннинг ўзидек рўмолчани шундай чаққонлик билан ёзишни, худди у каби назокат билан бурни остидан ўтказишни биларди. Вақт оралиқларини эҳтиёткорлик билан тартиб этар экан, бу ҳолатда, у Бальдини сезиб қолиши учун атайлаб хато қиларди: ниманидир

фильтрлашни унутарди, тарозини нотўғри ўрнатарди, формулага анбарнинг мислсиз юқори фойзини ёзарди ва кейин уни астойдил тузатиш учун ўзига дакки беришга имкон берарди. Бальдинини у шундай қилиб хомхаёлга чалғитарди, натижада барчаси қоидали ва ишонарли йўл билан борарди. Ахир у қарияни чўчитишни истамасди. Ундан ҳақиқатданам ўрганишни истарди-да. Атир яратишни эмас, у ёки бу атирнинг тўғри тузилмасини эмас, зинҳор! Бу соҳада уни бирор нарсасига ўргата оладиган бирор киши йўқ эди оламда. Бальдини дўконидаги мавжуд моддалар унинг буюк хушбўйлик ҳақидаги тасаввурларини рўёбга чиқариш учун камлик қиларди. Унинг Бальдини ёнида тайёрлаши мумкин бўлган ҳидлари ичида яшаётган ва қачондир келажакда рўёбга чиқармоқчи бўлаётганлари олдида болалар овунчоғига ўхшарди. Лекин, билардики, бунинг учун икки муқаррар шарт бор. Биринчидан, ўз иштиёқларига берилиш ва ҳеч қандай қаршиликсиз шахсий мақсадларининг пайига тушмоғи, унинг ниқобида иш юритмоғи учун у ҳеч бўлмаганда шогирд сифатида дурустроқ мақомга эга бўлмоғи керак. Иккинчидан, хушбўй моддаларни тайёрлаш, ажратиш, қуюқлаштириш, консервалашга имкон берадиган ва шу орқали унинг истаги билан бирон-бир олий даражадаги фойдаланишга тақдим этиш учун ҳунарнинг шундай усулларини билмоғи лозим эди. Негаки Гренуй ҳақиқатда ҳам дунёда энг яхши бурун соҳиби бўлса-да, гарчи унинг ҳид билиши шу қадар таҳлилкор, шу қадар ўзига хос бўлса-да, у ҳали ҳидларни моддиян егаллашни билмасди.

Шундай қилиб, у чўчқа ёғидан совун қайна-тишни, ағдарма теридан қўлқоп тикишни, буғдой уни ва бодом кукунидан ҳамда туйилган гунаф-ша томиридан упа тайёрлаш санъатини эгаллар экан, тайёргарлик билан кўрсатмаларга бўйсунди. У писта кўмир, селитра ва сандал ёғочи қиринди-ларидан хушбўй шамлар ясарди. У мирра, бензоя елими ва каҳрабо кукунидан шарқ хушбўйликла-рини тайёрларди. У хушбўй елим, табиий елим, ве-тиверия¹ ва долчиндан хамир қилар, ундан чекиш учун соққачалар ясарди. У майдаланган атиргул гулбарглари, лаванда гуллари ва итшумурт илди-зидан Poudre imperial ни элар ва куракча билан эзарди. У оқ, кўкимтир-ҳаворанг ниқоб тайёр-ларди, лаб бўяш учун ёрқин қизилранг чўпаклар ясарди. Тирноқлар учун майда кукунларни ва тишлар учун ялпиз таъмли бўр турларини сувда аралаштирар эди. У ясама сочларни жингала қи-лиш учун суюқлик, сўтал ва қадоқларни тушириш учун томчилар, терини оқартирувчи моддалар ва кўзлар учун белладонна² суюқлиги, жаноблар учун махсус малҳам-матодан суртма, хонимлар учун гигиена сиркаси тайёрларди. Гренуй барча тоза-ловчи суюқликлар ва кукунларни, пардоз ва бўёқ моддаларини, бундан ташқари, чой аралашмала-ри, таомлар учун хушбўй моддалар аралашмала-ри, ликёрлар³, маринадлар⁴ ва бошқаларни тайёр-лашни ўрганди; қисқаси, унга Бальдини бериши мумкин бўлган бор анъанавий донишмандликни,

¹ Кўп йиллик бошоқли ўсимлик тури.

² Заҳарли ўтсимон ўсимлик ва ундан тайёрланган дори (тарж.)

³ Ўткир ширин спиртли ичимлик (тарж.)

⁴ Зираворли сирка-мой (тарж.)

гарчи ортиқча майл кўрсатмаса ҳам, лекин сабр билан ва бутунлай муваффақият ила ўзлаштирди. Шу туфайли Бальдини унга тиндирмалар, сиқмалар ва эссенциялар тайёрлаш бўйича кўрсатмалар берганда алоҳида тиришқоқлик кўрсатди. У бурама тахтакачда чарчоқ нималигини билмай аччиқ бодом мағзини сиқарди, мускат донини толқон қиларди ёки кул рангидаги анбар тўпини майдаларди ё кейин қириндини тоза спиртда тиндириб қўйиш учун гунафша илдизини бўлакларди. У лимон пўстлоғидан сиқиб олинган тоза мойни лойқа қуйқумдан ажратиб олиш учун ажратувчи сувқуйгичдан фойдаланишни ўрганди. У гиёҳ ва гулларни симтўр устида салқинда ва иссиқда қуритишни, қовжираган баргни мум билан ёпиштирилган тувак ва қутиларга консервалашни ўрганди. У ёғупа қайнатиб олиш, тиндирмалар тайёрлаш, филтрлаш, қуюқлаштириш, рангсизлантириш ва моддаларни ажратиб олиш санъатини эгаллади.

Тўғри, Бальдинининг устахонаси гул ва гиёҳ мойларини улгуржи ишлаб чиқаришга мўлжалланмаган эди. Бунинг устига Парижда ҳам янги узилган ўсимликларнинг етарли миқдори топилиши қийин эди. Лекин баъзида, розмарин, мармарак, ялпиз ёки арпабодиён уруғини бозордан арзон сотиб олиш мумкин бўлганда ёки гулсафсар танаси, балдриан¹ илдизи, зира, мускат ёнғоғи ё қуритилган чиннигулнинг етарлича кўп миқдори келиб тушганда Бальдинида кимёгарлик завқи уйғонарди ва у ўзининг қуюқлаштирувчи идиш ўрнатилган мисдан қилинган катта қайнатиш мосламасини чиқарарди. У буни «маврнинг боши» деб атарди ва 40 йил олдин Лигуриянинг жанубий қияликларида ва Люберон баландликларида кенг

¹ Валериана – доривор ўтсимон ўсимлик (тарж.)

далада унинг ёрдамида лавандани дистиллагани билан фахрланарди. Ва Гренуй қайнатишга тайёрланган маҳсулотни майдалар экан, Бальдини нафаси тиқилгудай шошилиб – чунки ишловнинг тезлиги бу ишнинг алифбосидир – етарлича мўл сув қуйилган мис қозонни қўядиган камин ўчоғига ўт ёқарди. У қозонга қисмларга бўлакланган гиёҳларни ташларди, ажратувчи қувур – «маврнинг боши»ни – икки деворли қопқоқни ўрнатарди ҳамда чиқиб кетувчи ва қуйилувчи сув учун иккита унча катта бўлмаган сув қувурни уларди. Бу қуюлтирилган маҳсулотни совутиш учун такомиллашган қурилма, дея тушунтирарди у, унга кейинроқ ўрнатилган, негаки ўз пайтида, далада ишлаганда, совутишда шунчаки шамолдан фойдаланган. Кейин эса оловни пуфларди.

Мосламаннинг ичидагилар аста-секин қайнаб чиқарди. Ва бир қанча вақтдан сўнг аввалига титраётган томчилар шаклида, кейин ишга ўхшаш оқим тарзида буғланган суюқлик «маврнинг боши»даги учинчи қувурчадан Бальдини қўйган флорентия сувдонига тушарди. Аввалига у суюқ бўтана шўрвадек хунук кўринарди. Лекин аста-секин, айниқса, тўла сувдон ўрнига янгиси қўйилгандан кейин оҳиста четга суриларди, бу қуйқа иккита турли суюқликка ажраларди: қуйида гул ёки гиёҳ суви тиниб қоларди, юқорисида эса қалин мой қатлами сузарди. Энди фақат эҳтиёткорлик билан флорентия сувдонининг қуйидаги бўғзидан нафис-муаттар гул сувини қуйиб олиш ва қолган соф мой, эссенция, ўсимликнинг кучли ҳидли асосини олиш керак эди.

Гренуй бу жараёндан ғоят завқда эди. Агар қачондир ҳаётида нимадир уни ҳаяжонга солган бўлса, албатта, сиртига чиқмайдиган, лекин яширин,

совуқ алангадек ёнаётган ҳаяжон – бу айнан олов, сув, буғ ва айёрона асбоб-ускуна ёрдамида жисмлардан уларнинг муаттар қалбини ёриб олиш усули эди. Ахир муаттар қалб, эфир мойи, уни жисмларга қизиқтирган, улардаги энг аъло, ягона нарса эди. Бўлмағур қолдиқ: гуллар, барглар, пўстлоғ, мевалар, бўёқлар, гўзаллик, тириклик ва бошқа турли ортиқча лаш-лушлар уни ташвишлантормасди. Бу фақат қобиқ, ортиқча юк эди. Бу чиқиндига кирарди.

Орадан дистилланган суюқлик сувдек шаффоф ҳолга келгунича вақт ўтганда улар қозонни ўтдан олиб уни очардилар ва қайноқ бўтқани тўкардилар. У юмшатишган сомондек, қушчаларнинг суюқдек, қайнатишган сабзавотлардек шаклсиз ва рангсиз, ранги ўчган ва тўрлаган, шилта, элас-элас билинар даражада жирканч-мурдаранг ва деярли тамомила ўз ҳидидан маҳрум бўлган эди. Уни деразадан дарёга ташлаб юборишарди. Сўнг-ра яна янги ўсимликларни келтирардилар, сув қуярдилар ва қайтадан қайнатиш мосламасини оловга қўярдилар. Ва яна у қайнай бошларди, ва яна ўсимликларнинг тириклик шарбати флорентия сувдонларига оқиб тушарди. Бу тез-тез тун бўйи сурункасига давом этарди. Бальдини ўчоққа қарарди, Гренуй оқимдан кўзини олмасди – сувдонни алмаштиргунча унга бошқа қиладиган иш йўқ эди.

Улар олов ёнида бесўнақай ускунага асир бўлиб, гарчи турли сабабларга кўра бўлса-да, иккиси ҳам мафтун бўлиб, табуреткада ўтирардилар.

Бальдини оловнинг ёнишидан ва аланганинг мисдаги ёлқинидан роҳатланарди, унга ёғочнинг чирсиллаши ва мосламанинг варақлаши ёқарди, чунки булар ҳаммаси илгаригидай эди. Бемалол

орзуларга берилиш мумкин эди! У дўкондан шишада вино олиб келарди, чунки ёритқичлар унда ташналик пайдо қиларди, вино ичиш ҳам – илгаригидай эди. Ва у тарихдан, илгари юз берган ниҳоясиз тарихдан – австрияликларга қарши курашиб ўзи катта таъсир кўрсатган испан меросини қўлга киритиш учун бўлган уруш ҳақида, Севенналарга биргаликда қўрқинч солган партизанлар ҳақида, лаванда исидан маст бўлиб унга ўзини бахш этган Эстерледаги бир гугенотнинг қизи ҳақида; сал бўлмаса ўзи уюштираёзган ва бутун Провансни эгаллаши мумкин бўлган, рост билан эгаллаши мумкин бўлган (бунинг устига кучли шамол эсиб турганди) ўрмон ёнғини ҳақида; яна буғлаш ҳақида, қайта ва қайта ўша кеча, бийдай далада ой ёруғида бўлганлар ҳақида; шароб ва чигирткалар қўшиғи ҳақида; ўшанда ўзи тайёрлаган ва ундан фақат кумушга сотиб олишган шундай нафис ва хушбўй лаванда мойи ҳақида ҳикоя бошларди. Бошқа мамлакатларда қанча этикдўзлар бўлса, шунча атторлари бор бўлган Генуядаги ўзининг ўқиши ҳақида – уларнинг ичида шундай бойлари бор эдики, улар князлар каби қуюқ сояли боғлар ва айвонлари бор ҳашаматли уйларда яшардилар ва ёғоч деворли ошхоналарда чинни ликопчалардан олтин санчқи ва пичоқлар ила овқатланардилар ва ҳоказо...

Кекса Бальдини бир қадаҳ май устида шунақанги ҳикояларни сўзларди ва ҳам майдан, ҳам оловдан, ҳам ўз тарихидан роҳатланганидан ёноқлари оловдек ёна бошларди, лекин ўзини кўпроқ панада тутган Гренуй уни мутлақо тингламасди. Уни ҳеч қанақанги эски тарихлар қизиқтирмасди, уни ёлғиз кўз ўнгида юз бераётган

наrsa қизиктирарди. У буғланган суюқлик ин-
гичка оқим бўлиб оқаётган қайнатиш мослама-
сининг қувурчасидан кўз узмасди. Ва унга қарар
экан, ўзини мана шундай, яъники, ҳамма наrsa
қайнаётган, биқирлаётган ва ундан дистиллан-
ган суюқлик оқиб чиқаётган қайнатиш мослама-
си деб тасаввур қиларди, фақат янада яхшироқ,
янгироқ, ноодатийроқ; ўзи чиқараётган буғлан-
ган қисм фақатгина унинг ҳид билиши билан
етиб бўладиган жойларда гуллаган нафис ўсим-
ликлардан пайдо бўларди ва улар ўзининг ажиб
бўйи билан бутун дунёни муаттар Эрамга (у ерда
– ҳид орқали – қандайдир мажозий маънода бў-
лиши мумкин эди) айлантиришга қодир бўлмоғи
мумкин эди. Бутун дунёга у яратган буғланган
моддалар оқиб турган каттакон қайнатиш мос-
ламаси бўлишни истарди – мана қандай ширин
хаёлларга берилганди Гренуй.

Лекин вино билан қизиб олган Бальдини ил-
гари қандай бўлганлиги ҳақидаги узундан-узон
тарихи билан чалкаштирар экан, ҳамма наrsa
кўриб бўлмас туманли хаёлларга кўмилиб кетар-
ди, Гренуй эса тезда жиловсиз тахайюлга бери-
лишни ўзига тақиқлади. Аввалига у миясидан
каттакон қайнатиш мосламаси образини чиқа-
риб ташлади, унинг ўрнига эса қандай қилиб
яқинда эгаллаган билимларини яқин мақсадлар
учун қўллаш ҳақида ўйлай бошлади.

19

Орадан бир оз вақт ўтди ва у буғлантириш ҳу-
нарида мутахассис бўлиб қолди. Сездики – бун-
да Бальдинининг қоидалари ва ўғитларидан кўра
кўпроқ бурни ёрдам берди – олов тафти олинади-

ган буғланган модданинг сифатига ҳал қилувчи таъсир кўрсатар экан. Ҳар бир ўсимлик, ҳар бир гул, ҳар бир ёғоч тури ва ҳар бир мева алоҳида ишловни талаб қиларди. Баъзан кучли буғ ҳосил қилиш керак бўлса, баъзан – у қадар кучли бўлмаган ҳолатда қайнашни, баъзи гуллар эса уларни энг паст оловда терлашга мажбур қилсангизгина ўзининг энг яхши ҳидларини беради.

Тайёрлаш жараёнининг ўзи ҳам кам аҳамиятга эга эмасди. Ялпиз ва лаванданинг бир қучоқ бир қучоғига ишлов бериш керак эди. Бошқаларини эса мис қозонга солишдан олдин астойдил саралаш, эзгилаш, тўғраш, майдалаш, туйиш ва ҳатто ун каби кукун қилиш керак эди. Лекин айримларини қайнатиб буғлантириш мумкин эмас эди, бу Гренуйда фавқулодда ўкинч пайдо қиларди.

Гренуйнинг асбоб-анжомларга ишонарли ёндашаётганини кўриб, Бальдини қайнатиш мосламасини тўлиқ унинг ихтиёрига топширди ва Гренуй бу эркинликдан фойдаланишни кечиктирмади. Кун бўйи у атирлар тузар ва бошқа турли хушбўй, ҳидли маҳсулотларни тайёрлар, кечалари эса буғлашнинг бениҳоя сирли санъати билан шуғулланарди. Унинг режаси тамомила янги хушбўй моддалар тайёрлаш учун ва улар ёрдамида ўз тасаввуридагилардан баъзи бирларини яратишдан иборат эди. Бошланишида у қандайдир муваффақиятларга эришди. У қичитқи ўтдан ва қоратундак уруғидан мой ҳамда янги сидирилган қорағат пўстлоғи ва зарноб шохларидан атир суви тайёрлади.

Тўғри, буғлаб олинган моддалар ўз ҳиди билан дастлабки моддаларни деярли эслатмасди, лекин барибир кейинги ишловлар учун етарли даражада қизиқарли эди. Шуниси ҳам борки, кейин бу

усулга умуман тўғри келмайдиган моддалар ҳам дуч келиб қоларди. Масалан, Гренуй одатий одам умуман қабул қила олмайдиган, ойнанинг, силиқ ойнанинг лой-муз ҳидини буғламоқчи бўлди. Гренуй дераза ойнасини майдалади ва уни катта бўлақлар, парчалар, майда парчалар, кукун ҳолида – тамомила муваффақиятсиз буғлаб кўрди. У сариқ мис, чинни ва терини, дон ва шағални дистиллади. Шунчаки тупроқни ҳам. Қон, дарахтлар ва тирик балиқни ҳам. Ўз сочларини ҳам. Ниҳоят, сувни ҳам, у Сена сувини ҳам дистиллади, чунки унинг ўзига хос ҳидини сақлаш мумкин бўлиб туюлгани учун. У қайнатиш мосламаси ёрдамида бу моддалардан тошчўп, лаванда, зира уруғидан олгани каби уларнинг хос ҳидларини ола биламан деб ўйларди. Ахир у билмасдики, кимёвий жараён – моддаларнинг қаттиқ ҳолатдан газ ҳолатига ўтиши аралаш асосларнинг учувчан ва учмайди-ган таркибий қисмларга ажралиш усулидан бошқа нарса эмас, ва бу жараён атторликда баъзи ўсимликларнинг учувчан эфир мойини уларнинг ҳидсиз ёки кам ҳидли қолдиқларидан қай даражада ажрата олиши билангина фойдалидир. Бу эфир мойларини йўқотган асослар учун, буғлашнинг бу усули, афтидан, маъносиз эди. Бизга, физикани ўрганган замонавий кишиларга, бу дарҳол тушунарли. Бироқ Гренуй бу хулосага жуда катта куч эвазига, жуда кўп ихлосини қайтарувчи тажрибалардан сўнггина етиб келди. У ойлаб мослама ёнида сурункасига кечалари ўтирарди ва ўйларидаги ҳайдаш усуллари орқали тамомила янги ҳидлар, ҳали қуюқ ҳолида ер юзида бўлмаган ҳидларни ишлаб чиқмоқчи бўларди. Ва бундан ҳеч қандай натижа йўқ эди, бир неча ночор ўсимлик мойларини ҳисобга олмаганда. Ўз

тасаввурининг чексиз бой ва чуқур қудуғидан у бирор томчи аниқ ҳид эссенциясини ола билмади, унинг афсонавий ҳид билиши туфайли хаёлларида кўринганларнинг ҳаммасидан бирор-бир атомни ҳам юзага чиқара олмади.

У тамомила мағлубиятга учраганини англагандан сўнг тажрибаларни тўхтатди ва шундай қаттиқ касал бўлиб қолдики, ўлишига бир бахя қолди.

20

Унинг иситмаси баланд кўтарила бошлади. Дастлабки кунлари иситма терлаш билан намоеън бўлди, кейин эса, тери тешиклари рад этгач, бутун танаси бўйлаб сонсиз яралар пайдо бўлди. Бу қизил пуфаклар оёғидан бошигача қоплаганди. Улардан баъзилари ёриларди ва яна қайтадан пуфак пайдо қилиш учун ўз таркибидаги сувни чиқарарди. Бошқалари ҳақиқий чипқон даражасида шишиб катта бўлар, қизарар ва жирканч йирингларини сочиб вулқонга ўхшаб очилар ва сариқ тусдаги қон изини қолдириб оқарди. Тез орада Гренуй ичидан тошлар билан илма-тешик бўлган ва юзлаб йирингли жароҳатлардан холи қолмаган Жафокашга ўхшаб қолди.

Бальдини, албатта, ташвишланди. Унга айнан шу пайтда, яъни ўз савдосини шаҳардан ва ҳатто бутун мамлакатдан ташқарига кенгайтирмоқчи бўлиб турганда ўз қимматбаҳо шогирдини йўқотиш умуман ёқмасди. Бунинг устига нафақат вилоятлардан, балки чет эллардан сарой аъёнлари бўлган шахслардан ўша бутун Парижнинг бошини айлантирган янги урф бўлган атирларга буюртма тушиб турарди; Бальдини бу талабни

қондириш учун Сент-Антуан атрофида филиал – en gros қўшилган, нафис атир шишачаларига қуйилган ва нозик қизлар томонидан қадоқланган энг харидоргир атирларни Голландия, Англия ва Германия империясига жўнатадиган ҳақиқий кичик мануфактура очиш фикри билан юрарди. Тўғри, бундай қилиш Парижда ўрнашиб қолган ҳунарманд учун тўла қонуний эмасди, аммо ахир яқиндан бери Бальдини юқори ҳомийликдан фойдаланарди, бунинг учун у ўз нодир атирларидан миннатдор бўлиши керак; Бальдинига нафақат Интендант, балки Париж божхонасининг Назоратчиси ёки қиролик молия кабинетининг Аъзоси ва иқтисодий гуллаб-яшнаётган муассасаларни рағбатлантирувчи жаноб Фейдо де Брудек, шу даражада таъсирли шахслар ҳомийлик қиларди. Бу кейингиси ҳатто қиролик имтиёзини – орзу қилиш мумкин бўлган нарсанинг энг яхшисини олишга шама қилди: ахир у барча давлат ва цех тўсиқларини четлаб ўтишга имкон берарди, ишдаги барча қийинчиликларга, азобларга нуқта қўйишни ва тўкинликка абадий ишончли, мустаҳкам кафолатни англатарди.

Бундан ташқари, Бальдинининг яна бир режаси, Сент-Антуан яқинидаги мануфактура лойиҳасига қарама-қарши унинг севимли бир ғояси бор эдики, оммавий бўлмаса ҳам, дўконда ҳар қандай ва ҳар бир одам олиши мумкин бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришдек фикрни ўйлаб юрарди.

У юксак ва олмақом харидорларнинг хос гуруҳи учун алоҳида атирлар яратишни истарди: гўё ўлчов олиб тикилган кўйлак каби фақат бирор кишига тўғри келиши керак эди, фақат шу киши ундан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиши ва унга ўз ёрқин номини бериши керак эди. У ўзича

«Маркиза де Серней», «Мадам маркиза де Вийор», «Герцог д'Эгийон» ва ҳоказо атирларни тасавур қиларди. У «Мадам маркиза Помпадур» номли нафис қиррадор агат шишачадаги ва тилло ўймакор гардишли, тубининг ички томонида эса «Жузеппе Бальдини, аттор» деб камтарона рақам чекилган ёзувли атирларни, қирол исми ва унинг исми айнан битта нарсада бўлишини орзу қиларди.

Мана қандай ажабтовур баландликларга учарди Бальдинининг хаёлот! Гренуй эса бирданига касал бўлиб ўтирибди. Ахир Грималь, жойи жаннатда бўлгур, онт ичиб ишонтиргандики, йигит ҳеч қачон касал бўлмайди деб, унга ҳеч нарса таъсир қилмайди, унга ҳатто қора вабо ҳам тегмайди деб. У бўлса шартта ўладиган аҳволда касал бўлди-қўйди. Ўлиб қолса-чи? Даҳшат! Унда у билан бирга мануфактура, нозик қизчалар, имтиёзлар ва Қирол атирлари ҳақидаги барча орзулар ҳам ўлади.

Шунинг учун Бальдини ўз шогирдининг қимматбаҳо умрини сақлаб қолиши мумкин бўлган барча чораларни қўллашга қарор қилди. Уни устонадан уйнинг юқори қаватига, тоза тўшакка кўчиришни буюрди. У тўшакни ипак чойшаб билан қоплашни буюрди. У пуфакчалар ва йирингли яраларни кўриб кўнгли айниса ҳам, тор тахта сўрини ўз қўли билан юқорига олиб чиқишга ёрдам берди. Хотинига бемор учун товук шўрва ҳамда вино тайёрлашни буюрди. У келишга рози бўлганининг ўзига олдиндан – йигирма франк! – тўлаши керак бўлган Прокоп исмли даҳадаги энг яхши бир шифокорни таклиф қилди.

Доктор келди, учкир бармоқлари билан чойшабни салгина кўтарди, худди юзта жойидан ўқегандай кўринишдаги Гренуйнинг баданига бир-

гина нигоҳ ташлади, ҳатто ёрдамчиси ортидан қолмай кўтариб юрган сумкасини ҳам очмасдан хонадан чиқди. Ҳолат жуда ҳам аниқ, Бальдиниға маълум қилди у. Гап йирингли қизамиқ *in stadio ultimo* билан бирга қўшилган қора чечакнинг сифилитик тури ҳақида боряпти. Даволашнинг шунинг учун ҳам иложи йўқки, ундан одатдагича қон олиб бўлмайди: тирик организмдан кўра кўпроқ мурдага ўхшаб чириётган баданда қон тортувчи асбоб турмайди. Бу касалликнинг кечилишига хос бўлган вабо ҳиди ҳали келмаётган бўлса ҳам – ўз-ўзидан ҳайратланарли ва илмий нуқтаи назардан ҳам бир қадар қизиқ ҳолат пайдо қилади – яқин қирқ саккиз соатнинг ичида ўлим содир бўлишига заррача шубҳа йўқ. Бу гўё унинг исми доктор Прокоп эканига шубҳа йўқ бўлганидек шубҳасиз эди. Сўнг у ташрифи ва айтган башорати учун йигирма франк гонорарини яна бир бор талаб қилди – агар намунавий касаллик белгиларига эга жасадни унга намойиш қилиш мақсадида беришган тақдирда беш франкни қайтаришни ваъда қилди ва хайрлашди.

Бальдини ўзида эмасди. У оҳ тортар ва ночорликдан инграрди. Тақдирдан нафратланганидан бармоқларини тишларди. Жуда, жуда катта муваффақият режалари яна беҳудага кетди, мақсад эса шундай яқин эди. Ўз вақтида унга Пелисье халақит берганди. Энди эса мана бу йигит, ўз истеъдод қирраларининг туганмас захиралари билан олтинга тенгсиз бу кичкина исқирт, айнан ҳозир ишлар шундай муваффақиятли кенгаёётган паллада сифилитик чечак ва йирингли қизамиқ *in stadio ultimo* ни юқтириб олишни ўйлаб топди. Нега энди икки йил кейин эмас? Нега бир йил кейинмас? Унгача уни кумуш булоқ каби, ол-

тин эшак каби тубигача симириб олмоқ мумкин бўларди. Жимгина ўлиб кетаверар эканми? Бунақаси кетмайди! У энди, уч карра расво бўлмай-дими, қирқ саккиз соатдан кейин ўлади!

Қандайдир қисқа вақт ичида Бальдини дарё ортига зиёратга боришни, Нотр-Дамда шам ёқиш ва Биби Марьям қошида Гренуйнинг соғлиги учун дуо қилишни ўлади. Лекин у кейин бу фикридан қайтди, чунки вақт тигиз эди. У сиёҳ ва қоғоз учун югурди ва хотинини бемор хонасидан ҳайдади. Унга ўзи навбатчилик қилишини айтди. Кейин каравот ёнидаги стулга тиззасида ёзув учун тахт варақлар ва қўлида сиёҳга ботирилган қалам билан ўтирди ва Гренуйни атторлик иқрорига келтиришга уринди. Худо ҳаққи, у жим ётмасин, ўзидаги хазинани гўрига олиб кетмасин! Жим ётмасин. Эндиликда, сўнгги соатларда, у ишончли қўлларга васият қолдириши, зинҳор авлодларни барча даврларнинг-да энг аъло атирларидан бебаҳра қолдирмаслиги керак! У, Бальдини, бу васиятни, қачондир дунёда мавжуд бўлган барча энг юксак ифорларнинг формулалари қонунларини ишонч билан идора этади, уларнинг гуллаб-яшнашига эришади. У Гренуйнинг номига ўлмас шуҳрат келтиради, у барча муқаддас нарсалар билан қасамёд қиладики, бу ифорлардан энг аълосини «Парижлик аттор Жан-Батист Гренуйдан» деб бағишлов ўйиб ёзилган олтин нақшли агат шишачада қирол оёқларининг тагига кўяди. Бальдини Гренуйнинг қулоқларига тинмай ёлвориш, ялиниш ва тилёғламалик билан шундай сўзларни айтарди, аниқроғи, пичирларди.

Лекин бари беҳуда эди. Гренуй оқиш ажралма ва қонли йирингдан бошқа ҳеч нарса чиқармасди. У ипак чойшабда жим ётар ва лекин зинҳор

ўз хазинасини, ўз билимларини эмас, балки ўзидан бу жирканч сувларни чиқарарди, у бирор бир атирнинг формуласини айтмади. Бальдини уни бўғиб қўйгиси, калтаклагиси келди, у, агар муваффақиятга кичик бир имкониятга эга бўлганда ҳам, ҳолсиз бадандан қимматбаҳо сирларни юлиб олишга тайёр эди... ва бу унинг ўзгаларга насронийлик муҳаббати ҳақидаги тасаввурига унчалик зид келмасди.

Шундай қилиб у тун бўйи тинимсиз шивирлади ва булбулдек нола қилди. Даҳшатли ижирғанишни енгиб бемор атрофида гирдикапалак бўлди, уни тилга киритиш учун тер босган пешонасига ва яраларининг яллиғланган вулқонларига ҳўл сочиқлар босди ҳамда қошиқчада мусаллас берди – бари беҳуда. Тонгга яқин унинг тинкаси қурди ва мағлуб бўлди. Хонанинг нариги бурчагида ўриндикда ўтираркан, ҳатто нафрат ҳам эмас, балки сокин умидсизлик ҳис этар, жон бераётган Гренуйнинг кичик лоши ётган тўшакка кўз узмай боқар, унга на ёрдам бероларди, на талон-торож қила оларди: ундан бошқа ҳеч нарса олиб бўлмасди ва фақатгина унинг ҳалокатини ожиз бир аҳволда кузатиш мумкин эди, холос. Бальдини ўзини бор бойлиги билан кўз ўнгида тубсизликка фарқ бўлаётган кема ҳалокатига учраган капитандек ҳис қиларди.

Шу онда бирданига ўлим тўшагидаги беморнинг лаблари очилди, у яқинлашаётган ҳалокатдан деярли асар бўлмаган аниқ ва қатъий овоз билан сўради:

– Айтинг-чи, мэтр, қайсидир жисмдан яхши хид олишнинг сиқиб олиш ва ҳайдашдан бошқа йўли борми?

Бальдиниға бу овоз унинг тасавурида жаранг-лагандек ёки нариги дунёдан келгандек бўлди ва у беихтиёр жавоб берди:

– Ҳа, бор.

– Қанақанги? – савол яна янгради ва бу сафар Бальдини Гренуйнинг лаблари қимирлаганини сизди. «Мана, бўлди, – ўйлади у. – Энди бари тугади, бу ўлим олди алжиш ҳолати». У ўрнидан турди, каравотга яқинлашди ва бемор устига эгилди. У кўзларини очиб ётар ва Бальдиниға худди биринчи сафар учрашгандагидай шунақанги хушёр ва киприк қоқмай боқарди.

– Қанақанги? – сўради у.

Бальдини ўзига келди, жаҳлини босди – ахир ўлим тўшагидаги одамнинг сўнгги илтимосини рад этиб бўлмайдик-ку – у жавоб берди: – Учта шундай усул бор, ўғлим: *enfeurade achoud*, *enfeurade a froid* and *enfeurade a l'huile*¹. Булар кўп жиҳатдан буглашдан аъло ва уларни энг нозик ҳидларни: ёсуман, атиргул ва пўртахол гулидан олишда фойдаланилади.

– Қаерда? – сўради Гренуй.

– Жанубда, – жавоб берди Бальдини, – аниқроғи, Грас шаҳрида.

– Яхши, – деди Гренуй.

Ва шу сўзлар билан кўзларини юмди. Бальдини секин ўрнидан турди. У ўз қайдлар варақларини олди, уларга бир сатр ҳам ёзилмаганди ва шамни пуфлаб ўчирди. Кўча эса ёришиб қолганди. Бальдини чарчаганидан оёғида зўрға турарди. Роҳибни чақиритиш керак эди, ўйлади у. Сўнг беихтиёр чўқинди ва чиқди.

Аммо Гренуй ўлмади. У фақатгина орзуларига кўмилганча ва ўз шираларини қайтиб ичига

¹ Христианларда ўз-ўзига азоб-укубат етказиш орқали ибодат қилувчилар.

тортганча қаттиқ ухларди. Терисидаги пуфаклари қурий бошлади, йирингли чуқурлар парда билан тўсила бошлади, яралар бита бошлади. Бир ҳафтадан кейин у соғайди.

Унинг ҳаммадан ҳам жанубга, чол айтиб берганидек, янги техник усуллари ўрганиш мумкин бўлган жойга кетгиси келарди. Лекин бу ҳақда, албатта, ўйлаб ўтириш ҳам керакмасди. Ахир у фақатгина шогирд, аниқроғи, ҳеч ким. Қатъий айтганда, унга тушунтирди Бальдини, Гренуйнинг қайта тирилишидан дастлабки шодлигининг зўрини енгиб, қатъий айтганда, у ҳар нарсадан ҳам кичик, негаки, рисоладаги шогирднинг келиб чиқишида нуқсон, айб бўлмаслиги, айнан қонуний никоҳдаги ота-онаси бўлиши, маълум табақадаги қариндошлари ва уста билан уни ўргатиш ҳақидаги шартнома бўлиши керак. Гренуй бўлса буларнинг бирортасига ҳам эга эмасди. Агар у, Бальдини, шунга қарамай, унга ажойиб кунларнинг бирида ёрдамчи бўлишликка рози бўлса ҳам, буни Гренуйнинг келгусидаги бенуқсон ахлоқи шарти билан ва унинг ўткир истеъдодига бўлган муруввати юзасидан бажариши мумкин. Гарчи Бальдини ўзининг чексиз марҳаматлигидан кўп азоб чекса-да, буни тарк этишга кучи етмасди.

Кўринадики, ваъдани бажариш учун, унинг марҳамати учун етарлича катта фурсат – айнан уч йил керак бўлди. Бу давр ичида Бальдини Гренуйнинг ёрдами билан ўзининг олий орзуларига эришди. У Сент-Антуан теvaraгида мануфактурага асос солди, ўзининг нафис атирлари билан сарой атторлари орасига кирди, қироллик имтиёзига эга бўлди. Унинг нафис хушбўйликлари ҳамма ерда Петербургдан тортиб то Палермогача,

Копенгагенгача ўз харидорларини топди. Мушк ҳидини берувчи бир тур Константинополда талаш бўлди. У ерда эса ўз хушбўй маҳсулотлари, Худо шоҳид, етарли эди. Лондон Ситисидаги шинам идораларида Бальдини атирларининг ҳиди парм саройидагидек узоқ турарди, Варшава Қалъаси ҳам бу атирлар билан худди граф фон-унд-цу Липпе-Детмольд кўрғонидаги каби тўйинарди. Келажақда Мессинида кексалик чоғини аёвсиз қашшоқликда кечиришга рози бўлиб қўйган етмиш ёшли Бальдини Европанинг сўзсиз тан олинган буюк аттори ва Парижнинг энг бой буржуйларидан бири даражасига етди.

1756 йилнинг бошида – бу даврга келиб у Менял кўпригидаги эскисининг ёнида яна битта уй тиклади. Уни фақат яшаш учун тайин қилди, чунки эскиси чордоққача хушбўй моддалар ва зираворлар билан лик тўла эди, – ва у Гренуйга уч шарт билан энди уни қўйиб юборишга розилигини билдирди: биринчидан, у Бальдинининг қарамонғидалигида яратилган атирларнинг ҳеч қайсисини тайёрламаслиги ҳам, уларнинг формуласини учинчи шахсга бермаслиги ҳам керак; иккинчидан, у Парижни тарк этмоғи ва ҳали Бальдини тирик экан, бу ерга қайтмаслиги; учинчидан, у олдинги икки шарт ҳақида бировга мутлақо оғиз очмаслиги керак. У бунга бутун муқаддас нарсалар билан, онасининг бечора руҳи ва ўз шаъни билан қасам ичсин.

Ҳеч қанақанги шаъни бўлмаган Гренуй муқаддас нарсаларга ҳам ишонмасди, айниқса, онасининг бечора руҳига. У ҳамма нарса билан қасам ичиши мумкин эди. У Бальдинининг истаган шартини қабул қилиши мумкин эди, чунки унга шогирднинг саводи керак эди – бу унга сезилмай

яшаш, хотиржам саёҳат қилиш ва ишга жойлашиш имкониятини берарди. Қолганининг унга фарқи йўқ эди. Бу шартлар нима бўпти! Парижга қайтмасликми? Парижнинг унга нима кераги бор! Уни энг охирги сассиқ бурчагигача ёд биледи, уни ўзи билан олиб юради, у кўп йиллардан бери Парижни биледи. Бальдинининг урф бўлган атирларини тайёрламасликми? Формуларни бермасликми? Худди у минглаб бошқаларини ихтиро қила олмайди, шунақанги яхшиларини, янада яхшиларини ихтиро қиладики – истаса бўлди! Лекин буни умуман истамасди. У Бальдини билан ёки бошқа исталган буржуа атторлари билан рақобат қилмоқчи эмасди. У санъати ёрдамида катта пуллар топишни ҳам ўйламасди, агар бошқача яшай олса, ҳатто бу билан тирикчилик қилишни ҳам истамасди. У ташқи олам бериши мумкин бўлган ҳамма нарсадан кўра арзирли деб ҳисоблаган ўз ички «мен»ини, (ўз ички «мен»идан бошқа ҳеч нарсани эмас) намоён қилмоқни истарди. Шунинг учун Бальдинининг шартлари Гренуй учун аҳамиятсиз эди.

Баҳор чоғи, май тонгида у йўлга отланди. Бальдинидан кичкина юк халта, яна бир кўйлак, бир жуфт пайпоқ, катта ўрамда колбаса, от ёпқичи ва йигирма беш франк олди. Бальдини дедик, бу берилиши керак бўлганидан ортиқроқ, чунки Гренуй ундан чуқур маълумот олган, бунинг учун бир чақа ҳам тўламаган. Йўлга икки франк бериши керак эди, тамом. Лекин Бальдини ўз сахийлигини ва ўтган йиллар ичида ёқимтой Жан-Батистга нисбатан пайдо бўлган хайрихоҳлигини жиловлашга куч тополмасди. Унга дарбадарлигида омад тилайди ва яна бир бор қатъий тарзда ўз қасамини унутмасликка чақиради. Бу сўзлар би-

лан уни қачондир учратган эҳтиёт йўлакча кузатди ва тўрт томонинг қибла деб қўйиб юборди.

Унга қўлини бермади, унинг хайрихоҳлиги унча кўп чўзилмади. Унга ҳеч қачон қўлини чўзмаган ҳам. Умуман, худди бир нарса юқиб қоладигандек, ҳурмати тушиб қоладигандек, кучли ижирғанишни ҳис этаркан, доимо унга тегиб кетишдан ўзини олиб қочарди. У қисқагина хайрлашди. Гренуй эса бош ирғади, ортига бурилди ва кўздан йўқолди. Кўчада бирор жон йўқ эди.

22

У Орол сари кўприк остидан оқсоқланаркан, кичкина, букчайган, елкасида букрига ўхшаш юк халта; орқасидан чолга ўхшаб кўринарди. Бальдини унинг изидан қараб қолди.

Дарёнинг у томонида, Парламент биносининг олдида тор кўчанинг бурилишида Бальдини уни кўздан йўқотди ва фавқулодда енгиллик ҳис этди.

Бу йигит унга ҳеч қачон ёқмаган, ҳеч қачон, ва ниҳоят у энди буни тан ололарди. Ҳамма вақт, унга бошпана бериб чидаркан, уни талон-торож қиларкан, дили хира бўларди. У ўзини қандайдир тақиқни биринчи марта бузаётган, мумкин бўлмаган воситалар ила қандайдир ўйинини ўйнаётган бенуқсон ахлоқ кишисидай ҳис қилди. Албатта, фош бўлиш хавфи арзимаган эди, муваффақият имкониятлари эса – катта эди, лекин шунинг баробарида асабийлик ҳам, виждон азоби ҳам шу қадар буюк эди. Дарҳақиқат, ушбу йиллар давомида бу одам билан алоқада бўлгани учун қайсидир алфозда то-вон тўлашга тўғри келиши ҳақидаги ёқимсиз ўй уни таъқиб этмаган бирор кун йўқ эди. Бошга бало бўлмасайди! – қайта ва қайта қўрқиб илтижо қи-

ларди у. – Бу юрак ютиб қилинган таваккалчиликнинг муваффақиятидан келадиган фойдадан ҳаддан ортиқ фойзалар тўламасдан фойдалана олсам эди! Фақат рўёбга чиқсайди! Умуман олганда, мен аҳмоқона иш тутяпман, аммо Жаноби Ҳақ бунга безътибор қараяптими, албатта, У шундай қилади ҳам! Бутун умрим давомида У мени етарлича си-нади, ҳар қандай ҳақ-ҳуқуқларсиз, агар бу сафар У марҳамат айласа, адолатдан бўларди. Менинг жи-ноятим нимада ахир, агар бунинг ўзи умуман жи-ноят бўлса? Энг каттаси шундаки – мен қандайдир саводсизнинг мўъжизавий иқтидоридан фойдала-ниб ва ўзимники эвазига унинг қобилиятини сиқиб олиб цех низомини бир қанча буздим. Энг катта-си шундаки, мен анъанавий ҳунармандчиликнинг эзгу йўлидан осонгина чалғидим. Энг каттаси шуки – мен кеча қоралаган ишимни бутун қияпман. Бунинг нимаси жиноят? Бошқалар бутун умр ал-дайдилар. Мен бўлсам, бир неча йил бир озгина фирромлик қилдим. Бу шунинг учун ҳамки, шун-дай ғаройиб тасодиф юз берди. Балки, бу тасодиф ҳам юз бермасди, балки, Худонинг ўзи уйимга бу сеҳргарни Пелисье ва унинг иттифокдошларининг таҳқирларига чидаганим учун тақдирлагандир. Балки, Худонинг жазоси мени эмас, Пелисьени ку-таётгандир! Жудаям, жудаям бўлиши мумкин. Ме-нинг юксалишим билан бўлмаса, яна нима билан жазолаши мумкин Худо Пелисьени? Бинобарин, менинг бахтим Худонинг иши учун баҳона, мени бунга нафақат ҳаққим бор, мен уни уялмай, ўйлан-май шундай қабул қилишим шарт...”

Бальдини ўтган йиллар давомида эрталабла-ри тор зинадан дўконга тушаркан, оқшомлари кассадаги бор пул билан юқорига кўтариларкан ва сандиғидаги оғир олтин ва қумуш тангалар-

ни санаркан, кечалари хуррак отаётган қоқсуяк рафиқаси ёнида ётаркан ва шунчаки ўз бахти туфайли қўрқувдан кўз юмолмай чиқаркан, кўпинча шу фикрга келарди.

Лекин энди ва ниҳоят қора ўйлар йўқолади. Қўрқинчали меҳмон кетди ва ҳеч қачон қайтмайди. Бойлик эса қолди, келажак ҳам таъминланган. Бальдини қўлларини кўксига чалиштирди ва камзули остидаги кичкина китобчани пайпаслаб юрагига босди. Унда олти юзта формула ёзилганди – атторларнинг бутун авлоди қачондир яратиши мумкин бўлгандан кўра кўпроқ. Агар у бугун ҳамма нарсани йўқотса ҳам, ушбу мўъжиза китобча ёрдамида бир йил ичида у яна қайтадан ҳақиқатдан бойиб кетади, бундан ортиқ нима керак!

Тонгги қуёш рўпарадаги уйларнинг сопол томларида акс ётаркан, унинг юзига илиқ сариқ нурларини соларди. Бальдини ҳалиям жанубга, Парламент саройига элтувчи кўчага қараб турарди – Гренуйнинг изи ўчгани барибир қандай яхши! – ва уни миннатдорлик туйғулари қоплади. У бугуноқ нариги қирғоққа зиёратга боради, Нотр-Дамда черков иона идишига олтин танга ташлайди, учта шам ёқади ва тиз чўкиб Жаноби Ҳаққа унга шунча бахт бергани ва уни жазодан қутқаргани учун шукрона келтиради.

Лекин кейин унга яна нимадир аҳмоқона тарзда халақит берди, чунки кун ўртасида у черковга бориш учун тамомила тайёрлигида инглизлар Францияга қарши уруш эълон қилишгани ҳақида гап тарқалди. Ўз-ўзидан бу уни кўпам ташвишга солмади. Лекин айна шу кунларда у Лондонга бир миқдор атир жўнатмоқчи эди, черков зиёратини қолдирди, бунинг ўрнига янгилик-

ларни билгани шаҳарга, у ердан эса маҳсулотнинг Лондонга жўнайдиган миқдорини тўхтатиш учун Сент-Антуан теварагидаги мануфактурасига борди. Кечаси тўшакда уйқу олдидан миясига олдиндаги Янги Дунё колонияси жанг ҳаракатларини эътиборга олиб, муваффақияти барбод бўлган Англия битими зарарини қоплайдиган (у бунга шубҳа қилмасди) қаҳрамонона нордон ҳидли «Квебек фаҳри» номли атирни урфга киритиш ҳақидаги ажойиб ғоя келди. Остида формулалар ёзилган китобчанинг қаттиқлиги билиниб турган ёстиққа ташлаган қари аҳмоқ калласидаги шундай ширин хаёлар билан енгил нафас олиб мэтр Бальдини бошқа қайтиб уйғонмаслик учун ухлаб қолди.

Гап шундаки, тунда кичик ҳалокат юз берди, бу тасодифий воқеадан сўнг Вақт қиролга Париж шаҳрининг ҳамма кўприкларидаги ҳамма уйларни аста-секин кўчириш ҳақида фармон беришига имкон берди; кутилмаган сабабга кўра Менял кўприги – ғарб томондан учинчи ва тўртинчи устун ўртаси қулаб тушди. Иккита уй дарёга шундай тез ва бирданига қуладики, уй эгаларидан ҳеч кимни қутқариб бўлмади. Яхшики, ҳаммаси бўлиб икки киши ҳалок бўлди, холос, айнан Жузеппе Бальдини ва унинг хотини Тереза. Хизматкорлар уйда тунамаганди – кимгадир жавоб беришган, кимдир ўзича кетган. Фақат эрталабгина енгил кайфда уйга келган – аниқроғи, келмоқчи бўлган Шенье, чунки уйнинг ўзи йўқ эди алақачон, тош қотди. У ўттиз йил баробарида на боласи, на қариндошлари бўлмаган Бальдини унга васият қолдиради, деган умид-орзуни ардоқлаб яшарди. Мана энди ҳаммаси бир лаҳзада ғойиб бўлди – ҳамма мерос бутунича, уй, фирма, хом ашё, устахона, Бальди-

нининг ўзи – ва ҳатто мануфактурага эгалик ҳақидаги банди бўлиши керак бўлган васиятномининг ўзи ҳам!

Ҳеч нарсани топиб бўлмади – на жасадлар, на пул тўла сандиқни, на олти юзта формулалар ёзилган китобчани. Европанинг энг яхши аттори Жузеппе Бальдинида қолган ягона нарса мушк, зира, сирка, лаванда ва минглаб бошқа моддаларнинг аралаш ҳиди эдики, у яна бир неча ҳафта Сенанинг Париждан Гавргача бўлган оқимида сузиб юрди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

23

Ўша вақтда, Жузеппе Бальдинининг уйи қулаб тушганда, Гренуй Орманга йўл олганди. У ортидан катта шаҳарнинг рутубатини қолдирди, Париждан олиб кетувчи йўлнинг ҳар бир қадамида атрофидаги ҳаво тиниқроқ, мусаффороқ ва тозароқ бўлиб борди. Шунинг баробарида у ҳидга тўйинганликни йўқотди. Унда қутурган тезлик билан ҳар бир метрда юзлаб, минглаб турли ҳидлар бир-бирини сиқиштиришдан тўхтади, лекин ўша озгина йўл чангининг, ўтлоқнинг, тупроқнинг, ўсимликлар ва сувнинг ҳидигина деярли ҳеч ерда кескин узилмасдан ер устида энсиз тумандек чўзилар, оҳиста кўпчир, оҳиста чайқаларди.

Гренуй бу қишлоқча оддийликни қутулиш деб қабул қилди. Бу ғалаёнсиз ҳидлар унинг димоғини эркаларди. Биринчи марта янги, қутилмаган, душманона ниманидир ҳидини ололмай қолмаслик ёки нимадир ёқимлилиқни ўтказиб юбормаслик учун ўзининг ҳар олган нафасини кузатиши керак бўлмади. Биринчи марта у деярли озод нафас олди ва бунда ҳар бир дақиқада ҳушёрлик билан ҳид олмади. Биз «деярли» дедик, зероки, ҳақиқатдаям Гренуйнинг бурнидан ҳеч нарса, албатта, шунчаки ўтиб кетмасди. Ҳатто унда бунинг учун кичик сабаб бўлмаса ҳам, унда доимо барча нарсага нисбатан ички совуқ тийилиш, ҳушёрлик сезилардики, у четдан келарди ва уни ўз ичига қабул қилмоғи лозим бўларди. Бутун умр, ҳатто у

қониқиш, мамнунликка ўхшаш садоларни, балки бахтни ҳис қилган айрим кичик лаҳзаларда ҳам у нафас чиқаришни афзал кўрарди: ахир у-ку ҳаётини умидга тўла нафас билан эмас, балки ўлим қичқириғи билан бошлаган. Лекин бундан ташқари ноқулайликлар – унинг табиати моҳиятини ташкил қилувчи чекловлар бор эдики, Гренуй Париждан узилгани сари ўзини тобора яхшироқ ҳис қилар, енгилроқ нафас олар, борган сари интилувчанроқ қадам ташлар ва ҳатто оддий шогирддек, аниқроғи, рисоладаги расмана одамдек боқарди. Ҳаммадан ҳам унга одамлардан ажралиш озодлик берарди. Парижда одамлар дунёнинг бошқа исталган шаҳарига нисбатан гужроқ яшарди. Олти юз, етти юз минг одам яшарди Парижда. Улар кўчаларда ва майдонларда мўр-малахдай қайнарди, уйлар эса ертўласидан чордоғигача улар билан лиқ тўла эди. Исталган бурчак-кунжда одамлар тўдаси эди, исталган тош, исталган сиқим тупроқ одам гўшти билан анқирди.

Фақат эндигина, одамлар уфунатидан аста-секин йироқлашаркан, Гренуй бу қоришманинг бир ушоғи бўлганини, ўн саккиз йил тинимсиз уни бу қоришма момақалдиروқ олдидаги бўғиқ ҳаводек эзиб келганини тушунди. Шу пайтгача у дунё шундай ва ундан беркиниш, ўз ичига яшириниш, қочиш керак деб ўйларди. Лекин бу дунё эмас, бу одамлар эди. Энди унга олам билан – бирор жонзот бўлмаган олам билан – сулҳ тузиш мумкин эди.

Ўз саёҳатининг учинчи кунда у Орлеаннинг ўзига тортувчи ҳидлар майдонига тушиб қолди, катта шаҳар яқинлигининг қандайдир белгилари кўринишидан анча олдин Гренуй ҳавода одам ун-сурлари тигизлигини ҳис этди ва ўзининг дастлабки мақсадини ўзгартириш ва Орлеанни чет-

лаб ўтишга қарор қилди. У одамлар даврасининг офир қўланса ҳидига ботиб ҳозиргина эга бўлган озодлик нафасидан жудо бўлишни истамасди. У катта айланма йўл билан борди, шаҳарни четлаб ўтди, Шатонёф яқинида Луарегга чиқди ва уни кесиб ўтиб Сюллига йўл олди. Колбасалари Сюллига-ча етди. У ўзига яна бир ўрам сотиб олди ва дарё ўзанини тарк этиб мамлакат ичкарисига бурилди.

У нафақат шаҳарларни, балки қишлоқларни ҳам четлаб ўтарди. У янада шаффофрок, одамлардан янада узоқроқ ҳаводан сархушдай эди. Фақатгина бирор емишнинг янги қисмини гамлаб олиш учун у қандайдир қишлоқ ёки ёлғиз овулга яқинлашар, нон сотиб олар ва яна ўрмонлар ичра йўқоларди. Бир неча ҳафтадан кейин унга ҳатто онда-сонда қишлоқ йўлларида учрайдиган саёҳатчиларга дуч келиш ҳам ёқимсиз бўлиб қолди, у баъзан пайдо бўлувчи ўтлоқдаги илк майсаларни ўраётган деҳқонларнинг ҳидига ҳам чидай олмасди. У ҳар бир қўйлар сурувидан, қўйлар туфайли эмас, чўпонларнинг ҳидини четлаб ўтиш учун ҳадик билан ўзини четга оларди. Йўлларнинг фарқига бормай, тўппа-тўғри далалар орқали қадам ташлар, қўп мил айланма йўлларни босиб ўтар, унга фақат отлиқ бир неча соатлик йўл масофасида эскадрон рейтарнинг ҳидини олиш кифоя эди. Бошқа шогирдлардек ва дайдилардек қоғоз текширишларидан ва биринчи ҳолатдаёқ ҳарбий хизматга жўнатиб юборишларидан қўрққанидан эмас – у ҳатто уруш бораётганини ҳам билмасди – ёлғиз отлиқларнинг одамий ҳидидан жиркангани учунгина шундай қилар эди. Шундай қилиб, ўз-ўзидан қатъий қарорсиз унинг режаси – Грасгача иложи борица тез етиб олиш фикри – аста-секин хиралашди, бу режа, айтиш

мумкинки, бошқа барча режа ва мақсадлар каби озодликка қоришиб кетди. Гренуй бошқа ҳеч қаёққа интилмасди, фақатгина қочар, одамлардан қочарди.

Охир-оқибат у фақат кечалари юрадиган бўлди. Кундузи майда дарахтлар остига кириб олар, ўсимликлар панасига беркинар, энг ноқулай жойларда жониворлардек ғужанак бўлиб олиб, танаси ва бошига от ёпқичини тортиб, бурнини тирсаги букилган жойга тиқиб, бирор кичик бегона ҳид ҳам унинг орзуларига халал бермаслиги учун ерга ўгирилиб буталар остида ухларди. Кунботарда уйғонарди, атрофидаги ҳамма нарсадан ҳид олар ва қачонки энг сўнгги деҳқон далани тарк этганига ва энг довюрак йўловчи қоронғи тушиши билан ўзига бошпана топганига ишонч ҳосил қилсагина, фақатгина тун ўзининг юз бериши мумкин бўлган хатарлари билан одамларни том остига ҳайдасагина, Гренуй ўз инидан чиқар ва саёҳатни давом эттирарди. Кўриш учун унга ёруғликнинг кераги йўқ эди. Аввал ҳам, кундузлари юрганида, у юмуқ кўз билан фақат ҳид билиб соатлаб юрарди. Ер юзининг ёрқин манзараси, кўзни қамаштирувчанлик, тасодифийлик ва кўз ўткирлиги унга азоб берарди. Унга фақат ой ёруғи ёқарди. Ой ёғдуси ранглар жилосини бермас ва фақатгина манзаранинг чизгиларини салгина билинтириб турарди, холос. У ерни кир кулрангга чулғар ва бутун тун бўйи ҳаётни бўғарди. Бу ер худди кулранг ўрмонларга соя бўлиб қуюлаётган, шип-шийдам ернинг ҳидларидан бошқа нарса яшамайдиган, шамолдан бошқа ҳамма нарса ҳаракатсиз бўлган чўяндан қуйилган оламга ўхшарди. Бу унинг учун аҳамиятга эга бўлган ягона олам эди, негаки унинг қалби оламига жуда мос келарди.

У жанубий йўналишда шундай ҳаракатланарди. Тахминан жанубий йўналишда, чунки у оҳанраболи йўлкўрсаткич бўйича эмас, балки ўз машоми йўлкўрсаткичи бўйича юрар, бу эса унга ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқ, ҳар бир овулни айланиб ўтиш имкониятини берарди. Ҳафталаб у бирор зотга дуч келмасди. Агарда унинг аниқ йўлкўрсаткичи ундан ҳам яхшироқ нимадир борлигини шипшитмаганида, ўзини қоронғи ва совуқ ой ёғдусига тўла оламда ёлғиз деган тинчлантирувчи ишонч билан аллалаши мумкин эди,

Ҳатто тунда ҳам оламда одамлар бор эди. Ҳатто энг чекка жойларда ҳам одамлар бор эди. Фақат улар ўзларининг хилват инларида каламушлардек беркинар ва ухлардилар. Ер юзи улардан тозаланмагани, чунки ҳатто тушларида ҳам улар очиқ деразалар ва уларнинг қўналғалари тирқишларидан ташқарига чиқаётган қўланса ҳидларини таратардилар ва гўё ўз-ўзларига қолган табиатни заҳарлардилар. Гренуй тоза ҳавога қанчалар ўрганса, бирданига, мутлақо кутмаганда ҳавода пайдо бўлувчи, даҳшатли, така ҳидидай сассиқ ва қандайдир чўпон бошпанаси ёки кўмир ёқувчининг кулбаси ёки қароқчилар ғорининг борлигини билдирадиган одам ҳиди уни шунчалар сезиларли даражада азобларди. Ва Гренуй тобора камроқ учраётган одам танасининг ҳидига тобора сезгирроқ бўлиб тобора узоқроққа қочарди. Шундай қилиб, бурни уни мамлакатнинг янаям четроқ жойларига олиб кетди, уни одамлардан тобора узоқлаштириб, ёлғизликнинг оҳанрабо майдони уни домига кучлироқ тортди.

24

Бу майдон, яъни қиролликдаги одамлардан энг холи нуқта марказий Оверни мавзеида, тахминан, Клермондан беш кунлик йўлда, икки минг метр баландликда, Плон-дю-Канталь вулқонининг чўққисида жойлашган эди.

Вулқон кулранг кўрғошин тусли жинслар қатламидан иборат ва чексиз маҳзун тепаликлар, фақатгина унда-бунда ўсган кулранг пўпанак ва ёйилган кулранг бутазор билан ўралган улкан қияликка эга эди. У ер-бу еридан чириган тишга ўхшаб жигарранг қоялар ва бир неча ёнғинлардан кўмирга айланган дарахтлар чиқиб турарди. Энг ёруғ кунларда бу жой шу қадар маҳзун ва жонсиз манзара кашф этардики, ҳатто энг қашшоқ вилоят ичидаги энг қашшоқ чўпон ҳам бу ерга отарини ҳайдаб келмаган бўларди. Тунлари эса, ойнинг хира ёғдусида бу худонинг назари тушмаган саҳро ўзга дунёдек кўринарди. Ҳатто бутун мамлакат бўйлаб қидирилаётган босмачи Лебрэн, тўғриси, ҳеч ким тополмайдиган, лекин уни бир умрлик ёлғизликка маҳкум ўлим кутиб турган (бу эса унга янада даҳшатлироқ туюларди) Плон-дю-Канталда яширинишдан кўра уни тутиб олишган ва қўл-оёқлари, бошини кесишган Севеннада бўлишни маъқул кўрди.

Кўп мил масофада атрофда одамлар ҳам, одатдаги иссиққонли ҳайвонлар ҳам йўқ эди – фақат бир неча кўршапалаклар, кўнғизлар ва қора илонлар бор эди. Ўн йиллар давомида ҳеч ким чўққига кўтарилмаганди.

Гренуй 1756 йилнинг август тунида тоғни забт этди. Тонгга яқин чўққига етди. У саёҳати туганлигини ҳали билмасди. Бу янаям тозароқ ҳа-

вога етиш йўлидаги бир босқич деб ўйларди ва вулқонли чўлнинг улкан манзарасини бурни билан искаркан, кенг Сен-Флур тепаликлари ва Риу дарёсининг ботқоқли қирғоқлари чўзилиб ётган шарққа, кўп кунлар муқаддам ўзи ғовак тизмалар орқали кечиб келган шимолга, енгил тонгги шабада унга тош ва қаттиқ ўтларнинггина ҳидини келтираётган ғарбга ва ниҳоят, Плон-дю-Канталь тармоқлари кўплаб мил масофага чўзилган Трюйернинг қоронғи жарликларигача жанубга бўйлаб кўрди.

Ҳамма жойда, барча йўналишларда, кимсасизлик ҳукм суради, лекин исталган томонга қўйилган ҳар бир қадам одамга яқинлашишни англатарди. Йўлкўрсаткич белгиси чизиқдан ўтиб кетди, у доира бўйлаб айланарди. Бошқа мўлжал йўқ эди. Гренуй мақсадига етган, лекин айна шу дамда у тузоққа тушганди.

Қуёш чиққанда у ҳали-ҳануз ўша ерда турар ва бурни билан шамолни тутарди. Кучли зўриқиш билан унга хавф солаётган одам иси келаётган йўналишни ва яна қочиши мумкин бўлган қарама-қарши йўналишни аниқлашга интиларди. Ҳаммаёқдан унинг ғазабини қўзғаб одам ҳидларининг зўрға билинадиган парчалари учиб келардилар. Бу ерда, у турган жойда эса ҳеч нарса йўқ эди. Бу ерда фақат тинчлик, агар шундай таъбир жоиз бўлса, ҳидлар сокинлиги бор эди. Чор атрофда сокин шивирлашга ўхшаш ўлик тошларнинг, кулранг ўрмалаган ўсимликларнинг ва хашақларнинг бир хилдаги шитиригина ҳукм суради.

Гренуйга одам ҳиди йўқлигига ишонч ҳосил қилиши учун жуда кўп вақт керак бўлди. У қўққисдан бахтга эришди. Унинг ишончсизлиги идрокига узоқ қаршилиқ қилди. У ҳатто қуёш

кўтарилганда ҳам нигоҳлари, кўзлари ёрдамида инсон ташрифининг кичик белгилари – кулба томи, олов тутуни, девор, кўприк, сурувни излаб уфқни кузатарди. У кафтини қулоғига қўйди ва чалғитишга ҳаракат қилди. Кун бўйи у Плондю-Канталь чўққисида кичик бир белгини беҳудага кутиб куйдирувчи қуёш тиғи остида ўтирди. Фақат кунботардагина унинг ишончсизлиги аста-секин лаззатхушликнинг ўсиб борувчи ҳисси олдида чекинди: у манфур бадбўйдан қутулди! У ҳақиқатдан ҳам мутлақо якка қолди! У жаҳонда ягона одам бўлди!

Ичида хуррамликнинг бўрони шиддат суларди. Денгизда бир неча ҳафталик адашишдан сўнг кема ҳалокатини бошдан кечирган киши биринчи одам яшайдиган оролни қандай жазавада қарши олса, Гренуй ҳам ёлғизлик тоғига ташрифини шундай байрам қилди. У бахтдан қичқирарди. Юк халтани, ёпқични, таёқни ирғитиб, оёғи билан ерни тепкилар, қўлларини юқорига кўтарар, ёввойи рақс билан айланар, бўкириш билан ўз номини тўрт томонга бақариб айтар, мушталарини қисар, улар билан пастда қолган мамлакатга ва ботаётган қуёшга ўз ғалабасини тантана қилиб ғолибона пўписи қиларди. У ярим тунгача тентакларга хос жиннилик қилди.

25

Навбатдаги бир неча кунни у тоғда ўрнашиш учун сарф қилди – негаки бу гаройиб жойни тез орада тарк этмаслигини биларди. Аввалига у ҳидлаб сувни топди, уни чўққи остидаги тоғ ёриғидан қоя бўйлаб юпқа парда бўлиб югураётган жойидан топди. У кўп эмасди, лекин агар

чидам билан бир соат яласа, суюқликка бўлган кунлик талабни қондирарди. У овқатни ҳам қидириб топди, яъни кичик калтакесак ва илонларни, уларни калласини узиб бутунича териси ва суяклари билан ютарди. Уларни қуруқ замбуруғ билан ҳам, ўт билан ҳам, клюква билан ҳам ерди. Ўтроқ аҳоли нуқтаи назаридан мутлақо ақлга сиғмас бу таомнома уни сал бўлса ҳам ташвишлантормасди. Сўнгги ҳафта ва ойларда у энди одам томонидан тайёрланган нон, колбаса, пишлоқ каби нарсалар билан овқатланмасди, лекин очқаганини ҳис қилиб қўлига тушган еса бўладиган ҳамма нарсани кетма-кет ямларди. У қадар ширинтомоқ эмасди. Умуман, соф жисмсиз ҳиддан бошқа ҳеч қандай лаззатни билмасди. У шинамлик ҳақида ҳам ҳеч қандай тушунчага эга эмасди ва ётоқ сифатида яланг тош билан ҳам кифояланарди. Лекин у нимадир яхшироқ нарса топди.

Булоқ яқинида табиий ингичка қияликни топди, у кўплаб муйилишлар ташкил қилиб, тоғ ичкарисига элтар ва ўтгиз метрлардан кейин уюм билан тугарди. У ерда, қияликнинг охири шунчалик тор эдики, Гренуйнинг елкалари ўйиққа зўрға сиғар ва шундай паст эдики, эгилиб тура оларди, холос. Лекин ўтира олар, ғужанак бўлса, ётиши ҳам мумкин эди. Бу унинг шинамликка бўлган талабини бутунлай қондирарди. Негаки бунақа жой бебаҳо афзалликларга эга эди: ёр сўнгида кундузи ҳам қаро тун ва жимжитлик ҳукм сураб ҳамда шўр ҳаво ва зах совуқлик билан нафас оларди. Гренуй дарҳол ҳид олди, бу ерда ҳеч қачон бирон-бир тирик жонзот бўлмаганини сизди. У бу жойга эга бўлгач, уни муқаддас ҳаяжонга ўхшаш ҳиссиёт чулғаб олди. У ерга от ёпқичини

худди жойнамозни ёпгандек чиройли қилиб ёйди ва ётди. У олий ҳузур-ҳаловатни ҳис этди. У Франциянинг энг ёлғиз тоғида, ердан 50 метр пастда худди ўз тобутида ётгандек ётарди, ҳали ҳаётида ҳеч қачон ўзини бу қадар хавфсиз сезмаганди – она қорнидагидай эмасми? Мабодо ташқарида бутун дунё ёнганида ҳам ҳеч нарсани сезмасди. У секингина йиғлади. У бу қадар чексиз бахт учун кимдан миннатдор бўлишни билмасди.

Кейинги вақтларда ташқарига фақатгина булоқдан сув ялаш, тезгина пешобдан ва нажосатдан бўшалиш учун ҳамда калтакесак ва илонлар овлаш учунгина чиқарди. Тунлари уларни тутиш осон эди, чунки тошлар остига ёки майда-чуйда уяларга кириб олишардики, уларни ҳиди орқали топиб оларди.

Биринчи ҳафталарда у яна бир неча марта уфқни ҳид орқали билиш учун чўққига кўтарилади. Лекин тез орада бу заруратдан кўра машаққатли одатга айланди, чунки бирор марта ҳеч қандай хавфнинг исини олмади. Шунда у саёҳатни тўхтатди; оддий кун кўриш учун зарур бўлгандагина чиқиб, иложи борича тезроқ ўз сағанасига қайтишга интиларди. Негаки бу ерда, сағанада, хусусан, у яшарди. Бу кеча-кундузнинг йигирма соатида тўла жимлик ва тўла қоронғиликда тош йўлакнинг охирида орқаси билан тўкилаётган тоғ жинси уюмига суяниб, елкасини қоялар орасида қисиб ва ўз-ўзидан хурсанд бўлиб ўз ёпқичида ўтирарди, дегани эди.

Пушаймондаги гуноҳкорлар, омадсизлар, муқаддас зотлар ва пайғамбарлар каби ёлғизлик изловчи кишилар бўлади. Улар зўрға кун кўриладиган саҳроларга чекинишни афзал кўрадилар. Баъзилари ҳатто чўл ороларининг ғорларида ва

дараларда яшайдилар ёки бир оз ўзини кўрсатиб, шохларга осилган ёки устунларга маҳкамланган қафасларда ўтирадилар. Улар буни Худога яқинлашиш учун қиладилар. Ёлғизлик уларга жисмни сўндирмоқ ва иқрор учун керак. Улар бу йўл билан худога мақбул ҳаёт кечираётганларига ишонч ҳосил қиладилар. Ёки бўлмасам ёлғизликда уларга илоҳий хабар келишини, одамларга бу ҳақда зудлик билан хабар бериш учун ойлаб ва йиллаб кутардилар.

Гренуйда бунга ўхшаш ҳеч нарса содир бўлмади. Худо тўғрисида заррачаям тушунчага эга эмасди. У пушаймон ҳам эмас ва юқоридан ҳеч қандай хабар ҳам кутмасди. У одамлардан ёлғиз ўз манфаатини ўйлаб, ўз-ўзига янада яқинроқ бўлиш учунгина узоқлаши. У шахсий, ҳеч нарсага чалғимайдиган мавжудлиги ичра чўмилар ва буни ажойиб деб биларди. Тош сағанада деярли нафас олмасдан, деярли ўз юрагининг уришини эшитмасдан ўликдек ётарди – ва барибир шундай шиддатли ва бузилган ҳаётни яшадики, ер юзида яшаётганларнинг ҳеч бири бундай яшамаган.

26

Ушбу бузилишлар сахнаси, – бошқача бўлиши мумкинмас, – унинг ички империяси эдики, туғилишданоқ у ерга қачондир учратган барча ҳидларнинг чизгиларини кўмганди. Мослашмоқ учун, аввало, хотирасида улардан энг биринчи, энг узоқларини чақирарди: Гайар хоним хобхонасининг бўғувчи ҳиди; қўлларининг сўлиган териси сассиги; Террье отанинг нордон-сирка ҳидли нафаси, энага Бюссининг ҳаяжонли, қайноқ оналик тери, бегуноҳлар Қабристонининг қўланса

ҳиди, ўз онасининг ўлгудай ёмон ҳиди. У жирканиш ва нафрат билан роҳатланарди ва туклари лаззат берувчи даҳшатдан тикка-тикка бўларди.

Баъзан бу қабиҳликларнинг кайфи камлик қиларди ва жунбишга келиш учун ўзига Грималга кичик ҳид саёҳати уюштирар, хом гўшт билан қопланган терининг ёки ошловчи аралашмаларнинг бадбўйини татиб кўрар ёки олти юз минг парижликнинг айни дим, жазирама ёз чоғидаги қўланса ҳидларини тасаввур қиларди.

Ва шунда бирдан – машқнинг моҳияти ҳам шунда эди – йиғилган нафрат мисли кўрилмаган куч билан ташқарига отиларди. Унинг оқиш бурнини таҳқирлашга ҳадди сиққан бу ҳидлар устига момақалдироқдек босиб келди. Бу қабоҳат устига буғдой даласидаги дўлдек ёпирилди, қуюндек унинг кулини кўкка совурди ва дистилланган сувнинг тозаловчи улкан тошқинига чўктириб юборди. Унинг ғазаби шунчалар ҳақ эди. Унинг ўчи шунчалар юксак эди. Ҳа! Қандай олий лаҳза! Гренуй, бу кичкина одам, ҳаяжондан титрарди, унинг танаси ҳузурдан қалтироқ ила сиқилар ва шундай тўлғонардик, қандайдир лаҳзада горнинг шифтига урилди, кейин бўшашди ва бўшалган, чуқур қониқиш ҳосил қилган ҳолда ётиб қолди. Бу барча ёмон ҳидларни чиқариб юбориш ҳолати ҳақиқатдан ҳам жуда ёқимли эди, жудаям... Унинг тасаввуридаги жаҳон театри сахнасида бу кўриниш энг севимли бўлиши керак, негаки у таҳсинга лойиқ фақат ҳақиқий буюк қаҳрамонна фаолиятларгина тақдирланадиган мўъжизавий ҳиссиётни ҳадя этарди.

Энди унинг бир қанча вақт дам олишга ҳаққи бор эди. У ўзининг тош ўриндиғига чўзилди: жисман – қоронғи горда жой қанча бўлса, шунча.

Бироқ ботинан ўз кўнглининг тозалаб супуриб ташланган ҳудудида у бемалол бор бўйи билан чўзилди ва энг нафис ҳидлар ҳақида ширин орзуларга берилди. Масалан, у машомига баҳорги ўтлоқларнинг ўткир ҳидли насимини; қорақайин дарахтининг яшил баргларида ўйнаётган илиқ май шабадасини; тузланган бодомдек шўртанг денгиз шамолини чақирарди.

У оқшомга яқин турарди – айтиш керакки, оқшомга яқин, чунки, албатта, ҳеч қандай оқшом ёки тонг ёки кундуз ҳам йўқ эди, қоронғилик ҳам, ёруғлик ҳам, баҳорги ўтлоқлар ҳам, қорақайинларнинг яшил япроқлари ҳам... умуман, Гренуйнинг ички дунёсида ҳеч нарса йўқ эди, фақат нарсаларнинг ҳидларигина бор эди. (Шунинг учун ҳам бу дунё ҳақидаги ягона мос келувчи, мумкин бўлган ягона *façon de parler*¹ – у ҳақда манзара ҳақида гапиргандек сўзлашдир, негаки бизнинг тилимиз ҳид билиш орқали қабул қилинадиган оламни тасвирлашга ожиздир).

Шундай қилиб, оқшомга яқин Гренуйнинг қалбида кундузги муаллақлик манзарадан оҳиста тушаётганда ва бир муддат тўхтаган ҳаёт қайта жонланишга тайёр бўлганда жануб қуёшининг тамом бўлишига ўхшаш ҳолат ва пайт келди. Ғазабдан аланга олган ҳарорат – нафис ҳидларнинг душмани – чекинди, манфур иблислар тўдаси даф этилди. Ички жангу жадалларнинг силлиқ ва юмшоқ майдонлари уйғонишнинг эринчоқ сокинлигига берилдилар ва қачон уларга ҳўжасининг иродаси эътибор қаратишини кута бошладилар. Айтганимиздек, Гренуй ҳам қаддини ростлади – ўзидан уйқусини қоқиб ташлади. У ўрнидан турди, буюк ботиний Гренуй, паҳлавон каби ёғдула-

¹ Сўзлаш усули (франц.)

ниб ва маҳобати билан қад ростлади, унга қараш роҳатбахш эди – афсусларким, уни ҳеч ким кўрмади! – ва ўз мулкига мағрур ва кибр билан нигоҳ ташлади.

Ҳа! Бу унинг салтанати эди! Тенги йўқ Гренуй империяси! Унинг томонидан, тенги йўқ Гренуй томонидан яратилган ва забт этилган, хароб қилинган, вайрон қилинган ва қайта тикланган, унинг таъбига кўра, чексизлик қадар кенгайтирилган ва ҳар қандай тажовуздан оловли қилич билан ҳимояланган. Бу ерда унинг иродасидан ташқари, буюк, савлатли, тенгсиз Гренуй иродасидан ташқари ҳеч нарса ҳеч қандай аҳамиятга эга эмасди. Ўтмишнинг ярамас ачиган-сасиган ҳидлари охиригача ёқиб юборилганидан, қириб битирилганидан сўнг, унинг империяси муаттар ҳид таралишини истарди. Ва у ҳайдалган кўрикда ҳокимона қадам ташлар ҳамда қаерда исроф билан, қаерда қизғониб, анвойи хил ҳидларни чексиз-чегарасиз кенг майдонларда ва кичик хос гулпушталарда уруғларни ҳовучлаб ташлаб ёки хилват жойларда доналаб тушириб экарди. Ўз империясининг энг чекка ҳудудларида Буюк Гренуй шиддаткор боғбон пайдо бўларди ва тез орада у ҳушбўй уруғ сепмаган бурчак қолмасди.

Кўрдик, бу яхши ва бутун мамлакат унинг илоҳий гренуйона уруғи билан тўйинган. Буюк Гренуй унга енгил ва муқим мусаллас спиртининг ёмғирини ҳадя этарди, уруғлар эса кўнглини шод этиб ниш урарди. Майдонларда илк майсалар барқ уриб бошоқланар ва хилват боғларда шохлар шарбатга тўларди. Ғунчалар гулларни қобиғидан чиқаришга шошилиб тарс ёриларди. Шунда Буюк Гренуй ёмғирга тўхташни буюрарди. Ва ёмғир тўхтарди. Гренуй эса мамлакатга

ўз табассуми қуёшини юборар, унга жавобан эса империянинг у четидан бу четигача беҳисоб қимматбаҳо ифорлар тўла идишчалардан тўқилган ёрқин гилам бўлиб ёйилиб миллионлаб ҳашаматли гуллар ёппасига шиддат билан очиларди. Ва Буюк Гренуй кўрдики, бу яхши, тамоман яхши. Ва у мамлакатга ўз нафасининг шамолини ҳадя қилди. Бу эркалаш билан гуллар хуш бўй таратдилар ва беҳисоб ифорларини барча жилолар билан товланувчи, лекин барибир ягона доимий ўзгарувчи, унинг шарафига, Буюк, Ягона, Басавлат Гренуйга ҳамду сано айтувчи ажойиб аралаш ҳидга қўшиб юбордилар, олтин муаттар булут тахтида савлат билан ўтириб, у яна ушбу муаттарликни ўзига тортди, қурбоннинг ҳиди унинг учун ёқимли эди. Ва ўз ижодини қайта-қайта ёрлақаш учун юксакликдан тушди, ижоди эса унга хуррамлиги, ҳаяжони ва муаттарликнинг барча янги портлашлари билан миннатдорчилик билдирарди. Бу вақт ичида оқшом тушди, муаттар бўйлар эса тун мовийлигидан янада ортиқроқ мўъжизаларга ишоратлар сари кенгроқ тарқалди. Олдинда жавоҳирлар билан анқиган ҳидларнинг улкан мушакбозлигига тўла ҳақиқий рақс кечаси турарди.

Бироқ Буюк Гренуй бир оз толиқиш ҳис этди, эснади ва деди: «Мана, мен буюк ишни амалга оширдим, ва Мен буткул мамнунман. Лекин ҳаммаси мукаммал бўлиши билан зериктира бошлайди. Мен ундан кетмоқни истайман ва меҳнатга бой ушбу кунни ўзимга яна бир хурсандчилик келтириш билан яқунламоқчиман».

Буюк Гренуй шундай деди, худди шу вақтда оддий халқ қуйида хурсандчилик қилар ва рақс тушарди. У олтин булутдан тушиб ўз қалбининг

тунги мамлакати узра уйига – ўз юрагига интиларкан, кенг қанот ёйиб сокин парвоз қилди.

27

Оҳ, бу – ўзига қайтмоқ қанчалар ёқимли эди! Икки карра унвон – оламларнинг Қасоскори ва Бунёдкори – яхшигина толиқди, соатлаб ўз ижодининг ҳаяжонларини тутиб туриш ҳам бир оз машаққатли эди. Яратувчилик ва намойишкорлик илоҳий мажбуриятларидан тинкаси қуриган Буюк Гренуй хонаки хурсандчиликларни туйгандай бўлди.

Унинг юраги тошлоқ чўлдаги алвон қалъа эди. Уни қумтепалар тўсиб турар, ботқоқлар воҳаси ва хилма-хил тошдеворлар ўраб олганди. Унга фақат ҳаво орқали кириб бориш мумкин эди. Унда минглаб омборхоналар, минглаб ертўлалар, минглаб ҳашаматли меҳмонхоналар бор эди, жумладан, улардан оддий алвон ранглисида Гренуй, энди ортиқ Буюк Гренуй эмас, тамомила жисмоний шахс бўлган Гренуй ёки оддийгина қимматли Жан-Батист, кундузги меҳнатдан кейин дам олишни ёқтирарди.

Қалъа омборларида шифтга етадиган баланд жавонлар, уларда эса Гренуй томонидан умри давомида йиғилган бир неча миллионлаб ҳидлар жойлашганди. Қалъа ертўлаларида ҳаётидаги энг яхши ҳидлар бочкаларда сақланарди. Улар тиндирилганда, тайёр бўлганда, уларни шиша идишларга қуйишар ва ишлаб чиқариш йили ва жойига мос ҳолда километрлаб совуқ, нам йўлакларда териб қуйишарди, улар шунча кўп эдики, ҳар бир идишни синаб кўришга умр етмаган бўларди.

Бизнинг қимматли Жан-Батистимиз, chez soi га қайтар экан, ўзининг алвон меҳмонхонасидаги

шинам сўрисига ётаркан, керак бўлса, ва ниҳоят, этикларини ечиб, – кафтларини уриб хизматкорларини, кўринмас, билинмас, эшитилмас ва ҳаммадан ҳам ҳидга сезилмас, яъни тўла тасаввурдаги хизматкорларни чақирар ва уларни омборхоналарга, ҳидларнинг буюк кутубхонасидан унга у ёки бу жилдни келтиришга юборар, уларга ертўлага тушиб ичимлик келтиришни буюрарди. Тасаввурдаги хизматкорлар унинг амрини бажаришга шошилар, Гренуйнинг ошқозони ҳам азобли интизорликдан сиқилиб титгарди. У бирданига пештахта олдида буюрилган ароқни қандайдир сабаб билан рад этишларидан қўрқув босган ароқхўр ҳолатини ҳис қилди. Ертўла ва омборлар бирданига бўшаб қолган бўлса-чи? Балки бочкадаги вино айниб қолгандир? Нега уни кутишга мажбур қилишди? Нега келишмаяпти? Обиҳаёт унга ҳозироқ, тез керак эди, агар уни олмаса ташналикдан ҳалок бўларди, жойида ўларди.

Сенга нима бўлди, Жан-Батист! Тинчлан, азизим! Улар келади-ку, улар сен нимага ташна бўлсанг, шуни келтирадилар. Мана улар, хизматкорлар, қўлларида кўринмас мис товоқда ушбу ҳидлар китобини олиб бутун майдон бўйлаб учмоқдалар. Оқ қўлқопли кўринмас қўллар қимматбаҳо идишларни келтирмоқдалар, уларни жудаям эҳтиёткорлик билан мистовоқдан олмоқдалар; хизматкорлар таъзим бажо айлаб кўздан йўқолмоқдалар.

Ва ёлғизликда қолар экан – ва ниҳоят яна ёлғизликда! – Жан-Батист ташналик билан кутган ҳидларни тутади, биринчи идишни очади, қадаҳни тўлдириб қуяди, лабларига олиб боради ва ича бошлайди. Бир кўтаришда муздай ҳидлар қадаҳини бўшатади ва бу қандай ажойиб! Бу шу

қадар нажоткорона яхши, мамнуниятдан бизнинг қимматли Жан-Батистимизнинг кўзларига ёш қалқади ва шу заҳоти бу ҳиднинг иккинчи қадаҳини тўлдиради: 1752 йилги, баҳорда, Қиролик кўприги ғира-ширасида, ғарбдан денгиз, ўрмон ва қирғоққа боғланган қайиқларнинг елимсимон ҳидлари бир оз аралашган енгил шамол эсиб тургандаги ҳид. Бу биринчи, Грималнинг рухсатисиз у Парижда кезиб ўтказган тун ярмидан оғандаги ҳид эди. Бу янги куннинг тоза нафаси, озодликда яшалган биринчи тонгнинг ҳиди эди. У қандайдир бошқа ҳаётдан дарак берарди. Ўша тонгнинг ҳиди Гренуй учун умид нафаси эди. Уни эҳтиётлаб асради. Ва ҳар куни оз-оздан татиб турди.

Иккинчи қадаҳдан кейин барча асабийлик ва ишончсизлик, барча иккиланишлар йўқолди ва уни улуғ сокинлик қоплаб олди. У ўриндиқнинг юмшоқ ёстиқларига ясланди, китобни очди ва ўз болалигининг ҳидлари ҳақида, мактаб ҳидлари ҳақида, шаҳар кўчалари ва тор кўчалари ҳидлари ҳақида, инсон ҳидлари ҳақида ўқий бошлади. Ва уни даҳшатнинг ёқимли титроғи чулғади, негаки шу ерда у манфур, қириб битирилган ҳидларни қарғади. Гренуй манфур ҳидлар китобини нафрат ва қизиқиш билан ўқирди, нафрат қизиқишини кучайтирганда, у шунчаки ёпиб қўяр, четга олиб қўяр ва бошқасини оларди.

Йўл-йўлакай тинимсиз олий ҳидларни тотиб кўрарди. Умид ҳиди шишасидан кейин у 1744 йилги Гайар хоним уйи олдидаги ўтинларнинг илиқ ҳиди билан тўлдирилган идишни очди. Кейин эса 1753 йил ёзида Сен-Жермен-де-Пре боғининг четида йиғилган гулларнинг ачқимтил босими ва ҳидларига тўла оқшомги муаттарлик сувдонини бўшатди.

Энди у аллақачон муаттар бўйларга ҳаддан ортиқ тўйинган эди. Гавдаси ёстиққа тобора оғирроқ ботиб борар, руҳи эса сеҳрли тарзда кўкка ўрларди. Ҳаммаси ушбу базму жамшид билан тугамади. Тўғри, кўзлари ортиқ ўқий олмасди, китоб аллақачон қўлларида сирғалиб тушганди – лекин яна бир, сўнгги, энг олий сувдонни бўшатмай туриб у оқшомга якун ясагиси келмасди: бу Марэ кўчасидаги қизнинг ҳиди эди...

У бунинг юксак ҳурмат билан ичди ва бунинг учун ўз ёпқичли хонасида қаддини ростлади, гарчи бу унга оғир бўлса ҳам, чунки алвон меҳмонхона тебранар ва ҳар бир ҳаракатида атрофидагилар айланарди. Намунали ўқувчи ҳолатида, тиззасини ростлаб ва оёқларини жуфтлаб, чап қўлини чап сонига қўйиб, – кичкина Гренуй мана қандай ичди ўз юрагининг ертўласидаги қимматбаҳо ҳидни, қадаҳ ортидан қадаҳ ичди ва бунда қайғуга бота борди. У билардики, жуда кўп ичди. У билардики, бунча кўп кайфни кўтаролмасди. Барибир охиригача ичди. У қоронғи йўлак бўйлаб кўчадан ҳовлига кирарди. Ёруғликка қараб юрарди. Ёруғлик доирасида эса қиз ўтирар ва олхўри кесарди. Ўқтин-ўқтин ракетаалар ва мушакбозлик товуши келиб турарди...

У қадаҳни четга сурди ва худди тушкунлик ва кайфдан қотгандек, яна бир неча дақиқага, ичганининг сўнгги таъми оғзидан кетмагунча ўтириб қолди. У олдинга ҳаракатсиз боқди. Мияси бирданига шишалар сингари бўм-бўш бўлиб қолди. Шунда у ёнбошига, алвон ёпқичга ағдарилди ва шу ондаёқ қаттиқ уйқуга кетди.

Айни шу дамда ташқи Гренуй ҳам ўзининг ёпқичида ухларди. Унинг уйқуси ҳам тубсиз – чуқур эди, ботиний Гренуйники сингари, чунки

геркулесона қаҳрамонликлар ва ниҳоясизликлар бирини иккинчисидан кам чарчатмаганди – ахир, охир-оқибат, улар ягона шахс эдилар.

Тўғри, уйғонганида, у етти девор ортидаги алвон қалъанинг алвон меҳмонхонасида уйғонмади ва ҳатто қалбининг баҳорги ўтлоқларида ҳам эмас, балки йўлак сўнгидаги тош ертўлада қаттиқ ерда ваҳимали қоронғиликда уйғонди. Уни очлик ва ташналик титроққа солар, кайф-сафо тунидан кейин тўйиб ичган ароқхўрдек қалтироқ ва газакбости қийнади. У ўз ғоридан эмаклаб чиқди.

Ташқарида сутканинг қайсидир бўлаги, туннинг бошланиши ёки охири эди, бироқ ҳатто тун ярмида ҳам юлдузлар нури унинг кўзларини оларди. Ҳаво ғуборли, аччиқ, ўпкани куйдирувчидай, ер юзаси – қаттиқ туюларди, у тошларга қоқинди. Ва ҳатто нафис ҳидлар ҳам унинг дунёдан чиқиб қолган бурнини чақар ва ёргудек эди. Гренуй, бу кана, худди ўз қобиғидан чиқиб, қип-яланғоч денгиз бўйлаб кезаётган қисқичбақадай сезгир бўлиб қолганди.

У булоқ бўйига борди, қоядан намликни ялади – бир-икки соат тинимсиз, бу азоб эди, вақт тугамасди, уни таъқиб этган ҳақиқий борлиқдаги вақт. У тошлардан бир неча бўлак пўпанакни узиб олди, тиқила-тиқила оғзига тиқди, тошга ўтирди, бўшалар ва бир вақтнинг ўзида ер эди – ҳаммаси тез содир бўлиши керак эди, тез, тез – ва тепасида қирғийлар айланаётган кичкина нимжон ҳайвон каби бошини ичига тортиб ортига ғорга, йўлак охирига, ёпқичи ёйилган жойга югурди. Бу ерда у ниҳоят яна хавфсизликда эди.

У орқаси билан шағал уюмига суяниб, оёқларини йиғиб, кутарди. Энди у ўз танасини тинчлантириши, гўё ниҳоятда қаттиқ силкитса ёрилиб ке-

тиш хавфи бор идиш каби тамомила тинчлантириши керак эди. Аста-секин нафасини тинчлантира олди. Унинг қўзғалган юраги бир текис ура бошлади, ичидаги пўртана аста тинчиди. Ва бирданига денгизнинг қора сокин юзасидай ёлғизлик руҳига кириб олди. Кўзларини юмди. Унинг «мен»ига қора эшик очилди ва у кирди. Гренуй қалби театрида навбатдаги томоша бошланди.

28

Кунлар ортидан кунлар, ҳафталар ортидан ҳафталар, ойлар ортидан ойлар шундай ўтарди. Шу алфозда бутун етти йил ўтди.

Бу даврда ташқи дунёда уруш ҳукм суларди. Силезия ва Саксонияда, Ханновер ва Бельгияда, Богемия ва Померанияда ур-калтак бўларди. Қирол аскарлари Хессен ва Вестфалияда, Балер оролларида, Ҳиндистонда, Миссисипи ва Канадада, агар улар ўша ерга етгунча ич терлама билан ўлмасалар, ҳалок бўлардилар. Уруш миллионлаб одамнинг ҳаётига тенг эди, Франция қиролига эса – унинг мустамлака ерларига, унда қатнашаётган барча мамлакатларга қанчалаб пулга тенг эдики, улар ниҳоят, истамасликларига қарамай, уни тўхтатишга қарор қилдилар.

Бу вақтда кунлардан бир кун, қишда, Гренуй ўзи ҳам сезмаган ҳолда музлаб қолишига бир баҳя қолди. У беш кун алвон меҳмонхонада чўзилиб ётди, ёрда кўз очганда эса совуқдан қимирлай олмади. Шу заҳотиёқ уйқусида ўлмоқ учун қайта кўзини юмди. Бироқ энди илиқлик бошланиб уни муздан туширди ва қутқариб қолди.

Бир марта шундай қалин қор ёғдики, замбуруғларга етиб бориш учун уни қазиб чиқишга куч

тополмади. Ва музлаган кўршапалаклар билан озиқланди.

Гор олдида ўлган қарғани топди ва уни ҳам еди. Бу ўтган етти йил ичида ташқи дунёдан қабул қилинган ягона ҳодисалар эди. Қолган вақтда у фақат ўз қалъасида, ўз қалбининг мустабид қиролигида яшарди. Ва, агар уни тоғдан қувиб ташқи дунёга туфлаб ташлаган бир ҳалокат юз бермаганда ўша ерда ўлгунча қолиши мумкин эди (ахир у ҳеч нарсага эҳтиёж сезмасди).

29

Бу ҳалокат зилзила ҳам, ўрмон ёнғини ҳам, тоғ кўчкиси ҳам ва горнинг ўпирилиши ҳам эмасди. Бу умуман ташқи ҳалокат эмас, балки ботиний эди, шунинг учун ҳам азобли эдики, Гренуй афзал кўрган қочқинликка йўлни беркитиб қўйганди. Бу тушида рўй берди. Аниқроқ айтганда, орзуларида, тушларида, юрагида, унинг тасаввурларида.

У алвон меҳмонхонадаги ёпқичда ёнбошлаб ётар ва ухларди. Атрофида бўшаган шишалар турарди. У даҳшатли равишда кўп ичган, энг сўнгида малласоч қизнинг ҳидидан тўла икки шиша ичганди. Эҳтимол, бу ҳаддан зиёд эди, чунки ўлим каби қаттиқ бўлса ҳам уйқусида қандайдир шарпалар жимир-жимири тушига кирди. Бу жимирлашда қандайдир ҳид парчалари алоҳида ажралиб турарди. Аввалига улар Гренуйнинг бурни ёнидан ингичка толадек сузиб ўтдилар, кейин эса зичлашдилар, булутга айландилар. Ва ўзини ачиган ботқоқ ўртасида тургандай, ботқоқдан эса туман кўтарилаётгандай ҳис эта бошлади. Туман аста-секин баландларди, тез орада у Гренуйни бу-

тунлай ўраб олди, унга сингиди ва туман бадбўй-лигида ортиқ бир томчи ҳам тоза ҳаво қолмади. Агар нафаси қайтиб ўлмай деса, бу тумандан нафас олиши керак эди. Бу туман эса, айтилганидек, ҳид эди. Гренуй бу кимнинг ҳиди эканини биларди ҳам. Бу туман унинг ўз ҳиди эди – мана нима эди бу туман.

Энг даҳшатлиси шу эдики, Гренуй бу ўзининг ҳиди эканини билса-да, унга чидай олмади. Ўз-ўзига бутунлай чўкиб кетаркан, ўз-ўзини нима бўлса ҳам, ҳидлай олмади!

Буни англаб шунчалик қўрқинчли ҳайқирдики, худди уни тириклайин ёқиб юборишгандек. Ҳайқириқ алвон меҳмонхонанинг деворларини ёрди, қалъа деворларини бузди, юрагидан ёриб чиқаркан, ўралар ва ботқоқлар узра, чўллар узра учиб ўтди, кўнглининг тунги макони узра янградди, оловли бўрондек ҳалқумидан отилиб чиқди ва ғорнинг бурилишларидан ташқарига, оламга, Сен-Флур ясситоғи бўйлаб оқаркан, шиддат билан ташланди, гўё тоғнинг ўзи қичқираётганга ўхшарди. Уйғониб гўё уни бўғиб хавф солган чидаб бўлмас бадбўйни ҳайдашга уриниб, қочмоқчи бўлди. У ўлгудай қўрққанди, даҳшатли қўрқувдан бутун танаси қалтирарди. Агар унинг қичқириғи бу бадбўйни ёриб чиқмаганда, ўз-ўзига тикилиб қоларди – даҳшатли ўлим! Буни эсларкан, у қалтирарди. Ҳали ҳам даҳшатдан титраб-қақшаб ва ўзининг қўрқувдаги, тартибсиз ўйларини тартибга солишга уриниб ўтираркан, бир нарсани англаб етди: ўз ҳаётини ҳеч бўлмаса бунақанги даҳшатли тушни қайта кўрмаслик учун бўлса ҳам ўзгартиради. Иккинчи марта бунга чидай олмайди. У елкасига ёпқични ташлади ва ташқарига чиқди. У ерда февраль охирларининг тонги,

эрталаб эди. Қуёш чиққанди. Ердан нам тошлар, пўпанак ва сув ҳиди келарди. Шамол аллақачон анемонларнинг енгил ҳидини олиб келарди. У офтобда исиниб ва тоза ҳаводан нафас олиб ғор кираверишида ерга ўтирди. Уни ҳали ҳам ўзи қочиб келган бадбўйлик ҳақидаги хотиралар ва елкасига қуйилаётган бахтиёр илиқлик қийнардди. Ташқи дунёнинг борлиги, ҳеч бўлмаса қочиш мақсадида бўлса ҳам, барибир, яхши. Ер ости йўлидан чиқар экан, ҳеч қандай олам йўқлигини билиш чидаб бўлмас даражада даҳшатли бўлган бўларди! На ёруғлик, на ҳид – фақат бу даҳшатли уфунат, ичкарида, ташқарида, ҳамма ёқда...

Карахтлик аста-секин ўтиб борарди. Қўрқув исканжаси бўшашди ва Гренуй ўзига ишонч ҳосил қилди. Кун ярмига келиб у яна ўз совуққонлигини касб этди. Бурнига кўрсаткич ва ўрта бармоғининг орқа томонини яқинлаштириб бармоқлари орасидан нафас олар, нам, анемонлар қўшилган баҳор ҳидини ичига тортарди. Бармоқларида умуман ҳид йўқ эди. У кафтини ағдарди ва ички томонини ҳидлади. У қўлларининг илиқлигини ҳис қилди, лекин ҳеч нарсанинг ҳидини ола билмади. Шунда у кўйлагининг дабдала енгини қайирди ва тирсагининг букланадиган ерига бурнини тикди. У билардики, бу ҳамма одамнинг ҳиди бўладиган жой. Бироқ ҳеч нарсанинг ҳидини билмади. Қўлтиғи остида, оёқларида, иложи борича эгилиб кўрган жинсий аъзосида ҳам ҳеч ҳид билмади. Бу ҳайратланарли эди. У, бир неча мил масофадан ўзга одамни ҳидидан биладиган Гренуй, ўз шахсий жинсий аъзосининг ҳидини бир қарич масофадан ҳам билмади! Шунга қарамай, у ваҳимага тушмади, лекин совуққонлик билан фикр юритиб, ўз-ўзига деди: «Гап менинг ҳидим йўқлигида

эмас, ахир ҳамма нарасада ҳид бор. Гап, менимча шундаки, ҳидим қандайлигини билмайман, чунки туғилганимдан бери кунма-кун ўзимни ҳидлаганман, ва шунинг учун бурним ўз ҳидимни қабул қилмайди. Агар мен ўз ҳидимни ёки ҳеч йўқ унинг бир қисмини ажрата олганимда ёки бир оз уни унутиб ва маълум муддатдан кейин унга қайта олганимда эди, ўз ҳидимни, демакки, ўзимни жудаям яхши тинглай олган бўлардим».

У ёпқичини ва кийимини – ёки кийимдан нима қолган бўлса, шуни – ечди, бу увадаларни, йиртиқ-чиртиқларни ечди. Уларни етти йил устидан ечмаганди. Уларга ҳиди ўрнаб кетган бўлиши керак эди. Уларни ғор олдига бир тўда қилиб ташлади ва кетди. Мана, етти йилдан бери биринчи марта, яна тоғ чўққисига кўтарилди. У ерда биринчи келган кунда турган жойига турди, бурнини ғарбга бурди ва шамолга яланғоч баданини чулғаб олишига қўйиб берди. Унинг мақсади ғарб шамолида, яъни денгиз ва нам ўтлоқлар ҳидида шунчалар шабадаланиш, шунчалар тебраниш эдики, бу шамол унинг ўз бадани ҳидини кучайтирсин, Гренуй ва унинг кийими орасида тузоқ пайдо бўлсин, ва шунда у қандай ҳиди борлигини аниқ ҳис эта олади. Ва бурнига ўз ҳиди қанча керак озроқ кириши учун олдинга эгилди, бор кучи билан шамолга қарши бўйнини чўзди, қўлларини эса – ортига. У худди сувга сакраш олдидаги сувувчига ўхшарди.

Ушбу жудаям кулгили ҳолатда бир неча соатлаб турди, шунинг учун унинг кун кўрмаган, ниқобдор қуртдек оқ териси гарчи қуёш ҳали кучсиз бўлса-да, қисқичбақадек қизғиш тус олди.

Кечга яқин у яна ғорга тушди. Энди узоқданоқ ўз кийимлари тўдасини кўрарди. Бир неча метр-

дан бурнини қисди ва яна уни кийимиға яқинлаштиргандагина очди. У Бальдини́дан ўрганганидек, синамоқчи бўлди: ичига ҳаво симирди, кейин уни тутиб-тутиб чиқара бошлади. Ҳидни тутиш учун иккала қўли билан кийимлари устида қандайдир қўнғироқ ҳосил қилди, унга қўнғироқ тилидай қилиб бурнини тикди. У кийимдан ўз ҳидини олиш учун нима керак бўлса қилди. Лекин унда ҳид йўқ эди. Унда минглаб бошқа ҳидлар бор эди. Тошлар, қумлар, пўпанак, елим, қарға қонининг ҳиди, ҳатто кўп йиллар олдин Сюлли яқинидан сотиб олган колбасаниннг ҳиди бор эди, ҳаммаси ҳалиям яхши ҳис қилинарди. Кийим охириги етти-саккиз йилнинг ҳидлар кундалиги эди. Ва фақат кийимда ўз ҳиди, уни бу вақт ичида устидан ечмай кийиб юрган одамнинг ҳиди йўқ эди холос.

Ва шунда у бир оз қўрқди. Қуёш ботди. У яланғоч ҳолда ғорға кираверишда, етти йил қоронғиликда яшаган қоронғи бурчакда турарди. Совуқ шамол эсарди, у совқотди, лекин совқотганини сезмади, чунки унда қарама-қарши совуқлик, айнан қўрқув бор эди. Бу тушида ҳис қилган, ҳамма нарса эвазига ташлаб юбориши керак бўлган ва ундан қочиш мумкин бўлган ўз-ўзидан димиқиб қолишнинг ярамас қўрқуви эмасди. Энди у ҳис қилаётган нарса ўз-ўзи ҳақида ҳеч нарса билмаслик қўрқуви эди. У бу қўрқувга қарама-қарши эди. Ундан қочиш мумкин эмасди, унга қарши бормоқ керак эди. Керак эди – ҳатто бу кашфиёт даҳшатли бўлса-да, унинг ҳиди аниқ борми ёки йўқлигини билиш керак эди. Ва ҳозироқ билиш керак эди. Ҳозироқ.

У ғорға қайтди. Бир неча метр масофадан кейиноқ уни тамомила қоронғилик қоплади, лекин

у кундуз кунгидай мўлжал оларди. У бу йўлни минглаб марта босиб ўтган, ҳар бир қадамни ва ҳар бир бурилишни биларди, ҳар бир сталактитни, ҳар бир майда дўнгликни ҳис этарди. Йўл топиш қийин эмасди. Худди унинг устига баланд тўлқинларни ёғдираётган бўғоздек туш хотиралари билан курашиш қийин эди. Лекин у чекинмади. Яъни билмаслик қўрқуви билан билиш қўрқувига қарши курашди ва ғалаба қозонди, чунки бошқа йўли йўқлигини биларди. Форнинг охирига шағал уюми турган жойга етганда иккала қўрқув ҳам уни тарк этди. У хотиржамлигини, мияси тиниқ, бурни пичоқдай ўткир эканлигини ҳис этди. У чўнқайиб ўтирди, кўзларини қўллари билан юмди ва ҳидлади. Бу ерда, бу дунёдан узилган тош қабрда етти йил ётди. Агар дунёнинг қареридадир унинг ҳиди бўлиши керак бўлса, айнан шу ерда бўлиши керак. У секин нафас оларди. У астойдил текширарди. У чўнқайганча чорак соат ўтирди. Унинг хотираси сира адашмасди, бу ерда етти йил олдин қандай ҳидлар бўлганини аниқ эсларди: нам, шўрчил совуқлик ҳиди, ва бу мусаффолик бирон-бир тирик жонзот ҳеч қачон бу ерга тушмаганини билдирарди... Ҳозир ҳам худди шундай эди.

У яна бир қанча муддат ўтирди, тамоман хотиржам, фақат бошини оҳиста чайқатганча. Кейин ўтирилди ва аввало эгилиб чиқаверишга келди, форнинг баландлиги рост келгач, қаддини ростлаб кенгликка чиқди.

Фордан чиқаркан, ўз увадаларини (бошмоқлари кўп йиллар олдин чириб битганди) илди, ёпқични елкасига солди ва шу тундаёқ Плон-дю-Кантални тарк этиб, жанубга йўл олди.

30

У қўрқинчли кўринарди. Сочлари тиззасигача ўсган, сийрак соқоли – киндигига тушган. Тирноқлари қушниқига ўхшаб қолганди, қўллари ва оёқларида эса, увадалар баданини тўсмаган жойларда, парча-парча бўлиб териси кўчганди.

Биринчи учраган одамлар – Пьерфор шахридан унча узоқ бўлмаган далада ишлаётган деҳқонлар – уни кўриши билан қичқириб қочдилар. Шаҳарнинг ўзида у шов-шувга сабаб бўлди. Юзлаб одамлар унга бир назар ташлаш учун келдилар. Баъзилар уни сургундан қочган қочоқ деб қабул қилдилар. Бошқалар у ҳақиқий одам эмас, одам ва айиқнинг чатишгани, қандайдир ўрмон махлуқи, дедилар. Бир собиқ денгизчи у океан ортидаги Кайенналик ёввойи-ҳиндуга ўхшашини тасдиқлади. Уни мэрнинг олдига олиб бордилар. У ерда, йиғилганларни ҳайратга солиб ўз маълумотини намоён қилди, пойма-пой ва беўхшов ифодаларга оғиз очди – ахир булар етти йиллик танаффусдан кейин талаффуз қилинган биринчи сўзлар эди – лекин дарбадар шогирд эканини, унга қароқчилар ҳужум қилиб форга олиб кирганларини ва у ерда етти йил асирликда тутганларини умуман тушунарли қилиб сўзлаб берди.

Бу давр ичида у на қуёш нурини, на одамларни кўрганини, қоронғиликда кўринмас қўл тутган саватдан овқатланганини ва, охир-оқибат, зина ёрдамида ўзини ўғирлаганлар ва қутқарувчилар ҳақида ҳеч нарса билмасдан озод бўлганини айтди. Бу ҳикояни у ҳақиқатдан кўра ишонарлироқ бўлгани учун тўқиди, бу ҳикоя шунинг учун ҳам ишонарли эдики, ҳақиқатданам, шундай қароқчилик ҳужумлари Оверни, Лангедок ёки Севенна

тоғларида бўлиб турарди. Ҳар ҳолда мэр бу воқеани баённомага ишонч билан киритди ва бу ҳақда шаҳарнинг эринчоқ эгаси ва парламентнинг Тулуздаги аъзоси маркиз де ла Тайад – Эспинасга ҳисоб берди.

Бу маркиз қирқ ёшидаёқ сарой ҳаётига қизиқишини йўқотган, Версални ташлаб ўз мулкларига чекинган ва ўзини фанга бағишлаганди. Ўсиб борувчи миллий иқтисод ҳақидаги аҳамиятли муҳим рисола унинг қаламига мансуб эди. Унда ерга эгалик ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларига солинадиган ҳамма солиқларни бекор қилишни, шунингдек, камбағалларга янада кучлироқ зарба бериши ва шу билан уларни ўз иқтисодий фаолиятини янада кучлироқ ривожлантиришга мажбур қилиши мумкин бўлган ҳиссасдорлик даромад солиғини таклиф қилганди. Ўз рисоласининг муваффақиятидан руҳланиб беш ёшдан ўн ёшгача бўлган ўғил ва қиз болалар тарбиясига оид рисола ёзди, кейин тажриба хўжалиги билан қизиқди ва буқа уруғини ўтларнинг турли хилларига кўчириб ўтказиш йўли билан соғиладиган гулга ўхшаш чатиштирилган ҳайвон-ўсимлик маҳсулотини сут олиш учун чиқармоқчи бўлди. Аввалига у ўсимлик сүтидан Лиондаги Фанлар Академияси бир оз тахирлигига қарамай, мазаси эчки сутиникига ўхшаш деб аниқлаган пишлоқ тайёрлаш имконини берувчи айрим муваффақиятларга эришди. Бироқ тажрибаларини далаларда гектолитрлаб сочилиб ётган буқа уруғларига улкан сарф-харажатлар кўринишида тўхтатишига тўғри келди. Аграр-биологик муаммолар билан шуғулланиш унда нафақат тупроқ деб аталувчи нарсага, бал-

ки умуман ерга бўлган қизиқишини ва биосферага муносабатини уйғотди.

Сутли-соғилувчи гул етиштириш тажрибаларини аранг тугатишга улгуриб, у енгилмас ғайрат билан ерга яқинлик ва яшовчанлик ўртасидаги боғлиқлик ҳақида катта асар яратишга киришди. Унинг тезиси шундан иборат эдики, ҳаёт фақат ердан маълум бир узоқликда ривожланиши мумкин, чунки ернинг ўзи доимо *fluidum letale* деб аталувчи қандайдир бир чириш газини чиқарадики, у ҳаётий кучларга босим ўтказиши ва эрта-ми-кеч уларни фалаж қилади. Шунинг учун ҳамма тирик мавжудотлар ўсиш йўли билан ердан ажралишга ҳаракат қиладилар, яъни ундан қочиб ўсадилар, унга қараб ўсмайдилар; худди шу сабабдан улар ўзларининг энг қимматли қисмларини юқорига йўналтирадилар: буғдой – бошоғини, гул – гунчасини, инсон – бошини; ва шунинг учун ҳам уларни кексалик эгилтириб ва яна ерга букади, улар чорасиз ажал келтирувчи газ таъсирга тушадиларки, унда чириш жараёни туфайли охир-оқибат ўзлари ўлимларидан кейин унга айланадилар.

Пьерфорда етти йил ўрда уни бутунлай чириш элементи – тупроқ, ер қоплаган жойда яшган кимса пайдо бўлганини эшитиб маркиз де ла Тайад-Эспинасс ҳаяжонга тушди ва Гренуйни дарҳол ўз лабораториясига келтиришни буюрди ва у ерда астойдил текшириш ўтказди. У яшовчанлик назарияси энг кўргазмали ҳолда тасдиқланмоқда деб топди. *Fluidum letale* Гренуйга шунчалар таъсир кўрсатганки, унинг йигирма беш яшарлик танаси қарилик чириши белгиларига эга эди. Гренуй асирликда бўлган чоғида ердан ажралган ҳолатдаги ўсимликлар билан, тах-

минан, нон ва мевалар билан озиқланган, бу уни ўлимдан сақлаб қолган ягона ҳолатдир, шундай тушунтирарди Тайад-Эспинасс. Энди, Гренуйнинг соғлигини илгариги ҳолатида тиклаш у, Тайад-Эспинасс томонидан кашф қилинган ҳаётий зарур ҳавони шабадалатиш асбоби ёрдамида суюқликни радикал ажратиш йўли билан мумкиндир, деб ҳисобларди маркиз. Бундай асбоб унинг Монпельедаги шаҳар қалъаси қазноғида турарди ва Гренуй ўзини маркиз ихтиёрига намоиш объекти сифатида топширса, маркиз нафақат уни чорасиз ер газии билан заҳарланишдан қутқаради, балки тузуккина миқдордаги пул билан тақдирлайди ҳам...

Икки соатдан кейин улар извошда ўтирардилар. Гарчи у вақтларда йўллар нотекис бўлса-да, Монпельегача олтмиш тўрт мил масофани улар икки кунда босиб ўтдилар, негаки маркиз улур ёшдалигига қарамай, аравакаш ва отларни ўз қўли билан савалаш имкониятини бой бермаганди, арава ўқи ва гупчагининг беҳисоб бузилишларида эса уларни тузатиш учун шахсан қатнашарди, – у ўз Топилдигидан шундай катта завқда эдики, уни афкор оммага тезроқ етказишга интиқ эди. Шунинг ҳисобига Гренуйнинг извош ўриндигидан тушишига бирор марта йўл қўймади. У ўз увадаларида нам тупроқ ва лой ҳидлари ўрнаб кетган ёпқичига боши аралаш ёпиниб аравакаш билан ёнма-ён ўтириши керак эди. Уни саёҳат давомида хом илдизмевалар билан боқишди. Маркиз шу йўл билан яна бир қанча вақт ердан келатган оқим билан заҳарланишни аъло даражада ушлаб туришга умид боғлади.

Монпельега кириб келишда у Гренуйни дарҳол ўз саройининг ертўласига жойлаштиришни бу-

юрди ва Тиббиёт факультетининг, Наботот жамиятининг, Қишлоқ хўжалиги мактабининг, Кимё-физика бирлашмасининг, Масон жамияти ва шаҳарда ўн иккитадан кам бўлмаган турли илмий жамиятларнинг барча аъзоларига таклифнома юборди.

Ва бир неча кундан кейин – у тоғдаги хилватнишинни тарк этганига роса бир ҳафта бўлганда, – Гренуй Монпелье университетининг мажлислар залида кўп сонли омма олдида уларга йилнинг энг катта шов-шуви сифатида намойиш этилиб тахта супада турарди.

Тайад-Эспинасс ўз маърузасида уни ҳалокатли ер суюқлиги назариясининг тирик исботи сифатида тавсифлади. Гренуйнинг устидан увадаларни аста-аста юлиб оларкан, маркиз тушунтирдикки, чиритувчи газ намойиш этилаётган субъект танасига қандай даҳшатга солувчи таъсир кўрсатган: газдан зарарланиш туфайли яра ва чандиқларига эътибор қилинг; мана бу ерда, кўкрагида каттакон ёрқин-қизил газ ўсмаси; бутун териси ёрилиб кетган; суякларининг букри кўринишидаги газ таъсирида қийшайиши ва оёқлари бармоқларининг ўсиб кетгани яққол кўриниб турибди. Ички аъзолари: қораталоқ, жигар, ўпка, ўт пуфаги ва овқат ҳазм тизими – қаттиқ зарарланган, бу ҳақда нажосат таҳлили аниқ далолат беради; намуна тахта супада намойиш этилаётган субъект ёнида тоғорачада йиғилган ва кўришни истовчиларга ҳозирдир. Бундан хулоса қилиш мумкинки, *fluidum letale* Taillade билан етти йиллик заҳарланиш сабаби бўлган жонбахш кучлар фалажи шу қадар таъсир кўрсатганки, субъект – ташқи кўриниши, айтгандай, аллақачон – айнишининг аниқ белгиларига эга бўлган – тирик-

лигидан кўра кўпроқ ўлимга яқин мавжудот деб аниқланиши керак. Шунга қарамай, маърузачи шабадалатиш муолажаси воситасида жонбахш парҳез билан уйғунликда саккиз кун мобайнида буткул соғайишнинг аниқ белгиларига эришишга ҳаракат қиляпти.

Йиғилганларни шу ерда бир ҳафтадан кейин ушбу мўлжалнинг муваффақиятига ишонч ҳосил қилиш ва тупроқ суюқлик назариясининг тўғрилигига баҳссиз исбот топиш учун тўпланишга таклиф қиладилар.

Маъруза катта муваффақиятга эга эди. Илм аҳли маърузачини гулдурос қарсаклар билан тақдирлади, ортидан эса Гренуй турган тахтасупа ёнида тантанали юриш қилди. Унинг кўрқинчли равишда қаровсиз, ташландиқлиги, чуқур чандиқлари ва синиқлар излари шундай даҳшатли таассурот қолдирардики, ҳамма уни тириклайин ярим чириган ва ўлимга маҳкум деб ҳисобларди, гарчи у ўзини тамоман соғлом ва кучли ҳис қилса ҳам. Ишнинг моҳиятини билган айрим олим жаноблар уни уриб текшириб, ўлчаб, оғзига қараб кўрдилар, қовоқларини очиб кўрдилар. Бошқалари гордаги ҳаёти ва ҳозирги ўзини ҳис қилишига қизиқиб у билан гаплашиб кўрдилар. Лекин у маркиздан олинган кўрсатмага қаттиқ амал қилган ҳолда саволларга фақат бўғиқ хириллаш билан жавоб берди ва бунда *fluidum letale* Taillade аллақачон унинг ҳалқумини қаттиқ шикастлаганини тушунтиришга ҳаракат қилиб, иккала қўли билан томоғини ожизларча кўрсатарди.

Намойиш тугагач, Тайад-Эспинасс уни қайта жойига жойлади ва ўз саройининг омборхонасига жўнатди. У ерда бир қанча тиббиёт факультетининг хос шифокорлари иштирокида уни жонбахш

ҳаво билан шабадалатиш асбобига, яъни бир-бирига маҳкам кириштирилган қарағай тахтасидан қилинган қазноққа жойлаштирди. Томдаги ниҳоятда баланд тортувчи мўри орқали қазноқ ҳаводаги ҳалокатли газлардан тозаланган ҳаво билан шамоллатилар ва ишланиб бўлган ҳаво полдаги чарм шамолпаррак орқали чиқариларди. Бу ҳамма асбоб-ускуналар мўрига тўғриланган шамолпарраклар узлуксиз ҳаракатда бўлиши учун кунтун қайғурадиган хизматкорлар буйруғи билан ишга тушарди. Шундай қилиб, Гренуй доимий равишда жонбахш ҳаво оқими билан ўралганди, ҳаво қўйиш учун девордан очилган икки табақали эшикча орқали эса унга ҳар соатда ердан узоқ маҳсулотлардан парҳез таомлар бериб туришди: каптар шўрва, тўрғай паштети, ёввойи ўрдак димламаси, дарахтда ўсувчи мева мурабболари, бугдойнинг олий навларидан махсус нон, пиреней мусалласи, тоғ эчкисининг сути ва сарой чордоғида турган товуқ тухумидан кўпиртирилган суртма.

Бу зарарсизлантириш ва тозалашнинг даволов курси беш кун давом этди. Шундан кейин маркиз шамолпарракни тўхтатишни буюрди ва Гренуйни ваннахонага ўтказди, у ерда уни бир неча соат илиқ оқим сув остида ивитдилар ва ниҳоят бошидан оёғигача Анддаги Потоси шаҳридан келтирилган ёнғоқ ёғли совун билан ювиб тозаладилар. Қўл ва оёқларидаги тирноқларини олдилар, доломит оҳагидан қилинган майин кукун билан тишларини ювдилар, соч-соқолини олиб, ювиб-тарадилар, сочларига ишлов бериб, упа сурдилар. Тикувчини, этикдўзни чақирдилар ва Гренуй ўлчов билан тикилган ёқасида оқ уқа ва енгида оқ манжетли кўйлак, ипак пайпоқ, камзул, иштон ва ҳаворанг

барқут нимча, қора чарм тўғноғичли қизил туфли олди. Маркиз ўз қўли билан оқ талқон билан Гренуйнинг чандиқли юзига упа сурди, лаб ва ёноқларига бўёқ сурди ва қошларига куйдирилган арғувон кўмиридан қилинган юмшоқ қалам ёрдамида ҳақиқатданам чиройли шакл чизди. Кейин унга ўз шахсий оддийроқ бинафша ҳидли атиридан сепди, бир неча қадам ортга чекинди, ўз ҳаяжонини ифода этмоқ учун анча вақт сўз тополмай турди.

– Жаноб, – бошлади у ва ниҳоят, – мен ўз ўзимдан завқдаман. Мен ўз даҳолигимдан қойил қолдим. Кўринадики, мен ҳеч қачон ўз суюқлик назариямнинг тўғрилигига ҳеч қанақасига шубҳа қилмаганман, лекин амалий муолажада шу қадар ёрқин исботини топган ҳолати мени ҳаяжонга соляпти. Сиз махлуқ эдингиз, мен сизни одам қилдим. Бу, албатта, олимақом иш! Ҳаяжонланишимга ижозат беринг! – Ҳов анави ойнага боринг ва ўзингизга бир боқинг! Сиз ҳаётингизда биринчи марта одам эканлигингизни англайсиз: алоҳида, фавқулодда ёки қандайдир намоянда бўлмаса ҳам, бироқ тўлақонли рисоладаги одам. Ойнага яқин борсангиз-чи, жаноб! Ўзингизга боқинг ва мен сиз билан содир этган мўъжизадан ҳайратланинг!

Умрида биринчи марта Гренуйга «жаноб» деб мурожаат қилдилар. У ойнага яқинлашди ва тикилиб қолди. Шу пайтгача ҳеч қачон ойнага боқмаганди. У бежирим ҳаворанг кийимдаги, оқ қўйлак ва ипак пайпоқлардаги жанобни кўрди ва беихтиёр туғма сезгига кўра ҳар доим шундай башанг жаноблар олдида қилганидек, уч карра эгилди. Лекин башанг жаноб ҳам эгилди, Гренуй ростланганида башанг жаноб ҳам шундай қилди,

кейин яна бир-бирига диққат билан тикилганча иккаласи ҳам қотиб қолдилар.

Гренуйни ҳаммадан ҳам ўзининг ҳақиқатга хилоф равишла рисоладагидек кўрингани ажаблантирди. Маркиз ҳақ эди: унда ҳеч қандай алоҳида хусусият йўқ эди – кўркем ҳам эмас, лекин унчалик бадбашара ҳам эмас: бўйи пастроқ, бир оз ёнга қийшайган, юз ифодаси ёркем эмас, қисқаси, у бошқа минглаб одамлар каби кўринарди. Агар энди у кўчада юрса, бирор одам ортига қайрилиб боқмайди. Агар, ойнадаги жаноб ва ойна олдида турган ўзи каби, бу учраган кишидан бинафшадан бошқа ҳеч қандай ҳид келмаётганини сезмаса, унинг ўзи ҳам энди йўлда учраган ўзига ўхшаган кўринишдаги бунақа одамга эътибор бермаган бўларди.

Бор-йўғи ўн кун олдин деҳқонлар уни кўрибоқ қий-чув кўтариб қочгандилар. Ўшанда у ўзини ҳозиргидан бошқачароқ ҳис қилмаганди, ҳозир эса, кўзларини юмаркан, ўзини ўшандагидан озгина ҳам бошқача ҳис қилмасди. У танасини ўраб турган ҳаводан нафас олди ва ёмон атирлар ҳидини, барқутнинг, ўз туфлиларининг янги чарми ҳидини туйди: ипак, упа, сурилган лаббўёқ, Потос совунининг енгил ҳидини сизди. Ва бирданига тушундики, на каптар шўрва, на шабадалатиш жараёни уни рисоладаги одам қилгани йўқ, бунини ёлғиз ушбу урфдаги латта-путталар, соч турмаги ва кичик косметик маккорлик бажарганди.

Кўзларини юмиб-очгач кўрдик, ойнадаги жаноб худди у жудаям жирканч эмаслигини билишга белги бермоқчидек кўз қисди ва табассум сояси унинг кармин билан бўялган лабларида қийшайди. Ва Гренуй ҳам англадики, ойнадаги жаноб, бу одамдай кийинган ниқобдаги, ҳидсиз қомат

ҳам унга умуман ёқади, нима бўлганда ҳам, агар ниқобни мукаммаллик даражасига олиб борилса, у ташқи дунёга шу қадар таъсир кўрсатиши мумкиндай туюлдики, Гренуй бун қилишга ҳеч қачон ботинмаган бўларди. У қоматга бош ирғади ва жавобан у ҳам яшириқча бурнини кериб бош ирғади.

31

Эртасига – маркиз уни айнан керакли ҳолатлар, ишоралар ва рақс ҳаракатларига ўргатарди – Гренуй ўзини боши айланаётгандек кўрсатди ва гўё нафас қайтиш хуружида тамомила ҳолсизлангандек диванга ўзини ташлади.

Маркиз ўзида эмасди. У хизматкорларга елпигич ва кўчма шамолпарракларни тез келтиришларини талаб қилиб бақирди ва хизматкорлар ҳам маркиз Гренуй олдида тиз чўкиб уни ўзининг гунафша ҳиди келиб турган дастрўмоли билан елпиб, ўрнидан туришини сўраб, нима бўлганда ҳам ҳозир жон таслим қилмасликни, агар иложи бўлса, эртадан кейингача чидаш, бўлмаса, ҳалокатли суюқлик назариясининг келажаги жиддий хавф остида қолишини айтиб – ялиниб-ёлвора бошлаганда буйруқни бажариш учун ирғиб туришга зўрға улгурдилар.

Гренуй тиришди ва тўлғанди, йўталди, инқилади, иккала қўли билан рўмолчани ўзидан узоқлаштирди ва ниҳоят, дивандан атайлаб ағдарилиб тушди ва хонанинг энг чекка бурчагига ўзини урди.

– Бу атир эмас! – хитоб қилди у худди охирги кучидан ҳам айрилаётгандек. – Бу атир эмас! У мени ўлдиради!

Тайад – Эспинасс деразадан нафақат рўмол-часини, худди шундай гунафша исли камзули-ни ҳам итқитиб юборгандан сўнггина Гренуй ўз хуружини пасайтирди ва анча хотиржам товуш билан дедик, у аттор сифатида бу соҳа кишиларига хос тарзда юқори ҳид билиш ҳиссига эга ва доимо, айниқса, тузалиш вақтида баъзи ҳидларга анча сезгирлиги бор. Бу ҳолатни, яъни, умуман ёқимли гул бўлган айнан гунафшанинг ҳидини у кўтаролмайди, буни шу билан тушунтириш мумкинки, маркизнинг атири гунафша илдизининг юқори фоизини ташкил этади, унинг ўзи эса ер остидан келиб чиқиши оқибатида Гренуй каби ҳалокатли суюқликка дучор бўлган шундай шахсларга зарарли таъсири бор. Кечаёқ атирни биринчи марта сепганларида у ўзини мутлақо боши айлангандек, бугун эса, илдиз ҳидини яна бир бор туйиб, ўзини худди орқага, олдин етти йил яшагани каби даҳшатли димиқ ертўлага итариб юборишгандек ҳис қилди. Балки, унинг табиати зўравонликка қарши ғалаёнга келгандир, буни у қандайдир бошқачароқ ифодалашни билмайди, негаки, маркизнинг санъати унга суюқликдан тозаланган ҳавода ҳаёт бахш айлагандан кейин, яна бир марта ярамас суюқлик таъсирига тушгандан кўра, яхшиси жойида ўлади. Ҳали ҳозир ҳам илдиздан олинган атирни эслаши биланоқ ичида бир нима ғижимлаётгандек бўлди. Бироқ у мутлақо аминки, агар маркиз гунафша ҳидини буткул йўқотиш учун ўз атирини яратишга имкон берса, кучи дарҳол ўзига қайтади. Ердан узоқ нарсалардан – бодом ва пўртахол суви, эвкалипт, қарағай нинабарги мойи ва шамшод мойидан таркиб топган жуда енгил, нафис ҳид унинг тасаввурига келмоқда. Кўйлакка бор-йўғи бир неча

марта, бор-йўғи бир неча томчи бўйин ва ёноқларига сепиш орқали – шу билан у ҳозиргина хуруж қилган оғир тутқаноқнинг такрорланишидан бир йўла қутулади...

Биз ўқишга қулай бўлиши учун ўзлаштирма гап қилиб келтирган нарса, ҳақиқатда ярим соатлик бузуқ нутқ билан қилинган сафсатабозлик эдики, у хириллаш, энтикиш ва бўғилиш хуружлари билан узилиб қолар, қўл силташ ва кўзларнинг маънодор боқиши билан давом этарди. Маркиз қаттиқ ҳаяжонда эди. Ундан ҳам, қийналиш белгиларидан кўра қарамоғидагининг аниқ исботига кўпроқ ишонч ҳосил қилди. Албатта-да, бу гунафша атири! Ерга қабиҳона яқин, ҳатто ер ости маҳсулоти! Унинг ўзи ҳам кўп йиллар фойдалангани учун аллақачон ундан зарарланган бўлиши мумкин. Бу ҳид уни ҳар куни ўлимга яқинлаштирганини тасаввур ҳам қилмаганди. Қоқшол ҳам, гарданининг увишиши, жинсий заифлик, бавосир ҳам, қулоқларидаги шовқин, чириган тишлари – шубҳасиз сассиқ гунафша илдизидан заҳарланиш оқибатидир. Бу тентак одамча, хона бурчагига биқиниб олган бу майиб-мажруҳ унга ҳақиқатни ошкор қиляпти. Маркиз ҳаяжонланиб кетди. Унга яқинлашгиси, уни кўтаргиси, ёришган юрагига босгиси келди. Лекин у ҳали ҳам гунафша ҳиди келишидан қўрқди, шунинг учун ҳам яна бир бор хизматкорларга хитоб қилди ва уйдан ҳамма гунафша атирларини йўқотишни, саройни шамоллатишни, тозаловчи ҳаво асбобида ўз кийимларини зарарсизлантиришни ва Гренуйни шаҳарнинг энг яхши атторига замбилда олиб боришни буюрди. Гренуй тутқаноқни ўйлаб топиб, айнан шунга эришди.

Монпельеда атир ишлаб чиқариш эски анъана бўйича эди ва охирги пайтларда рақобатчи-шаҳар Грасга қиёсан бир қанча инқирозга келган бўлса-да, барибир шаҳарда анчагина яхши усталар – атторлар ва қўлқопчилар яшарди. Улар орасида энг ҳурматлиси Рунель исмли бир киши эди, совун, суртмалар ва хушбўйликлар етказиб бериб турадиган маркиз де ла Тайад Эспинасс оиласи билан ишга доир алоқаларни ҳисобга олиб, фавқулодда қадам қўйишга – ўз ательесини бир соатга замбилда келтирилган парижлик ғалати шогирдга бўшатиб беришга рози бўлди. У эса ҳеч қандай тушунтиришларга қулоқ солмади, нима қаерда туришини билишни истамди, айтдики, нима нима учун эканлигини ўзи тушунади, фаҳмлайди; ва устахонада қамалиб олиб, у ерда бир соатни ўтказди, бу вақтда Рунель маркизнинг бошқарувчиси билан қовоқхонага борди, у ерда бир неча стакан винони бўшатиб, нега унинг гунафша суви энди мавжуд бўлишга ҳақли эмаслигини билишга мажбур бўлди.

Рунелнинг устахона ва дўкони Парижда ўз пайтида Бальдинининг муаттар маҳсулотлар дўкони бўлгани каби жуда ҳашаматли жиҳозланмаганди. Гул мойларининг сув ва бошқа ҳидли нарсаларнинг бир неча тури оддий атторнинг ҳаёлотини учун кенглик бермасди. Лекин Гренуй, бир нафас олиб, дарҳол тушундики, мавжуд манбалар унинг мақсадлари учун тамомила етарли. У ҳеч қандай буюк атир яратишга чоғланмасди; ўз пайтида Бальдининикида қилганидек, оддийлик денгизидан ажралиб турган ва одамларни эсдан оғдирадиган эъзозли атирларни тайёрламоқчи эмасди ва ҳатто маркизга ваъда қилинган пўртахол дарахти гулларининг оддий ҳиди ҳам унинг

мақсади эмасди. Эвкалипт ва шамшод барглари-нинг тафовутли эссенциялари у тайёрламоққа қарор қилган ҳақиқий ҳидни – бу эса одам ҳиди эди – ниқоблаши керак эди, холос. У ўзида бўлмаган одам ҳидини аввалига ҳатто ёмон, қалбаки ҳолатда бўлса-да, ўзлаштирмоқни истади. Албатта, умуман одамнинг қиёфаси бўлмаганидек, одам ҳиди ҳам умуман бўлмайди. Ҳар бир одамнинг ўз ҳиди бор, буни ҳеч ким минглаб хос ҳидларни билган ва туғилишданоқ одамларни ҳид билан фарқлаган Гренуйчалик тушунмасди. Ва ҳар ҳолда атторлик нуқтаи назаридан, инсон ҳидининг бир асосий мавзуси бор эди, умуман, барча одамларга тенг даражада хос бўлган ёқимсиз мавзу: тер-ёғли, ҳўл-ачқимтил, унинг устида эса янада нозик кетма-кетликда хос ифор булутлари сузарди.

Аммо бу ифор шахсий ҳиднинг фавқулодда мураккаб, бетакрор махфий белгиси, кўпчилик одамлар учун барибир тутқич бермасдир. Кўпчилик одамлар уни кўйлак остида ёки янги урф, сунъий ҳидларнинг остида яширадилар. Уларга ўша – асосий ҳид, ўша дастлабки ва бошланғич – одам иси – яхши танишдир; фақат ундагина улар ўзларини хавфсиз ҳис қиладилар ва яшайдилар, ва ҳар қандай ўзидан ушбу ёқимсиз қўлансани чиқарадиган одам улар томонидан ўзига ўхшагандек қабул қилинади.

Шу куни Гренуй ғалати атирлар яратди. Бундан ғалатиси шу пайтгача ҳали оламда бўлмаганди. У ўзига нафақат ҳидни, балки анқийдиган одам ҳидини ўзлаштирди. Қоронғи хонада бу ҳидни туйган ҳар қандай одам бу ерда яна бир киши бор деб ўйлаган бўларди. Агар асли одам каби ҳиди бор одам уни сепса, ҳиди билан бизга иккита одам-

дек ёки янада ёмонроғи, кўл тубидаги сув тўлқини билан бузилиб кетаётган расм каби унинг шакл чизиқлари ноаниқ ва ёйилиб кетадиганлигидан, ортиқ бир кўринишда тутиб бўлмайдиган қиёфа сингари қўрқинчли иккиюзлама мавжудот бўлиб кўринарди.

Бу одам ҳидини гарчи, унинг фикрича, етарли бўлмаса-да, бироқ бошқаларни алдаш учун тўла етарли бўлган ҳидни ўхшатиш учун Гренуй Рунель устахонасидаги энг аҳамиятсиз таркибий воситаларни танлади.

Ҳали янгигина бўлган бир ҳовуч мушук ахлатини у ҳовлига элтадиган эшик остонасидан топди. Уни ярим қошиқчада олди ва аралаштиргичга бир неча томчи сирка ва майдаланган туз билан бирга солди. Стол остидан бош бармоғининг тирноғича келадиган Рунелнинг қандайдир тановулидан қолганлиги аниқ бўлган пишлоқ бўлагини топди. Пишлоқ аллақачон анча эскирган, айний бошлаган ва бурунни тешгудек ўткир ҳид таратарди. Дўконнинг орқа қисмида турган сардина балиғи солинган бочка қопқоғидан балиқ ичак-чавоғининг ҳиди келадиган ниманидир қириб олди, уни айниган тухум ва канақунжут, нашатир, мускат, куйдирилган шох ва куйган чўчқа ёғи билан аралаштирди. Бунга цибетинни анчагина кўп миқдорда солди, бу даҳшатли аралашмаларга спирт қўйди, тиндиришга қўйди ва иккинчи шишага сузиб олди. Аралашма ҳиди даҳшатли эди. У ахлат, чириш, айниш билан анқирди, елпиғич шабадаси унга тоза ҳавони олиб келганда сиз ўзингизни жазирама ёз кунида Париждаги О-Фер ва Ленжери кўчалари кесишган жойда балиқ қаторларининг ҳиди, бегуноҳлар қабристонини ва лиқ тўла уйлар ҳидлари қўшилган жойда тургандек ҳис қилардингиз.

Одам ҳидидан кўра ўлик ҳидига яқин мана шу ваҳимали асосга Гренуй бор-йўғи бир қатор эфир мойларининг ҳидини қўйди: қалампир, лаванда, терпентин, лимон, эвкалипт, уларни эса юмшатди ва бир вақтда ёронгул, атиргул, пўртахол гули, ёсуманларнинг нафис гул ёғи гулдастаси билан яширди. Ҳамма аралашма қўшилган жирканч асос қайта спирт ва оз миқдорда сирка қўшганидан кейин мутлақо бурунга сезилмай қолди. Янги таркибий воситалар яширин қўлансани сезилмайдиган қилдилар, гулларнинг ҳиди ярамас моҳиятни безатди, ҳатто унга қизиқарлилик бахш этди ва қизиқ ҳолатда, ортиқ чириш, айниш ҳидини туйиб бўлмасди, у умуман билинмасди. Аксинча, бу ҳидлар ҳаётнинг қувватли, қанотбахш ҳидидек туюларди.

Гренуй уни иккита шиша идишчага қуйди, уларни маҳкамлаб тиқин билан ёпди ва чўнтагига яширди. Кейин сув билан аралаштиргич, кели, сувқуйгич ва қошиқларни яхшилаб ювди, барча ҳидларни йўқотиш учун уларни аччиқ бодом ёғи билан артди ва иккинчи аралаштиргични олди. Унда тез эфир мойи ва гул унсурларидан ташкил топган биринчисининг нусхасига ўхшаш бошқа атирларни тузди, лекин асос жодугарнинг бўтқасидан иборат эмасди, балки тамомила оддий мушк, анбар, бир оз цибетин ва шамшод мойидан ташкил топганди. Умуман олганда, бу биринчисидан тамоман бошқача ҳид берарди, – у қадар жумбоқли ҳам эмас, янада тўқисроқ, тажовузи камроқ, негаки унга одам ҳидини берувчи воситалар етишмасди. Лекин оддий одам уни сепса, улар ўз ҳиди билан қўшиларди ва уларни Гренуй фақат ўзи учун тайёрлаган атирдан мутлақо фарқлаб бўлмасди.

Шиша идишчани кейинги атир билан тўлдириб ва ўз кўйлакларига биринчи атирни сепди. Кейин қўлтиқлари остига, оёқ бармоқлари орасига, човига ва қулоқлари ортига сепди, кийинди ва устахонани тарк этди.

32

Кўчага чиққач, у бирдан қўрқиб кетди, чунки билардики, ҳаётида биринчи марта одам ҳидини таратарди. Ўзи сассиқ, кўнгил айнир даражада сассиқман деб ўйларди. Бошқа одамлар унинг ҳидини қўланса деб қабул қилмасликларини умуман тасаввур қила олмасди ва уни Рунель ҳамда маркизнинг бошқарувчиси кутаётган қовоқхонага кирмасликка қарор қилди. Унга ҳеч ким танимайдиган муҳитда янги ифорни синаб кўриш хавфсизроқдек туюлди.

Энг тор ва қоронғи йўлақлардан кўнчилар ва бўёқчиларнинг устахоналари бўлган ва улар ўз қўланса ҳунарлари билан шуғулланадиган дарё бўйига сездирмай борди. Кимдир учраганда ёки болалар ўйнаётган ё қариялар ўтирган уй ёнидан ўтаётиб ўзини қадамини секинлатишга ва ўз ҳидини атрофида худди каттакон тифиз булутдек олиб юришга мажбурлади.

Ўсмирлигидан кўниккандики, ёнидан ўтаётган одамлар унга мутлақо эътибор бермасдилар; қачондир ўйлаганидек, жирканганларидан эмас, балки унинг мавжудлигини умуман сезмасдилар. Атрофида унинг кенглиги йўқ эди, бошқалардан фарқи равишда у атмосфера тўлқинини пайдо қилмасди, айтиш жоиз бўлса, бошқа одамларга соя солмасди. Фақат оломонда ёки тасодифан кўчанинг четида ким биландир юзма-юз келгандагина қисқа идрок фурсати юз берар ва одат-

да рўпарасидаги қўрқувдан ортга чекинар, бир неча сония унга, Гренуйга худди мавжуд бўлишга ҳаққи йўқ мавжудотни кўриб қолгандек боқар, – мавжудот, ҳеч шубҳасиз, шу ерда бўлса-да, қандайдир маънода бу ерда эмасди – кейин эса тезда узоқлашар ва зумда уни унутарди...

Лекин энди Монпелье тор кўчаларида Гренуй қайта ҳис этди ва кўрдик, – шу сафар ҳам, буни қайта кўрганда, уни нозик фахр туйғуси чулғаб олди – у одамларга таъсир кўрсатарди. Қудуқ четида эгилиб турган қандайдир аёлнинг ёнидан ўтаркан, у тезда бошини кўтариб унга қараганини ва кейин тўла хотиржамликда қайта пақирига овора бўлганини сезд.

Унга орқаси билан турган қандайдир эркак қайрилиб қаради ва унга анчайин узоқ қизиқиш билан ортидан боқди. Йўлида учраган болалар унга қўрққанидан эмас, балки одоб юзасидан йўл бердилар; ҳатто агар улар дарвозалардан югуриб чиқиб қолсалар ва унга тўқнаш келиб қолсалар ҳам қўрқмасдилар, балки шунчаки жуфтакни ростлардилар, гўё яқинлашаётган зотни туртиб юбормасликка ҳаракат қилардилар.

Бир нечта шундай учрашувлар оқибатида у ўзининг янги ифори кучини ҳис этди ва янада ўзига ишончи ортиб, безбетлашди. У одамларга тезроқ яқинлашар, уларга иложи борица яқинроқдан ўтишга ҳаракат қиларди, ҳатто чап қўлини бир оз силкиб, худди атайлаб қилмагандек, йўловчининг қўлига тегиб кетди. Бир марта худди тасодифан бўлгандек қувиб ўтмоқчи бўлган бир эркакни туртиб юборди. У тўхтади, кечирим сўради, балки кеча Гренуйни бирданига кўрганида чақмоқ ургандек тўхташи мумкин бўлган одам эса, ҳеч нарса бўлмагандек, кечиримни қабул

қиади, ҳатто енгил табассум билан Гренуйнинг елкасига қоқиб қўйди.

У тор кўчалардан чиқди ва Муқаддас Пётр собори олдидаги майдонга кирди. Қўнғироқлар бонг урарди. Майдоннинг иккала томонида одамлар тўда-тўда эди. Гренуй ўша ёққа югурди ва оломонга қўшилиб кетди. У тўдада халойиқнинг энг қуюқ жойида туртинар, эшиларди, майли, одамлар атрофида зичроқ турсин, майли, унинг ўз ҳиди уларга сингисин. У қўллари билан сиқиб келаётган зичликни итарар, ҳид унинг танасидан қаршиликсиз чиқиши учун оёқларини кенгроқ қўяр, кўйлак ёқасини йиртарди... ва бошқалар ҳеч нарса, умуман ҳеч нарса ҳис қилмаганликларини сезганида унинг қувончи чексиз эди, атрофида зич турган бу ҳамма эркаклар ва аёллар, болалар шундай осон алданардиларки, ва унинг сассифини, мушук ахлати, пишлоқ ва сиркадан бино бўлган ўзига ўхшаган ҳидни ҳидлардилар, уни эса, Гренуйни, ташландиқ ва ҳаромини ўзлари қатори қабул қилардилар.

Тиззаларида у болани, катталар орасида қисилиб қолган кичкина қизалоқни ҳис этди. Қаллобларча қийналишни ифода этиб уни кўтарди, унга яхшироқ кўриниш учун қўлларига олди. Онаси бунга нафақат кўнди, балки унга миннатдорчилик билдирди, кичкинтой эса қувонч билан роҳатланиб қийқирди.

Шундай қилиб Гренуй ёлғондакам олижаноблик жазавасида бегона болани бағрига босганча оломон орасида тахминан чорак соат туриб қолди. Ёнидан қўнғироқларнинг қулоқни батанг қилувчи овози ва одамларнинг хурсандчилиги билан қўшилган тўй тантаналари ўтиб бораркан, тепасида тангалар ёмғири жарангларкан, Гренуйда бошқа хурсандчилик, қора хурсандчилик, уни шаҳват

хуружи каби титроққа солган, маст қилган ғала-
банинг ёвуз ҳисси бош кўтарди, ва уни заҳар ва
сафро каби бу ҳамма одамларга сочишдан ва тан-
тана билан уларнинг юзига қуйидагиларни айтиб
қичқиришдан зўрға ўзини тутиб қолди: улардан
қўрқмайди, ҳатто кўролмайдигина эмас, балки
у бутун ҳисси билан уларни қўланса аҳмоқлиги
учун ёмон кўради, негаки улар Гренуйга алдашга
ва ўзини аҳмоқ қилишга имкон бердилар; негаки
улар моҳиятан ҳеч нарса эмас, у эса – ҳамма нар-
са! Ва, худди устидан кулаётгандек, у болани ўзи-
га маҳкамроқ босди, ўпкасини ҳавога тўлдирди
ва бошқалар билан жўрликда қичқирди: «Яшасин
келин! Келинга шон-шарафлар! Ажойиб жуфт-
ликка шон-шарафлар!»

Тўй жараёни узоқлашгач ва оломон тарқала
бошлагач, у болани онасига берди ва ҳаяжондан
ўзига келиш ва дам олиш учун черковга кирди.
Ибодатхона ичидаги ҳаво меҳробнинг иккала то-
монидаги икки чўғдондан совуқ буғ бўлиб кўта-
рилаётган ва ҳозиргина бу ерда бўлган одамлар-
нинг заиф ҳидлари устидан ёйилаётган димиқ
адёл каби кундур билан тўла эди. Гренуй хор са-
долари остида ўриндиққа чўкди.

Бирданига унда буюк қониқиш ҳосил бўлди.
Тоғ қўйнида ёлғизликдаги тантаналари даврида
ҳис қилган маст қониқиш эмас, лекин жуда совуқ
ва ҳушёр қониқиш эдики, буни ўз қудратини ан-
лашгина туғдирарди. У энди нимага қодирлигини
биларди. Энг бўлмағур воситалар ёрдамида ўз ис-
теъдоди туфайли одам ҳидини ўхшатган ва шун-
дай аниқ нишонга эришгандики, ҳатто бола ҳам
алданди. Энди у билдики, янада кўпроғига эриша
олади. Бу ҳидни янада яхшилаш олишини билди. У
нафақат одам ҳидини, балки одамга хос бўлмаган,
фаришталарга хос, шунчалар таърифга сифмас гў-

зал ва ҳаётбахш, уни туйиб ҳар бир киши сеҳрланиб қоладиган ва бу ҳидни олиб юрган Гренуйни бутун қалби билан севиб қоладиган ҳид ярата олади.

Ҳа, уларни яхши кўришга мажбур қилади. Унинг ҳиди таъсир доирасида бўларкан, улар уни нафақат ўзига ўхшаган деб қабул қиладилар, балки уни ақлдан озиб, ўзини унутиб яхши кўриб қоладилар, уларни ҳаяжондан титрашга, қичқиришга, ёқимлиликдан ҳўнграшга мажбур қилади, унинг, Гренуйнинг ҳидини озгина сезишлари биланоқ улар худди Худонинг совуқ кундури остидаги каби тиз чўкадилар! У, ўз тахайюлида бўлганидек, ҳидларнинг қодир худоси бўлишни истади, лекин энди – ҳақиқий дунёда ва реал одамлар устидан. Ва билардики, бу унинг қўлидан келади. Негаки одамлар кўзларини юмиши ва буюклик, даҳшат, гўзалликни кўрмасликлари, қулоқларини беркитиб одамлар ва сўзларни эшитмасликлари мумкин эди. Лекин улар муаттарликка берилмасликлари мумкин эмасди. Негаки муаттарлик – бу нафаснинг биродаридир. Муаттарлик билан одамларга киради ва улар, агар яшашни хоҳласалар, ундан ҳимоялана олмайдилар. Муаттарлик эса энг чуқур ерга, тўппа-тўғри юракка сингади, ва у ерда ёқтириш ва жирканиш, кўролмаслик ва қизиқиш, муҳаббат ва нафрат ҳақидаги қатъий муҳокамани бошдан кечиради. Ким ҳидга эга бўлса, ўша одамлар қалбини эгаллайди.

Гренуй ўриндиқда хотиржам ўтирарди ва илжаярди. Одамларни бўйсундиришга қарор қилиб, у лаззатбахш кўтарилишни ҳис қилмади. Кўзларида телба олов йўқ эди, аҳмоқона қийшайиш унинг юзини бузмаганди. У жазавага тушмаганди. У шу қадар аниқлик ва қувончга тўлгандики, ўзидан, умуман, нима учун бунини хоҳлаётганини

сўрарди. Ёвузлик билан обдан тўйинганлиги учун бунни хоҳлаётганини ўз-ўзига айтди. Шу сонияда у илжайди ва кўнгли тўлди. У қандайдир бир бахтли одам каби мутлақ бегуноҳ кўринарди.

Бир қанча вақт у ўйга ботганча хотиржам ўтириб қолди ва кундур билан тўйинган ҳавони ичига чуқур-чуқур тортди. Кейин яна ўз-ўзидан мамнун илжайиш юзида ўйнади. Барибир қандай ночор бу Худонинг муаттарлиги! У қандай кулиги аҳмоқ ҳидни таратяпти. Чўғдонларда бугга айланаётган ҳатто ҳақиқий кундур ҳам эмасди. Бу арғувон кўмири, долчин, селитра аралашмаси қўшилган ёмон қалбаки нарса эди. Худо бадбўй эди. Худо кичик ночор сассиқча эди. Уни, Худони алдагандилар, ёки унинг ўзи, худди Гренуй каби – фақат анчагина ёмонроқ – алдоқчи эди!

33

Маркиз де ла Тайад-Эспинасс янги атирлардан ҳаяжонда эди. Ажойиб, дерди у, ҳатто унинг учун, ҳалокатли суюқлик кашфиётчиси учун атир каби иккинчи даражали ва учувчан модданинг шахс умумий ҳолатига лол қолдирадиган таъсирини кузатиш ҳайратланарлидир: ҳаммаси бу модданинг таркибидагилар ер билан нақадар яқин ёки узоқлиги билан боғлиқдир. Бор-йўғи бир неча соат олдин бу ерда ранги оқарган ва ҳушдан кетишга яқин ҳолатда ётган Гренуй унинг ёшидаги ҳар қандай соғлом одам каби шундай тиниқ ва гулдек очилган кўринарди; ҳатто айтиш мумкинки, у – ўз тоифасидаги одамларга хос бутун камчиликлари билан, бутун саводсизлиги билан – деярли шахсий ўзига хосликка ўхшаш нимагадир эга бўлди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, у, Тайад-Эспинасс ўзининг нашрга тайёрлаётган «Ҳалокатли суюқлик назарияси ма-

саласига доир» рисоласининг тозаловчи парҳез бо-бида бу ҳодисани албатта ёзади. Бошланишига эсанги атирни тавсия бўйича ўзи ишлатади.

Гренуй иккала шишачадаги оддий гул атирини унинг қўлига топширди ва маркиз уни сепди. У натижадан тўла мамнун эди. У даҳшатли гунафша ҳиди йиллар бўйи қўрғошиндай босиб келган, энди эса унда гуллаётган қанотлар ўсиб чиққан ва тиззасидаги оғриқ ҳам қўйиб юборган, қулоқларидаги шовқин ҳам пасайган; умуман олганда, ўзини қаноатланган, тетик ва бир неча йилга ёшаргандек ҳис қилаётганини тан олди. У Гренуйга яқинлашди, қучоқлади ва ўзининг «флюидал оғайниси» деб атади, қўшимча қилдики, бунда у зинҳор ижтимоий эмас, балки соф мушоҳадакор мурожаат in conspectu universalitatis fluidi letalisни назарда тутди, Унинг олдида – фақатгина Унинг олдида! – барча одамлар тенгдир! Бундан ташқари, у – буни шунингдек бутунлай дўстона, бир кичик жирканишсиз, деярли тенг одамдан ажралгандек Гренуйни қўйиб юбориб туриб гапирди – яқин орада бутунлай йўқотиш мақсадида уни иложи борича тезроқ соф fluidum vitale билан алмаштириш учун тоифалардан баланд турувчи ложа таъсис этишни режалаштиряпти, ва ҳозироқ Гренуйга унинг бу ложанинг биринчи прозелити бўлишини ваъда беради. Сўнгра у гул атрининг йўриқномасини ёзишни буюрди, қайдни чўнтагига яширди ва Гренуйга эллик луидор совға қилди.

Маркиз де ла Тайад-Эспинасс маърузасидан роса бир ҳафтадан кейин ўз қараморидагини университетнинг мажлислар залида қайта намойиш қилди. Одам тикилиб кетган эди. Нафақат илмий, балки, энг аввало, дунёвий жамиятларнинг ҳам гули, шу қаторда афсонавий гор одамини кўришни истаган жуда кўп хонимлар ҳам келганди. Гарчи

Тайад-Эспинасснинг мухолифлари – асосан «Университет наботот боғининг дўстона давраси»нинг вакиллари ва «Агромаданиятни рағбатлантириш учун жамиятлар»нинг аъзолари – ўзларининг барча тарафдорларини сафарбар қилгандилар, тадбир мисли кўрилмаган муваффақиятга, аҳамиятга эга эди. Гренуйнинг бир ҳафта олдинги аҳволини омамага эслатиш учун Тайад-Эспинасс залга ғор одами ўзининг бутун жирканч қиёфаси билан тасвирланган суратни берди. Сўнгра у янги Гренуйни олиб киришни буюрди – кўк барқутдан тикилган чиройли белбурма камзулда ва ипак кўйлақда, юзларига ғоза ва упа суртилган, сочлари таралган эди. У эса энди юриб келаркан, яъни ўзини тик тутиб, майда қадамлар билан, сонларини нафис чайқатиб, ўзгаларнинг ёрдамисиз тахтасупага чиқди, эгилиб таъзим қилди, жилмайиш билан бошини у ён бу ёнга ирғади, барча ишонмовчилар ва танқидчиларни жим бўлишга мажбур қилди. Ҳатто университет наботот боғларидан келган дўстлар ҳам оғир сукутда эди. Ўзгариш ниҳоятда кўзга кўринарли эди, бу ерда аниқ юз берган мўъжиза ниҳоятда эсанкиратарли эди; агар бир ҳафта олдин улар кўз ўнгида заҳарланган, тўрт оёқли ёввойилашган жониворни кўрган бўлсалар, энди эса худди ўша жойда ҳақиқатда тамаддунга эришган, чиройли гавдали одам турарди. Залда деярли юқори кайфият тарқалди, Тайад-Эспинасс минбарга маъруза учун кўтарилганида тўла жимлик ҳукм сурди. У ўзининг яхши маълум бўлган ҳалокатли ер суюқлиги назариясини яна бир карра баён қилди, қандай ҳаракат ва парҳез воситалари билан намойиш қилинаётган субъект танасидан ер суюқлигини йўқотганини ва уни жонбахш суюқлик билан алмаштирганини тушунтирди ва охирида барча ташриф буюрганларни, дўстларини, шунингдек, рақибларини ҳам

бу қадар ишонарли далил олдида янги таълимот-га қаршилиқ кўрсатишдан воз кечишга, у билан, Тайад-Эспинасс билан бирга аҳмоқона суюқлик-ка қарши курашга турмоққа ва ижобий жонбахш суюқликни тан олмоққа чақирди. Шундай деб у қўлларини ёйди, кўзларини самога тикди ва кўпчилик олим эркаклар унинг ортидан бу ҳаракатни такрорладилар, аёллар эса йиғладилар.

Гренуй тахтасупада турар ва қулоқ солмасди. У улкан қониқиш билан тамомила бошқа, янада кўпроқ жонбахш суюқликнинг: ўз шахсий суюқлигининг таъсирини кузатарди. Мажлислар зали ҳажмини ҳисобга олиб у кўп атир сепганди, тахтасупага қадам қўяр-қўймас, унинг ҳиди таъсир доираси залга кучли равишда тарқала бошлади. У, чиндан ҳам, қандай қилиб ҳид аввалига биринчи қаторларни эгаллаганини, кейин узоқроққа, зал ўртасига кўчганини, ва ниҳоят, охирги қаторларга етганини ва галерея бўйлаб таралганини ўз кўзлари билан кўрди! Кимники қамраб оларкан – Гренуйнинг қувончдан юраги дукилларди – кўз олдида ўзгарарди. Унинг ҳиди доирасида одамлар, ўзлари буни сезмаган ҳолда, юз ифодаларини ўзгартирардилар, ўз хулқларини, ўз туйғуларини ўзгартирардилар. Кимки аввалига унга фақат ҳайратини яшириб боққан бўлса, энди таъсирланиб қарарди, кимки пешонасини танқидий тириштириб, лабини кўпмаъноли қийшайтириб стулда ҳаракатсиз ва тик ўтирган бўлса, энди олдинга эркинроқ берилган, юзи эса болаларча содда ишонувчан ифодани касб этганди; ҳатто қўрқоқроқ, қўрққан, энг таъсирчанларнинг юзида ҳам, уларга ҳиди етиб бориши билан – унга илгари қўрқувсиз, кейин эса мислсиз ишончсизликсиз қарай олмаганларнинг юзида ҳам хайрихоҳлик туси, ҳатто ёқтириш пайдо бўлган эди.

Маъруза тугашига бутун йиғин қизғин хурамлик оғушида оёққа турди. «Яшасин жонбахш суюқлик! Яшасин Тайад-Эспинасс! Суюқлик назариясига шон-шарафлар! Йўқолсин қолоқ табобат!» – дея қичқирарди Франция жанубидаги энг кўзга кўринган университетлар шаҳри Монпельенинг илм аҳли. Маркиз де-ла Тайад-Эспинасс ўз ҳаётининг энг буюк онларини бошдан кечирарди.

Тахтасупадан тушган ва оломонга қўшилган Гренуй эса жазавади қўлсилкишлар, аниқроқ айтганда, гарчи хурсандчилик қилаётганларнинг бирортаси бунга ўйламаса-да, ёлғиз унга, Жан-Батист Гренуйга бағишланган дея тушунарди.

34

У Монпельеда яна бир неча ҳафта қолди. У бир қадар шуҳрат топди, уни фор ҳаёти ва маркизнинг ёрдами билан шифо топиши ҳақида сўроққа тутиш учун салонларга ҳам таклиф қилишди. Унинг ўғирлаб кетган қароқчилар, сават ва нарвон ҳақидаги тарихни қайта-қайта такрорлашига тўғри келарди. Ва ҳар сафар уни янада ёрқинроқ бўёқларда чизар ва янги тафсилотлар ўйлаб топарди. Шундай қилиб, қайта сўзлаша билиш машқини олди – тўғри, жуда яхши эмас, чунки бир умр унинг тили яхши келишмасди, – муҳими шу эдики, у ёлғон сўзлаш одатини эгаллади. Моҳиятан, тушундики, одамларга нимани бўлмасин, сўзлаб бериши мумкин. Бир марта ишонч ҳосил қилди – унга ўз ҳиди билан олинган биринчи нафасдаёқ ишонч билан кириб келдилар – кейин унга ишондилар. Кейинчалик у бир қадар дунёвий муносабатларда илгари ҳеч қачон эга бўлмаган ишончга эга бўлди. Бу ҳатто жисмонан ҳам намоён бўлиб турарди. Унинг худди бўйи

ўсиб қолгандек эди. Букири йўқолиб қолгандек эди. Деярли қаддини расо тутарди. Унга мурожаат қилганларида ортиқ таъзимга эгилмас, бироқ унга қаратилган нигоҳларга дош бериш учун туриб қоларди. Албатта, бу вақт ичида у на дунё одами бўлиб қолди, на салонларнинг доимий мижозига айланди, на жамиятларнинг эркин аъзоси бўлиб қолди. Лекин ундан бесўнақайлик, бадқовоқлик кетиб, ўрнини табиий камтарлик ёки ҳар ҳолда баъзи бир жаноблар ва баъзи бир хонимларда қаттиқ таассурот қолдирган (ўша даврда дунёвий давраларда заифликни «табиийлик» ва кўпол уятсизликка ўхшаш нимадир деб ҳис қилардилар) одатлар эгаллади.

Мартнинг бошида ўз нарсаларини йиғиштирди ва яширинча, эрта тонгда кетиш олдидан эскифуршдан олган кўримсиз жигарранг камзул ва юзини ярмигача тўсиб турган дабдала шляпа кийиб дарвоза очилиши биланоқ кетиб қолди. Ҳеч ким уни танимади, ҳеч ким уни кўрмади, сезмади, чунки у шу куни мақсад кўзлаб атир сепишдан воз кечганди.

Тушга яқин маркиз қидирув бошлашни буюрганда, қоровулар шаҳардан чиққан турли одамларни кўрган бўлсалар ҳам, аммо албатта кўзга ташланиши керак бўлган ҳаммага машҳур фор одамини ҳеч кўрмаганликларини айтиб ва худони ўртага қўйиб қасам ичдилар.

Шунда маркиз Гренуй Монпельени унинг розилиги билан Парижга оилавий ишлар туфайли тарк этганини овоза қилди. Бироқ ичида у қаттиқ ғазабланди, негаки Гренуй билан ўз суюқлик назарияси тарафдорларини йиғмоқ учун бутун қиролик бўйлаб саёҳат қилмоқчи эди.

Орадан вақт ўтгач, у тинчланди, чунки саёҳатсиз ҳам ҳеч куч талаб қилмаган ҳолда унинг

шуҳрати ёйилди. «Журналь де саван» ва ҳатто «Курьер дел` Эрон»да fluidum letale Taillade ҳақида узундан-узоқ мақолалар пайдо бўлди ва мамлакатнинг ҳар томонидан ундан шифо топмоқ умидида ҳалокатли заҳарланишдан азоб чекаётган беморлар кела бошладилар. 1764 йилнинг ёзида у Монпельеда ўн иккита аъзоси бўлган ва Марселда ҳамда Лионда тармоқларга эга бўлган биринчи «Жонбахш суюқлик жамияти»га асос солди.

Кейин у Парижга интилишга, шу ердан туриб ўз назарияси учун бутун тамаддундаги дунёни забт этмоқ, лекин олдин ўз юришини тарғибот билан қўллаб-қувватлаш учун қандайдир ғор одамининг шифо топишини ва бошқа барча тажрибаларни унуттира биладиган суюқликка оид қаҳрамонлик содир этмоққа айнан декабрнинг бошида Канига чўққисига йўл олган қўрқмас ишқибозлар гуруҳига бошчилик қилишга қарор қилди. Чўққи Париж йўналишида жойлашган ва Пиреней тоғларининг энг юқори чўққиси ҳисобланарди. Бу олим, қарилик остонасида турган эркак, ўзини 2800 метр баландликдаги чўққига элтишни буюрди ва у ерда уч ҳафта давомида энг ҳақиқий, энг мусалффо ҳаётий ҳаводан нафас олиб, ҳаммага эшиттириб айтганидек, роппа-роса Рождествога йигирма ёшли бақувват ўсмир сифатида қайтиб пастга тушишини билдирди.

Ишқибозлар Вернедан кейиноқ, даҳшатли тоғнинг этагидаги охирги аҳоли яшайдиган жойдаёқ таслим бўлдилар. Бироқ маркизни ҳеч нарса тўхтата олмади. Музлама совуқда у кийимини ечиб ташлади ва шод-хуррамликнинг баланд қичқирғи остида бир ўзи юришни давом эттирди. У ҳақда энг сўнгги хотира – бу унинг жазавада кўкка илтижоли қўллари билан қорбўронда қўшиқ айтиб кўздан ғойиб бўлаётган гавдаси эди.

Рождество тунида шогирдлари маркиз де ла Тайад-Эспинасснинг қайтишини беҳуда кутдилар. У на қари, на ўсмир ҳолида қайтмади. Келаси йил баҳорида энг жасурлар қидирувга йўл олганда ва Канига чўққисининг ҳали-ҳануз қор босган учига зўрға етиб борганда ҳам ҳеч қандай из – на кийим бўлаги, на тана парчаси, на суяк топилмади.

Кўринадики, бу унинг таълимотига зиён келтирмади. Аксинча. Тез орада тоғнинг энг баланд чўққисида у абадий жонбахш суюқлик билан қоришиб кетгани, унда ўзини эритиб юборгани ва ўшандан бери кўринмас бўлиб қолгани, бироқ Пиреней чўққилари узра абадий ёш бўлиб сузиши ва кимки у ерга кўтарилса, унга ихлос қилса, йил бўйи касалликлардан ва қариш жараёнларидан фориғ бўлиши ҳақида афсона тарқалди.

XIX асрнинг охирига қадар бир неча тиббиёт кафедралари Тайаднинг суюқлик назариясини ҳимоя қилдилар, кўпчилик ихлос қўйган жамиятлар уни муолажа сифатида қўлладилар. Бизнинг кунларда ҳам Пиреней тоғларининг иккала томонида ҳам, айнан Перпиньян ва Фигерасда бир йилда бир марта Канига чўққисига юриш қилиш учун тўпланишадиган яширин тайад бўлинмалари мавжуд. У ерда улар гўё Қуёш мувозанати сабаби билан ёки муқаддас Иоанннинг шарафига катта гулхан ёқадилар, аслида эса буни Устод Тайад-Эспинасснинг ва унинг буюк суюқлигига илоҳий ҳурмат бажо келтириш ва абадий ҳаётга эришиш учун қиладилар.

УЧИНЧИ ҚИСМ

35

Гренуйга Франция бўйлаб саёхатининг биринчи босқичига етти йил кетган бўлса, иккинчи босқични у етти кунда босиб ўтди. У ортиқ ҳаёт қайнаган йўллар ва шаҳарлардан қочмасди, уларни айланиб ўтмасди. Унинг ҳиди бор эди, пули бор эди, ўзига ишонарди ва шошиларди.

Монпельени тарк этган кунининг оқшомидаёқ Гро-дю-Руага, Эг-Мортдан жануби шарқда жойлашган бандаргоҳ шаҳарга келди. У ердан юк ташийдиган елканли кемада Марселга сузиб борди. Марсель портида у дарҳол қирғоқ бўйлаб шарққа сузадиган кема излади. Икки кундан сўнг ясситоғнинг чўққисида турарди, рўпарасида эса кўп мил узоқликда атрофида улкан ер косасига ўхшаб дарё ҳовузи чўзилиб ётардики, қирғоқларини юксакка енгил кўтарилган тепаликлар ва тик тоғ тизмалари ташкил этарди, узоқда дарёнинг қуйилишида эса янги ҳайдалган далаларни, ишлов берилган боғлар ва зайтунзорларни қоплаган эди. Тамомила ўзига хос муҳит бу косани тўлдирган эди. Гарчи денгиз шу қадар яқин бўлса-да, уни тепаликлар чўққисидан кўриш мумкин эди, ҳеч қандай денгизга хослик йўқ эди, ҳеч қандай шўр-қумлик, ҳеч қандай очиклик йўқ эди – фақатгина худди қирғоқ бир неча кунлик масофада жойлашгандек сокин узлат бор эди. Гарчи шимолга қараб бошларида қор ётган ва яна анча

катта тоғлар қад кўтарган бўлса-да, бу ерда ҳеч қандай ёввойилик ва ғариблик, ҳеч қандай совуқ шамол сезилмасди. Баҳор бу ердан Монпельега нисбатан илгарироқ кетганди. Шиша қўнғироқ каби енгил буғ далаларни қоплаган, ўрик ва бодом дарахтлари қийғос гуллаган ва илиқ ҳаво наргис ҳидларига тўла эди.

Бу улкан косанинг у томонида, тахминан икки мил нарида, бир шаҳар ястанган эди ёки айтиш мумкинки, тоғ тизмаларига ёпишганди. Узоқдан у жуда бой таассурот уйғотмади. У ерда йирик, уйлардан баланд турувчи собор йўқ эди, фақат черков қўнғироқхонаси бўртиб турар, қалъа манзарасида алоҳида кўриниб турган бирор-бир ҳашаматли бино йўқ эди. Деворлар зинҳор кириб бўлмасдек туюлмасди, ҳамма ерда уйлар ўз тўсиқларидан гўё текисликка интилаётгандек «озодлик»ка чиққан, бу енгил манзарага бир оз тартибсиз кўриниш берарди. Бу шаҳар тез-тез босқинларга учраганга ва қайта озодликка чиққанга ўхшарди, у гўё келгуси босқинларга жиддий қаршилиқ кўрсатишдан ҳолсизланганидан эмас, бефарқлигидан ёки ўз кучини сезганидан чарчагандек туюларди. У гўё манманликни истамасди. У оёқлари остида ҳид таратиб турган катта муаттар косага эга ва бу билан гўё хурсанддек эди.

Бу аини дамда кўримсиз ва ўзига ишонган шаҳарча Грас деб аталарди ва бир неча ўн йилларки, муаттар моддалар, атторлик моллари, совун ва мойларнинг пардоз турлари савдоси ва ишлаб чиқарилишининг, шубҳасиз, пойтахти эди. Жузеппе Бальдини доимо унинг номини орзу ва завқ билан тилга оларди. У айтардики, бу шаҳар – муаттарликлар Рими, атторларнинг орзу қилган мамлакати, ва кимки бу ер мактабини ўтамаса, аттор унвонини олишга ҳаққи йўқ.

Гренуй Грас шахрига ниҳоятда ҳушёр нигоҳ билан қаради. У атторларнинг орзу мамлакатини изламаганди, унинг юраги ҳам юксак қояларга ёпишган инни кўрганда дукилламади. У қаердадир бўлиши мумкинга нисбатан яхшилигини билгани, муаттар ҳидлар олишнинг баъзи техник усулларини ўрганиш мумкин бўлгани учун келди. Уларни ўзлаштиришни истарди ҳам, негаки, уларга ўз мақсадлари учун эҳтиёж сезарди. У чўнтагидан ўз атири қуйилган шишачани олди, бир озгина сепди ва йўлга тушди. Бир ярим соатдан кейин, туш пайтида у Грасга етиб келди.

У шаҳарнинг юқори адоғидаги Оз-Эр майдо-нида жойлашган мусофирхонада тамадди қилди. Майдон бўйлаб кўнчилар терини қуритишга ёйишдан олдин ювадиган ариқ оқиб ўтарди. Бу ер шундай қўланса эдики, баъзи қўноқларнинг иштаҳаси бўғиларди. Лекин Гренуйнинг эмас. Бу ҳид унга таниш эди, Гренуй унга ишонарди. Барча шаҳарларда у биринчи навбатда кўнчилар даҳасини қидирарди. Сўнг, қўланса ичидан чиқиб, шаҳарнинг бошқа жойлари ҳақида маълумотга эга бўларкан, ўзини энди бегона ҳис қилмасди.

Кун бўйи, тушдан кечгача, шаҳар бўйлаб сандироқлаб юрди. Шаҳар ўнлаб жилғалар ва фавворалардан оқиб турган сувнинг катта миқдорига қарамай ёки аниқроғи, шу туфайли ақлга сиғмас даражада ифлос эди, қувурларда шарақлаб сув оқар, тор кўчаларни ювиб ўтар ёки балчиқ билан тўлдирарди. Баъзи квартаallarда уйлар шу қадар зич эдики, йўлак ва зиналар учун бор-йўғи ярим қулоч жой қолган ва балчиқдан ўтаётган йўловчилар, агар ўтаётган вақтни қувиб етиш керак бўлса, бир-бирларига қапишиб юришига тўғри ке-

ларди. Ҳатто майдонларда ва унча кўп бўлмаган кенг кўчаларда ҳам кареталар зўрға бир-бирига йўл берарди. Бироқ шу билан бирга, бутун ифлослиги ва тифизлигига қарамай, ҳунармандларнинг уддабурролиги шаҳарни ёриб чиқарди. Айланиб чиқишда давом этаркан, Гренуй еттитача совун ишлаб чиқарувчи корхоналар, ўн иккита атторлик ва қўлқоп ательеларини, сон-саноқсиз майда дистиллятлар, ёғупалар ва зираворлар тайёрловчи корхоналар ва ниҳоят, чамаси еттита хушбўй маҳсулотлар билан савдо қилувчи улгуржи дўконларни санади.

Нима бўлганда ҳам, бу ерда хушбўй моддалар савдоси бўйича ҳақиқий йирик идораларга эга бўлган савдогарлар бор эди. Уларнинг уйларига қараб буни билиб бўлмасди. Кўчага чиқиб турган айвонлар буржуача сипо кўринарди. Лекин айвонлар ортида – омборларда, қазноқ ва улкан ертўлаларда ётадиган мой тўла бочкалар, хушбўй лаванда совуни тахлами, гул эссенцияли баллонлар, мусаллас, тиндирмалар, хушбўй терилар ўрами, зираворларга тўла қоплар, сандиқлар, қутилар... – Гренуй уларнинг ҳидини энг қалин деворлар ортидан ҳам бутун тафсилоти билан тутиб оларди – бу князлар ҳам эга бўлмаган бойлик эди. У кўчага чиқадиган кундалик дўконлар ва омборхоналар аро кучлироқ ҳид олар экан, ушбу талабга жавоб бермайдиган буржуа уйларининг орқа томонида энг ҳашаматли турдаги қурилишлар борлигини билди. Самбитгуллар ва пальмалар ўсадиган ва доира ичидаги фавворалар отилаётган кичик, лекин мафтункор боғлар атрофида қуриб битказилган томорқалардаги жануб томонга очилган ичма-ич қурилган хужралар; қуёш нурларига чўмган, деворлари ипак қопламали юқори қаватлардаги ётоқхона-

лар, қуйи қаватлардаги ёғочларнинг экзотик турларидан деворлари бор ажойиб меҳмонхоналар ва баъзан равон кўринишида бўлган боққа олиб чиқадиған емакхоналар жойлашганди; бу ерда, Бальдини айтганидек, чинни ликоплардан тилла санчқилар, пичоқ ва қошиқларда овқатланишарди. Ушбу камтар парда ортида яшовчи жаноблардан олтин ва ҳукмронлик, оғир, ишончли бойлик ҳиди келарди ва бу ҳид Гренуй мамлакат бўйлаб қилган саёҳати давомида олган шундай ҳидлар ичида кучлиси эди.

Бир шу каби тусини йўқотган сарой олдида узоқ туриб қолди. Уй Друат кўчасининг – шаҳарни ғарбдан шарққача бор бўйи билан кесиб ўтадиған кўчанинг бошида жойлашганди. Бир қарашда унда ҳеч қандай ўзига хослик йўқ эди, фақат пешайвонидан бошқа қўшни биноларга нисбатан кенгроқ ва дабдабалироқ кўринарди, бироқ ҳеч ўзига тортадиған жиҳати йўқ эди. Дарвоза олдида бочка ортилган арава турарди; қўйилган кенг тахтадан бочкаларни юмалатиб ундан юк туширишарди. Иккинчи арава навбат кутиб турарди. Қоғоз тутган қандайдир одам идорага кирди, кейин ундан бошқа бир одам билан бирга чиқди ва улар дарвоза аркида кўздан йўқолдилар. Гренуй кўчанинг нариги юзида турар ва бу бемаъниликни кузатарди. У ерда юз бераётган воқеалар уни қизиқтирмасди. Лекин барибир кетмади. Уни нимадир жойида тутиб турарди.

У кўзларини юмди ва бинодан учиб келаётган ҳидларга диққатини жамлади. Бунда сирка ва вино бочкаларининг ҳидлари, яна омборнинг юзлаб оғир ҳидлари, яна олтин тер буғидек деворларни тешиб ўтаётган бойлик ҳиди ва ниҳоят, чамаси, уйнинг нариги томонида жойлашган боғнинг ҳиди

бор эди. Боғнинг бу нозик ҳидларини тутиб олиш қийин эди, чунки улар кўчага уйнинг томи орқали ингичка тасма бўлиб оқиб ўтардилар. Гренуй магнолия¹, гулисумбул, *Dáphne mezereum*² ва альп атиргулининг ҳидини туйди... – лекин, у ерда яна нимадир, ўлгудай гўзал анвойи ҳид борга ўхшарди. У ҳаётида ҳеч қачон, – ёки, йўқ, ҳаётида бир бор – ягона марта ҳид билиши орқали бу қадар нафис ҳидни англади. Бу ҳидлар уни ўзига чорлади.

У қўрғончага шунчаки дарвоза аркидан кириб олишга интилсаммикин, деб ўйлади. Лекин у ерда шунча одам бочкаларни тушириш ва текшириш билан шуғулланардики, уларнинг диққатини тортмасликнинг иложи йўқ эди. У кўча бўйлаб ортига қайтишга, уйни кўндалангига ёқалаб олиб борадиган йўлак ёки тор кўчани топишга қарор қилди, Друат кўчаси бошидаги шаҳар дарвозалари олдида тўхтади. Уни кесиб ўтди, кескин чапга йўл олди ва шаҳар девори бўйлаб пастга туша бошлади. Яна озгинадан сўнг – боғнинг ҳидини пайқади, аввалига заиф, далалар ҳавосига аралаш, кейин эса кучлироқ ҳис қилди. Ва ниҳоят, шаҳар деворига ёндош бўлган боғ, жуда яқинда, унинг нақ қаршисида эканини англади. Бир оз орқага чекиниб, дарахтларнинг девор ортида ўсган шохларини кўриши мумкин эди.

У кўзларини қайта юмди. Уни бу боғнинг муаттарлиги қоплаб олди, тиниқ ва ёрқин, худди камалакнинг ранглари каби. Ва ўша, қимматбаҳо, ўша, уни ўзига тортган нарсa ҳам уларнинг ичида эди. Гренуй ҳузур қилмоқдан қизиб кетди ва даҳ-

¹ Йирик ялтироқ тўқ яшил баргли ва катта оқ ёки пушти ранг хушбўй гулли ўсимлик (тарж.)

² Европа, Арманистон, Озарбайжон, Кавказорти ва Эроннинг шимолида ўсувчи бута.

шатдан музлади. Худди фирибгарни тутиб олгандек миясига қон урди, танасининг ичига қайтди, кейин яна кўтарилди, яна қайтди, у бунга қарши ҳеч нарса қилолмади. Ҳиднинг бу ҳужуми жудаям кутилмаган эди. Бир лаҳзага – бир нафасга, абадиятга – вақт икки ҳисса чўзилгандай ёки аксинча, йўқолгандай туюлди, негаки, у идрок қилишдан тўхтади, ҳозир бўлганмиди – ҳозир ва шу ерда – шу ерда ёки ҳозир бўлган – ўшанда, бу ер эса – ўша жой, аниқроғи, Марэ кўчасида, Парижда, 1753 йилнинг сентябрида; боғдан оқиб келаётган муаттарлик ўшанда ўлдирган малласоч қизнинг ҳиди эди. У оламда қайта топган бу муаттарлик унинг кўзларини ҳузурли бахтиёр севинч ёшларига тўлдирди – бунинг бўлмаслиги ҳам мумкинлиги уни ўлгудай кўрқитганди.

Унинг боши айланарди, бир оз чайқалди ва деворга суяниб олишига ва чуқурликка аста сирғалиб тушишига тўғри келди. Ўша ерда кучини йиғар экан ва руҳига таскин бераркан, машғум ҳидни қисқа, хавфли нафаслар билан ичга симира бошлади. Девор ортидаги бу ҳид гарчи малласоч қизнинг ҳидига жуда ўхшаса ҳам, айнан ўшанақа эмаслигини билди. Малласоч қиздан ҳам худди шундай тараларди, бунга шубҳа йўқ эди. Ўз ҳид билиш тасаввури билан Гренуй бу қизни кўз олдида расмда кўргандек кўрарди. У тинч ўтирмасди, балки ирғишлаб, сакрарди, қизиб кетарди, кейин яна салқинларди, у аниқ қандайдир ўйин ўйнардикки, бунда тез ҳаракат қилиш ва бир жойда қотиш керак эди, иккинчи бир одам билан ўйнарди, унинг ҳиди эса аҳамиятсиз эди. Қизнинг танаси кўз қамаштирарлик даражада оқ, кўзлари эса зангор эди. Унинг юзларида, бўйинларида, кўкракларида сепкили бор

эди... яъни – Гренуй лаҳзага димикди, сўнг бурни билан кучлироқ нафас симирди ва Марэ кўчасидаги қизнинг ҳиди ҳақидаги хотираларини сиқиб чиқаришга ҳаракат қилди – яъни бу ердаги қизнинг сўзнинг том маъносида ҳали кўкраклари йўқ эди. Унинг кўкраклари эндигина бўртиб чиқа бошлаганди. Унда чексиз нафис ва енгил хушбўйли, сепкил босган, балки бор-йўғи бир неча кун, балки бор-йўғи бир неча соат...фақат ҳозиргина бўрта бошлаган кўкрак тугмачалари бор эди. Бир сўз билан айтганда, бу қиз ҳали бола эди. Бола бўлганда қандоқ!

Гренуйнинг пешонасини тер босди. У билардики, болалардан алоҳида кучли ҳид келмасди – гўё ҳали яшил, очилмаган ғунча каби. Лекин бу гул, девор ортидаги ҳали деярли ёпиқ ғунча, ҳали Гренуйдан бошқа биров сезмаган ғунча, ўзининг дастлабки муаттар гулбаргларини чиқараётган ғунча, аллақачон шундай мафтункор ҳид таратардики, сочлари тикка бўлиб кетди. Агар у бор ҳашамати билан юз кўрсатса, дунё ҳали ҳеч қачон билмаган ҳидни таратади. У ҳатто ҳозир ҳам яхши ҳид таратади, ўйлади Гренуй, Марэ кўчасидаги ўша қиздан кўра, у қадар кучлимас, у қадар ҳашаматлимас, лекин нафисроқ, кўпқирралироқ ва бир вақтнинг ўзида табиий. Икки-уч йилдан кейин бу ҳид етилади ва шундай кучга эга бўладики, бирор бир одам – эркак ҳам, аёл ҳам – унга бўйсунмай иложи қолмайди. Одамлар таслим бўладилар бу қизнинг сеҳри қаршисида, ва улар нимага эканлигини билмайдилар. Улар шунчалар аҳмоқки, ўз бурунларидан фақат акса уришда фойдаланадилар ва, барча-барча нарсани кўзлари билан англайман деб ўйлайдилар, улар гўзалликка, бу қизнинг нафосат ва мафтункорлигига

асир бўлдим деб айтадилар. Ўз чекланганликлари билан улар унинг эътиборга лойиқ бўлмаган томонларини мақтайдилар – келишган қоматини, ой юзини. Унинг кўзлари зумрад, тишлари дур, териси фил суягидек силлиқ деб, бор аҳмоқона таърифларнинг барчасини айтадилар. Уни Ёсуман Қироличаси деб атайдилар ва тўнка рассом унинг портретини чизади, ва барча уни Франциянинг энг гўзал аёли деб айтади. Ва ўсмирлар мандолина чертиб унинг деразаси тагида тунни ўтказадилар... семиз бой эркаклар тиз чўкиб отасидан қизнинг қўлини сўрайдилар... турли ёшдаги аёллар ҳам уни кўриши биланоқ оҳ тортадилар ва тушларида ҳеч бўлмаса бир кунга у каби мафтункор бўлмоқни орзу қиладилар. Уларнинг барчаси ҳақиқатда унинг ташқи кўринишига эмас, гўё бенуқсон гўзаллигига эмас, балки ёлғиз унинг бетимсол – шоҳона муаттарлигига мафтун бўлганларини билмайдилар! Буни фақатгина у, Гренуй, ёлғиз ўзи билади. У буни ахир ҳозир ҳам билади.

Оҳ! У бу ҳидга эга бўлишни истайди! Лекин ўшанда Марэ кўчасидаги каби телбаларча эга бўлишни эмас. У қизнинг ҳидини шунчаки ичиб олган, ўзига ағдарган ва шу билан бузганди. Йўқ, девор ортидаги бу қизнинг бўйини ҳақиқий ўзлаштирмоқни истайди: уни терини шилгандай ечиб олиш ва ўзиники қилишни истайди. Бу қандай юз бериши керак, у билмасди. Лекин унинг ихтиёрида ўрганиш учун икки йил бор эди. Моҳиятан, бу ноёб гулнинг ҳидини олиб ўғирлашдан қийин бўлмаслиги керак эди. У ўрнидан турди. Деярли чуқур эҳтиром билан гўё муқаддас ёки уйқудаги қизни тарк этаётгандек секин, бирор киши унинг қимматбаҳо топилмасини кўриб қол-

маслиги, эшитиб қолмаслиги, ҳеч ким эътибор бермаслиги учун бир оз эгилганча йироқлашди.

Шу аснода у шаҳар девори бўйлаб қарама-қарши томонга, қизнинг хуш бўйи йўқолгунга қадар югуриб борди. Уни Фенеан чегарасидан ичкари қўйдилар. У уйларнинг соясида тўхтади. Тор кўчаларнинг қўланса ҳиди ишонч бағишлади ва уни қоплаган кучли ҳаяжонни енгишга ёрдам берди. Ярим соатдан кейин у яна умуман осойишта эди. Биринчидан, ўйларди у, девор ортидаги боққа қайта яқинлашмайман. Бундай қилиш керакмас. Бу уни қаттиқ ҳаяжонга солади. Гул унинг иштирокисиз, ўша ерда очилади, қандай қилиб очилиши эса унга барибир аён. У ўзини вақтидан олдин муаттар ҳиддан маст бўлишига йўл қўймайди. У ишга шўнғиши керак. Ўз билимларини кенгайтириши ва ўз ҳунар малакаларини мукаммаллаштириши керакки, ҳосил йиғиш пайти келганда тўла қуроолланган бўлиши керак. Унинг ихтиёрида ҳали икки йил муддати бор эди.

36

Фенеан чегарасидан узоқ бўлмаган де-ла-Лув кўчасида Гренуй кичик атторлик ательесини топди ва иш бор-йўқлигини сўради.

Маълум бўлишича, хўжайин – атторлик ишлари устаси Оноре Арнульфи ўтган қишда вафот этган ва унинг ўттиз ёшлардаги чаққон қорасоч беваси шогирд ёрдамида ёлғиз иш юритар экан.

Арнульфи хоним ёмон кунлардан ва ўзининг офир моддий аҳволидан узоқ нолиди, кейин айтдики, гарчи иккинчи шогирдни тутишга имконияти йўқ бўлса ҳам, лекин унга тўла эҳтиёжи бор, чунки унинг зиммасида кўп иш бор; ундан

ташқари, иккинчи шогирдни уйига ҳеч кирита олмайди, лекин, иккинчи томондан, унинг Францисканс монастири ортидаги зайтунзор боғида кичик кулба бор – бу ердан бор-йўғи ўн дақиқалик масофада – агар керак бўлса, иззатталаб бўлмаса, йигитча тунаши мумкин; албатта, давом этди хоним, у инсофли бека ва ўз шогирдларининг жисмоний саломатлиги учун жавобгарликни олишга тайёр, лекин, иккинчи томондан, кунига икки марта иссиқ овқат билан таъминлашга қодир эмас; бир сўз билан айтганда, Арнульфи хоним – буни Гренуй дарҳол ҳис этди – жуда мос, соғлом фикрли, ишбилгич аёл эди. Унинг ўзини пул қизиқтирмасди ва ҳафтасига икки франк чойчақага ва бошқа фақирона шароитларга рози бўлди ва улар бир-бирларига қўл бердилар. Биринчи шогирдни, Дрюо исмли паҳлавон йигитни чақирдилар ва Гренуй дарҳол англадики, хоним унга ётоғидан жой беришга одатланган ва усиз ишга оид қарорларни қабул қилмайди. У Гренуйнинг (бу ёввойи келбат олдида шунчаки кулгили алфозда ушоқ кўринаётган) олдида турди, унга синчков назар ташлади, бошдан-оёқ қаради, гўё шу билан қандайдир қора ниятларни ёки бўлиши мумкин бўлган рақибни билиб олишни истарди, ниҳоят, такаббуруна тиржайди ва бош ирғаб розилигини билдирди.

Шундай қилиб, ҳаммаси ҳал бўлди. Гренуйга қўл беришди, совуқ кечки овқат, аёл, эски қўй гўнги ва сомон иси келаётган деразасиз бостирмадан иборат кулбанинг калитини беришди, у ерга ғарибона жойлашди. Эртасига Арнульфи хонимнинг ишига киришди.

Наргислар гуллаган чоғ эди. Арнульфи хоним гулларни ўзининг шаҳардаги кичик майдонлари-

да етиштирар ёки уларни ҳар бир савати учун ўлгудай тортишиб савдолашиб деҳқонлардан сотиб оларди. Гуллар ательега эрта тонгда келтириларди, ўн минглаб гулларни саватлардан олиб ёярдилар, улкан, лекин пардай енгил, хушбўй уюмларга уйиб қўярдилар. Ўз вақтида Дрюо катта қозонда чўчқа ва мол ёғини эритарди. Гренуй супургидек узун куракча билан доимий аралаштириб туриши керак бўлган бу қаймоқсифат қайнатмага Дрюо курак ёрдамида тирик гулларни ирғитарди. Ўлгудай қўрққан одамнинг кўзидек улар бир лаҳзагина юзада ётар ва уларни куракда тутиб қайноқ ёққа тикқанда дарҳол бўзарардилар. Ва деярли шу ондаёқ аллақачон юмшаб сўлиб қолардилар ва маълумки, уларнинг ўлими шу қадар тез келардики, олдиларида ўзларининг сўнгги муаттар нафасларини ўзлари чўкаётган муҳитга бермоқдан ўзга йўл қолмасди, негаки, Гренуй бунинг англари, таърифга сизмас ҳайрат ила, қанчалик кўп гулнинг қозонда аралаштирса, ёғ шу қадар кучли ҳид тортарди. Ва ахир ёғда ўлик гуллар ҳид таратмасдилар, йўқ, бу гуллар атрининг ўзлаштирган ёғнинг ўзи эди.

Бу орада қайнатма қуюқ тортди, уни ҳўл жасадлардан бўшатиш ва янги гулларга тайёрлаш учун катта элакдан тез ўтказиб олишлари керак эди. Шундай қилиб, улар солиш, аралаштириш ва филтрлашни кун бўйи дам олмасдан давом эттирдилар, чунки жараён имиллашга қўймасди, шу туфайли кечқурунга барча гуллар уюми қозонда ёғга қайнатиб олинди. Чиқиндилар – ҳеч нарса йўқолмаслиги учун – қайноқ сувга солиниб охирги томчисигача дук исканжасида сиқиб олинарди, бу янада нозик ҳидли мой берарди. Лекин ҳиднинг асоси, бутун гуллар денгизининг қалби қозондаги

тутқунликдаги ва қўриқланаётган, кўзга ташлан-майди, кулранг-оқ, эндиликда аста совиётган ёгда қоларди.

Эртасига мацерация¹ деб аталадиган бу муо-лажа давом этарди, яна қозонни қиздирардилар, ёғ солардилар ва янги гулларни ташлардилар. Шу қўйи бу бир неча кун эртадан кечгача бўларди. Иш огир эди. Гренуйнинг қўлларига қўрғошин-лар қўйилиб кетар, кафтларида пуфаклар шишиб чиқар ва бели огирди. Кечқурунлари чарчага-нидан тебраниб, ўз кулбасига зўрға етиб оларди. Дрюо ундан уч карра кучлироқ бўлса керак, ле-кин у бир марта ҳам қўлидан аралаштириш учун куракни олмасди, фақатгина қозонга пардай ен-гил гулларни ташлар, оловга қарар ва қулай фур-сат топилса, иссиқдан нолиб томоғини хўллашга кетарди. Лекин Гренуй нолимасди. У тинимсиз эртадан кечгача ёгда гулларни аралаштирар, бу жараёнда у зўриқишни ҳис қилмас, шундай экан, унинг кўзларида ва тумшуғи остида ўйнаётган гулларнинг тез сўлиши ва ҳидларининг ютилиб кетиши жараёнидан қайта-қайта завқланарди.

Бир қанча вақтдан сўнг Дрюо ёғ тўйинган ва ортиқ ҳидни ололмайди, деб ҳисобларди. Улар оловни ўчириб сўнгги марта огир қайнатмани элакда сузиб олардилар ва у билан қозонни тўлди-рардилар, ўша заҳотиёқ у ажойиб муаттар суртма бўлиб қотарди. Энди Арнульфи хонимнинг гали келарди, у ишни текшириш, қимматбаҳо маҳсу-лотга ёрлиқ ёзиш ва ўз китобига унинг сифати ва миқдорини ўта аниқлик билан киритиш учун пай-до бўларди. У қозонни ўз қўллари билан ёпарди, муҳрларди ва ертўланинг совуқ қаърига элтар, кейин қора қўйлагимни кийиб ва бевалик рўмо-

¹ Эфир мойларини ёғлар ёрдамида олиш (тарж.)

лини ўраб, савдогарлар ҳамда шаҳарнинг атторлик фирмаларини айланарди. У бу жанобларга ўзининг ёлғиз аёлликдаги аҳволини раҳмларини келтириш учун баён қилар, таклифларни тинглар, нархларни солиштирар, хўрсинар ва ниҳоят, ўз маҳсулотини сотар ёки сотмасди. Атторлик ёғупаси совуқда узоқ сақланади. Ва агар энди нарх-наво орзуга имкон берса, ким билади, балки қишда ёки келгуси баҳорда у осмонга чиқади. Ва ўйлаш керакки, маҳсулотни бу товламачиларга бошқа майда ишлаб чиқарувчилар қилганидек сотишга арзийдими-йўқми?

Ёғупани кема билан Генуяга жўнатиш ёки, масалан, Бокердаги кузги ярмаркада қатнашиш мумкин, – бу қалтис ҳаракатлар, албатта, лекин омад келса, олий даражада даромад келтиради. Хоним бу турли имкониятларни астойдил тарозига солиб кўрар, уларни таққослар, баъзан уларни бир-бири билан уйғунлаштирар ёки уларнинг барчасидан фойдаланар, ўз хазинасининг бир қисмини сотар, қолганини эҳтиётлаб қўяр, учинчи қисмини эса гардкамига савдо қиларди. Маълумот йиққанда эса унда бозор ёғупаларга тўлиб кетгандек таассурот пайдо бўлар ва бу вақтда унинг маҳсулотига талаб ортмаётгандек туюлар, рўмолини ҳилпиратиб уйга шошар ва Дрюога бутун маҳсулотни Essence Absolue қилиб қайта ишлашни буюрарди.

Шунда ёғупани ертўладан яна олиб чиқардилар, ёпиқ тувакларда эҳтиёт қилиб қиздириб, тоза вино спирти қўшар ва Гренуй ҳаракатлантирадиган ясама таёқ ёрдамида астойдил аралаштирар ва ювиб олардилар. Ертўлага қайтаркан, бу аралашма тез совир, спирт ёғупанинг совиган ёғидан ажралиб қолар ва уни тезда шишага қуйиб

олиш мумкин эди. Энди у бир қадар атиргга ўхшаб қолар, лекин катта саъй-ҳаракат туфайли бу вақтда қолган ёғупа каби ўз ҳидининг асосий қисмини йўқотарди. Шундай қилиб, гул атри яна бир карра бошқа муҳитга ўтарди. Лекин бу билан иш тугамасди. Ёғнинг қуйқумлари ҳам ўтмайди-ган дока орқали астойдил сузиб олингач, Дрюо хушбўй спирт билан кичик қайнатиш мосламасини тўлдирад ва уни жуда паст оловда дистилларди. Спирт буғланганидан кейин идишда салгина ранги бор суюқликнинг жуда оз миқдори қоларди, бу Гренуйга яхши таниш эди; бироқ бундай сифат ва тиниқликда у на Бальдинида, айтиш мумкин, на Рунелда ҳидлаб кўрилмаган бу яхлит, энг тоза, ёрқин гул ёғи эди, Essence Absolu ўтлоғида минг карра йиғилган тоза ҳид эди. Бу эссенция энди ёқимли ҳидга эга эмасди. У деярли хаста зўриқиш билан ўткир ва кескин ҳид берарди. Ва барибир, бутун гуллар майдони ҳидини қайта тиклаш учун унинг алкогольнинг бир литрига аралаштирилган бир томчиси кифоя қиларди.

Маҳсулот жуда кам эди, албатта. Буғлаш асбобидан олинган суюқлик роса учта кичик шишачага етарди. Минглаб гуллардан бор-йўғи учта шишачага лойиқ ҳид ҳосил бўларди. Лекин у ҳатто шу ерда, Грасда ҳам катта бойликка тенг эди. Ва агар уларни Лионга, Греноблга, Генуяга ёки Марселга жўнатилса, яна бир неча баробар қимматлашарди. Бу шишачаларни кўриши билан Арнульфи хонимнинг кўзларида чиройли карашма ўйнар, уларни нигоҳлари билан эркалар ва қўлига олиб, маҳорат билан йўнилган қиррадор шиша тиқин билан ёпаркан, қимматбаҳо маҳсулотдан ҳеч нарса йўқолмаслиги учун ҳатто нафас ҳам олмасди. Оғзини беркитгандан кейин сирғалмаслиги, ки-

чик атомининг ҳам учиб кетмаслиги учун у тиқинларни ёғли мум билан муҳрлар ва шишачанинг бўғзини маҳкам боғлайдиган балиқ пуфаги билан ўрарди. Кейин у шишачаларни пахта қўйилган қутчаларга солиб, ертўлага элтар ва қулфлаб, тамбалаб қўярди.

37

Апрель ойида улар шумурт ва пўртахол гулининг ҳидини, май ойида эса ҳиди шаҳарни бир ой давомида кўринмас, ширин, қаймоқдек туман бўлиб қоплаган атиргуллар денгизининг ҳидини олдилар. Гренуй эшакдай ишлади. Камтарона, деярли қулларча тайёргарлиги билан унга Дрюо буюрган барча хўжалик ишларини бажарарди. Лекин ҳозирча у, гулларни ақдсизларча аралаштириб ва уйиб, шишаларни ювиб, устaxonани супуриб ёки ўтин ташиб юрганга ўхшаса ҳам, ҳунарнинг бирон-бир аҳамиятли томонини, бирорта ҳиднинг янги турга ўтишини эътиборидан қочирмасди. Дрюо қачондир қилиши мумкин бўлгандан кўра тўғрироқ ҳолатда, бурни туфайли Гренуй гулбарглар ҳидининг ёғ ва спирт орқали кичик шиша идишчаларга қўчишига ҳамроҳлик қилар ва қўриқларди. У Дрюо сезгандан анча олдинроқ, ёғ қизиб кетган пайтда ҳис қиларди, гулли масаллиқ ҳидини йўқотганда, қайнатма ҳидга тўйинган пайтда ҳис этарди, аралаштиргич ичида нима содир бўлгани ва қайси аниқ дақиқада буғлаш жараёни тўхтатилиши кераклигини ҳам ҳис қиларди. Ва ҳар сафар буни гўё тасодифан, хушомад ниқобини ечмасдан англатишга интиларди, чоғи. Унга ҳозир ёғ жуда қайнаб кетгандек туюлганини айтарди; гўё элакдан ўтказиш пайти

бўлганига амин эди; у худди қайнатиш мослама-сида спирт ҳозир буғланаётгандай ҳис қиларди... Дрюо гарчи жуда ақли расо бўлмаса ҳам, лекин ғирт аҳмоқ ҳам эмасди ва, айни менга шундай туюлди, дейдиган Гренуйга «туюлганидек» қилган ёки шундай қилишни буюрган чоғида энг яхши қарорларни қабул қилганини вақт ўтган сари тушунди. Шундай қилиб, Гренуй ҳеч қачон «шундай туюлган»ига димоғ ва кибр қилмаганидек, ва ҳеч қачон – айниқса, Арнульфи хоним олдида ҳатто ҳазиллашиб ҳам Дрюонинг обрўсини ва унинг бошқалардан кераклироқлигини шубҳага қўймагани каби, Дрюо Гренуйнинг маслаҳатларига қулоқ солмасликка важ кўрмасди; ундан кейин: вақт ўтиши билан қарор қабул қилишни очик унга юклай бошлади.

Эндиликда тез-тез Гренуй нафақат қозонни кавларди, балки гулларни ҳам солар, печни ёқар ва ёғупани сузиб оларди, Дрюо эса бу пайт «Тўрт Шаҳзода»да бир қадаҳ вино отиб олиш учун жўнардди ёки хонимдан хабар олгани юқорига чиқарди. Гренуй бўлса икки карра ортиқ ишласа-да, ёлғизликдан лаззатланар, янги санъатда тажриба ўтказарди. У ўғринча хурсандчилик ила ўзининг тайёрлаган ёғупаси беқиёс даражада нафисроқ, унинг Essence Absoluеси Дрюо билан бирга тайёрлагандан кўра тозароқ эканини билиб қолди.

Июннинг охирида ёсуман мавсуми августда тунги гулисумбуллар мавсуми бошланди. Иккала ўсимлик ҳам шунчалик нафис ва айни вақтда кучсиз ҳидга эга эдики, уларнинг гулини нафақат қуёш чиққунча узиб олиш, балки уларга алоҳида, энг эҳтиёткор равишда ишлов бериш керак эди. Иссиқлик уларнинг ҳидини камайтирар, қай-

ноқ ёққа тиқиш эса ҳидни бутунлай йўқотарди. Ушбу барча гуллардан асроқ гуллар ўз қалбларини шунчаки юлиб олишларига йўл қўймас, уларни тўғридан-тўғри айёрлик билан алдашга тўғри келарди. Уларни аста-секин ўлдирадиган махсус хонада ёғ суртилган силлиқ тахталарга ёярдилар ёки мой шимитилган матога эзмасдан ўрардилар. Уч ёки тўрт кундан кейингина улар ўз ҳидларини ёнидаги ёғ ёки мойга бериб сўлиб қолардилар. Кейин уларни эҳтиётлик билан йиғиб олиб, янги гулларни сепардилар. Жараён ўн-йигирма марта такрорланар, бу вақтда, яъни ёғупа тўйинган ва матолардан хушбўй мойни сиқиб олиш мумкин бўлган вақтга келиб сентябрь эшик қоқарди. Бунда ёғда қайнатиб олишга нисбатан маҳсулот кам олинарди. Бироқ совуқ анфлераж¹ йўли билан олинган ёсуман суртмаси ёки қадимги йўриқнома бўйича тайёрланган табаргул совунининг сифати ўзининг бутун нафосати ва аслиятга садоқати билан бошқа исталган атторлик маҳсулотидан ортиқ турарди. Ёғли лаппакларда, ойнадаги каби, ёсуманнинг чучук-турғун қўзғатувчи ҳиди муҳрлангандек ва тамомила табиий аксланаётгандек – cum grano salis, албатта. Негаки Гренуйнинг ҳид билиши, англашимизча, гулларнинг ҳиди ва уларнинг консерваланган ифори ўртасидаги фарқни ҳам аниқлаган: гўё юпқа чойшаб каби унда ёғнинг ўз ҳиди устида ёйилганди (иложи борица тозасининг), аслиятнинг муаттар суратини текисларкан, унинг ўткирлигини пасайтираркан, балки, ҳатто умуман унинг гўзаллигини оддий одамлар учун чидаб бўладиган ҳолатга келтирарди... Нима бўлганда ҳам, совуқ анфлераж нозик ҳидларни тутиб олишнинг энг мукаммал ва фаол воситаси

¹ Туз майдаси, зиравор билан (лот.)

эди. Бундан яхшиси йўқ эди. Гарчи бу усул ҳам Гренуйнинг бурнини тўла алдай олмаса-да, у билардики, ҳид билишдан маҳрум бефаҳмлар дунёсини аҳмоқ қилиш учун у минг карра етарлидир.

Жуда тез фурсатда у ўз устози Дрюодан ёгда қайнатишда ҳам, шунингдек, совуқ усулда ҳид йиғиш санъатида ҳам ўзиб кетди ва синалган усули лаганбардорона-одобли тарзда унга буни тушунишига имкон берди. Дрюо унга бемалол шаҳарга, кушхонага чиқиш, у ердан ёғнинг энг мос келувчи хилини сотиб олиш, уларни тозалаш, эритиш, филтрлаш ва аралашмаларнинг нисбатини аниқлашни буюрар эди. Дрюонинг ўзи бу ишдан доимо қўрқар ва буни катта меҳнат эвазига бажарарди, чунки соф бўлмаган, тахир ёки жудаям чўчқа гўшти, мол гўшти, қўй гўшти ҳиди келиб турган ёғ қимматбаҳо ёғупани бузиши мумкин эди. У Гренуйга ҳидлантириш хонасидаги ёғли лаппаклар оралиғини, гулларни алмаштириш вақти, ёғупанинг тўйинганлик босқичини аниқлашни ҳаддан ортиқ ишонди, тез орада унга барча нозик муаммоларни ишонди, буларни Дрюо қачондир Бальдини қилганидек, фақат ўқитилган қоидалар бўйича, билмаган ҳолда қила олар, Гренуй эса – Дрюо, албатта, ҳеч қачон шубҳа қилмайдиган бурнининг хизматига кўра ишнинг моҳиятини билиб қилар эди.

«Унинг қўли енгил, – дерди Дрюо. – У нимани қандай қилиш кераклигини ички туйғу билан ҳис қилади». Баъзан эса ўйларди: «Ҳа, у мендан кўра кўп нарсага қобилиятли, ундан менга нисбатан юз марта яхши аттор чиқади». Шу билан бирга уни бориб турган аҳмоқ деб ҳам ҳисобларди, чунки Гренуй, унинг фикрича, ўз қобилияти билан аллақачон уста мақомига етганди. Гренуй бўлса

унинг бу фикрини мустаҳкамларди, ўзини астойдил аҳмоққа соларди, кибрнинг кичик бир белгиларини ҳам кўрсатмасди, гўё ўз даҳолигини билмаётгандай тусга кирар ва гўё усиз Гренуй ҳеч кимдай, фақат тажрибали Дрюонинг буйруғи билангина ҳаракат қиларди.

Кейин куз ортидан қиш келди. Устахона сокин бўлиб қолди. Қозон ва шишачаларга беркитилган гулларнинг ифори ертўлаларда турарди. Вақт-вақти билан хоним у ёки бу ёғупани текширишни ёки қандайдир бир халта қуруқ ўтларни дистиллашни буюрарди, лекин умуман унчалик иш кўп эмасди. Яна ҳафтасига саватлар тўла зайтун (ундан ёғнинг қаймоғини олиб, қолдиғини эса ёғ чиқарувчиларга топширардилар) ҳамда вино келарди, уларнинг бир қисмидан Гренуй тозаланган спирт оларди.

Дрюо устахонада борган сари кам кўринарди. У ўз мажбуриятларини хонимнинг ётоғида бажарар, агар тер ва маний ҳидига ботиб пайдо бўлса ҳам, «Тўрт Шаҳзода»да йўқолиб кетиш учунгина келарди. Хоним ҳам пастга кам тушадиган бўлди. У ўз хос ишлари билан ва мотам йили тугаши пайтигача кийимларини тайёрлаш билан шуғулланарди. Гренуй кўп ҳолда кун бўйи унга тушликка шўрва, кечки овқатга нон ва ёғ келтирадиган хизматкор аёлдан бошқа ҳеч кимни кўрмасди. У деярли шаҳарга чиқмасди. Касбий ҳаётда, айнан шогирдларнинг доимий учрашувлари ва юришларида унинг бор-йўқлиги ҳам билинмайдиган даражада кўзга ташланмайдиган қилиб қатнашарди. Унинг дўстлари ҳам, танишлари ҳам йўқ эди, лекин уни беюз ва яккамохов деб ҳисобламаяптиларми деб астойдил кузатиб борарди. У бошқа шогирдларга унинг даврасини бемаза ва мунгли деб топишла-

рига имкон берарди. У зерикарлилик тарқатиш санъати ва ўзини маданиятсиз аҳмоқ қилиб кўрсатиш санъатига уста эди, бундан, кўринадик, унинг устидан мазах қилиб кулиш ва уни қўпол цех ҳазилларининг қурбонига айлантирмасликлари учун унчалик ошириб ҳам юбормасди. У умуман зерикарли бўлиб кўринишга эришганди. Уни ўз ҳолига қўйдилар. Унга бундан бошқа ҳеч нарсаси керак эмас эди.

38

У ўз вақтини устахонада ўтказарди. Дрюога бунини одекolon йўриқномасини кашф қилаяпман, деб тушунтирди. Аслида у бутунлай бошқа ҳидлар билан тажриба қилиб кўрарди. Монпельеда тайёрлаган атири, гарчи уни тежамкорлик билан ишлатса-да, алақачон тутаганди. У янгисини яратди. Лекин бу сафар у тасодикий учраган асосий инсон ҳидлари унсурларига шошилишч ўхшатиш билан қониқмади, балки ўзининг шахсий ҳидини ва ҳатто кўплаб шахсий ҳидларни яратишга бутун шухратпарастлигини бағишлади.

Аввалига у ўзи учун сезилмаслик ҳидини, кулранг-сичқонранг кундалик кийимни тайёрлади, унда нордон-ачқимтил инсон ҳиди гарчи бор бўлса-да, гўё қуруқ, эски терига тортилган қалин, пишиқ жун кийимдан ўтиб бораётгандек, салгина билинарди. Бундай ҳид билан унинг одамлар орасида юриши қулай эди. Атир бирор шахснинг борлигини ҳид билан билишни асослаш учун етарлича куч эди, ва бир вақтнинг ўзида шу қадар камтарона эдики, уни ҳеч ким сезмасди. Унинг ёрдамида Гренуй ҳиди билан гўё йўқ эди ва барибир энг камтарона равишда доимо ўзининг

борлигини оқларди. Бу унга Арнульфи хонимнинг уйида қандай бўлса, унинг шаҳарга тасодикий чиқиб қолишларида ҳам жуда қўл келарди.

Тўғри, баъзи ҳолатларда бу камтар ҳид халақит берарди. Дрюонинг топшириғи билан харид қилишга тўғри келганда ёки қайсидир сотувчидан озгина цибетин ёки бир неча мушк уруғини сотиб олишни хоҳлаганда шундай бўлиши мумкин эдики, унинг мукаммал сезилмаслиги орқасида уни умуман пайқамасдилар ва хизмат кўрсатмасдилар ёки пайқасалар ҳам, бошқа нарса берардилар ё хизмат кўрсатишни унутардилар. Бундай ҳоллар учун у ўзига янада хос, бир оз тер ҳиди келувчи бир неча ҳид бурчаклари ва чизиқларига эга атир ижод қилди, бу унга янада қўпол ташқи кўриниш берарди ва одамларни у кечиктириб бўлмас ишлар билан шошаяпти деб ўйлашга мажбур қиларди. Бундан ташқари, Дрюога хос ауга seminalisга ўхшатиш ёрдамида, буни у ёғли матодан рўмолни янги ўрдак тухумлари суртмаси ва қовурилган буғдой унини ҳидлантириш йўли билан олганди, қайсидир даражада ўзига эътибор қаратиш керак бўлганда яхши натижаларга эришди.

Унинг бисотидаги ҳидларнинг навбатдагиси ачиниш қўзғатувчи эдики, ўрта ёш ва ёши ўтган аёлларга аниқ таъсир қиларди. Бу суюқ сут ва тоза юмшоқ дарахтнинг ҳиди эди. Гренуй бунда – ҳатто у соч-соқолини олмай, афтини буриштириб, плашини ечмай юрса ҳам – ёрдам бериш керак бўлган йиртиқ куртқадаги бечораҳол рангпар йигитча таассуротини берарди. Бозордаги сотувчи аёллар, бу ҳидни сезиб, унга ёнғоқ ва қуриган нокларни тикардилар – уларга шундай оч ва ҳимоясиз кўринарди. Ўзининг қаттиқлиги ва хасислиги

билан ном чиқарган қассобнинг хотини бўлса унга эски сасиган гўшт ва суяк қолдиқларини танлаш ва бекорга олишга рухсат берарди, негаки Гренуйнинг бечоралик ҳиди унинг оналик қалбини чертарди. Бу қолдиқлардан, у, биринчи навбатда, алкоголь билан тўғридан-тўғри тўйинтириш йўли билан фақат ёлғизликда қолишни истаганда фойдаланадиган ҳиднинг асосий таркибий қисмларини чиқариб оларди. Бу ҳид унинг атрофида сокин жирканиш, эрталаблари ювилмаган қари оғиздан уфурадиган чирик ҳид муҳитини яратарди. Таъсири шу қадар кучли эдики, ҳатто у қадар ҳазарчи бўлмаган Дрюо ҳам беихтиёр тескари қарар ва тоза ҳавога чиқарди, уни ҳақиқатдан ҳам нимадир ташқарига итарганини сарҳисоб қилиб ҳам кўрмасди, шекилли. Бу оғунинг кулба оstonасига тўкилган бир неча томчиси эса исталган чақирилмаган меҳмонни, одам бўладими ё ҳайвонми, узоқроқда тутиш учун етарли эди.

Энди, ташқи муҳитга кўра алмаштириб турадиган, одамлар дунёсида ажралиб турмаслик ва ўз мавжудлигини яшириш имконини берадиган турли ҳидлар ҳимоясида Гренуй ўзининг асл ишқибозлиги – мукамал даражадаги ҳидлар овига берилди. Модомики, унинг олдида буюк мақсад турар экан ва унинг ихтиёрида бир йилдан ортиқ вақт бор экан, у нафақат жонсарак ғайрат билан, балки ғалати тарзда режали ва муттасил равишда қуролни ўтқирлай, нозик усулларни такрорлай, услубларини зўр бериб мукаммалликка етказа бошлади. У Бальдинида нимада қолган бўлса, шундан – жонсиз нарсалардан ҳид олишдан бошлади: тошдан, металлдан, ёғочдан, туздан, сувдан, ҳаводан...

Буғлашнинг қўпол услублари қўлланиши оқибатида ўшанда аянчли муваффақиятсизлик билан

тугаган ҳолатлар энди ёғнинг кучли шимиб олиш кучига кўра амалга ошарди. Унга сариқ мисдан қилинган эшик зулфинининг совуқ моғорлаган ҳиди ёқарди, унга бир неча кунга мол ёғи суртиб қўйди. Кўрингки, у ёғни суртиб ва натижани текширгандан сўнг, жуда оз даражада бўлса-да, барибир айнан сариқ мис ҳидини берарди. Ҳатто алкоголь билан ювгандан кейин ҳам ҳид турарди, беҳад кучсиз, узоқ, вино спирти буғи ва балки бутун дунёда ёлғиз Гренуйнинг нозик ҳид билишига қулайлиги аниқроқ, лекин барибир у бор эди, ва бу, ҳеч бўлмаганда, асосан унинг қўлида эканини билдирарди. У минг кун орқама-орқа ёғ билан қоплаши мумкин бўлган ўн мингта зулфин бўлганида ҳам у Essence Absoluенинг, исталган одамга бурни остида асл мис зулфин тургандек тасаввур берувчи шундай кучли ҳиднинг кичик бир томчисини ола билган бўларди.

Кулбаси олдидаги зайтунзордан топиб олган говак оҳактош ҳидига ҳам шундай эришди. Уни ёғда қайнатди ва тушунарсиз ҳиди уни таърифга сифмас даражада ҳаяжонга солган тошли ёғупанинг кичик қумалоғини олди. Уни кулбаси атрофидан териб олинган турли нарсалардан олинган бошқа ҳидларнинг барчаси билан аралаштирди ва аста-секин францискан монастири ортидаги зайтунзорнинг кичик моделини яратдики, уни митти шишачага беркитиб, ўзи билан олиб юриши, ва агар хоҳласа, уни жонлантириши мумкин эди. Албатта, ҳидлар билан тузган ажойиб эрмаклар унинг ўзинигина овунтирарди ва унинг ўзигагина маълум эди. Лекин унинг ўзи бу бемаъни ўйинлардан завқланар эди ва ўйин жазавасида хушбўй манзаралар, натюрмортлар ва алоҳида нарсаларнинг суратларини яратар экан, ҳис эт-

ган бундай ҳақиқатдан ўта бахтиёрлик унинг ҳаётида олдин ҳам, кейин ҳам бўлмаганди. Тез орада эса у тирик объектларга ўтди.

У қишки пашша, личинка, каламуш, майда мушукларни тута бошлади ва уларни қайноқ ёққа ботира бошлади. Кечалари бостирмага моллар, эчкилар ва чўчқалар ёнига уларни бир неча соат ёғ суртилган матолар билан ёпмоқ ёки ёғли бинт билан ўрамоқ учун тушарди. Ёки қўйхонага хушбўй юнгини вино спиртида ювиш учун қўзичоқнинг жунини қирқишга яширинча кирарди.

Аввалига натижалар у қадар руҳлантирадиган бўлмади. Негаки мис лўкидон каби чидамли нарсалардан фарқли ўлароқ, жониворлар ўз ҳидини беришни истамасди. Чўчқалар ўзидан бинтларни сидириб ёнбоши билан охурларга ишқаланарди, қўйлар тунда уларга пичоқ билан яқинлашганда маърардилар. Сигирлар елинларидан ёғли латталарни астойдил силтаб ташлардилар. Тутиб олган қўнғизларининг баъзилари, уларни қайта ишлашга уринганда, бениҳоя сассиқ ажралмалар чиқарарди, каламушлар эса, балки қўрқувдан, унинг олий даражада ҳис қилинувчи ёғупаларига бўшалиб юборарди. Ёғда қайнатмоқчи бўлган жониворлари, гуллардан фарқли ўлароқ, ўз ҳидларини жимгина сокин нафас билан топширмасдилар, балки ўлимга мардларча қаршилиқ кўрсатардилар, ўзларининг фарқ бўлишларига ҳеч қанақасига йўл қўймасдилар, тепинардилар, курашардилар ва қўрқув туфайли номутаносиб тарзда терни кўп ажратардилар, шунинг учун қайноқ ёғ кислоталарга тўйинганликдан бузиларди. Бу, албатта, пухта ўйлаб иш қилишга ҳалақит берарди. Объектларни тинчлантириш керак эди, улар қўрқиб улгурмасларидан ва қаршилиқ кўр-

сатмасларидан бирданига бажариш керак эди. Уларни ўлдиришга тўғри келарди.

Аввалига у буни қайсидир кучукда синаб кўрди. Қотилликдан олдин уясидан уни онасининг олдидан гўшт бўлаги билан алдаб чақириб олди ва устахонага олиб келди, жонивор шодон ҳаяжонли акиллаш билан Гренуйнинг чап қўлидан гўштни тутиб олишга интилиб сакраганда, ўнг қўлидаги тараша билан гарданига қисқа ва кескин зарба берди. Кучукнинг ўлими шундай тез юз бердики, ўзининг қўрқув тери билан хиралашмаган соф ҳидини таратаётган пайтида Гренуй ҳид олиш хонасида эҳтиётлик билан ёғли лаппаклар орасидаги панжарага олаётганда ҳам бахт ифодаси кўзларида ва панжаларида узоқ вақт сақланиб қолди. Демак, ҳар доим шай туриш керак! Мурдалар узилган гуллар каби тез ёмон бўларди. Шунинг учун ҳам Гренуй ўз қурбонини тахминан ўн икки соат, ёқимли ҳид оқими келиб турса-да, итнинг танасидан кераксиз мурда ҳиди кела бошлагунча сақларди. У шу ондаёқ анфлеражни тўхтатди, мурдани олиб ҳидли ёғ бўлагини қозонга яхшилаб ювиш учун яширди. У алкогольни ангишвонадай қолгунча буғлади ва бу қолдиқни жажжи шиша найчага қуйди. Атирдан нам, янги, ёрқин ит терисининг ҳиди яққол келиб турарди; ҳид кескин, ҳатто ҳайратланарли равишда кескин эди. Гренуй уни кушхонадаги кекса қанжиқ итга ҳидлатганида у қаттиқ ҳурди ва улиди, бурнини шиша найчадан олишни истамади. Гренуй бўлса уни маҳкам ёпди, чўнтагига солди ва биринчи марта тирик жонзотнинг муаттар ҳидини олиш насиб бўлган ғалаба кунидан эсдалик сифатида ўзи билан узоқ вақт олиб юрди.

Кейин жуда аста-секинлик ва буюк эҳтиёткорлик билан одамларга ўтди. Кўзга ташланмасликнинг енгил атири соясида у кечқурунлари «Тўрт Шаҳзода»нинг доимий мижозлари орасида туртинарди: столлар остида, ўриндиқларда ва пана-пастқамларда мой ёки ёғ шимитилган мато бўлагини ёпиштириб юрарди. Бир неча кундан кейин уларни йиғиб олар ва текшириб кўрарди. Табиийки, улар бўлиши мумкин бўлган барча ошхона рутубати, тамаки тутуни ва вино ҳидлари билан бирга бир оз одам ҳидини ҳам берарди. Лекин у жуда ноаниқ ва хира эди – аниқроғи, алоҳида ҳид эмас, ёппа қўланса ҳидини берарди. Одамлар тўдасининг ўша муҳитини, бироқ янада соф ва улғувор, олий терли сифат билан, соборда – Гренуй 24 декабрь куни ўриндиқлар остига ўзининг синов байроқчаларини осиб қўйган ва шундан кейин камида еттита ибодат ўтказилган 2 декабрь куни йиғиб олган жойдан олиш мумкин эди. Собор муҳити билан тўйинган бу мато бўлакларида ачқимтил тернинг, ҳайз қони, тиззалар остидаги ҳўл чуқурча, титроқда тугилган қўллар, минглаб жўрликда куйлаётган ва ибодатни шивирлаётган ҳалқумларнинг нафаси билан ишланган ҳаво билан, кундур ва мирранинг оғир ёпишқоқ буғлари билан ўзининг шаклсиз булути ила даҳшатли, ортиқчаликдан кўнгил айнитар ва барибир аллақачон сезиладиган аралашган одам ҳидларининг даҳшатли қоришмаси акс этарди. Биринчи хос ҳидни Гренуй ғарибхонадан топди. У махсус ажратилган, ҳозиргина сил касалидан ўлган кўнчининг шогирди икки ой ўраниб ётган чойшабларни ўғирлашга муваффақ бўлди. Матога кўнчининг ёғли ажралмалари шундай сингиган эдики, анфлераж суртмаси каби унинг тер

ва ҳидларини шимиб олган эди ва ҳозироқ уни ювишга бериш мумкин эди. Натижа даҳшат эди: Гренуйнинг бурни остида вино спирти аралашмасидан кўнчи ўликлар ичидан тирилиб келди, умумий тасаввурдаги бўлса-да, суратга олиш услуби ва кўплаб касалликнинг заҳарли чиркин буғлари билан бузилган, барибир тўла таниб бўладиган унинг ўзига хос ҳид орқали шакланган сурати хона ҳавосига кириб келди. Ўттиз ёшлардаги кичкина одам, энли тўмтоқ бурунли малласоч, калта қўлли, текис кафтли, бижиган оёқли, шишган олатли, сафро мижозли ва оғзидан ёмон ҳид келувчи бу кўнчи гўзалликда ажралиб турмасди, уни ўша кучук каби сақлаб қўйишга арзимасди. Лекин барибир Гренуй кечаси билан арвоҳга ўз кулбасида судралишга қўйиб берди, дам-бадам уни ҳидлаб тутар экан, ўзга одам ҳиди устидан эришган эгалик ҳиссидан чуқур мамнуният ва бахтиёрлик сезарди. Эртаси куни унинг сассиғини бир четга улоқтирди.

У қиш кунларида яна бир тажриба ўтказди. Шаҳарда кезиб юрган бир соқов гадой аёлга ёғ ва мойларнинг турли аралашмалари билан ишлов берилган латталарни яланғоч баданида кун бўйи олиб юриши учун бир франк тўлади. Маълум бўлдики, инсон ҳидини олиш учун қўзичоқ буйраги ёғи икки ҳисса ҳамда қўшилмаларсиз чўчқа ёғи беш ҳисса ва мол ёғи уч ҳисса нисбатга бир оз сара зайтун мойи қўшилган аралашмаси жуда қўл келаркан. Гренуй шунда тўхтади. У бутунича қайсидир йирик инсоннинг ҳидига эга бўлиш ва уни атторлик қоидалари билан қайта ишлашдан воз кечди. Бу доимо хавфли эди ва янги натижалар бериши қийин эди. Билардики, энди у одамларнинг ҳидини мажбуран олишга имкон берадиган

техник усулларга эга ва бу янги исботларни талаб қилмасди.

Инсон ҳиди унга фарқсиз ҳам эмасди. Инсон ҳидини у қалбакилик билан керагича ўхшата оларди. У алоҳида кишиларнинг ҳидини: айнан ўша ўта камёб одамларнинг, яъни муҳаббат пайдо қилувчи кишиларнинг ҳидини олишни қаттиқ хоҳарди. Айнан ўшалар унинг қурбонига айланарди.

39

Январь ойида бева Арнульфи ўзининг биринчи шогирди Доминик Дрюо билан қонуний никоҳдан ўтди, шу йўл билан у қўлқоплар ва атторлик ишлари бўйича уста, мэтр Дрюо бўлиб олди. Гильдия усталари учун катта зиёфат, шогирдлар учун ўртачароқ зиёфат берилди, хоним эндиликда Дрюо билан қонуний бўлишадиган ётоғи учун янги тўшак сотиб олди ва шкафдан ўзининг ёрқинранг кўйлакларини чиқарди. Қолган ҳаммаси ўз ҳолича қолди. У эски ёқимли Арнульфи исмини ўзида қолдирди, бўлинмас мулкни, ишларга молиявий раҳбарлик ва ертўланинг калитини сақлаб қолди; Дрюо ҳар куни ўзининг эрлик мажбуриятларини бажарар, кейин эса вино ичиб ўзига келарди; Гренуй бўлса гарчи биринчи ва ягона шогирд бўлса-да, уюлиб ётган юмушларнинг асосий қисмини одатдагича жуда оз чойчақа, камтарона овқатланиш, фақирона тураржой эвазига бажарарди.

Йил сано, гулисумбул, гунафша ва маст қилувчи наргисларнинг сариқ оқими билан бошланди. Бир куни март ойининг якшанбасида – унинг Грасга келиш вақтидан тахминан бирор йил ўт-

гандан сўнг – Гренуй шаҳарнинг нариги томони-га тош девор ортидаги боғда нималар бўлаётганини кўриш учун жўнади. Бу сафар у ҳидга тайёрланган эди ва уни нима кутаётганини деярли аниқ тасаввур қиларди... ва барибир, уни ҳис этганида, Янги кўприк ёнидаёқ, девор ортидаги ўша жойнинг ярим йўлидаёқ юраги қаттиқроқ тепди ва томирларидаги қон бахтдан кўпирганини ҳис қилди. Қиз ҳалиям ўша ерда эди – тенгсиз гўзал ниҳол зиён-заҳматсиз қишдан чиққан, ширага тўлган, ўсган, тикланган ва нафис шохчалар чиқарганди! Унинг ҳиди, кутганидек, ўз нафосатини йўқотмаган ҳолда, кучлироқ эди. Бир йил олдин парчалар ва томчилар бўлиб учқунланган нарсаси, энди текис, бир оз заиф ҳид оқими-га айланган, минг хил ранг билан жилоланар ва ҳар бир ранг яхлит ва мустаҳкам эди. Бу оқим, Гренуй бахтиёрлик ила топганидек, янада кучли манбадан келарди. Яна бир йил, яна фақат бир йилгина, яна фақат ўн икки ой ўтса, манба кучга тўлади ва келиб уни эгаллаб, унинг тийиқсиз ажралаётган ҳидини қўлга олади.

У девор бўйлаб ортида боғ жойлашган таниш жойгача югуриб борди. Гарчи қиз аниқ боғда эмас, уйда, ёпиқ деразалар ортидаги ҳужрада бўлса ҳам, унинг ҳиди текис майин эпкин сингари эсиб турарди. Гренуй умуман жим турарди. У биринчи сафаргидек гаранг ва маст бўлиб қолмаганди. У беҳад севадиган, бир йилдан сўнг ўзи билан олиб кетадиган маъшуқасини узоқдан ориқиб кузатаётган ошиқнинг бахтиёр ҳиссиётига тўла эди. Аслида Гренуй, ҳеч қачон севгини ҳис этмаган ва ҳеч қачон севги пайдо қилмаган бу сўққабош кана, бу махлуқ, бу нокас махлуқ Гренуй ўша март кунда Граснинг шаҳар девори

ёнида севарди ва ўз севгисидан ниҳоятда бахтиёр эди.

Тўғри, у инсонни, девор ортидаги уйдаги қизни севмасди. У ифорни севарди. Фақат уни, бошқа ҳеч нарсани эмас, ва уни гўё ўзининг бўлажак ифоридек севарди. Бир йилдан сўнг унга эришадди, у ўз ҳаёти билан шунга қасам ичди. Ва, бу ўзига хос тантанавор ваъда ёки унаштирувни яқунлаб, ўзининг бўлғуси ҳидига садоқат сақлашга онт ичиб, шодон кайфиятда онт ичган жойини тарк этди ва Дю-Кур дарвозаси орқали шаҳарга қайтди.

Тунда ўз кулбасида ётиб у яна бир бор хотиралари оғушидан қизнинг ифорини чиқариб олди – ташна истакка қарши тура олмади – унга сингиди, уни эркалади ва ўзини ҳам эркалашга изн берди, уни ёнгинасида, шундай яқин, худди уйқудагидек ҳис қилди, гўё аллақачон унга, ўз ҳидига, ўз шахсий ҳидига эга эди ва бу мастона, ажабтовур лаҳза давом этаркан, уни ўзида севди ва у туфайли ўзини севди. У шу ўзига ошиқлик ҳиссиёти билан уйқуга кетишни истади. Лекин худди шу кўзларини юмган ва орзуларга чўмиш учун бор-йўғи бир нафас олиши керак бўлган паллада ифор уни тарк этди, бирданига йўқолди ва унинг ўрнини эчки оғилининг совуқ ҳиди тўлдирди.

Гренуй даҳшатга тушди. «Бордию, – ўйлади у, – агар бу мен эгаллаган ифор тугаса-чи, ахир бу ҳидлар ўткинчи бўлмайдиган хотираларимдаги каби эмас. Ҳақиқий ҳид ташқи дунёда тўзғиб кетади. У учувчан. У тўзғиб кетганида мен уни олган манба бўлмайди. Мен яна олдингидек ҳеч вақосиз қоламан ва яна ўзимга қалбакиликлар билан ёрдам беришимга тўғри келади. Йўқ, олдингидан баттар бўлади! Ахир мен уни биламан

ва унга, менинг ўз шоҳона ифоримга эгаман ва уни унутолмайман, чунки мен ҳеч қачон ҳидларни унутмайман. Демак, бутун умр унинг хотиралари билан азоб чекишим керак, худди ҳозиргидек, истакларим амалга ошиши олдидан бўлганидек... Унда, умуман, нега унга эгалик қилишни истаيمان, менга нега керак у?»

Бу фикр фавқулодда ёқимсиз эди. Гренуй беҳад қўрқди, ҳали эга бўлмаган ҳидини эгаллагач, уни яна йўқотиши муқаррарлигидан қўрқди. Уни қанча узоқ ушлаб тура олади? Неча кун? Неча ҳафта? Балки, бир ой, агар жуда эҳтиёт қилиб ишлатса-чи? Кейин-чи? У аллақачон шишачадан сўнгги томчини силкитиб олаётганини, шишачани вино спирти билан заррадек қолдиги ҳам қолмаслиги учун чайқаётганини, унинг севимли ҳиди абадийга учиб кетаётган чоғда ҳидлаётганини кўрди. Бу сокин ўлим эди, у гўё димиққандек, аксинча, секин-аста, азобларда ўзини бу манфур ва қўрқинч дунёга тўзғитар эди.

Уни титроқ босди ва ўз режаларидан воз кечиш, кеча қаърига чиқиш ҳамда бош оққан томонга кетиш истаги чулғаб олди. Унинг қор босган тоғлардан ошгиси, тўхтамасдан Овернигача юз милни босиб ўтгиси, у ерда ўзининг эски форига эмаклаб кириб ухлагиси ва уйқусида ўлгиси келди. Лекин бундай қилмади. У жойида қолди ва гарчи кучли бўлса-да, истакларга берилмади. Тобе бўлмади, чунки бош оққан томонга кетиш ва форга кириб олиш унинг эски истаги эди. У буни бошидан ўтказганди. Ҳали синаб кўрмаган нарсаси бўлса, инсон ҳидига, шу қадар шоҳона, тош девор ортидаги қизнинг ҳиди каби ҳидга эга бўлиш эди. Гарчи эга бўлиш ва ҳиднинг сўнгги томчисини йўқотиш унга даҳшатли равишда

қимматга тушишини тушунса-да, барибир, шунчаки уни ҳам, буни ҳам рад этишдан кўра эга бўлмоқ ва йўқотмоқ унга азизроқ туюлди. Негаки, у бир умр рад этиб келганди. Лекин ҳеч қачон эга бўлмаган ва йўқотмаганди.

Аста-секин иккиланишлар ва улар билан бирга титроқ ҳам чекинди. У ўзини яна қайта иссиқ қон қизитганини ва ўйлаган нарсасининг амалга ошиши истаги яна қайта уни банд этганини ҳис қилди. Уни илгаригидан кучлироқ эгаллади, чунки энди бу истак соф ташналиккина эмас, балки яна пухта ўйлашга қарор сифатида ҳокимлик қиларди. Ўз-ўзида қуримоқ ёки пастга тушишга ўзини қўйиб бериш каби кана Гренуй танлашга рўпара келган бу тушиш сўнггиси бўлишини тўла англаган ҳолда иккинчисини танлади. У яна сўрига чўзилди, сомонга кўмилди, адёлга ўранди ва ўзини қаҳрамондек ҳис қилди.

Агар муқаррар-қаҳрамонона туйғуларга узоқ қонганда Гренуй Гренуй бўлмасди. Бунинг учун унинг ўзини ўтказиш иродаси жуда бўйсунмас, жисми жуда чиниққан, ақли – жуда ўткир эди. Шундай қилиб, у тош девор ортида жойлашган боғдаги қизнинг ҳидига эга бўлишга қарор қилди. Майли, бир неча ҳафтадан сўнг уни йўқотса ва бу йўқотишдан ўлса ҳам, шундай бўлса ҳам майли. Лекин ўлмагани ва барибир унинг ҳидига эга бўлиб ёки ҳеч бўлмаганда бир нарса қилиб бу йўқотиш вақтини чўзгани яхши эди. Ҳидни турғун қилиш керак. Атторлик соҳасидаги муаммо – унинг табиатини бузмасдан туриб ҳиднинг учувчанлигини йўқотиш керак.

Шундай ҳидлар борки, ўн йиллаб туради. Мушк суртилган сандиқ, долчин мойи шимдирилган тери парчаси, анбар юмалоғи, кедр дарахтидан

қути ҳид маъносида деярли абадий яшайди. Бошқалари эса – лиметин¹ мойи, бергамот, наргис ва табаргул экстракти ва жуда кўп гулларнинг ҳиди агар уларни соф ҳолида ҳавога қўйса, бир неча соатдан кейиноқ учиб кетади. Аттор бу машъум ҳолат билан учувчан ҳидларни турғунлари билан боғлаб курашади, гўё уларга озодликка интилишларини боғлайдиган тушов солаётгандек, маҳорат эса тушовни шафқатсизлик билан эмас, балки худди ҳидга боғланган озодликни бераётгандек қилиб қўйганда кўринади, лекин барибир уни қочиб кетмаслиги учун яқин тутмоқ керак. Бу усул Гренуйга табаргул мойининг беқарор ҳидини цибетин, ванил², кундур ва шамшоднинг жуда оз миқдори билан тутганда ва айнан шу билан унинг нафосатини юзага чиқарганда икки карра қўл келган эди. Қизнинг ҳиди билан ҳам шунга ўхшаш бирор нарса қилиш мумкин эмасми? Ахир қимматбаҳо ва ҳидларнинг энг нозигини ҳам соф ҳолида исроф қилиш мумкинми? Қандай аҳмоқлик! Қандай даҳшат! Ахир олмога ишлов бермай қолдириб бўладими? Ахир олтинни ёмбилигича тақиб юрадиларми? Наҳотки у, Гренуй, Дрюо ва бошқа ёғда қайнатилган, буғланган моддалар ва гулларни сиқиб олувчилар қаби оддийгина ҳид ўғриси бўлса? У эмасми ахир – дунёнинг буюк аттори?

У бунинг эртароқ ўйламагани учун пешонасига алам-афсус билан бир урди. Албатта, бу ўзига хос ягона ҳидни табиий ҳолида қўллаб бўлмайди. Унга қимматбаҳо тошдаги қаби гардиш керак. У энг юқорида, бир вақтнинг ўзида бошқа ҳидларга уйғунлашган ва улар устидан ҳукмрондир. У атирни

¹ Лимон таркибидаги модда (тарж.)

² Ҳушбуй моддали тропик ўсимлик (тарж.)

санъатнинг барча қоидалари бўйича тайёрлайди ва тош девор ортидаги қизнинг ҳиди унинг қалби бўлади. Маълумки, басс, тенор ва сопрано бир-бирига мос келмаганидек, жарангдор оҳангнинг ўткирлиги ва турғунлиги учун на мушк, на цибетин, на атиргул мойи, на анбар тўғри келади, бу аниқ. Бундай атирлар учун, бундай инсон ифори учун унга бошқа таркиб керак.

40

Ўша йилнинг май ойида атиргуллар майдонида Грасдан шарқий йўналишда жойлашган Опно деган жойнинг ярим йўлида ўн беш ёшли қизнинг яланғоч мурдаси топилди. У гарданига таёқ билан уриб ўлдирилганди. Мурдани кўрган деҳқон кўрқинчли топилдикдан шундай даҳшатга тушдики, полиция лейтенантига титроқ овоз билан хабар бераркан, гарчи, аслида у бундан даҳшатлироқ ҳодисани ҳеч қачон кўрмаганини айтмоқчи бўлса-да, бундай гўзалликни ҳеч қачон кўрмаганини айтиб – сал бўлмаса ўзига шубҳа уйғотай деди.

Қиз ҳақиқатда нафис гўзаллик билан ажралиб турарди. У тўқ қуюқ ва ширин, гайриоддий ёпишқоқ асални эслатувчи дабдабали аёллар турига мансуб эди. Бу аёллар бир нозик ҳаракат билан, бир қайрилиб қараш билан, арқон айланиши каби оҳиста ягона боқиш билан борлиқни эгаллайдилар ва бунда худди ўзлари эркакларнинг гина эмас, аёлларнинг ҳам қалби ва эҳтиросини жалб этаётган тортиш кучини сезмаётгандек гирдоб марказида хотиржам қоладилар. У бўлса ёш эди, етилаётган чоғи эди, унинг мафтункорлиги ҳали камолга етмаганди. Унинг гўзал қомати

шакллари ҳали қаттиқ ва силлиқ эди, кўкраклари таранг эди, унинг қалин қора сочлари билан қопланган текис юзи эса ҳали нафис чизгиларини ва қирраларининг сирли ноаниқлигини сақлаганди. Айтганча, сочларининг ўзи йўқ эди. Қотил уни кесиб олиб ўзи билан кўйлагини қандай олиб кетган бўлса, шундай олиб кетганди.

Гумон лўлилардан эди. Лўлилардан ҳар нарса-ни кутиш мумкин эди. Лўлилар, маълумки, эски кўйлақлардан гиламлар тўқир, ёстиқларни одамларнинг сочи билан тўлдирав, осилганларнинг териси ва тишларидан кичик кўғирчоқлар ясардилар. Бундай ғайриоддий жинойтни фақатгина лўлилардан кўриш мумкин эди. Лекин бу вақтда ҳеч қандай лўли йўқ эди, ҳудуднинг ҳеч қаерида йўқ эди, улар бу ердан охириги марта декабрда ўтгандилар.

Лўлилар йўқлиги учун мавсумий италян деҳқонларидан шубҳалана бошладилар. Тўғри, италянлар ҳам йўқ эди, улар бундай эрта пайдо бўлмасдилар, улар ёсуман теримига ёлланиш учун фақатгина июнда келадилар, демак, бу италянлар ҳам эмас. Ва ниҳоят, сартарошлар шубҳа остига олинди, ўлдирилган қизнинг сочларини топиш учун уларни тинтув қилдилар. Фойдасиз. Кейин яҳудийлардан шубҳа қилишди, кейин бенедикт монастирининг ҳирси баланд монахларидан шубҳалангандай бўлишди – гарчи улар алақачон етмишдан ошиб кетган бўлсалар ҳам, кейин цистерионлар, кейин франкмасонлар¹, кейин жиннихонадаги жиннилар, кейин гўлаҳилар, кейин гадойлар ва ҳатто ахлоқсиз зодагонлар, асосан, маркиз де Кабридан шубҳаланишди, чунки у учинчи марта уйланди, айтишларича, ертўлаларида айшу тараб-

¹ Католик роҳиблар тариқати аъзолари (тарж.)

га берилган католикча зиёфатлар ташкил қилар ва бунда эрлик кучини ошириш учун бокиралар қонини ичарди. Тўғри, аниқ ҳеч нарсани исбот қилишга эришилмади. Ҳеч ким қотилликка гувоҳ бўлмаган, мурданинг на кўйлаги, на сочларини топдилар. Бир неча ҳафтадан кейин полиция лейтенанти терговни тўхтатди.

Июннинг ўртасида италянларнинг кўплари оилалари билан ёсуман теримига ёлланиш учун келишди. Деҳқонлар, тўғри, уларни ишга олишди, бироқ қотилликни ёдда тутиб, ўз хотинлари ва қизларига улар билан муомалада бўлишни тақиқладилар. Ўзингга маҳкам бўл, қўшнингни ўғри тутма. Бу мавсумий ишчилар содир этилган жиноятга чиндана жавоб бермасалар-да, лекин барибир улар шуни содир этиши ҳам мумкин эди, шунинг учун яхшиси улардан эҳтиёт бўлган яхшироқ.

Тез орада ёсуман терими бошлангандан кейин яна иккита қотиллик юз берди. Яна қизлар – ўшандай қора жингала соч гўзаллар қурбон бўлганди, яна уларни гуллар майдонида яланғоч ва қиртишланган ҳолда, гарданида ёпиқ жароҳат билан топишди. Яна – жиноятчининг ҳеч қандай изи йўқ эди. Янгилик яшин тезлигида тарқалди ва калтакланиш хавфи келгинди халқ тепасига келди. Маълум бўлишича, иккала қурбон ҳам италян бўлиб, бир генуялик деҳқоннинг қизлари эди.

Бу одамларни даҳшатга солди. Улар энди ўзларининг ожиз қазабларини кимга сочишни билмасдилар. Тўғри, кимдир ҳали жиннилардан ёки қутурган маркизлардан шубҳа қиларди, лекин бунга унчалик ҳам ишонишмасди, чунки жиннилар тун-кун назорат остида эди, маркиз эса аллақачон Парижга кетганди. Одамлар бир-бирига

қапиша бошладилар. Деҳқонлар ўз бостирмаларини илгари очик далада тунайдиган мавсумчилар учун очдилар. Шаҳарликлар ҳар бир кварталда тунги қоровулликларни ташкил қилдилар. Полиция лейтенанти шаҳар дарвозаларида қоровулларни кучайтирди. Лекин барча эҳтиёткорликлар беҳуда бўлиб чиқди. Иккита қотилликдан бир неча кун ўтгач, яна олдингилари каби майиб қилинган ҳолда қизнинг мурдасини топишди. Бу сафар сардиниялик қиз ҳақида гап борарди – у епископ саройининг кир юувучиси, Фонтен-дела-Фудан узоқ бўлмаган жойда, аниқроғи, тўғри шаҳар дарвозасида ўлдирилганди. Ва гарчи ҳаяжондаги шаҳарликларнинг босими остида элчилар Кенгаши қаттиқ текширувлар, тунги қоровулликларни кучайтириш, қоронғи тушгандан кейин аёл жинсидан бўлган барчага кўчага чиқишни тақиқлаш каби кейинги чора-тадбирларни қабул қилган бўлса-да, бу ёзда бирор жойда ёш қизнинг мурдаси топилмаган бирор ҳафта йўқ эди. Ва ҳар доим қиз ҳали эндигина аёл бўлаётган ўша ёшдаги ва ҳар сафар улар ўша фавқулодда турдаги қорача гўзаллар эди. Айтганча, тез орада қотил ўз эътиборини маҳаллий аҳоли ўртасида юмшоқ, оқ танли ва бир оз тўлароқлиги билан кўриниб турган қизларга қаратди. Ҳатто офатижон қорасоч, ҳатто қўнғирсочлар – агар улар жуда ориқ бўлмаса – кейинги пайтда унинг қурбонларига айландилар. Уларни ҳар ерда таъқиб қилиб юрди, энди нафақат Грас ён-атрофида, балки шаҳар ичида ҳатто уйларнинг ичида ҳам. Бир дурадгорнинг қизи ўзининг бешинчи қаватдаги хонасида ўлик ҳолда топилди ва уйда ҳеч ким на бирор кичик шовқинни, на бирор итнинг (улар одатда узоқдан ҳид олар ва бегонага қаттиқ ҳурарди, ҳатто акил-

ламаганлар ҳам) овозини эшитмаган. Қотил қўлга тушмас, вужудсиз руҳга ўхшарди.

Одамлар ғазабланар ва ҳокимиятни сўкарди. Кичик хабар тўқнашувларга олиб келарди. Бир дайди савдогар унинг кукунларида гўё майдаланган қиз бола сочи борлиги учун севги шароби ва бошқа фирибгарона дорилари билан сал бўлмаса оломон ичида бурда-бурда бўлиб кетай деди.

Аллаким маркиз де Кабрининг данғиллама иморати – ғарибхонани ёқиб юбормоқчи бўлди, мовут тайёрловчи Александр Минар тунда уйга қайтаётган ўз хизматкорини машҳур қизлар қотили деб ўйлаб отиб қўйди. Ўсмир қизларини узоқ қариндошлариникига ёки Ницца, Экс ё Марселдаги пансионларга жўната олганлар жўнатди. Полиция лейтенанти Шаҳар кенгашининг зўри билан вазифасидан бўшатилди. Унинг ўрнига келган сочи кесилган гўзалларнинг мурдасини бокиралик ҳолатига текширишлари учун врачлар коллегиясини таклиф қилди. Маълум бўлишича, уларга тегилмаганди.

Бу хабар ажиб бир тарзда ваҳима даҳшатини камайтирмади, аксинча кучайтирди, чунки ҳар бир одам ўзича қизларни зўрлашган деб ўйларди. Шунда жиноят сабаби бир қадар аниқ бўларди. Эндиликда ҳеч ким бошқа ҳеч нарса тушунмасди, энди барча умуман ҳимоясиз эди. Худога ишонган киши борки, иблисона домаи ҳеч йўқ унинг уйини четлаб ўтишига умид боғлаган ҳолда ибодатдан нажот изларди.

Шаҳар кенгаши, Граснинг ўттизта энг бой ва ҳурматли буржуа-дворянларининг нуфузли йиғилиши, асосий қисми маърифатли ва антиклерикал кайфиятдаги жаноблар – шу пайтга қадар епископ билан ҳеч нарсада ҳисоблашма-

ган ва мамнуният ила монастирь ва аббатликни маҳсулот омборлари ва фабрикаларга айлантирган бўлардилар, – Шаҳар кенгашидан бўлган бу мағрур мўътабар жаноблар шу қадар эзилган эдиларки, епископга таҳқирлангандек мурожаатнома жўнатдилар. У шу маънода эдики, олдида дунёвий ҳокимият ожиз бўлган, қизларнинг бошига етаётган махлуқни худди 1708 йилда унинг муқаддас салафи шаҳар даҳшатли кулфатга – бутун мамлакатга хавф солган чигиртка босқинига юз тутганда қилганидек қувмоқни сўрагандилар. Дарҳақиқат, барча табақаларнинг йигирма тўрт чоғли энг гўзал қизларини ҳалок қилиб улгурган Граслик Қизлар Қотили сентябрнинг охирида тантанавор равишда қувилди; қувиш матни шаҳарнинг барча черковлари эшикларига қоқилди ва барча меҳроблардан, жумладан, епископнинг ўзи томонидан тантанавор равишда ўқилган Нотр-Дам-дю-Пю меҳробидан ҳам жар солинди.

Муваффақият ҳайратга солар даражада эди. Қотилликлар эртасигаёқ тўхтади. Октябрь ва ноябрь мурдаларсиз ўтди. Декабрнинг бошида Греноблдан миш-мишлар етиб келдики, у ерда охирги пайтда бир Қизлар Қотили пайдо бўлган, у ўз қурбонларини бўғар, уларнинг кўйлақларини тилка-пора қилар, бошларидаги сочларини тутамлаб юлиб оларкан. Гарчи бу қўпол жиноятлар Грасдаги нозик бир алфозда бажарилган қотилликларга сира тўғри келмаса-да, барча амин бўлдики, гап айнан бир жиноятчи ҳақида боряпти. Грас аҳолиси уч карра енгиллик билан чўқинди: энди аллақачон бу касофат уларда эмас, етти кунлик йўлдаги Греноблда ваҳшийлик қиляпти. Улар епископ шарафига машғалали юриш ташкил қилдилар, 24 декабрда эса катта миннат-

дорлик зиёфатига туриб бердилар. 1766 йилнинг 1 январидан кучайтирилган қоровулликлар бекор қилинди ва аёллар тунлари уйдан чиқишга рухсат олдилар. Ақлга сифмас тезлик билан жамоатчилик ҳаёти ва шахсий ҳаёт ўз изига қайтди. Қўрқувни гўё шамол олиб кетгандек, бор-йўғи бир неча ой муқаддам шаҳар ва унинг атрофида ҳукм сурган ўша даҳшат ҳақида биров бошқа гапирмасди. Ҳатто қурбонларнинг уйида ҳам бу ҳақда гапирилмасди. Епископ жар солиб ўқиган тавқи лаънат нафақат қотилни, балки у ҳақдаги барча хотираларни ҳам қувганди. Одамларга эса худди шу керак эди.

Фақатгина мўъжизавий ўсмирлик чоғига киратган қизлари бўлганларгина уни назоратсиз қолдирмасликка ҳаракат қилар, шом тушиши билан қўрқувни ҳис этар, эрталаблари эса уни соғ ва саломат кўрганидан – гарчи ўзи нимаданлигини билмаса-да, бахтли эди.

41

Бироқ Грасда бир одам бор эдики, у пайдо бўлган хотиржамликка ишонмасди. Унинг исми Антуан-Риши эди, у Иккинчи Элчи вазифасини бажарарди ва Друат кўчасининг бошида шаҳар қўрғонида яшарди.

Риши бева эди ва унинг Лаура исмли қизи бор эди. Гарчи у қирққа ҳам бормаган бўлса-да ва ҳавас қилгудек соғлиги билан ажралиб турса-да, янгитдан никоҳдан ўтишга шошилмасди. Аввало у қизини эрга беришни хоҳларди, лекин ҳар ҳолда бу насл-насабнинг тантанали хонавайронлигидан муносиброқ ва худога хуш келадиганроқ эди. Унинг мўлжалида ўғли ва Вансда мулки бўлган

Буйон исмли бир барон бор эди. Бароннинг обрўси яхши, мулки беҳисоб эди ва Риши аллақачон болаларининг бўлғуси никоҳига унинг розилигини олган эди. Қачонки Лаура қатъий ўрнашиб олгандан сўнг бирор-бир – Дре, Моберов ёки Фонмишель каби – олийнасаб оилалардан бирига чангал солади. Зинҳор шуҳратпарастлиги ва тўшакда зодагон рафиқага эга бўлиш фикри ярқ этгани учун эмас, балки у сулолага асос солиш ва ўз авлодини олий ижтимоий ҳолат ва сиёсий нуфузга элтувчи йўлга қўйишни хоҳлагани учун. Бунинг учун унга энг камида яна икки ўғил керак эди, бири унинг ишини давом эттирган, иккинчиси эса юридик соҳада ва Экс парламентида муваффақиятларга эришган ва шу йўл билан юқорига, дворян сулоласига ёриб кирган бўларди. Бироқ бундай такаббурликлар у ўз шахсини ва оиласини провансаль насаби билан қаттиқ боғлаган шаҳардагина муваффақиятга имкон бериши мумкин эди.

Бу қадар чуқур режалар унинг эртақлардаги каби бойлиги билан оқланарди. Антуан Риши ҳудуддаги исталган буржуйдан кўра анча бойроқ эди. У нафақат Грас теварагида пўртахол, кунгабоқар, буғдой ва сули етиштирадиган катта ерларга эга эди, балки Ванс, Антиб остида ҳам ижара ерлари бор эди. Эксда унинг уйлари, бутун мамлакат бўйлаб уйлари бор эди, Ҳиндистонга боровчи кемалардан ўз улушини оларди, Генуяда доимий идорасига ва Францияда муаттар маҳсулотлар – зираворлар, мойлар ва тери сақланидиган энг йирик савдо омборига эга эди.

Бироқ Ришининг ҳақиқий бойлиги унинг қизи эди. Унинг ягона фарзанди эди, роса ўн олтига кирганди, тўқ сариқ сочли ва яшил кўзли эди. Унинг юзи шундай жозибали эдики, исталган

жинс ва ёш вакили бўлган келувчилар ҳайратдан қотиб қолар ва ундан кўзини ололмай қолардилар, улар тўғридан-тўғри кўзлари билан унинг юзини ялардилар, худди музқаймоқ ялагандай, ва бу дам уларда шунга ўхшаш машғулотлар учун хос бўлган аҳмоқона берилиш ифодаси пайдо бўларди. Ришининг ўзи ҳам ўз қизини кўриши билан бир қанча муддат – чорак соат, ярим соат, балки, – бутун дунёни ва бутун ишларини унутаётганини англаб қоларди. Бундай ҳолат унда ҳатто тушида ҳам юз бермаган, малика қизни кузатишга шўнғиб кетар ва кейин нима билан машғул эканлигини эслолмасди. Бир қанча вақтдан бери эса – ўзига бу ҳақда ўкинч билан ҳисоб берарди – кечалари жойига ётқизаркан ёки баъзан эрта-лаблари уни уйғотгани келганида, ҳали у худди Яратганнинг ўзи томонидан аллалангандай ухлаб ётар ва тунги кийими остида унинг сонлари ва кўкраклари билиниб турар, кўйлакнинг бўйнидаги очик жойи, қўлтиқ ости, юзлари ором топган билакларининг ва силлиқ қўлининг чуқурчаларидан хотиржам ва қайноқ нафаси қуйиларди... бу вақтда унинг ичида нимадир афсус ила қисарди, томоғини бўғар ва сўлагини ютишга мажбур қиларди. Ва, марҳаматли Эгам! – у бу аёлга бегона эмас, ота бўлгани, қандайдир ташқаридан келган эркак бўлмагани учун ўзини қарғарди. Балки унинг олдида худди ҳозиргидек ётган бўларди, у эса балки унинг ёнига ётган, унинг устига, унинг ичига бутун эгалик ҳисси билан ётган бўларди. Ва бу махлуқона фикрни бўғаркан, уни тер босарди ва унинг бутун танаси титрар ва ахлоқли отанинг ўпичи билан қизни уйғотмоқ учун унинг устига эгиларди.

Ўтган йили, қотилликлар даврида, у ҳали бу каби тушунарсиз олишувларни ҳис қилмаганди. Ўша пайтда унинг устидан қизи эга бўлган сеҳрли ҳукмронлик – унга ҳар ҳолда шундай туюларди, – ҳали болаликнинг сеҳрли ҳукмронлиги эди. Шунинг учун у ҳеч қачон Лаура, маълум бўлишича, болаларга ҳам, аёлларга ҳам ҳужум қилмаётган, лекин фавқулодда ҳали бокиралигини йўқотмаган етук қизларга ташланаётган қотилнинг қурбонига айланади, деб жиддий хавфсирамасди. Барибир уйсоқчиларини кучайтирди, юқори қаватнинг деразаларига янги панжаралар қўйишни буюрди ва оқсочга Лауранинг ётоғида тунашни буюрди. Лекин уни шаҳардан чиқариб юбориш ҳақидаги фикри, ўз тоифасидаги ўртоқлари қилганидек, қизлари, ҳатто бутун оилалари билан жўнатиш фикри унинг учун чидаб бўлмас ҳолат эди. У бу каби хатти-ҳаракатни Кенгаш аъзоси ва Иккинчи Элчи учун шармандали ва номуносиб деб топди, унинг фикрича, ўз юртдошларига вазминлик, мардлик ва эгилмаслик намунасини кўрсатишга бурчли эди. Бундан ташқари, у шундай одам эдики, унга на ваҳима босган оломон, на бор-йўғи биттагина яширин жиноятчи ўсмир – ҳеч ким ўз қарорларини мажбурлаб қабул қилдиrolмасди. Ва бутун даҳшатли давр давомида у шаҳардаги қўрқув талвасасига тушмаган ва ақлини йўқотмаган озчиликнинг бири эди. Лекин қизиқ бир ҳолатда энди барчаси ўзгарди. Одамлар кўчаларда гўё қотилни дорга осгандек унинг ёвузликлари тутаганини байрам қилаётган ва ўша машъум кунларни унутаяган пайтда Антуан Ришининг қалбида ёмон бир заҳардек куйдирувчи қўрқув пайдо бўлди. Аввалига айнан қўрқув уни пайти келган сафар-

ларини қолдиришга, шаҳарга камроқ чиқишга, тезроқ қайтиш учунгина ташриф ва йиғилишларни қисқартиришга мажбур қилишига қўйиб бергиси келмади. Ўз-ўзига ишга бандлиги ва зўриққанлигини баҳона қилиб ўзини оқлади, бироқ охирида англадики, у бир оз ташвишли, унинг ўрнида бўйи етган қизи бўлган ҳар бир ота каби ташвишли эди, ахир бундай ташвишлилик – оддий ҳол-ку... Ахир унинг гўзаллиги шуҳрати алақачон оламга тарқалмадими? Ахир якшанба кунлари у билан черковга борганинда ҳамма бўйнини чўзиб қарамайдими? Ахир баъзи жаноблар Кенгашда алақачон ўз номидан ёки ўғилларининг номидан бўлиши мумкин бўлган совчиликка ишора қилмадиларми?..

42

Лекин март ойининг кунларидан бирида Риши меҳмонхонада ўтирарди ва Лауранинг боққа чиққанини кўрди. У кўк кўйлак кийганди, унда қуёш нурида товланаётган малла сочлари ёйилиб ётарди, уни ҳеч қачон бунақа чиройли кўрмаганди. Қиз четаннинг ортида кўздан пана бўлди ва у ердан, балки, кутганидан кечроқ, юракнинг икки марта уришидан кечроқ пайдо бўлди – ва Риши ўлардек кўрқиб кетди, чунки юракнинг икки уриши давомида қизини бутунлай йўқотиб қўйдим деб ўйлади.

Шу кечасиёқ даҳшатли тушдан уйғонди, тушини эсламади, бироқ туш Лаура билан боғлиқ эди, ва унинг хонасига отилди, уни ўлик, ўлдирилган, хўрланган ва сочи кесилган ҳолда кўришига ишониб кирди – бироқ уни зиён-заҳматсиз кўрди.

У ҳамма ёғини тер босган ва ҳаяжондан титраган кўйи ўз ётоғига қайтди, йўқ, ҳаяжондан эмас, балки қўрқувдан, энди охир-оқибат буни тан олди, тинчланди ва мияси равшан ишлай бошлади. Тўғрисини айтганда, у аввалбошданоқ епископнинг тавқи лаънати таъсирига ишонмаганди; қотилнинг Греноблда яширин фаолиятда эканига ҳам ишонмаганди; унинг умуман шаҳарни тарк этганига ҳам ишонмаганди. Йўқ, у шу ерда яшаган, Грас аҳолисининг ичида ва қачондир яна зарба беради. Август ва сентябрда Риши баъзи ўлдирилган қизларни обдон текширди. Бу томоша уни даҳшатга солди ва тан олиш керакки, бир вақтда жунбишга солди, негаки, уларнинг барчаси, ва ҳар бири, ўз ҳолича алоҳида гўзаллик билан ажралиб турарди. У Грасда шунча қадрига етилмаган гўзаллик борлигини ҳеч қачон ўйлаб кўрмаганди. Қотил унинг кўзини очди. Қотил хос бир таъб билан ажралиб турарди. Ва бир тизим бўйича фаолият кўрсатганди. Барча қотилликлар бирдай саранжомлик билан бажарилгани етмагандай, қурбонлар танланишининг ўзи ҳам деярли аниқ ҳисоб-китобни берарди. Тўғри, қотил ўз қурбонларидан нима истаётганини Риши билмасди, негаки уларнинг асосий бойлиги – гўзаллик ва ёшлик мафтункорлиги – ахир у буларни ўғирладими... ёки ўғирламадими? Нима бўлганда ҳам, бу қандай бемаъни жарангласа ҳам, қотилликнинг мақсади вайронлик эмас, эҳтиётлаб коллекция йиғиш, шекилли. Агар, масалан, фикрларди Риши, барча қурбонларни алоҳида кимсалар ҳолида эмас, балки қандайдир бир олий талабнинг қисми сифатида тасаввур қилсак ва уларнинг турли хусусиятларини ягона бир бутунликка жамлаган ҳолда хаёлпарастларча фикрласак,

бундай мозаикадан тузилган ушбу манзара умуман гўзаллик манзараси бўлган бўларди, ва ундан келаётган сеҳр-жоду одамга хос эмас, балки илоҳий кучга эга бўларди. (Кўрганимиздек, Риши ҳатто мушрикона хулосалардан ҳам қўрқиб кетмайдиган маърифатли ва тафаккури кучли одам эди, гарчи у ҳид билиш орқали эмас, балки кўриш орқали фикрласа-да, барибир бутунлай ҳақиқатга яқин эди.)

Дейлик, фикрини давом эттирарди Риши, қотил шундай гўзаллик коллекционерни бўлса ва Мукаммаллик сурати устида ишлаётган бўлса, майли бу тахайюл унинг касал мияси маҳсули бўлсин; яна қўйиб берайлик, у юксак таъб одами ва аниқ ҳисоб-китобли эдики, у бу сурат учун ер юзида топилиши мумкин бўлган қимматбаҳо қурилиш тошини – Лауранинг гўзаллигини рад этади, деб ўйлаб бўлмайди. Бутун қотилликлар пирамидаси унингсиз ҳеч нарсага арзимади. Қиз унинг иншоотига гултож бўладиган тош эди.

Ушбу даҳшатли хулосага келаркан, Риши тунги кийимда тўшагида ўтирар ва ўз хотиржамлигидан ҳайратланарди. Энди ортиқ титрамасди. Уни бир неча ҳафта азоблаган тушунарсиз қўрқув йўқолганди, ўрнини аниқ хавфни англашга бўшатиб берганди. Қотилнинг фикри аниқ Лаурага қаратилганди – аввалбошиданоқ. Қолган барча қотилликлар эса – бу сўнгги якунловчи қотиллик учун пиллапоя эди. Тўғри, бу қотилликлар қандай моддий манфаатдорлик мақсадига эгаллиги ва умуман уларнинг мақсади борми ё йўқлиги ноаниқ қоларди. Лекин, асосийси, қотилнинг айнан тизимли услуби ва унинг орзуга интилишини Риши тўғри топганди. У бу ҳақда қанча узоқ ўйланса, униси ҳам, буниси ҳам шунча кўпроқ ёқар-

ди ва қотилга нисбатан кўпроқ ҳурмати ошарди – айтгандай, бундай ҳурмат унинг ўзига нисбатан муносабатини силлиқ ойнада акс этгандай кўрсатарди, ахир бошқа ҳеч ким, унинг ўзи, Риши каби ўзининг нозик, таҳлилкор ақли билан рақибнинг ниятига кириб бора олмади.

Агарда у, Риши ўша ишқибозона ғояларга берилган қотил бўлганида, ўша шу пайтгача қилганидан бошқача йўл тутма олмасди, ва у ўзининг тентагона иншоотини шоҳона бетимсол Лауранинг қотиллиги билан якунлаш учун ҳамма нарсани тиккан бўларди.

Бу сўнгги фикр, айниқса, унга ёқди. Хаёлан қизининг бўлғуси қотили ўрнига бўлиш ҳолатига тушиш унга моҳиятан қотил устидан катта устунлик берди. Негаки, қотил ўзининг бутун фаҳмидроки билан, албатта, ўзини Ришининг ўрнига қўя олмайди – шунинг учун ҳамки, Риши аллақачон ўзини унинг ўрнига – қотилнинг ўрнига қўйиб кўрганини тасаввур қила олмайди. Моҳиятан, бу ерда ҳаммаси хизматчиликда қандай бўлса, шундай эди – *mutatis mutandis*¹, – яна қандай бўлсин. Агар сен рақибнинг ниятини англаган бўлсанг, устунлик сен томонда, у сени енголмайди, агар сенинг исминг – Антуан Риши ва сен олов, сув ва мис қувурлар синовини босиб ўтгансан ва курашда енгилишга ўрганмагансан. Охир-оқибат, Франциядаги йирик хушбўй маҳсулотлар савдоси Антуан Ришига қарашлидир, на бойлик, на Иккинчи Элчининг лавозими унга осмондан тушмаган, уларни саботлилик ва айёрилик билан, ўз вақтида хавфни билиб, рақибларининг режаларини зийраклик билан билиб олиб ва рақибларни йўлидан супуриб ташлаб эришган. Ва ўзининг

¹ Ўзгаришларга мувофиқ (лот)

келгуси мақсадларини – ҳокимият ва авлодлари учун дворянлик мақомини – худди шундай эгаллайди. Қотилнинг – Лаурага эришиши учун курашдаги ўз рақибининг режасини ҳам худди шундай ўчириб ташлайди, ҳеч бўлмаса шунинг учунки, Лаура унинг ҳам, Ришининг ҳам режалари гулчамбаридир. Албатта уни севарди, лекин унга муҳтож ҳам эди. Ўзининг олий орзуларининг рўёбга чиқиши учун муҳтож бўлган нарсани эса у ҳеч кимга бериб қўймасди, бунга у тиш-тирноғи билан ёпишарди.

Энди у бир оз енгил тортди. Иблис билан курашга алоқадор тунги ўйларини иш юзасидан тўқнашув даражасига туширишга эришганидан кейин у яна жасорат ва ҳатто завққа тўла эканини ҳис этди. Қўрқувнинг сўнгги қолдиғи ҳам учиб кетди, уни гўё алжираш касалига тушиб қолган чолдек қийнаётган зўриқиш ва эзгин ташвиш ҳисси йўқолди, бир неча ҳафта давомида ичидан пайпаслаб йўл қидирган қоронғи ҳислар тумани тарқади. У таниш ҳудудда эди ва исталган чақириқни қабул қилишга тайёр эди.

43

Енгиллик, деярли қониқиш ҳис қилиб, у каравотдан ирғиб турди, қўнғироқ ипини тортди ва оёғида зўрға турган уйқусираган хизматкорга қўйлак ва озиқ-овқатларни тайёрлашни буюрди, чунки у тонгда қизи билан Греноблга боришга қарор қилди. Кейин у кийинди ва барча бошқа хизматкорларни ўрнидан турғизди.

Қоқ ярим тунда Друат кўчасидаги уйда уйғонди ва унда ҳаёт қайнади. Ошхонада ўчоқлар ловуллади, йўлакларда тинчини йўқотган оқсочлар

зувиллади, хўжайиннинг хос хизматкори зина-лардан юқорига-пастга тушиб-чиқди, ертўлаларда омборчининг калитлари шиқирлади, ҳовлида машъаллар ёқилди, аравакашлар отларни олиб чиқдилар, бошқалари отхоналардан хачирларни тортиб чиқардилар, юганладилар, эгарладилар, югурдилар, юкладилар – шаҳарга 1746 йилдагидек йўлида учраган ҳамма нарсани қириб ташлаётган босқинчиларнинг австрия-сардин ўрдаси бостириб келаяпти ва уй хўжайини ваҳимада қочишга тайёрланаяпти деб ўйлаш мумкин эди. Лекин ҳечам бундай эмасди! Уй хўжайини хотиржам ва мағрур, худди Франция маршалидек, ўз бўлмасидаги ёзув столи ортида ўтирар, сутли қаҳва ичар ва оёқдан қолаёзган хизматкорларга буйруқ берарди. Йўл-йўлакай у мэрга ва Биринчи Элчига, ўз нотариусига, ўз адвокатига, Марселдаги ўз банкирига, барон де Буйонга ва турли иш шерикларига хатлар ёзарди.

Эрталабки соат олтида у хатларни жўнатди ва режалари учун зарур барча топшириқларни берди. Қўйнига иккита йўл тўппончасини солди, белига пул солинган тўқани қистирди ва ёзув столини қулфлади. Кейин қизини уйғотгани кетди.

Соат саккизда кичик карвон йўлга тушди. Олдинда отда Риши борарди, у ўзининг қизил мусаллас ранг олтин тасмали камзулида, қора плашида ва пат қадалган қора шляпасида савлатли кўринарди. Ортидан анча одми кийинган қизи борарди. Бироқ шундай кўз қамаштирадиган гўзал эдики, кўчадаги ва деразадан боққан одамлар ундан кўзини ололмасди, оломондан эҳтиром тўла оҳ-воҳлар эшитиларди, эркаклар шляпасини ечарди, аслида эса қироличадек ўтирган бу қиз олдида ҳурмат бажо келтирардилар. Унинг орти-

дан оқсочи борарди, кейин Ришининг хизматкори юк юкланган икки от билан – аравадан фойдаланиш Гренобль йўлининг ёмонлиги туфайли истисно қилинганди – икки хизматкор кузатувида ҳар турли маҳсулотлар юкланган ўнлаб хачирлар карвони туташиб кетганди. Дю-Кур қоровулхонасида қўриқчилар сафландилар ва милтиқларини сўнгги хачир дарвозадан ўтиб кетгандан кейингина туширдилар. Болалар тик, эгри-бугри йўлдан секин узоқлашиб бораётган бу карвон ортидан узоқ югурдилар, ортидан қўл силкитдилар.

Антуан Ришининг қизи билан бу сафари одамларда ажиб бир чуқур таассурот қолдирди. Уларга худди қандайдир қадим қурбонлик маросимида қатнашаётгандай туюларди. Атрофда фақат Риши Греноблга, яъни яқин вақтлардан бери қизларни ўлдирадиган махлуқ яшаётган шаҳарга кўчаётгани ҳақида гап борарди. Одамлар бу ҳақда нима деб ўйлашни ҳам билмасдилар. Ришининг хатти-ҳаракатини қандай тушунтириш мумкин? Номуносиб енгилтакликми ёки мақтовга лойиқ мардликми? Бу чорловмиди ёки худоларнинг раҳмини келтиришга уринишмиди? Лекин уларни малла сочли гўзал қизни сўнгги марта кўриб турганликларини сезишдек безовта туйғу қийнади. Улар Лаура Ришининг ҳалокатини олдиндан сезардилар.

Бу башорат рўёбга чиқди, гарчи у мутлақо ёлғон хулосаларга асосланган бўлса-да. Гап шунда эдики, Риши умуман Греноблга жўнамаганди. Шавкатли юриш маккорликдан бошқа нарсасиз эди. Грасдан шимоли-шарққа бир ярим мил узоқликда, Сен-Вальс қишлоғи яқинида у тўхташни буюрди, хизматкорига ваколатни ва йўлхатни топширди, хачирлар карвонини Греноблга

еткизишни буюрди; кузатувчи хизматкорларни ҳам карвон билан жўнатди.

Ўзи эса Лаура ва унинг оқсочи билан Кабрига бурилади, у ерда тушликка тўхтадилар, кейин Таннерон тоғ йўли орқали жанубга ҳаракатландилар. Бу йўл фавқулодда оғир эди, лекин у Грас ва Грас водийсини кенг ярим айлана бўлиб ғарбдан айланиб ўтиш ва кечқурунга билинмасдан қирғоққа етиб олиш имконини берарди... Риши эртасига Лаура билан Лерен ороларининг энг кичигида мустаҳкам жойлашган Сент-Оноре монастирига етиб олишни режалаштирганди. Монастирь хўжалигини кексалигига қарамай ҳали ҳам ўзини эплай оладиган монахлар тўдаси бошқарарди. Риши уларни яхши биларди, чунки кўп йиллар кетма-кет монастирдан эвкалипт ликёри, пиния уруғи ва шамшод ёғи маҳсулотларини олиб сотарди. Айнан ўша ерда Иф қалъаси ва Сент-Маргарет оролидаги давлат турмаси қаторида жойлашган, Провансда энг ишончли жой саналган Сент-Оноре монастирида у дастлаб қизини яширишга ҳаракат қилди. Ўзи эса қирғоққа тез қайтади ва Грасни бу сафар шарқдан Антиб ва Канин орқали шу куни оқшомга қадар Вансга етиш учун босиб ўтади. У аллақачон у ерга ўз нотариусини барон де Буйон билан уларнинг болалари – Лаура ва Альфонснинг никоҳ шартномасини имзолаш учун таклиф қилган. Буйонга рад эта олмайдиган таклифни айтмоқчи: бароннинг 40000 ливр ҳажмидаги қарзини тўлаш, шунча ҳажмда қалин, бир неча ер майдонлари ва Маганоск остидаги ёғ корхонаси, ёшлар учун 3000 ливр ҳажмида йиллик рента. Ришининг ягона шарти шу эдики, шартнома ўн кундан кейин кучга кириши керак ва ёшлар тўйдан кейиноқ Вансга кўчишлари керак.

Риши бундай ҳовлиқиш оиласининг ушбу Буйонлар оиласи билан бирлашуви учун тўлов ҳажмини беҳад кўтариб юборишини тушунарди. Агар унинг кутгани вақти бўлганида эди, анчагина арзон тўлаган бўларди. Ўшанда бу барон тиланчи каби бой савдогардан ушбу битимни ялиниб сўрашига тўғри келарди: ахир Лауранинг гўзаллиги шуҳрати Ришининг бойлиги каби ошиб боради, Буйонлар эса буни кўриб тамом бўлишадди. Ҳай, майли! Ахир унинг рақиби барон эмас, номаълум қотил. Мана кимнинг ошига пашша тушиши керак. Бокиралигини йўқотгач эрли аёл ва балки ҳомиладор, энди унинг нафис галереясига уйғун келмайди. Бу мозаиканинг сўнгги катаги бўш қолади, Лаура қотил учун бутун қимматини йўқотади, унинг режаси барбод бўлади. Унга мағлубият қайғусини ҳис қилдириш ҳам керак-да! Риши Грасда катта зиёфат бериб эл-юрт олдида тўй қилмоқчи эди. Майлига, ўз рақибини билмаса ҳам ва ҳеч қачон танимаса ҳам, барибир у воқеаларда иштирок этиши ва лазиз луқмани тумшуғи остидан олиб кетаётганларини ўз кўзлари билан кўраётганини ҳис қилиш ҳузурлидир.

Режа жуда нозик ҳисоб-китоб қилинганди. Биз яна ҳақиқатга етишга яқин бора олган Ришининг шууридан ҳайратланмоғимиз керак. Негаки, Лаура Ришининг барон де Буйон ўғли билан никоҳи ҳақиқатда Граслик Қизлар Қотилининг бутунлай мағлубиятини англатарди. Лекин режа ҳали рўёбга чиқмаганди. Риши ҳали Лаурани яширмаганди, ҳали уни Сент-Оноре монастирининг қутқарувчи ишончли бошпанасига еткизмаган. Ҳали уч отлиқ йўлчи қаҳри қаттиқ Таннерон доवони орқали йўл босарди. Баъзан йўл шундай қийинлашардики, отлиқлар пиёда юрардилар. Ҳаммаси

жуда секин борарди. Кечгача улар Ла Напуль ёнидаги қирғоқ – Канндан узоқ бўлмаган қишлоққа етиб олишни умид қилардилар.

44

Лаура Риши отаси билан Грасни тарк этган ўша пайтда Гренуй шаҳарнинг бошқа томонида Арнульфининг устахонасида наргисларни ёғда қайнатарди. У ёлғиз ва яхши кайфиятда эди. Унинг Грасдаги муддати тугаб борарди. Фалаба куни яқин эди. Унинг кулбасида, пахта солинган қутичаларда йигирма тўрт бегуноҳ қизнинг ифори томчилари – ўтган йили Гренуй томонидан таналарни совуқ анфлераж қилиш йўли билан, соч ва кўйлаклар ҳидини мойга шимитиш, спиртда ювиш ва буғлаш йўли билан олинган қимматбаҳо эссенциялар қуйилган йигирма тўртта жажжи шишачалар турарди. Йигирма бешинчисини эса – энг дабдабали, энг муҳим эссенцияни – у бутун олади. Аллақачоноқ у қайта-қайта тозаланган ёғ солинган идиш, юпқа мато қийқими ва тоза спиртни ушбу сўнгги ўлжа учун тайёрлаб қўйган. Жой ўрганилган. Янги ой чиққанди.

У Друат кўчасидаги қўрғон яхши қўриқланишини ва унга бузиб киришнинг иложи йўқлигини биларди. Шунинг учун у ерга қош қорайганда дарвозалар ёпилгунча кириб олишни ва уни кўринмас одамдек одамлар ва ҳайвонларга сезиларсиз қилган ўз ҳидсизлигидан фойдаланиб уйнинг бирор бурчагида яширинишни истарди. Кейинроқ ҳамма ухлаганда у қоронғида ҳид билиш йўлкўрсаткичи ортидан бориб юқорига ўз хазинаси олдига кўтарилади. Уни ёғ шимдирилган чойшабга ўраб ўша ердаёқ жойида ишлов беради. Фақат

сочлари ва кўйлагини, доимгидек, ўзи билан олиб кетади, чунки бу қисмлар тўғридан-тўғри вино спиртида ювилиши мумкинки, буни устахонада бажариш қулайроқ. Ёфупанинг охирги ишлови ва уни буғлаб қуюқ модда олиш учун яна бир кеча керак эди. Агар ҳаммаси яхши кетса – ҳаммаси яхши бўлишига шубҳаси ҳам йўқ эди, – унда индинига у дунёдаги энг яхши атирларни тайёрлаш учун зарур барча эссенцияларнинг эгасига айланади ва ер юзидаги энг яхши ҳидли одамдек Грасни тарк этади.

Тушликкача у наргисларни тугатди. Оловни ўчирди, ёғли қозонни ёпди ва ҳаво олиш учун устахонадан чиқди. Шамол ғарбдан эсарди.

Биринчи нафасданоқ у сергакланди. Ҳавода нимадир жойида эмас, нимадир бўлганди. Шаҳар ҳавосида, унинг ушбу либосида, мингларча иплардан тўқилган кўринмас этагида олтин ришта етишмасди. Сўнгги бир неча ҳафтада бу муаттар ришта шундай маҳкамландики, Гренуй уни шаҳардан ташқарида, ўз кулбасида ҳам бемалол ҳис қиларди. Энди эса у йўқ эди, йўқолганди, уни машоми ила сезиш мумкин эмасди. Гренуй қўрқувдан қотиб қолди.

У ўлган, дея ўйларди. Кейин янада даҳшатлироғи: кимдир мендан кўра олғирлик қилган, деб ўйлади. Бошқа одам менинг гулимни узган ва унинг ифорини ўзлаштирган! У қичқирмади, бунинг учун унинг қайғуси жуда буюк эди, лекин кўз ёшлари кўзларининг четидан сизиб чиқди ва бирданига шашқатор қуйилди.

Шу пайт тушликка Дрюо «Тўрт Шаҳзода»дан қайтди ва айтдики, бугун эрталаб Иккинчи Элчи ўн икки хачири ва қизи билан Греноблга жўнаб кетибди. Гренуй ёшларини ютди ва шаҳарни бо-

сиб Дю-Кур қопқасига югуриш учун ташланди. У дарвоза майдонида тўхтади ва ҳид олди. Ва мусаффо, шаҳар ҳидлари билан булганмаган ғарб шамолида у яна олтин риштасини топди, унинг ифори Греноблга элтадиган шимоли-ғарбдан эмас, балки жануби-ғарбдан, Кабри йўналишидан келарди.

Гренуй қоровулардан Иккинчи Элчи қайси йўлдан кетганини сўради. Қоровулардан бири шимолни кўрсатди. Кабрига эмасми? Балки у жанубга, Орибога ёки Ла Напулга жўнагандир? Йўқ, албатта, деди қоровул, буни у ўз кўзлари билан кўрганди.

Гренуй ортига ташланди, шаҳар орқали ўз кулбасига, хуржунига мато бўлаги, ёғупа учун тувакча, куракча, қайчи ва зайтун ёғочидан кичкина силлиқ таёқни тикди ва кечиктирмай йўлга отланди – Гренобл йўлига эмас, балки машоми кўрсатган йўлга: жанубга отланди.

Бу йўл тўғри Ла Напулга элтарди, дарё Фрайер ва Сиань ирмоқларини кесиб Таннерон тизмалари бўйлаб элтарди. Юриш енгил эди. Гренуй илдам олға босарди. Ўнг ёнда худди тоғларнинг устида осилгандек Орибо манзараси пайдо бўлганда, у қочоқларни деярли қувиб етганини сизди. Тез орада улар билан бир хил баландликка етди. Энди уларнинг ҳар бирини алоҳида ҳис қиларди, у ҳатто отларининг ҳидини ҳам фарқларди. Улар, балки, кўпи билан ундан бир мил узоқда, Таннерон ўрмонларининг қаеридадир эди. Улар жануб томонга, денгизга томон йўл олгандилар. Худди у каби. Кундузги бешлар атрофида Гренуй Ла Напулга етиб келди. У карвонсарой топди, овқатланди ва тунаш учун арзон жой сўради. Айтишича, у Ницци кўнчисининг шогирди ва Марселга кетяпти. Отхо-

нада тунаш мумкин, деган жавоб бўлди. У ерда бурчакка тиқилди ва ухлади. Уч отлиқнинг яқинлашишини узоқдан ҳис қилди. Энди фақат кутиш қолганди.

Икки соатдан кейин – аллақачон ғира-шира бўлганди – улар етиб келдилар. Ўзларини билдирмаслик учун учалалари ҳам кийимларини алмаштирдилар. Иккала аёл ҳам тўқ ранг кўйлак ва чимматда эди, Риши – қора камзулда. У ўзини Кастелланлик дворяндек кўрсатарди, эртага у Лерен оролларига йўл олишни истайди, уй эгаси тонг отишига нонушта тайёрласин. Уйда бошқа мижозлар ҳам борми? Йўқ, деди уй эгаси, фақатгина Ниццидан кўнчининг шогирди бор, фақат у отхонада тунайди.

Риши аёлларни хоналарга юборди. Ўзи айтганидек, отхонага юкларидан ниманидир олиш учун кирди. Аввалига у шогирдни тополмади ва отбоқардан чироқ келтиришни сўрашига тўғри келди, шунда уни бурчакда кўрди: кўнчининг шогирди сомон ва эски ёпқич устида ётар ва боши остига хуржунини қўйиб қаттиқ уйқуда эди. У шу қадар кўринмас ва сезилмас туюлардики, Ришига бир боқишда умуман йўқдек туюлди, ушбу махлуқ, чироқнинг титроқ ёғдусида алдамчи соядек кўринди. Ҳар эҳтимолга қарши, Ришига шу ондаёқ аниқ бўлдики, бу тўғридан-тўғри беозор, раҳмни келтирадиган жонзотдан кичик бир хавф ҳам йўқ, унинг уйқусини бузмаслик учун аста узоқлашди ва уйга қайтди.

Қизи билан унинг хонасида кечки овқатни еди. Жўнаш олдидан у қизига саёҳатлари мақсадини тушунтирмаган эди, ҳозир ҳам бундай қилмади, гарчи қиз буни сўраса ҳам. Эртага ҳамма нарсани унга маълум қилишини, нимаики режалаштир-

са ва қилса, унга яхши бўлишига қаратилган ва келгусида унга бахт келтиришини айтди. Кечки овқатдан кейин улар бир неча партия ломбер ўйнадилар ва у ютқизди, чунки ўз қартасига қарамасдан қизининг юзи гўзаллигига маҳлиё эди. Тўққизларда уни ўз хонаси рўпарасидаги хонасига кузатиб қўйди ва эшикни ташқаридан қулфлади. Кейин ўзи ҳам ухлашга ётди.

У бирданига қаттиқ чарчоқни ҳис қилди – оғир кун ва келаётган тун юки таъсирини кўрсатганди, лекин бир вақтнинг ўзида у ўзидан ва ишнинг боришидан мамнун эди. Кичик бир ташвишсиз, кечаги кунгача ҳар сафар чироқни ўчирганида уйқусизлик билан уни қийнаган қоронғи ўйларсиз шу заҳотиёқ ухлаб қолди ва туш кўрмай, оҳ-воҳларсиз, талвасада чўчишларсиз ёки у ёндан бу ёнга асабий ағдарилишларсиз ухлади. Анчадан бери биринчи марта Риши тинч, қаттиқ уйқуга кетди.

Худди шу вақтда Гренуй отхонадаги тўшагидан турди. У ҳам ўзидан ва ишнинг боришидан мамнун эди ва ўзини бир сония ҳам ухламаган бўлса-да, мириқиб дам олгандек ҳис қиларди. Риши отхонага кирганда «кўринмас» ҳиди ўз-ўзидан англаган беозорлик таассуротини янада кўринарлироқ қилиш учун фақат ўзини уйқуга солганди. У Ришини фавқулодда ўтқир, аниқроғи, машоми билан қабул қилди ва ундан зинҳор Ришининг уни кўрганда енгил тортгани яширин қолмади.

Шундай қилиб, уларнинг қисқа учрашуви вақтида иккови ҳам бир-бирининг беозорлигига ишонди ва Гренуйнинг фикрича, бу яхши бўлди, негаки унинг беозорлиги ва Ришининг ҳақиқатда беозорлиги унга, Гренуйга ишни енгиллаштирар-

ди. Айтгандай, Риши ҳам ўз ишларининг ҳолати ҳақида худди шундай фикрда эди.

45

Гренуй ишга профессионал эҳтиёткорлик билан киришди. У қопни очди, ундан мато парчасини, ёғупа ва куракчани олди, матони ўзи ётган ёпқич устига ёйди ва унга ёғли пастани сурта бошлади. Бу иш вақтни оларди, чунки ёғни бир текисда эмас – қаеридадир юпқа, қаеридадир қалин, тананинг қайси қисмига матонинг у ёки бу қисми тўғри келишига қараб суртиш керак эди. Оғиз ва қўлтиқ ости, кўкрак, жинсий аъзо ва оёқ кафти кўпроқ ҳид чиқаради, масалан, болдир, курак ёки тирноқларга нисбатан кафтларнинг ички томони ташқарисига нисбатан кўпроқ; қошлар киприкларга нисбатан ва ҳоказо – ва уларга мос равишда кўпроқ ёғ керак бўлади. Шунинг учун Гренуй бир йўла ишлов бериладиган тананинг ҳид тасвирини матода чизиб олди ва ишнинг бу қисми, тўғриси айтганда, унга катта қониқиш берди, негаки гап ҳис қилиш аъзолари, тахайюл ва қўлларни, ундан ташқари, кутилаётган охириги натижадан лаззатни татиб кўришга имкон берадиган артистлик техникаси ҳақида борарди.

Идишдаги ёғупанинг ҳаммасини ишлатиб бўлиб у бир неча якунловчи чизиқлар тортди – қаердадир ёғ қатламини қуюқроқ қўйди, қаердадир ортиқча ёғни олиб ташлади, яна бир бўёқ берди ва яна бир карра ёғ билан моделлаштирилган юзани текшириб кўрди, – айтганча, кўзлари билан эмас, бурнидан фойдаланиб, чунки ҳаммаси, мумкинки, Гренуйнинг бирдек қувончли кайфияти учун яна бир сабаб бўлган қоронғи тунда юз

берарди. Ушбу янги ой чиққан кечада ҳеч нарса уни чалғитолмади. Дунёда ҳиддан бошқа ҳеч нарса, эҳтимол, денгиздан келаётган қирғоққа урилаётган тўлқинлар шовқинидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. У ўз оламида эди. Кейин у матони ёғ суртилган юзалар бир-бирига тўғри келиши учун девор қопламаси бўлакларини тахлагандай тахлади. Унинг учун бу оғриқли жараён эди, негаки у яхши билардики, минг эҳтиёт бўлганда ҳам моделланган чизикларнинг қисмлари бунда сувалади ва силжийди. Лекин унда матони олиб боришнинг бошқа имкони йўқ эди. Уни қийинчиликларсиз қўлтиғига қистириш учун мос қилиб тахлаб, чўнтагига куракча ва қайчини солди, зайтун ёғочидан бўлган таёқни олди ва яширинча ҳовлига чиқди.

Осмонда булутлар сузарди, уйга қоронғилик чўкканди. Бу қоронғи кечада ёлғиз учқун шарқ томонда йилтирарди. Ла Напулдан бир мил масофада жойлашган Сент-Маргарет орасидаги бандаргоҳ маёғи, қарғанинг қанотидек қора чодрада ялтираётган тўғноғич учини эслатарди.

Гренуй деворига нарвон қўйилган, оқланаётган бостирмага яқинлашди. У бўш ўнг қўли билан учта зинани тутди, нарвонни тик ҳолатда тутиб кўтарди ва ўнг елкасига чиқиб турган учини тиради, уни ҳовли орқали қизнинг деразасига олиб ўтди. Дераза хиёл очиқ эди. Гўё қулай зиналардан юраётгандек юқорига кўтариларкан, ўзини шу ерда, Ла Напулда бу қизнинг ифори ҳосилини йиғиб олиш имконияти борлиги ҳолати билан табриклади. Грасда, деразалар панжарали, уй қаттиқ қўриқланадиган жойда ҳаммаси бирмунча қийинроқ эди. Бу ерда у ҳатто ёлғиз ухларди. Унинг хизматкор аёлни бирёқли қилишига ҳам ҳожат йўқ эди.

У дераза зулфинини очди, хонага сирғалиб кирди ва полга тахланган чойшабни қўйди. Кейин каравотга ўгирилди. Унинг сочларининг ҳиди етакчи эди, чунки у қорни билан пастга қараб ёстикқа билаги билан ўраб олган юзини тикиб ётарди ва унинг гардани тўппа-тўғри таёқ уришга жудаям мос ҳолда эди.

Таёқ товуши бўғиқ ва гичирлайдиган эди. Уни ёмон кўрарди. Уни шунинг учун ёмон кўрардики, бу шовқин, унинг шовқинсиз ишидаги шовқин эди. Тишини-тишига қўйибгина у бу ёқимсиз товушга чидарди, ва товуш тингач, яна бир қанча вақт қотган ва ачинарли ҳолатда титроқ қўли билан таёқни қисиб, худди товуш акс-садодек қаердандир қайтиши мумкинлигидан қўрққандек турарди. Лекин товуш қайтмади, хонада эса яна сукунат ҳукм сурди, ҳатто янада оғир сукунат, негаки энди уни қизнинг нотекис олаётган нафаси бузмасди. Ва Гренуй ҳолатини ўзгартирганида (бу ҳолатни ҳурмат бажо айлаган ёки сукут сақлаш дақиқасидек қандайдир титроқ бир ҳолатга ўхшатиш мумкин эди) танаси бўшашди, енгил тортди.

У таёғини бир томонга қўйди ва бутун ҳафсаласи билан ишга киришди. Аввалига у олиб келган матосини ёйди ва ёғли томонига тегмаслик учун уни тоза томони билан стол ва стулларга тўшади. Қизнинг бирданига илиқ қуюқ тўлқиндек урилган гўзал ифори бу сафар уни тўлқинлантирмади. Ахир бу ҳид унга таниш эди, маст бўларлик даражада кейинроқ, ҳақиқатда унга эга бўлгандан кейин лаззатланади. Энди уни тезроқ иложи борича кўпроқ йиғиб олиш керак эди, уни камроқ йўқотиш керак эди, энди ундан диққатни йиғиш ва чаққонлик талаб қилинарди.

Қайчининг енгил ҳаракати билан тунги кўйлакни қийди, ундан қизни чиқариб олди, чойшабни тутди ва уни яланғоч танага ташлади. Кейин баданни бир оз кўтарди, остидан осилган мато қисмини ўтказди ва матога ўради – пишириқ тайёрлайдиганлар рулетни шундай ўрайди, – учларини йиғди ва уни мўмиёлангандек бинтга ўради – бошидан оёғигача. Фақатгина сочлари бинтга ўралмай қолди. Уларни иложи борица терисига яқинроқ қирқиб олди, тунги кўйлакка ўради ва тугун қилиб тугди. Сўнг у қирилган бошни бўш мато бўлаги билан ёпди ва ошириб ташланган учини бармоғи билан оҳиста босиб текислади. У бутун ўрамани текширди. Унда ифор тарқалиб кетиши мумкин бўлган на бирор тирқишдан, на бирор тешик, на бирор текисланмаган йиғилиб қолган жой бор эди. Қиз ажойиб тарзда ўралган эди.

Энди бошқа қиладиган иш қолмаганди. Фақат кутиш керак эди, тонггача – олти соат кутиш керак эди.

У қизнинг кўйлаги ётган кичик ўриндиқни олди, уни тўшак ёнига қўйди ва ўтирди. Кенг қора кийимда ҳали унинг йўл олдидан чўнтагига солган анис кулчасининг ҳидига қўшилган енгил ифори бор эди. Оёқларини қизнинг тўшаги чети-га унинг оёқлари ёнига қўйди, кўйлагини ёпинди ва анис кулчасини еди. У чарчади. Лекин ухлашни истамасди, негаки иш устида ухлаш тўғри келмасди, гарчи иш фақат кутишдан иборат бўлса-да. У Бальдини устахонасида ёғ қайнатиш билан шуғулланган кечаларини эслади; қурум билан қопланган ҳайдаш кубби, алангаланаётган олов, енгил, флорентия сувдонининг тубига урилаётган буғланган томчининг ҳаёлий товуши. Вақт-вақти билан оловга қараб туриш керак эди, сув

қуйиб туриш, янги флорентия сувдонини қўйиб туриш, бугланаётган нарсанинг ҳидини йўқотган турпини алмаштириб туриш керак эди. Унга доимо ухлаш мумкин эмасдек туюларди. Навбатдаги у ёки бу юмушни бажариш учун эмас, балки тетиклик ўз маъносига эгаллиги учун шундай. Ҳатто бу ерда, карвонсарой хонасида, муаттар тугун атрофидаги бевақт текширув ва у ёқ бу ёққа ағдарилиш ва бесаранжомлик фақат халақит бериши мумкин эди, ҳатто бу ерда, Гренуйга бедорлиги муҳим аҳамиятга эгадек туюларди. Уйқу муваффақият руҳини чўчитиши мумкин эди. Шуниси ҳам борки, чарчаганига қарамай, унга тетикланиш ва кутиш қийин эмасди. Бу муштоқликни у севарди. Бошқа қизлар билан бўлган йигирма тўрт карра бундай кутиш унга ёқарди – ўтмишни эсдан оғдирмас даражада соғиниш ва эҳтироссиз чидамсизлик – лекин ўйланган, ташвишли, маълум даражада таъсирли кутиш эди. Бундай кутиш вақтида нимадир юз берарди. Энг муҳими юз берарди. Агар буни у ўзи содир этмаса ҳам, у туфайли ўзи юз берарди. У қўлидан нима келса, шуни қиларди. У ўзининг бор санъатини намоён қилди. Бирорта ҳам хатога йўл қўймади. Унинг фаолияти ягона ва бетакрор эди. У муваффақият билан якун топади... У фақат бир неча соат кутиши керак эди. Бу кутиш унга қониқиш, лаззат берарди. Ҳаётида ҳеч қачон у ўзини шу қадар яхши, шундай тинч-хотиржам ҳис қилмаганди, ўз-ўзи билан шундай бирликни ҳеч қачон – ҳатто ўшанда, ўз тоғида ҳам, – ҳунарининг талаби билан бўлган танаффус соатларида ўз қурбонларининг ёнида мижжа қоқмай кутган чоғларида бўлганидек ҳис қилмаганди. Фақат шундай лаҳзаларда унинг тунд миясида деярли қувноқ фикрлар пайдо бўларди.

Ажиб ҳолатда бу фикрлар келажакка қаратилмаган эди. У бир неча соатдан кейин оладиган ифор ҳақида ўйламасди, йигирма беш қиз ифоридан олинган атирлар ҳақида эмас, келажак ҳақидаги режалар ҳақида эмас, бахт ҳақида эмас, муваффақият ҳақида эмас. Йўқ, у ўтмишни эсларди, У хотирасида ўз ҳаёт йўлидаги бекатларни чақирарди – Гайар хонимнинг уйи ва қуёшда қизиган нам ўтинлар тахламидан кичкина, балиқ иси келадиган Ла Напуль посёлкасига қилган бугунги саёҳатигача. У кўнчи Грималь, Жузеппе Бальдини, маркиз де ла Тайад-Эспинассни эслади. У Париж шаҳрини эслади, унинг улкан, минглаб жолларга кўмилган сассиқ буғларини, Марэ кўчасидаги малласоч қизни, ернинг озод кенгликларини, енгил шамол, ўрмонни эслади. У Овернидаги тоғни ҳам эслади – лекин бу хотирадан зинҳор қочмади, – тушларини эслади. У бу нарсаларнинг ҳаммасини катта мамнуният билан эслади. Ҳа, ортига боқаркан, ўйларди у, бахт, омад унга алоҳида кулиб боқди ва тақдир уни чалкаш бўлса ҳам, охир-оқибат ишончли йўлга бошлади, – йўқса у ҳозир шу ерда, бу қоронғи хонада, ўз орзулари рўёби ёнида бўлармиди? У, агар яхши ўйласа, ҳақиқатда омадли шахс!

У ройишлик ва миннатдорлик оғушида бутунлай эриди. Сендан миннатдорман, – секингина деди у, – сендан миннатдорман, Жан-Батист Гренуй, сен қандай бўлсанг, шундайлигинг учун! У ўз-ўзига шу қадар қойил қоларди.

Кейин кўзларини – ухлаш учун эмас, балки бу Муқаддас Туннинг сокинлигига тўлиқ берилиш учун юмди. Олам унинг қалбини тўлдирди. Лекин унга атрофида ҳам олам ҳукмронлик қилаётгандай туюлди. У қўшни хонадаги оқсочнинг

тинч уйқуси, рўпара хонадаги Антуан Ришининг қаттиқ тинч уйқуси ҳидини олди, хўжайиннинг ва хизматкорларнинг тинчгина мудраши, итлар, қўралардаги ҳайвонларнинг, бутун жойнинг ва денгизнинг ҳидини олди. Шамол тинганди. Ҳамма ёқ тинч эди. Олам тинчлигини ҳеч нарса бузмасди.

Бир марта у оёғини силжитди ва Лауранинг оёғига жуда юмшоқ тегиб кетди. Аниқроқ айтганда, оёқлар эмас, уни ўраб турган, тескари томонига ёғ суртилган матога, қизнинг ифорини, қизнинг – ўзининг! – шоҳона ифорини шимиб олган матога тегиб кетди.

46

Қушлар сайрай бошлаганда – тонгга ҳали анча бор пайтда, ўрнидан турди ва ишини якунлади. У матони очди ва уни ўликдан малҳам каби ажратиб олди. Ёғ теридан яхши ажради. Фақат ботиқ жойларда ҳали бир оз тўпланиб қолганлари бор эди, уларни куракча билан йиғиб олишига тўғри келди. Суртманинг қолган юқларини Лауранинг ички кўйлаги билан артди, у билан охирида бутун танани бошидан оёғигача шундай ҳафсала билан артдики, ёғнинг кичик томчиларини ҳам, унинг тери тешикларидан ва улар билан бирга сўнгги ипларни ва қизнинг ифори бўлакларини чиқариб олди. Энди унинг учун қиз ҳақиқатдан ўлик эди, гулларнинг чиқиндилари каби сўлиган, синиққан ва пўк эди.

У ички кўйлакни ичида фақатгина ўша қиз яшашда давом этаётган катта ҳидга тўйинган мато ичига ташлади, у ерга қизнинг сочлари солинган тунги кўйлакни ҳам ташлади ва барчасини қўл-

тифидаги кичик халтага ўради. У мурдани жойига ёпиб қўйиш учун ўзини овора қилмади. Гарчи тун қоронғиси аллақачон тонгнинг кулранг-қўкимтир-лигига айланган бўлса-да ва хонадаги буюмлар элас-элас кўрина бошлаган бўлса-да, қайтиб бир марта бўлса ҳам кўзлари билан кўриш учун қизнинг тўшагига қарамади. Қизнинг қомати уни қизиқтирмасди. Қиз ортиқ унинг учун тана сифатида мавжуд эмасди, фақатгина ҳидсиз тана эди, холос. Ҳид эса унинг қўлтиғида эди ва уни ўзи билан олиб кетди.

У секингина токчага сакраб чиқди ва қўйилган нарвон орқали пастга тушди. Ҳовлида яна шамол турганди, осмон тиниқлашган ва ер узра совуқ тўқ кўк ёғду сочарди. Ярим соатдан кейин хизматкор аёллардан бири ошхона ўчоғига ўт ёқди. Ҳовлига ўтин учун чиқаркан, суяб қўйилган нарвонга кўзи тушди, лекин ҳеч нарса ўйламади, чунки у ҳали уйқусирар эди. Тез орада олтидан кейин қуёш чиқди. Улкан, ранглари тилло танганикидай – у денгиздан иккала Лерин ороллари аро бош кўтарди. Осмонда бир парча ҳам булут йўқ эди. Ёп-ёруғ баҳор куни бошланаётган эди.

Хонаси ғарбга қараган Риши еттида уйғонди. Бир неча ой ичида биринчи марта уйқуга тўйиб уйғонди ва одатга қарши, чорак соат тўшакда талтайиб ётди, кейин хуррамлик ила керишди ва чуқур нафас олди, ошхонадан келаётган ёқимли товушларга қулоқ тутди. Шундан кейин у турди ва деразани кенг очди, ҳовлида ажойиб об-ҳавони кўрди, эрталабки ширин тоза ҳаводан нафас олди, денгиз тўлқинлари товушини эшитди, унинг яхши кайфияти умуман тийиқсиз бўлиб қолди ва оғзини чўччайтириб қандайдир қувноқ оҳангни ҳуштакда чалди.

Кийинаркан, хуштак чалишда давом этди ва хонадан чиқаётганда ва тез қадамлар билан йўлакни кесиб қизининг хонаси эшигига ўтаркан, хуштак чаларди. У тақиллатди. Яна тақиллатди, уни қўрқитиб юбормаслик учун секингина. Жавоб бўлмади. У жилмайди. Уни ҳали ухляпти деб ўйлади.

У эҳтиётлик билан калитни тешигига солди ва тутқични буради, секин, умуман секин, уни чўчитмаслик учун, уни деярли ухлаётган ҳолида кўриш учун, уни бўса билан уйғотмоқ учун, яна бир бор, сўнгги бор, уни бошқа эркакка бериб юборишга тўғри келишидан олдин.

Эшик очилди, у кирди ва қуёш нури юзига урилди. Хона эриган кумушга тўлатилгандек эди, ҳамма ёқ нур сочарди ва оғриқдан бир лаҳзага кўзларини юмишга тўғри келди.

Кўзларини қайта очганда, тўшакда ётган яланғоч ва ўлик, боши тақир қирилган ва ниҳоятда оқ Лаурани кўрди. Бу ўтган кеча Грасда кўрган даҳшатли тушидагидек эди – унутганди ҳам, энди эса, бу даҳшат, гўё чақмоқ ургандек, хотирасида жонланди. Ҳамма нарса бирданига тиниқлашди, ўша тундагидек, фақат бир оз ёрқинроқ эди.

47

Лаура Ришининг ўлими ҳақидаги янгилик Грас атрофига шундай тез тарқалдики, худди биров: «Қирол ўлди!», ёки «Уруш!», ёки «Қароқчилар қирғоққа тушдилар!», деб эълон қилгандек эди ва шунга ўхшаш ёки янада ортиқроқ ваҳимали даҳшатга соларди. Кўз очиб-юмгунча зўрға унутилган қўрқув ўтган йил куздагидек ўшандай юқумли, ўзининг барча тафсилотлари: ваҳима,

галаён, ғазаб, жазавали шубҳалар, ночорлик билан қайтиб келди. Кечалари одамлар уйларида чикмас, қизларини қулфлаб қўяр, тўсиқлар қўяр, бир-бирига ишонмас ва уларга уйқу бегона эди. Ҳар бири ўйлардики, энди ҳаммаси ўшандагидай такрорланади; ҳар ҳафта қотиллик юз беради. Вақт ярим йил ортга қайтгандай эди.

Қўрқув ярим йил олдингидан ҳам таҳдидкорроқ эди, негаки алақачон йўқолган деб ҳисоблашган хавфнинг бирданига қайтиши одамлар орасида чорасизлик ҳиссини тарқатарди. Епископнинг қарғиши ҳам ёрдам бермаганидан кейин!.. Агар Антуан Риши, ҳаммадан зўр Риши, шаҳарнинг энг бой фуқароси, Иккинчи Элчи, нуфузли, мулоҳазакор, ўз-ўзини ҳимоя қилишнинг барча воситаларига эга бўлган инсон ўз қизини эҳтиёт қила олмаганидан кейин! Наҳот қотилнинг қўли Лауранинг самовий гўзаллигини кўриб қалтирамаган бўлса – негаки қиз ҳақиқатдан, айтиқса энди, ўлганида, уни кимки билса, ҳаммасига муқаддас туюларди. Қандай қилиб буларнинг ҳаммасидан сўнг қотилдан қутулиб қолишга умид боғлаш мумкин? У вабодан ҳам даҳшатлироқ эди, чунки вабодан қочиш мумкин, бу қотилдан эса – йўқ, буни Риши мисолида кўриш мумкин. У аниқ гайритабиий қобилиятларга эга. У, албатта, иблис билан алоқада, иблиснинг ўзи бўлмаса агар. Ва кўпчиликка, энг аввало, содда фикрлайдиган оддийроқ кишиларга фақат бир нарса – черковга бориш ва ибодат қилишгина қолганди; ҳар бир ҳунармандлар сулоласи ўз шафиқиға: чилангарлар – муқаддас Алоизга, тўқувчилар – муқаддас Криспинга, боғбонлар – муқаддас Антонийга, атторлар – муқаддас Юсуфга ибодат қиларди. Ва улар ўзлари билан хотинлари ва қизларини олиб

юрар, улар билан бирга ибодат қилар, черковда овқатланар ва ухлардилар, у ердан ҳатто кундузи ҳам чиқмасдилар, улар фақатгина мушкул аҳволдаги келгинди жамоат ҳимоясида ва Мадонна рўпарасидагина махлуқдан хавфсиз бўлишларига (яна қандайдир бошқа хавфнинг ўзи бормиди!) ишонардилар.

Бошқалар, сал фаҳмлюроқ каллалар, диний гуруҳларга бирлашгандилар, негаки черков бир карра ожиз қолди, катта пулларга Гурдондан ўзини яхшилаб тавсия қилган жодугарни ёлладилар, қандайдир Грас ертўлаларининг кўп сонли ғорларига эмаклаб кирдилар, ёвуз руҳга унга бош эгишга рози эканликларини кўрсатиш учун илму амаллар қилдилар. Бир қанча муҳтарам буржуйлар ва ўқимишли дворянлар илмий услубларга пул тикдилар – ўз уйларини магнитлаштирдилар, ўз қизларини гипноз қилдилар, ўз уйларида яшинин флюидал тўғарақлар ташкил қилдилар ва масофага фикрларни биргаликда юбориш йўли билан қотилнинг руҳини телепатик ҳайдашга уриндилар.

Черков ходимлари Грасдан ла Напулга ва яна ортга тавба-тазарру юришларини ташкил этдилар. Шаҳарнинг беш монастири монахлари ибодат қўшиқларини айтиб куну тунлик таомилларни бажаришни одат қилдилар, шунинг учун шаҳарнинг гоҳ у, гоҳ бу четида куну тун тинимсиз тиловатлар эшитиларди. Деярли ҳеч ким ишламасди. Шундай қилиб, Граснинг бутун аҳолиси таҳликали фаолиятсизликда эди, кейинги қотилликни деярли интиқиб кутардилар. Унинг муқаррарлигига ҳеч ким шубҳа қилмасди. Ботинида ҳар бир одам бу янгилик унга эмас, кимгадир бошқага тегишли

бўлиши ҳақида ягона умид билан даҳшатли янгиликни тезроқ эшитишни истарди.

Бироқ шаҳар, округ ва вилоят ҳукумати бу сафар халқнинг таҳликага тушган кайфиятини юқтирмади. Ўшандан бери, Қизлар Қотили ўзини маълум қилгандан бери Грас, Драгиньян ва Тулон ҳукуматларининг магистрат, полиция, Интендант, парламент ва денгиз флоти миқёсидаги режали ва тармоқли ҳамкорлиги бошланди.

Ҳозирги дунё кучлиларининг бундай бирдамлиги сабаби, бир томондан, оммавий халқ қўзғолонидан қўрқиш бўлса, иккинчи томондан, Лаура Ришининг ўлдирилиши пайтидан бошлаб ва ниҳоят қотилни тизимли равишда қидирувни бошлашга имкон берувчи мурожаат қилинадиган ўринлар пайдо бўлди. Қотилни кўрганлар бор эди. Гап, шубҳасиз, машъум кечада Ла Напулдаги карвонсаройнинг отхонасида бўлган ва эрталабга изсиз йўқолган кўнчининг шогирди ҳақида борарди, хўжайин, отбоқар ва Риши бир овоздан бу кўримсиз, пакана, жигарранг куртка кийган бўз хуржунли одам эканига гувоҳлик бердилар. Гарчи бу уч гувоҳнинг қолган кўрсатмалари мужмал ва улар, масалан, юз тузилиши, соч ранги ва бу одамнинг нутқини тасвирлаб бера олмасалар-да, карвонсарой хўжайини барибир эсладики, агар адашмаётган бўлса, нотаниш кишининг ўзини тутиши ва юришида нимадир бесўнақайлик, худди қачондир унинг болдири сингандек ёки тово-ни майиб бўлгандек диққатни ўзига тортар эди.

Бу маълумотга эга бўлган қўриқчиларнинг икки отлиқ отряди қотиллик юз берган ўша кун тахминан туш пайтида Марсель йўналишида қидирувни бошладилар – бири қирғоқ бўйлаб, иккинчиси – вилоят ичкарисига кетган йўл бўйлаб.

Ла Напуль теварак-атрофининг тит-питини чиқариш кўнгиллиларга буюрилди. Грас судининг икки вакили кўнчининг шогирди ҳақида маълумот олиш учун Ниццага жўнадилар, Фреж, Канн ва Антибда барча денгизга кирган кемалар терговга тортилди, Савойга барча йўллар беркилди, саёҳатчилардан шахсини тасдиқловчи ҳужжатлари талаб қилинди. Жиноятчини таърифлаган тезкор варақа Грас, Ванс, Гурдоннинг барча шаҳар дарвозалари олдида ва қишлоқлардаги черковларнинг эшиклари олдида ўқишни билган барчага етказилди. Кунига уч марта уни жарчилар майдонларда ўқидилар. Тўғри, оқсоқликни эслатиш жиноятчи иблиснинг ўзи бўлганига шубҳани кучайтирди ва ишончли маълумотлар йиғишга ёрдам бериш ўрнига кўпроқ ваҳима туғдирди.

Грасс судининг раиси Риши номидан жиноятчи ҳақидаги маълумотлар учун икки юз ливрдан кам бўлмаган мукофотни ваъда қилгандан сўнггина Грасда, Опно ва Гурдонда чақувларга кўра бир неча шогирдлар қўлга олинди, улардан бири ҳақиқатда оқсоқлик бахтсизлигига дучор эди. Уни кўплаб гувоҳлар шоҳидлик берган айбсизлигига қарамай, қийноқларга солишга тайёр эдилар, бироқ шу пайт, қотилликнинг ўнинчи кунда ҳокимликка шаҳар соқчиларидан бир киши мурожаат қилди ва судьяларга қуйидагиларни арз қилди: у, Габриэль Тальеско, соқчилар капитани, одатдагидек Дю-Кур чегарасида хизматни бажараётган куннинг туш пайти унга ҳозир тезкор варақада ёзилган белгиларга гўё тўғри келадигандек туюлган бир кимса мурожаат қилган; бу кимса Иккинчи Элчи ўз карвони билан шаҳардан қайси йўл билан чиқиб кетганини қайта-қайта сўраган. Капитан бу воқеага ўшанда ҳам, кейин

ҳам ҳеч қандай маъно бермаган ва бу кимсани – у жуда кўримсиз эди – агар уни тасодифан бу ерда, Грасда, де-ла-Лув кўчасида мэтр Дрюо ва Арнульфи хонимнинг ательеси олдида учратиб қолмаганида умуман эсламаган ҳам бўларди; ва бу сафар устахонага кираркан, бу одам сезиларли даражада оқсоқланаётгани кўзга ташланди.

Бир соатдан кейин Гренуй қамоққа олинди. Олдинроқ Грасга бошқа тутқунларни таниш учун чақирилган Ла Напулдаги карвонсарой хўжайини ва унинг отбоқари уларда тунаган кўнчининг шогирдини дарҳол танидилар; бу ўша, бошқа биров эмас, дейишди улар, бу ўша қидирилаётган қотилнинг ўзи.

Устахонани тинтув қилдилар, Францисканс ибодатхонаси ортида зайтунзордаги кулбани тинтув қилдилар. Бурчакда, деярли юзада Лаура Ришининг қийилган тунги кўйлаги, ички кийими ва малла сочлари ётарди. Ерни кавлаганларида эса, бирин-кетин қолган йигирма тўрт қурбоннинг кўйлаклари ва сочлари топилди. Таёқ – жиноят қуроли ва бўз хуржун топилди. Далиллар жунбишга келтирадиган эди. Кўнғироқда бонг уришга буюрилди. Суд раиси эълонлар ёпиштириш ва бир йилдан бери тутилмаган Қизлар Қотили ва ниҳоят тутилгани ва турмага қаттиқ назорат остида ўтиргизилганидан жарчилар орқали халқни хабардор қилишни буюрди.

Аввалига одамлар бу хабарга ишонмадилар. Улар бу ҳокимиятнинг ўз ожизлигини яшириш мақсадида халқда етилган кўзғолишни тинчлантириш учун ўйини деб ҳисобладилар. Ҳамма қотил Греноблга йўқолди, деб гапирган пайтларини ҳали жуда яхши эсларди. Бу сафар қўрқув одамлар қалбига жуда чуқур сингиганди.

Фақат эртасигагина, суд биноси олдидаги собор майдонида барчага намойиш қилиш учун далилашёлар кўргазмага қўйилгандагина – қўриқчидек таёққа ўрнатилган ва қатор қўйилган бу йигирма беш кийим ва йигирма беш соч тутамига қараш кўрқинчли эди – фақат шундагина жамоатчилик фикри ўзгара бошлади.

Кўп минглаб одамлар ушбу даҳшатли галерея ёнидан оҳиста юриб борардилар. Қурбонларнинг қариндошлари, қўйлакларни танигач, қичқириб ўзларидан кетардилар. Қолган оломон, бир қисми шов-шувни яхши кўрганидан, бир қисми иккиланишларни йўқотишни истаб қотилни кўрсатишни талаб қиларди. Тез орада бақир-чақирлар шундай баландлашдики, одамлар оқими қуйилиб келаётган кичик майдондаги кўзғолиш шундай хавфли тус олдики, суд раиси қарор қилди: у Гренуйни бўлмадан олиб чиқишни ва уни оломонга иккинчи қаватдан кўрсатишни буюрди.

Гренуй деразага яқинлашганда оломон тинчланди. Ҳамма далага ишга кетган ёки уйларнинг соясига ўзини урган жазирама ёз кунини туш пайтида бўлганидек бирданига сув қуйгандек тинчиди. На оёқ товуши, на шитирлаш, на нафас олиш эшитилмасди. Роса бир дақиқа оломон кўзларини ва оғзини очиб турди. Ҳеч ким у ерда, деразада турган бу кучсиз кичкина, букри одам, бу чувалчанг, бу бир ҳовуч тупроқ, бу ярамас ўнлаб қотилликлар қилганини фаҳмлаёлмасди. У шунчаки қотилга ўхшамасди. Тўғри, ҳеч ким қотилни – ушбу иблисни – ўзича шундай тасаввур қилганман, дея олмасди, – лекин бир нарсада барча ҳамфикр эди: бундай эмас! Гарчи қотил одамларнинг тасаввурларига умуман тўғри келмаса ҳам, ва шунинг орқасидан уни намойиш қилиш унчалик ишонар-

лига ўхшамаса ҳам, – бу одамнинг деразада пайдо бўлишининг ўзиёқ ва бошқа бировнинг эмас, айнан унинг қотил сифатида кўрсатилиш ҳолати ақл бовар қилмас даражада ишончли таъсир ўтказди. Ҳамма: бўлиши мумкин эмас, бу ҳақиқат эмас! – деб ўйлади, – ва шу ондаёқ бу ҳақиқат бўлиши кераклигини тушундилар.

Кўринадики, қоровуллар одамчани ортга, хона ичкарисига тортишлари билан, у мавжуд ва кўринарли бўлишдан тўхтаганда, лекин ҳали, қисқа вақтга бўлса-да, сал бўлмаса одамлар миясида жирканч қотил рамзи хотираси бўлиб қолишда давом этди, – оломоннинг эсанкираши ўрнини таъсирланишга ўхшаш ҳодисага бўшатиб қўйилди: тиллар ишга тушди, минглаб кўзлар қайта жонланди. Шунда барча бақир-чақирлар якка-ягона ғазаб ва қасос момақалди роғига қуйилиб бирлашди: «Уни бизга беринг!» Ва улар ўз қўллари билан уни бўғиш, парчалаш, тилка-пора қилиш учун суд биносига ҳужумга ташландилар. Соқчилар қийинчилик билан дарвозаларга тўсиқ қўйдилар ва кутурган оломонни сиқиб чиқардилар. Гренуйни тезда қамоқхонага тикишди. Раис дераза ёнига келиб суд тез ва шафқатсиз бўлади, деб ваъда берди. Оломон тарқалиши учун камида бир неча соат ва шаҳар бир оз тинчланиши учун бир неча кун керак бўлди.

Дарҳақиқат, Гренуйга қарши қўзғалган иш жараёни фавқулодда тез ҳаракатланди, негаки ишда рад этиб бўлмас далиллар бор эди, айбдорнинг ўзи ҳам терговларда уни айблашаётган қотилликларни содир этганини очиқ тан олди.

Фақат нима асосда бу жиноятларни қилгани ҳақидаги саволга у қоникарли жавоб бера олмади. У фақатгина қизлар унга керак бўлгани ва шунинг

учун уларни ўлдирганини такрорлади, холос. Улар нима учун унга кераклиги ва умуман бу «унга керак эди»нинг нимани англатиши ҳақида чурқ этмади.

Шунда уни қийноққа солдилар, бир неча соатга оёғидан осиб қўйдилар, унга етти пинт¹ сув қўйдилар, испан этикларини кийгиздилар – бирор нафи бўлмади. Бу одамнинг тана оғриғига сезгирлиги йўқ эди, у бирор товуш чиқармади ва такрорий саволга яна ўшандай жавоб берди: «Улар менга керак эди». Судьялар уни ақли паст деб ҳисобладилар. Улар қийноққа солишни тўхтатдилар ва иложи борича тез, кейинги сўроқ-саволларсиз жараёни тўхтатишга қарор қилдилар.

Ишни чўзадиган ягона кичик сабаб Ла Напуль тобе бўлган Драгиньян ҳокимлигининг юридик олишуви ва Экс парламенти томонидан эди, чунки Драгиньян ва Экс жараёни ўзлаштирмоқчи эдилар. Лекин Грасс судьялари улардан бу ишни олиб қўйишларига йўл қўймадилар. Бошқа ҳеч ким эмас, улар жинойтчини тутдилар, уларнинг ваколат доирасида энг кўп қотилликлар содир этилган, агар улар қотилни бошқа судга бериб юборсалар халқ нафратининг портлаши хавф соларди. Унинг қони Грасда тўкилиши керак эди.

1766 йилнинг 15 апрелида ҳукм унинг бўлмасига олиб кирилади ва ўқиб эшиттирилади. «Атторнинг шогирди Жан-Батист Гренуй, – ҳукм жаранглади, – қирқ саккиз соат ичида Дю-Кур чегарасидан ташқарига олиб чиқилиши ва ўша ерда, юзини осмонга қаратиб, ёғоч хочга боғланиши зарур ва уни баданига тириклайин темир қамчин билан ўн икки зарба берилади, бу зарбалар унинг қўл-оёқ, сон ва елка бўғинларини пар-

¹ Инглиз суюқлик ўлчов бирлиги (тарж.)

чалаб ташлайди, шундан сўнг у ўлгунича хочга боғланганича қолади». Бу сафар жаллодга жинойтчига одатдаги шафқат – бўғинлар майдалангандан кейин ип билан бўғиш қатъий тақиқланди, – ҳатто ўлимолди азоблари бир неча кун давом этса ҳам. Сўнгра мурдани кушхонага кўмиш ва жойига белги қўймаслик керак эди.

Гренуй ҳукмга ҳеч қандай муносабат билдирмади. Суд хизматчиси ундан сўнгги илтимоси бор-йўқлигини сўради. «Йўқ» – деди Гренуй; унда керакли нарсанинг ҳаммаси бор эди.

Бўлмага роҳиб Гренуйни тавба қилдириш учун кирди, бироқ чорак соатдан сўнг у ердан ўз ишини бажармай қайтиб чиқди. Маҳкум Жаноби Ҳақ номини эшитганда унга мутлақо бу исмни гўё биринчи марта эшитаётгандек бефарқ қаради, кейин эса шу ондаёқ қаттиқ уйқуга кетиш учун ўз жойига чўзилди. Кейинги насиҳатлар, деди роҳиб, маъносиз эди.

Кейинги икки кун ичида машҳур қотилни яқиндан кўриш учун кўплаб одамлар келди. Соқчилар уларга эшикдаги тешикчадан бўлмага қарашга рухсат берардилар ва ҳар бир кўриш учун олти су олардилар. Бир мис ўймакори уни чизиб олишни истагани учун олти франк тўлашга мажбур бўлди. Лекин расм чизишдан ихлоси қайтди. Маҳбус, билаклари ва оёқларидан занжирбанд қилинган ҳолда ҳар доим ўз жойида ётар ва ухларди. У девор томонга ўтирилиб олган ва на товуш, на овозга эътибор қилмасди. Келувчиларга бўлмага кириш қатъий тақиқланган эди, соқчилар ҳам ялиниб-ёлворишларга қарамай, бу тақиқни бузишга жазм қилмасдилар. Қурбонларининг яқинларидан бирортаси томонидан олдиндан ўлдириб қўйилишидан хавфсирардилар. Шу туфайли

унга келганлар олиб келган овқатни бермасдилар. Овқат заҳарланган бўлиши мумкин эди.

Қамоқхонада бўлган ҳамма вақт Гренуй епископ саройининг хизматкорлари учун тайёрланган овқатдан еди ва бош назоратчи ундан тотиб кўриши керак эди. Айтганча, охирги икки кун умуман ҳеч нарса емади. У ётар ва ухларди. Вақт-вақти билан унинг занжирлари шиқирларди, соқчи тешикдан мўралаганда Гренуйнинг сувдондан бир қултум сув ичиб яна ўз жойига ётволиб, ухлаб қолганини кўришга улгуриб қоларди. Бу одам ўз ҳаётидан шундай чарчаган кўринардикки, ҳатто сўнгги соатларини ҳам тетиклик ҳолатида ўтказишни истамасди.

Бу орада Дю-Кур қопқасидаги баландликда жазо майдони ҳам тайёр бўлди. Дурадгорлар икки метр баландликдаги қатлгоҳни тайёрладилар, тахтадан қилинган тепалик уч метрли томонлари билан, тутқичлари бор ва мустаҳкам зинаси билан – бундай ажойиби Грасда ҳали бўлмаганди. Ундан ташқари, улар оддий халқдан масофа сақлаш учун мўътабар меҳмонлар учун ёғоч минбар ва тўсиқ ясадилар. Дю-Кур қопқасининг ўнг ва чап томонидаги уйларнинг деразалари ёнидаги ва шаҳар кўрикхонаси биносидаги жойлар аллақачон мисли кўрилмаган нархларда ижарага берилганди. Ҳатто бир оз қия жойлашган ғарибхонада жаллоднинг ёрдамчиси беморлардан уларнинг хонасини вақтинча ижарага олди ва уларни жуда катта фойда эвазига ҳукм ижросини кўрмоқчи бўлган қизиққанларга топширди. Лимонад сотувчилар қизилмия сувини хумларга йиғиб қўйдилар, ўймакор қамоқхонада қилинган ва тахайюл ила безалган қотил портретини бир неча юзлаб нусхада кўпайтирди, ўнлаб саёқ сав-

догарлар шаҳарга оқиб келди, нонвойлар эсдалик пишириқлари пиширдилар.

Аллақачон жуда кўп йиллардан бери бўғинларни майдалаш орқали ҳукм ижро этмаган жаллод мсье Папон темирчига оғир тўрт қиррали темир қамчин буюрди ва у билан кушхонага ҳайвонлар ўлиги устида зарба беришни машқ қилгани борди. Унинг фақат ўн иккита зарба беришга ҳаққи бор эди ва бу ўн икки зарба билан ўн иккита бўғин албатта майдаланган бўлиши керак эди, лекин бунда тананинг ноёб қисмлари, масалан, кўкрак қисми ёки бош зарар топмаслиги керак эди – бу бармоқларнинг улкан сезгирлигини талаб қиладиган мушкул вазифа.

Шаҳар аҳолиси бу воқеага тантанали байрам каби тайёрланди. Бу кун иш куни бўлмаслиги ўз-ўзидан аён эди. Аёллар ўзларининг якшанбалик кийимларини дазмолладилар, эркаклар белбурма камзулларида ва курткаларида чангларни тозалладилар ва этикларини ялтиратиб артдилар. Кимки ҳарбий унвонга ёки лавозимга эга бўлса, цех устаси, адвокат, нотариус, биродарлик бошлиғи бўлса ёки яна нимадир аҳамиятга эга бўлса, мундир ёки мантия, орден, шарф, занжирлар ва бўр каби оқ упали парик билан ясанди. Диндорлар post festum черковда ибодат қилиш учун тўпланишни, шайтон малайлари эса – Люциферга дабдабали миннатдорчилик зиёфати ташкил қилишни, ўқимишли зодагонлар – Кабри, Вильнев ва Фонтмишель меҳмонхоналарига оҳанраболи сеансларга жўнашни мўлжалладилар. Аллақачон ҳамма ерда ошхоналарда пишириқлар ва қовурдоқлар тайёрлардилар, ертўлалардан мусаллас, бозорлардан – дастурхон безаш учун гуллар келтирардилар, соборда арғанунчи ва черков жўрлиги машқ қиларди.

Друат кўчасидаги Ришининг уйида тинчлик эди. Риши ўзига халқ орасида жазо кунни аталмиш Озодлик кунига ҳар қандай тайёргарликни тақиқлади. Ҳамма нарса уни жиркантирарди. Одамларнинг фавқулодда тирилган даҳшати жирканч, уларнинг жазавадаги қувонч лаззати жирканч эди. Ва уларнинг ўзлари, бу одамлар, уларнинг барчаси унинг учун жирканч эди. У жиноятчини, унинг қурбонларини собор¹ майдонида намоёиш қилишганда ҳам, судланувчининг бўлмаси олдидаги бекорчиларнинг жирканч томошаларида ҳам қатнашмади. Қизининг сочлари ва кўйлагини таниш учун суд аъзоларини уйига таклиф қилди, қисқа ва ихчам қилиб ўз кўрсатмаларини берди ва бу буюмларни хотира сифатида унга қолдиришларини сўради, шундай қилинди ҳам. Уларни Лауранинг хонасига элтди, кесилган тунги кўйлакни ва ички кийимни каравотига қўйди, ёстиққа унинг малла сочларини ёйди, каравот олдига ўтирди ва бошқа у ердан кетмади, гўё бу навбатсиз навбатчилик Ла Напулдаги ўша тунда у қилмаган ишнинг ўрнини тўлдириши керакдай эди. У шундай жирканиш ҳиссига, бутун оламдан ва ўз-ўзидан жирканиш ҳиссига тўла эдики, шу туфайли йиғлай олмасди. У қотилга нисбатан ҳам жирканиш ҳис қиларди. У ортиқ унда инсонни кўришни истамасди, фақатгина ҳалокатга маҳкум бўлган қурбонни кўрарди. Уни фақатгина жазо онида, у хочга боғланган ва унга ўн икки зарба урилган ҳолида кўради, мана қачон уни кўради, ниҳоятда яқиндан кўради, у ўзига энг биринчи қатордан жой қолдирди. Халойиқ тарқалганда, бир неча соатдан сўнг, ўшан-

¹ Собор – олий мартабали руҳонийлар ибодат қиладиган йирик христиан ибодатхонаси.

да у қотилнинг олдига қонли кундага чиқади ва ёнма-ён ўтиради, куну тун навбатчилик қилади, агар унинг кўзларига, қизининг ушбу қотилига қараш керак бўлса, ва жон талвасасидаги қотилга ўзининг бутун нафратини ўткир ишқор каби томчилаб қуяди, токи бу ярамас ўлгунича...

Кейинчи? У кейин нима қилади? У буни билмасди. Балки, у одатий ҳаётга қайтар, балки уйланаар, балки ўғилга ҳаракат қилар, балки ҳеч нарса қилмас, балки ўлар. Бу умуман фарқсиз эди. Бу ҳақда ўйлаш унга ўлимдан кейин нима қилиш ҳақида ўйлаш каби шу қадар бемаъни туюларди: маълумки, эндиликда у билиши мумкин бўлгани – ҳеч нарса.

49

Қатл тушдан кейин соат бешга белгиланган эди. Эрталабданоқ биринчи томошага ўч кишилар келиб олган ва ўзларига жой олгандилар. Улар ўзлари билан стул ва ўтирғичлар, ўтирғани ёстиқча, егулик, мусаллас ҳамда болаларини ҳам олиб келгандилар. Тушга яқин ҳар томондан шаҳарга қишлоқ одамлари оқиб кела бошладилар, Дю-Кур қопқаси ёнидаги майдон аллақачон шундай тирбанд эдики, янги келганлар далаларда ва пасттекислик ён бағирларидаги тепаликлар билан бўлинган боғларда ва Гренобль йўли бўйлаб жойлашишларига тўғри келди. Саёқ сотувчилар аллақачон ҳаммаёққа ёйилиб олгандилар, одамлар еб-ичар, атрофда шовқин-сурон ва ярмаркадаги каби қўланса ҳид анқир эди. Тез орада Қиролича Жасмин байрамидагидан ҳам кўп, энг катта хоч остида юришдан ҳам кўп, умуман қачондир Грасда йиғилганидан ҳам кўп ўн минглаб

халқ йиғилди. Одамлар ҳамма ёнбағирликларга ёйилдилар. Улар дарахтларга чиқиб олган, девор ва томларга тармашган эди, улар ўн-ўн бештадан бўлиб дераза кўзларидан тикилиб қарардилар. Майдон ўртасидагина, тўсиқнинг ортида, худди оломон хамиридан пичоқ билан кесиб олгандек ҳали минбар ва кунда учун бўш жой қолгандики, у бирданига ўйинчоқ ёки қўғирчоқ театри саҳна-наседек тамоман кичкина бўлиб қолганди. Яна қатлгоҳдан Дю-Кур чегарасигача ва Друат кўчасида ингичка ўтиш йўли бўш қолганди.

Тахминан соат учларда мсье Папон ва унинг қўл остидагилар пайдо бўлишди. Уларни маъқуловчи ғала-ғовур билан кутиб олдилар. Улар кунда остига ғўлалардан қоқилган хочни тортиб олиб бордилар ва ишлаш учун керакли баландликни мўлжаллаб тўрт офир дурадгорлик мосламасига ўрнатдилар. Дурадгорнинг шогирди уни мосламага михлади. Жаллод қўл остидаги кишиларнинг ҳар бир ҳаракатини оломон қарсақлар билан кузатиб борди. Шундан сўнг кундага Папон темир билан яқинлашганда, хочни ҳар томондан айланганда, қадамларининг сонини ўлчаб ва гоҳ у, гоҳ бу томондан зарбалар беришни тасаввур қилаётганда эса ҳақиқий қий-чув кўтарилди.

Тўртлар атрофида минбарга одам тўла бошлади. Жуда кўп олижаноб зотлар, малайли ва хушқилиқ бойлар, чиройли хонимлар, катта шляпалар, ялтир-юлтир ясан-тусанлар пайдо бўлди – томоша қилишга нарса кўп эди. Бутун шаҳарнинг ва вилоятнинг аслзодалари йиғилганди. Шаҳар кенгашининг аъзолари иккала элчи бошчилигида жипс қаторни тутиб ўз жойларига ўтдилар. Риши қора кийинган, қора пайпоқ, қора шляпада эди. Кенгаш ортидан суд раиси раҳбарлиги остида

бошқарма кўринди. Энг сўнгида очиқ замбилда, бинафшаранг кийим ёғдусида ва яшил бош кийимда епископ кўринди. Ҳали шляпасини ечмаганлар ҳеч бўлмаса энди ялангбош бўлишга шошилдилар. Тантанали лаҳза яқинлашарди.

Кейин ўн дақиқалар чамаси ҳеч нарса юз бермади. Жаноблар жойларини эгалладилар, халқ сув қуйгандек тинчиди, ортиқ ҳеч ким овқат емас, ҳамма кутарди. Папон ва унинг ёрдамчилари кунда саҳнасида худди қоққан қозикдек турардилар. Катта ва сарик Қуёш Эстерель узра балққанди. Грасс водийсидан гуллаган пўртахол дарахтларининг ҳидини олиб келган илиқ шабада эсарди. Кун иссиқ эди ва ақл бовар қилмас даражада шундай тинч эди. Ва ниҳоят зўриқиш чегарасига етганга ўхшаганда ва минг овозли фарёд, ур-сур, муштлашиш ва тўдадаги яна қандайдир воқеа тинчликни бузишига оз қолганда туёқларнинг дупури ва араванинг ғичирлаши эшитилди.

Друат кўчасида икки отли карета, полиция лейтенантининг каретаси пайдо бўлди. У шаҳар дарвозасидан ўтди ва эндиликда ҳаммага кўриниб турарди, қатлгоҳга олиб борадиган тор йўлакка кирди. Полиция лейтенанти етказиб боришнинг шу усулини қаттиқ талаб қилди, чунки жиноятчининг хавфсизлигини бошқача кафолатлай олмайман деб ўйларди. Умуман олганда, бундай қабул қилинмаган эди. Қамокҳона қатлгоҳдан бор-йўғи беш дақиқали масофада жойлашганди ва агар маҳкум қандайдир сабаб билан бу масофани пийёда босиб ўтолмаса, у ҳолда уни очиқ эшак аравада келтиришарди. Кишини қатл учун бой экипажда, аравакаш билан, хос кийимдаги малайлар ва отлик соқчилар билан келтиришлари – бунақаси ҳали бўлмаганди.

Шунга қарамай, оломонда на бесаранжомлик, на норозилик пайдо бўлди, аксинча, барча умуман нимадир юз бераётганидан мамнун эди ва экипажни муваффақиятли ғоя сифатида қабул қилдилар. Кўплар бош қаҳрамоннинг бундай чиқишини ҳатто ўринли деб топдилар. Бундай фавқулодда манфур жиноятчига истисновий муносабат зарур эди. Уни оддий қароқчи каби майдонга занжирларда тортиб келиш ва қамчин билан уриш мумкин эмас, ахир. Бунда шов-шувли ҳеч нарса бўлмас эди. Яхшиси уни бой экипажнинг юмшоқ ўриндигидан кўтариб хочга элтиш керак – бунда нисбатан кашф қилинган шафқатсизлик бор эди.

Карета кунда ва минбар оралиғида тўхтади. Малайлар араванинг орқасидан сакрадилар, эшикчани очдилар ва кичик йиғма зинани қўйдилар. Полиция лейтенанти, ортидан қўриқчилар офицери ва охири Гренуй чиқди. У ҳаворанг куртқада, оқ кўйлақда, оқ ипак пайпоқда ва тўқали қора туфлида эди. Уни кўз узмай кузатдилар. Уни ҳеч ким қўлидан ҳам тутмаганди. У каретадан озод одам каби чиқди. Ва шунда мўъжиза юз берди. Ёки мўъжизага ўхшаш нимадир, айнан – кўз кўриб қулоқ эшитмаган, агар умуман яна қачондир бу ҳақда сўзлашга қарор қилсалар (улар эса ҳеч қачон гапирмаганлар, негаки уларнинг ҳаммаси кейинроқ бундай ишга алоқадор эканликларини тан олишга уялардилар), барча гувоҳлар буни мўъжиза деб атаган бўлардилар,

Гап шунда эдики, ён бағирликлар ўраган дарвозалар ёнидаги майдонда жойлашган ўн минг одам бирданига, бир лаҳзада ҳозиргина каретадан чиққан ҳаворанг куртқадаги кичкина одам ҳеч қанақасига қотил бўлиши мумкин эмас, деб

комил ишончга киргандилар. Нафақат унинг ўшашига шубҳаландилар! Уларнинг олдида агар ўшанда қўлларига тушса қутурган нафрат билан жазолашлари мумкин бўлган ўша одам турарди. Худди ўша, икки кун аввал қонун бўйича рад этиб бўлмас далиллар ва ўзининг тан олиши асосида ўлимга маҳкум қилинган одам. Худди ўша, бир дақиқа олдин жаллоднинг ўлдиришини завқ билан кутаётган одамлари. Бу ўша эди, шубҳасиз ўша!

Лекин барибир у эмас, у бўла олмайди, у қотил бўла олмайди. Тепаликда турган одам аниқ бегуноҳ эди. Шу онда буни ҳамма биларди – епископдан лимонад сотувчигача, маркиздан кичик кир юувчигача, суд раисидан кўча боласигача.

Ва Папон буни биларди. Унинг темир қамчи ушлаган муштумлари титрарди. Унинг кучли қўллари бирданига шундай кучсиз, тиззалари шундай бўшашган, юраги ёш боланикидек хуркак бўлиб қолди. У бу қамчини кўтара олмасди, ҳаётда ҳеч қачон кичкина бегуноҳ одамга қарши уни кўтаришга куч топмасди, оҳ, уни бу ерга, юқорига олиб келишадиган лаҳзадан қўрққанди, у ҳўнгради, тиззаси бўшашиб йиқилмаслик учун ўзининг ўлдирадиган қамчисига таянишга мажбур бўлди – катта, кучли Папон!

Ва йиғилган ўн минг эркаклар ва аёллар, болалар ва кексалар худди шуни ҳис қилдилар: улар номусига текканнинг жозибасига дош бера олмайдиган кичкина қизлар каби кучсиз бўлиб қолдилар. Уларни иштиёқ, нафислик, болаларча ғўр севги, ҳа, худо шоҳид, кичкина ёвузга муҳаббатнинг кучли туйғуси қамраб олди, ва улар унга қаршилиқ қила олмас, хоҳламасдилар. Бу қаршилиқ кўрсатиб бўлмас, ичдан келаётган ва ажойиб

тарзда парчалайдиган, куйдираётган, нимаики қаршилиқ қилса, даф қилаётган йиғи каби эди. Одамлар гўё эриб кетгандек, уларнинг ақл ва қалблари эриди, шаклсиз, суюқ тартибсизликка айландилар ва фақат ичларида тўхтовсиз дукиллаётган муштдек юракнигина сезардилар ва улар – уларнинг ҳар бири – уни абадулабадга ҳаворанг куртқадаги кичкина одам қўлига топширдилар: уни севдилар.

Гренуй бир неча дақиқадан бери каретанинг очиқ эшикчаси олдида турар ва қимирламасди. Унинг ёнидаги малай тиззасини букди ва эгилишда давом этди, шарқда султон ёки Оллоҳ олдида бажарадиган – ерда тиз чўкиш ҳолатига етмагунча энгашишда давом этди. Ва ҳатто шу ҳолатда ҳам у қалтирарди, тебранарди, янада пастроқ энгашишга, ерга сингиб кетиш, ер остига сингиб кетишга интиларди. Унинг ер тагига кириб кетгиси келарди, унга дунёнинг нариги томонигача покиза садоқат билан сингиб кетгиси келди. Икки барваста эркак, маҳкумни кундага олиб бориш ва жаллод қўлига топшириш вазифаси бўлган соқчилар офицери ва полиция лейтенанти йўлларини йўқотиб қўйдилар. Улар йиғладилар ва шляпаларини ечдилар, яна кийдилар, ерга ташладилар, бир-бирининг кучоқларига ташландилар, ажралдилар, қўлларини ҳавода маъносиз силкитдилар, ўз қўлларини қайиришга бошладилар, муқаддас Витта рақсидан эси оғанлар каби васвасада қалтирай ва афтлари қийшай бошлади.

Бир оз масофада турган мўътабар фуқаролар янада нокамтар равишда ўз туйғуларига берилдилар. Ҳар бири ўз юрагига тўлиқ эрк берди. Шундай хонимлар бўлдики, Гренуйни кўриши

билан ҳузурдан муштумларини тиззалари орасига тиқиб инградилар; бошқалар ҳам – бу улуғвор ўсмирга (чунки уларга шундай туюлган) эҳтиросли берилишдан бирор товуш чиқармай ҳушдан кетдилар.

Шундай жаноблар бўлдики, ўринларидан сакраб туриб яна унга йиқилдилар ва қўлларида пичоқларини сопидан қисиб ва оғир нафас оларкан, гўё улардан пичоқларини суғуришни хоҳлагандек, аллақачон суғураркан яна жойига солиб, яна сакраб турдилар, шундай экан, ғовур-ғувур ва тарақ-туруқ бошланди; шундайлар бўлдики, кўзларини осмонга тиқиб ва ибодат учун титроқ қўлларини сиқдилар; ва жаноби епископ, у жинни бўлаёзганди, бутун танаси билан олдинга эгилиб, бошини тиззасига тегизди, яшил кийими бошидан ўйинчоқдек учиб кетди: бунда у мутлақо жинни эмасди, лекин ҳаётида биринчи марта уни диний ҳаяжон босди, чунки барчанинг кўз ўнгида мўъжиза юз берди: Жаноби Ҳақнинг ўзи бутун жаҳон қотилга чиқарганнинг фариштадай эканини аён этиб жаллоднинг қўлини тўхтатди, – ўн саккизинчи асрданоқ шундай воқеанинг юз беришига олиб келинди. Ҳақиқатдан ҳам, Тангри буюк! Ўзинг эса зарра ва ҳеч нарсага арзимассан, негаки бунга ишонмай туриб фариштани лаънатга дучор қилдинг, фақат халқни тинчлантириш учунгина! О, қандай ахлоқсизлик, қандай муртадлик! Мана, Худонинг ўзи мўъжиза кўрсатяпти! О, қандай буюк ҳўрланиш, қандай ширин ҳўрланиш, Тангридан епископга кибрини ўлдириш учун қандай неъмат инъом этилди.

Бу орада тўсиқнинг у ёғида халқ Гренуй пайдо бўлиши билан ҳаммани қоплаган сезиларли кайфга берилганди. Уни кўрганда кимки ачиниш ва

шафқат ҳис қилган бўлса, энди хоҳишга айланди, кимки ҳайрат ва қизиқиш ҳис қилган бўлса, жазавага тушди. Ҳаворанг курткали одам барчанинг олдида улар фақат тасаввур қила оладиган энг гўзал, энг ёқимтой ва энг мукаммал мавжудотдек турарди; роҳибаларга у тирилган Нажоткор бўлиб туюлди, шайтон малайларига – ёрқин зулмат князи, ўқимишли одамларга – Олий Мавжудот, қизларга – эртактаги шаҳзода, эркакларга – ўзларининг идеал образи бўлиб туюлди. Ҳамма ўзини худди у уларнинг энг сезгир нуқталарини топган ва пайпаслагандек ҳис қилди, тўғри уларнинг шаҳвоний марказларига таъсир қилди. Гўё бу одамда юз минг кўринмас қўл бор эди ва гўё уни ўраб турган ўн минг одамнинг ҳар бирининг жинсий аъзосига қўлини чўзган ва уни айнан шу усул билан эркаладика, эркакми-аёлми, ҳар бир киши ўзининг энг яширин хаёлотида ўзича буни ҳамма нарсадан кўпроқ истаганди.

Натижада даврнинг энг жирканч қотилининг режалаштирилган қатли буюк ёввойи эҳтирос тантанасига айландика, буни жаҳон Исонинг туғилишидан бери икки аср ичида энди кўрган-ди: ахлоқли аёллар кўйлаklarини йиртдилар, жазавадаги қийқириқлар билан кўкраklarини яланғочладилар, этакларини юқори кўтариб ерга юмаладилар.

Эркаклар аҳмоқона боқишлар билан, қоқилиб-сурилиб, шаҳват оғушида эриган тана майдонида адашдилар, титроқ қўллари билан иштонларидан чидаб бўлмас титроқдан тош каби бўлган олатларини чиқардилар, хириллаш ила тўғри келган жойга йиқилдилар, энг ақлга сифмас ҳолат ва бирликда қўшилдилар: чол бокира қиз билан, мардикор адвокатнинг рафиқаси билан, шогирд

бола роҳиба билан, иезуит франкмасон аёл билан – ҳаммаси аралашига, ким ким билан тўғри келса. Ҳаво Шаҳватнинг ширин терли ҳидидан оғирлашди ва қийқириқларга, ўн миңг каззобнинг хириллашлари ва инграшларига тўлди. Бу дўзах эди.

Гренуй тик турар ва жилмаярди. Ҳаммасидан ҳам уни кўраётган одамларга у энг бегуноҳ, энг ёқимли, энг мафтункор ва бир вақтда дунёдаги энг гўзал табассум билан жилмайиб тургандек туюлди. Лекин аслида табассум эмас, унинг бутун эришган чўққиси ва унинг бутун беписандлигини ифода этиб унинг лабларида ифлос, ибосиз мазах қийшайарди.

У, дунёнинг энг қўланса жойида ҳидсиз туғилган, чиқинди ва чиқитлардан, чиринди ва ифлосликдан чиққан, меҳр кўрмай улғайган, фақат қайсарлик туфайлигина ва нафрат кучидангина, инсон қалби меҳридан мосуволикда ҳам омон қолган, кичкина, букри, оқсоқ, тасқара, мардуд, жисмонан ва маънан мажруҳ Жан Батист Гренуй – у олам аҳлига ёққан нарсага эришди! Бу ҳали ҳеч гапмас! У севикли! Муҳтарам! Иззатли! У Прометей қаҳрамонлигини содир этди. Одамларга бешикданоқ шундай инъом қилинадиган ва оламда ёлғиз угина маҳрум бўлган илоҳий ёлқинга чексиз хос бир қатъийлик ила етишди. Бу катта гап! У, аслида, бу ёлқинни ўзи, ўз «мен»ида учқунлантирди. У Прометейдан кўра анча буюкроқ эди. Унинг ўзи ҳам ёғду тарата бошлади, бу одам боласига хос бўлмаган даражада ёрқин ва бетакрор. Ва у бунинг учун ҳеч кимга – ҳеч қанақа отага ҳам, ҳеч қанақа онага ҳам ва ҳаммадан ҳам қандайдир Худога, – ҳисоб бермайди, лекин фавқулодда ўз-ўзига ҳисоб беради. У ҳақиқатда ўз-ўзича худо

ва черковларда ўрнашган кундур ҳиди анқиган худодан кўра улугворроқ худо эди. Тирик епископ унинг олдида тиззалаб эмаклаган ва лаззатдан чийилларди. Бойлар ва ҳукмрон доиралар, мағрур жаноблар ва хонимлар кўзғолишдан ўлгудай эдилар, уни ҳалқа бўлиб ўраб турган халқ эса, жумладан, қурбонларнинг оталари, оналари, ака-укалари, опа-сингиллари унинг шарафига ва унинг номи билан сайил, байрам қилардилар. У бошини қимирлатса бўлди, ва барча Худодан юз ўгириб унга, Буюк Гренуйга ибодат қилади.

Ҳа, у Буюк Гренуй эди! Айнан ҳозир бу равшан бўлди. У шундай бўлган эди, қачонлардир ўз-ўзини севган хаёлларидаги каби, ҳозир ҳам – ҳақиқатда ҳам шундай. Шу лаҳзада у ўз ҳаётининг ниҳоятда баланд чўққисини ҳис этарди. Ва у даҳшатга тушди.

Даҳшатга тушди, негаки бирор он ҳам ундан ҳузурлана олмасди. Шу лаҳзада, у бўлмадан қуёш нурлари қуйилган майдонга бир умр ташна бўлган атир ҳидини сепиб чиққан пайт... шу лаҳзада, одамлар унга қаршилиқ қилишга ожиз ва ифор, арқон тугунидек банд этиб унга одамларни тортишини кўрган ва ҳидлаган пайт – шу лаҳзада ичида яна унинг одамларга бутун нафрати кўтарилиди ва унинг чўққисини шу қадар заҳарладики, у нафақат бирор хурсандчилик ҳис қилди, балки кичик бир қониқиш ҳиссини ҳам туймади. Доимо ташна бўлиб истаган нарсаси – айнан уни бошқа одамлар севиши, ғалаба ониди оғир туюлди, негаки унинг ўзи уларни севмасди, уларни ёмон кўрарди. Бирданига у тушундики, ҳеч қачон севгидан лаззат топмайди, аммо фақат одамларга нисбатан ўзининг ва ўзига нисбатан одамларнинг нафратидагина лаззат бор.

Лекин унинг одамларга нафрати жавобсиз эди. Бу лаҳзада уларни қанча ёмон кўрса, улар уни шу қадар телбаларча севишарди, негаки ундаги ўзлаштирилган зарҳал доирадан, ифорли ниқобдан, ўғирланган муаттарликдан бошқа ҳеч нарса улар томонидан ҳақиқатдек қабул қилинмасди, бу эса аслида илоҳийлаштиришга муносиб эди.

Энди у одамларнинг барчасини, бу аҳмоқ, қўланса, шаҳватга берилган одамчаларни, ўшанда қарға қанотидек қора қалби мамлакатада бегона ҳидларни ўчиришни истаганидай ер юзидан супуриб ташлашдан хурсанд бўларди. Ва у истардики, уларни ушбу ягона, қачондир синаб кўрилган асл туйғуга шундай нафрат билан жавоб беришлари учун шундай ёмон кўришини сезишларини, ва ўзларича бошидаёқ ўйлаганларидек, уни ер юзидан йўқотишдан хурсанд бўлишларини истади. У умрида ҳеч бўлмаса бир бор фош бўлишни истади. Ҳаётида бир бор унинг бошқа одамлар каби бўлгиси ва ўз ичини ташқарига ўтиргиси келди: улар ўз севгилари ва аҳмоқона улуғлашларини қандай яланғочласалар, у ҳам ўз нафратини шундай яланғочлагиси келди. У бир марта, бор-йўғи якка-ягона марта ўз ҳақиқий моҳиятида қабул қилинган бўлишни ва одамлардан ўзининг ягона ҳақиқий туйғуси – нафратга жавоб олишни истади.

Лекин бундан ҳеч нарса чиқмади. Бундан бирор нарса чиқмасди ҳам. Ахир у дунёдаги энг аъло атир билан ниқобланган эди, бу ниқоб остида унинг юзи йўқ эди, ялпи ҳидсизликдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Шу дам бирданига кўзи тинди, чунки у яна қайта туманлар кўтарилаётганини ҳис қилди.

Фордаги каби, хобида, уйқусида, юрагида, унинг тахайюлида бирданига туманлар кўтарилди, ҳид

билиш орқали билиб бўлмайдиган ўз ҳидининг палид туманлари, негаки у ўзгача табиатга эга эди. Ва ўшандаги каби чексиз даҳшат ва қўрқув ҳис қилди ва ҳозир нафаси бўғилиб қолади деб ўйлади.

Лекин ҳозир бу туш кўриш ва уйқу эмасди, балки очиқ воқелик эди. У ғорда ёлғиз ўзи ҳам ётмасди, балки майдонда ўн минглаб одам кўз олдида турарди. Ва ҳозир бу ерда уни уйғотадиган ва озод қиладиган кичқириқ ҳам ёрдам бермасди, ва ортга сахий, илиқ, қутқарувчи оламга йўл ҳам йўқ эди. Негаки бу, шу ерда ва ҳозир дунё эди, бу шу ерда ва ҳозир унинг рўёбга чиққан туши эди. Ва унинг ўзи буни шундай хоҳлаганди.

Даҳшатли қўланса туманлар қалбининг тубсиз ботқоғи қаъридан халойиқ тутиб бўлмас шаҳвоний қалтироққа кучи етмай унинг атрофида инграмагунча кўтариларди. Унинг олдига қандайдир одам югуриб келарди. У мўътабар томошабинлар минбарининг энг олдинги қаторидан шундай интилиш билан сакрадики, қора шляпаси бошидан учди. Кенг ёйилган қора камзулда қатлгоҳдан қаргадек ёки қасос фариштасидек учиб ўтди. Бу Риши эди.

У мени ўлдиради, ўйлади Гренуй. У – менинг ниқобим адаштирамаган ягона одам. У ўзини алдашларига қўймайди. Менда – қизининг ҳиди бор, бу далил қон каби рад этиб бўлмасдир. У мени таниши ва ўлдириши керак. У буни қилиши керак.

Ва унга ташланаётган фариштани қучоғига қабул қилиш учун қўлларини ишқалади. У аллақачон ҳозир қилич ёки ханжар зарбасини ҳис қилаётгандек туюлганди, бу ёқимли зарбани нақ кўксига урилганини ҳис қиладди, худди устара барча ифорли совутни ва қўланса туманларни ёриб ўтиб

ва муз қалбининг қоқ ўртасига кириб бораётганини – ниҳоят, ниҳоят унинг юрагида нимадир, нимадир бошқа нарса, ўзидан бошқа нарсани ҳис қилади. У деярли аллақачон халос бўлишни ҳис қилганди.

Аслида-чи? Риши унинг кўксида ётарди, қасос фариштаси эмас, чуқур ҳаяжондаги, аянчли ҳиқиллаётган Риши, ва уни қўллари билан қучиб худди ёқимли денгизда бошқа қўноқ топмаган одамдек тўғридан-тўғри унга ёпишиб олганди. Ҳеч қанақа халос қилувчи қилич зарби, ҳеч қанақа юракка ботган тиг йўқ эди; ҳатто ҳеч қанақа қарғиш ёки ҳеч бўлмаса нафрат қичқириғи йўқ эди. Бунинг ўрнига Ришининг кўз ёшлардан ҳўл бўлган ёноғи унинг ёноғига ёпишди, титроқ лаблари эса унга инграш билан чўзилди: «Мени кечир, ўғлим, азиз ўғлим, кечир мени!»

Шу он ҳамма нарса кўзлари ичида оқариб кетди, ташқи дунё эса қорадан қора тусга кирди. Чиқишга йўл топмаган туманлар биқирлаган суюқлик бўлиб кўпик остидан кўтарилаётган қайнаётган сутдек қуйилдилар. Уни ўраб олдилар, беқиёс куч билан танасининг ички қобилигини эздилар, лекин ҳеч қаерга чиқиб кета олмадилар. Унинг қочиб кетгиси келди, Худо ҳаққи, лекин қаерга... Ўз-ўзига димиқиб қолмаслик учун унинг ёрилиб кетгиси, портлагиси келди. Ниҳоят, у ерга қулади ва ҳушдан кетди.

50

Қайтиб ўзига келганида у Лаура Ришининг тўшагида ётганини билди. Ундан ёдгор нарсалар, кийими ва сочлари олиб ташланганди. Тунги столчада шам ёниб турарди. Қия очик деразадан

байрам оғушидаги шаҳарнинг узоқдаги шовқини келиб турарди. Антуан Риши унинг тўшаги ёнида ўриндикда ўтирар ва ухламасди. У Гренуйнинг қўлини қўллари билан ушлаб иситарди.

Кўзларини очишдан олдин Гренуй теварак-атрофни текширди. Ичида сокинлик эди. Ортиқ ҳеч нарса қийнамас ва бўғмасди. Унинг қалбида онгини муз каби тиниқ қилиш, уни ўзидан ташқарига (у ерда ўз атирларининг ҳидини тингларди) йўналтириш учун одатдаги совуқ тун қайта ҳукм суларди. Атир ўзгарганди. Унинг шавқи бир оз пасайган, шу туфайли ифорнинг юраги – Лаура Ришининг ҳиди – янада улуғворроқ нур сочарди – майин, қоронғи, милтилаган олов каби. У ўзига ишонч ҳосил қилди. У яна бир неча соат дахлсиз бўлишини билди ва кўзларини очди.

Риши ундан кўз узмасди. Унинг нигоҳида чексиз саховат, майинлик, таъсирланиш бор эди ва тўласича аҳмоқона ошиқ нигоҳи эди.

У кулди, Гренуйнинг қўлини қаттиқроқ қисди ва деди: «Энди ҳаммаси яхши бўлади. Бошқарма ҳукмни бекор қилди. Барча гувоҳлар кўрсатмаларини рад этди. Сен озодсан. Сен нима хоҳласанг қилишинг мумкин. Лекин мен уйимда қолишингни истайман. Мен қизимни йўқотдим, мен сени ўғил қилиб олишни истайман. Сен унга шундай ўхшайсанки... у қандай гўзал бўлса, сен ҳам шундай гўзалсан, сочларинг, лабларинг, қўлларинг... Мен ҳамма вақт қўлларингни ушлаб турдим, қўлинг ҳам уники қандай бўлса, худди шундай. Кўзларингга қараганимда эса, менга қизим қараб турганга ўхшайди. Сен унинг акасисан ва мен ўғлим, менинг қувончим, менинг фаҳрим, менинг меросхўрим бўлишингни истайман. Ота-онанг тирикми?»

Гренуй бошини чайқади ва Ришининг юзи бахтдан алвон-қизил тус олди. «Демак, сен менга ўғил бўлишга розисан? – енгил нафас олди у ва каравот четига ўтириш, Гренуйнинг иккинчи қўлини ҳам қисиш учун ўриндигидан сакраб турди. – Розимисан? Розимисан? Сенинг отанг бўлишимни хоҳлайсанми? Ҳеч нарсга гапирма! Гаплашма! Сен ҳали гаплашишга жуда мадорсизсан. Фақат бошингни қимирлат!»

Гренуй бош ирғади. Ва шу он бахт Ришининг ҳамма тери тешикларидан қизил тер бўлиб чиқди, у Гренуйга эгилди ва лабларидан ўпди.

«Энди ухла, азиз ўғлим, – деди у қаддини ростларкан. – Мен ухлагунингча қараб тураман. – У яна узоқ муддат унга сўзсиз ҳурмат билан қаради. – Сен мени жуда, жудаям бахтли қиласан».

Гренуй кулаётган одамларга ўхшатиб лабларининг четини бир оз қийшайтирди. Кейин кўзларини юмди. Ухлаётган одамлар каби нафасини тинчлантириб ва чуқурлаштириб бир оз вақт кутди. У юзида Ришининг севгили нигоҳини ҳис этди. Бир сафар у Ришининг яна бир бор ўпиш учун устига эгилганини ва уйғотиб қўйишдан қўрқиб бундай қила олмаганини сизди. Ниҳоят, Риши шамни ўчириб, оёқ учида юриб ётоқдан чиқиб кетди.

Гренуй уйда ва шаҳарда шовқин тингунча ётди. У ўрнидан турганда аллақачон ёруғ тушганди. Кийинди, йўлакдан жимгина ўтиб, зинадан жимгина тушди ва меҳмонхона орқали айвонга чиқди.

Бу ердан шаҳар девори ортига боқиш ва Грасс водийси қадаҳини, денгизгача тиниқ осмонни кўриш мумкин эди. Ҳозир кенгликлар узра енгил туман, ҳатто кўринмаслик бор эди ва пастдан

уфураётган ўтларнинг, дрок ва атиргулларнинг ҳиди тозалаб ювилган, оддий, шунчаки сокинлик бағишловчи бўлиб туюлди. Гренуй боғни кесиб ўтди ва девордан ошди.

Дю-Кур чегараси майдонида яна бир бор озодликка чиқишидан олдин одам ҳидлари орасидан ўтишга тўғри келди. Бутун майдон ва қир ён бағирликлари тинган урушнинг улкан манзарасини эслатарди. Минглаб маст-аласт, тананинг тунги байрами юкидан мадорсизланган одамлар ётарди, баъзилар яланғоч эди, баъзилари ярим-яланғоч ва бир парча адёл остига киргандек кийим билан чала ёпинган эди. Улардан ачиган вино, шнапс, тер ва сийдик, ичбуруғ ва куйган гўшт ҳиди анқирди. У ер-бу ерда ҳали сал олдин одамлар атрофида еб-ичиб, рақсга тушган гулхан қолдиқлари тутаб ётарди. Унда-бунда минглаб хириллашдан бирданига кимнингдир гўлдираши ёки кулгиси эшитилиб турарди. Кимдир биров ҳали ухламаган ва ҳушининг сўнгги ёлқинларини ўчираётганди. Лекин ҳеч ким ёйилиб ётган таналар узра оҳиста ва бир вақтнинг ўзида балчиқдан ўтаётгандек тез ўтиб бораётган Гренуйни пайқамади. Пайқагани ҳам танимади. У ортиқ ҳид таратмас эди. Мўъжиза ўтиб кетганди.

Майдон охиригача бораркан, у на Гренобль томонга, на Кабри томонга қайрилмади, лекин дала орқали ғарбий йўналишда бир марта ҳам ортига қарамасдан тўғри кетди. Катта ва сариқ, куйдирувчи қуёш чиққанида алақачон унинг изи ҳам йўқ эди.

Грасс аҳолиси даҳшатли бош оғриқда уйғонди. Ҳатто ичмаганлар ҳам бошида қўрғошиндай оғирлик, ошқозонда санчиқ, кўнгил айниш ва кўнгил озишни ҳис қиларди. Майдонда куп-

па-кундуз куни, барча ҳалол халойиқ орасидан камтар деҳқонлар эрлари ва болаларини излардилар, бир-бирига тамоман бегона одамлар даҳшатда муҳаббат оғушидан чиқдилар, танишлар, қўшнилар, эр-хотинлар бирданига бир-бирларининг олдида ошкора қип-яланғоч қолдилар.

Кўпларга бу ҳодиса шу қадар жирканч, шу қадар тушунарсиз ва уларнинг ахлоқий тасаввурларига умуман тўғри келмайдиган бўлиб кўриндики, улар бу воқеа юз берган ўша ондаёқ уни хотирадан ўчирдилар, шунинг учун кейин ҳам ҳақиқатдан уни эслай олмадилар. Бошқалар, ўз сезгиларини бу қадар юқоридан бошқара олмайдиганлар шунчаки эмас, иснод жуда ошкора бўлганини кўрмасликка, эшитмасликка ва ўйламасликка ҳаракат қилдилар. Кимки ўзига тегишли нарсалар ва яқинларини топган бўлса, воқеа жойидан тезроқ яширинишга ҳаракат қилдилар. Тушга яқин майдон супуриб олгандек бўшаб қолди.

Фақат оқшомга яқин шаҳардаги одамлар, ҳамма ҳам эмас, уйларида энг зарур юмушлар билангина чиқдилар. Учрашганда, улар зўрға сўрашдилар, фақат қаёқдаги нарсалар ҳақидагина гапирдилар. Кечаги воқеалар ва ўтган тун ҳақида бирор сўз ҳам эсланмади. Агар кеча ҳамма ҳали ўзини бемалол ва соғлом фикрли ҳис қилган бўлса, бугун барча уят оғушида қолганди. Грас аҳолиси ўртасида ҳеч қачон бу қадар бир-бирини яхши тушуниш бўлмаганга ўхшарди. Сокинлик ва тинчлик ҳукм сурарди.

Тўғри, баъзилар хизмат бурчи юзасидан бевосита бўлиб ўтган воқеа билан шуғулланишга мажбур бўлди. Оммавий ҳаёт анъанаси, ҳуқуқ ва тартиботнинг қатъийлиги жадал чоралар кўришни талаб қиларди. Тушдан кейиноқ Шаҳар кенга-

ши йиғилди. Жаноблар, жумладан, Иккинчи Элчи ҳам, жимгина қучоқлашдилар, худди бу сирли хатти-ҳаракат янгидан мўътабар йиғинни таъсис қилиш учун бўлгандек. Сўнгра воқеалар, айниқса, Гренуй исми ҳақида ҳар қандай эслатмаларсиз, бир овоздан «Дю-Кур қопқаси майдонидаги қатлгоҳ ва минбарни тезлик билан олиб ташлаш, майдонни ва унинг атрофидаги топталган дала-ни илгариги саришта ҳолига келтириш»га қарор қилинди. Бунга бир юз олтмиш ливр ажратилди.

Бир вақтнинг ўзида суд мажлиси бўлиб ўтди. Бошқарма муҳокамасиз «Г. воқеаси»ни тугатилган деб ҳисоблашга, далолатномаларни ёпишга ва қайд этмасдан архивга топширишга ва Грасс худудидаги номаълум Йигирма Беш Қиз Қотилига қарши янги иш қўзғашга розилик берди. Полиция лейтенантига зудлик билан қидирувни бошлашга буйруқ берилди.

Эртасигаёқ у муваффақиятга эришди. Аниқ шубҳали ҳолатлар асосида де-ла-Лув кўчасидаги аттор-уста Доминик Дрюо ҳибсга олинди, – ахир, охир-оқибатда, барча қурбонларнинг сочлари ва қўйлаклари топилган кулба унга тегишли эди. Аввалига у ўз айбини тан олмади, лекин судьялар ўзларини адаштиришларига йўл қўймадилар. Ўн тўрт соатлик қийноқдан кейин у ҳаммасини тан олди ва ҳатто имкони бўлса, унга эртасига белгиланган қатлни тезлатишларини сўради. Эрта тонгда уни катта дабдабаларсиз қатлгоҳ ва минбарсиз, шунчаки жаллод, бир неча бошқарма аъзоси, шифокор ва роҳиб иштирокида дорга осдилар. Жони чиққандан кейин ўлим аниқланди ва қайд этилди, мурдани тезлик билан ерга кўмишга буйруқ берилди. Шундай қилиб, бу иш якунига етди.

Шаҳар бунингсиз ҳам у воқеани унутди – шунчалик унутдики, кейинги кунларда шаҳарга тушган ва шунингдек, манфур грасслик Қизлар Қотилидан хабардор бўлган меҳмонлар, бу ҳақда ахборот берувчи бирор бир ақлли инсонни топмадилар. Фақат бир неча ғарибхона аҳмоқлари, ҳаммага машҳур жиннилар, Дю-Кур майдонида бўлган, у туфайли ўз хоналарини бўшатишга мажбур бўлишган катта байрам ҳақида қандайдир бўлмағур гапларни гапирардилар.

Тез орада ҳаёт ўз изига тушиб кетди. Одамлар берилиб ишладилар ва яхши ухладилар, ўз ишлари билан шуғулландилар, ва ўзларини одоб-ахлоқли тутдилар. Илгаригидек кўплаб булоқлар ва қудуқлардан сув оқди, тор кўчаларга балчиқ лой олиб борди. Зиқна шаҳар яна қир ён бағирликларида ҳосилдор водий узра мағрур қад кўтарди. Қуёш қиздира бошлади. Тез орада май ойи келди. Атиргул терими бошланди.

ТЎРТИНЧИ ҚИСМ

51

Гренуй пиёда борарди. Ўз саёҳатининг бошидагидек, у шаҳарларни айланиб ўтар, йўллардан қочар, тонгда уйқуга ётиб, кечқурун туриб яна йўлида давом этарди. У йўлида нимаики учраса ер эди: ўтни, қўзиқоринни, гулларни, ўлик қушларни, қуртларни. У Провансни кесиб ўтди, ўғирланган қайиқда Оранждан жануброқдаги Ронадан сузиб ўтди, Ардеши оқими бўйлаб Севеннага ўтди ва кейин Алльега қараб шимолга ҳаракатланди. Овернида у Пљон-Дю-Канталга яқинлашди. Чўққи ғарбга қараб чўзилганди, юксак ой ёруғида кумушранг-кулранг кўринарди, ва Гренуй ундан келаётган совуқ шамол ҳидини олди. Лекин у ерга боргиси келмади. Унда ортиқ гордаги ёлғизликка ташналик йўқ эди. Бу тажриба аллақачон бошдан ўтказилган ва ҳаёт учун яроқли эмасди. Худди шундай, бошқа тажриба ҳам, одамлар орасидаги тажриба ҳам. У ерда ҳам, бу ерда ҳам бўғиласан. Унинг умуман яшагиси келмасди. Унинг Парижга қайтиб ўлгиси келарди. У шуни хоҳларди.

Вақт-вақти билан чўнтагига қўлини тикар ва ўз атири қуйилган кичкина шиша идишчани ушлаб қўярди. Шишача ҳали деярли тўла эди. Грассдаги чиқишда бор-йўғи бир томчи ишлатган эди, холос. Қолгани эса бутун дунёни сеҳрлашга етади. Агар у хоҳлаганида, Парижда ўнлаб эмас, балки юз минглаб одамларни ундан жунбишга келиш-

га мажбур қилиши; ёки қирол унинг оёғини ўпиши учун Версалга сайр қилишга жўнаши; папага атир сепилган хат жўнатиб, ҳамманинг олдида янги пайғамбар бўлиб пайдо бўлиши; қиролар ва императорларни Нотр-Дамда уни императорлар узра шоҳ қилиб кўтаришга; ҳатто уни ердаги Худо дейишларига мажбур қилиши мумкин эди – агар умуман Худони шоҳликка кўтариш мумкин бўлса...

Агар у хоҳласа бўлди, буларнинг ҳаммасини қилиши мумкин эди. У бунга қодир эди. У ҳокимиятни қўлда тутиб турарди. Бу ҳокимият пул ҳокимлигидан ёки зўравонлик ҳокимлигидан, ёки ўлим ҳокимлигидан кўра кучлироқ эди: кучли ҳокимият унга ўз ҳидини бера олмасди. Майлига, бутун дунё олдида атир ёрдамида Худо бўлиб бўлса-да намоён бўлади – агар ўзида ҳид йўқ экан ва шунинг орқасида ҳеч қачон кимлигини била олмас экан, бунга у тупуради: бутун дунёга, ўз-ўзига, атирига ҳам.

Сал олдин шишачани ушлаб турган қўлидан бир оз атир ҳиди келарди, ва уни бурнига яқинлаштириб ҳидлаганда, уни қайғу босди ва бир неча лаҳза тўхтаб қолди, бир жойда турар ва ҳидларди. Бу атир аслида қандай яхшилигини ҳеч ким билмайдди, ўйларди у. Барча фақат унинг таъсирига бўйсунди, холос, ҳатто бу атир, жодугарлик сеҳрига эга эканини билмайдилар. Унинг ҳақиқий гўзаллигини қадрлай оладиган ёлғиз одам – бу мен, чунки мен ўзим уни яратдим. Шу билан бирга мен – улар сеҳрлай олмайдиган ягона одамман. Мен – ягона, менинг олдимда улар кучсиз.

Ва яна бир сафар (бунда у аллақачон Бургундияда эди) ўйлади: малласоч қиз ўйнаётган богнинг тош девори ортида турганимда ва унинг ҳиди

келганида... эҳтимол, ҳатто ифорининг ваъдаси, ахир унинг кейинги ифори ҳали йўқ эди – ҳис қилганим, майдонда одамларни атиримга гарқ қилганимда улар ҳис этганига ўхшар?.. Лекин шу ондаёқ бу фикрдан воз кечди. Йўқ, бу ерда аҳмоқоналик бор. Ахир мен-ку, қизни эмас, ифориға эга бўлишни хоҳлаётганимни билардим. Бу одамлар эса мени уларни жалб қилди деб ўйлайдилар, аслида нима жалб қилгани улар учун сир бўлиб қолди.

Кейин у бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйламади, чунки умуман фикрларга берилишни ёқтирмасди; тез орада у Орлеанга етди.

У Луара орқали Сюллига йўлини бурди. Бир кундан кейин унинг бурни Париж ҳидини туйди. 1767 йилнинг 25 июнида у шаҳарга эрта тонгда, соат олтида Сен-Жак кўчасини кесиб ўтиб кириб келди.

Кун қизиб кетди, ўша йили бунақа иссиқ ҳали бўлмаганди. Гўё минглаб ёрилган фасодлардан чиқаётган минглаб турли ҳидлар ва сассиқ буглар ташқарига чиқди. Қилт этган шабада йўқ эди. Бозор расталарида кўкатлар тушгачаёқ сўлиб қолди, гўшт ва балиқлар айниб қолди. Оралиқ кўчаларда қўланса ҳид йиғилди. Ҳатто дарё бошқа оқмаётгандек тек турар ва қўланса ҳид таратаётгандек эди. Бу айни Гренуйнинг туғилган кунига тўғри келганди.

У Янги кўприк орқали ўнг қирғоққа ўтди, ундан бозорга ва Бегуноҳлар Қабристонига ўтди. О-Фер кўчаси бўйлаб жойлашган худонинг уйлари қуббаларига етганда у ерга ўтирди. Қабристон худуди унинг олдида худди вайрон қилинган уруш майдонидек ястанган эди, ташландиқ, бижғиган, қабртошлар қоқилган, бош чаноклар ва суяклар

экилган, дарахтсиз, бутасиз ва майсасиз – ўлим ахлатхонаси эди.

Атрофда бирор тирик жон йўқ эди. Мурдаларнинг қўланса ҳиди шундай оғир эдики, ҳатто гўрковлар ҳам чидамасди. Улар фақат қуёш ботгандан кейингина ярим тунгача машғалалар ёруғида эртанги кун ўликларига қабр ковлаш учун қайтардилар.

Ярим тундан сўнггина – гўрковлар аллақачон кетганди – бу ерга ҳар турли қаланғи-қасанғилар оқиб кела бошлади: ўғрилар, қотиллар, жиноятчилар, фоҳишалар, қочоқлар, ёшига етмаган жиноятчилар. Овқат тайёрлаш ва қўланса ҳидни камайтириш учун кичик гулхан ёқдилар.

Гренуй қуббалар тагидан чиққанида ва бу одамлар оломонига қўшилганида улар аввалига унга эътибор қилмадилар. У қаршиликсиз худди ўшаларнинг биридек гулханларига бора олди. Кейинроқ бу уларда руҳ билан ёки фаришта билан алоқада бўлгандек фикрни қатъийлаштирди. Бўлмаса улар бегонанинг яқинлашувига жуда эҳтиёткор муносабатда бўлишарди.

Лекин ҳаворанг куртқадаги бу кичкина одам бирданига худди ердан чиққандек қопқоғи очиқ шишачани қўлида ушлаб улар орасида пайдо бўлиб қолди. Уларнинг ҳаммаси эслаши мумкин бўлган биринчи нарса шу эди. Кейин у ҳамма ёғига, бошдан-оёғигача шишачанинг ичидагини бори-ни сепди ва бирданига ёлқинланаётган оловдек гўзаллик ёғдусини соча бошлади.

Бир лаҳзага улар чуқур ҳурмат ва ҳайратдан сакраб тушдилар. Лекин шу заҳотиёқ ҳис этдиларки, гўё унга тўда бўлиб ташлангандек сакрадилар, уларнинг ҳурмати иштиёққа айланди, ҳайрати – ҳаяжонга. Бу фаришта-одам уларни

ўзига тортарди. Ундан қутурган тўлқинли оқим келарди. Бирон-бир одам дош беролмасди, бунинг устига бирор киши тийилишни истамасди, негаки бу оқимни таратаётган, уларни қизиқтираётган нарсa ўзига қараб тортарди, у куч эди, соф маънода куч эди.

Улар, йигирма-ўттиз чоғли одам, Гренуйни халқа бўлиб ўраб олдилар, бу доирани борган сари кучлироқ ва кучлироқ торайтириб бордилар. Тез орада доира уларнинг ҳаммасини сиғдира олмай қолди, улар бир-бирини туртиб, итариб, сиқиб чиқара бошладилар, ҳар бири иложи борича марказга яқин бўлишни истарди.

Кейин эса уларнинг ихтиёрлари қўлдан кетди ва доира тарқалди. Улар бу фариштага интилдилар, устига ташландилар, уни ерга йиқитдилар. Ҳар бири уни ушлаб кўришни, ундан бирор парча, патми, қанотми, унинг сеҳрли олови учқуниданми узиб олишни истарди. Улар унинг кийимлари, сочлари, танасидан терисини узиб олдилар, юлдилар, йиртдилар, унинг устига шоқолдек ташланиб тирноқлари ва тишларини танасига ботирдилар.

Лекин ахир инсон танаси мустаҳкамлиги билан фарқ қилади, уни осонгина парчалаб бўлмайди; жиноятчини қўл, оёқ, бошини узганларида ҳам ҳатто отлар уни бор кучи билан тортишига тўғри келади. Ва мана, мушакларни бурдалаб пичоқлар ярқиради, болталар ҳам, қиличлар ҳам ҳуштак чалиб суякларни гижирлатиб майдалаб бўғинларга тушди. Қисқа вақт ичида фаришта ўттиз қисмга бўлинган эди ва бу ёввойи тўданинг ҳар бир аъзоси ўзига улуш олганди, бир чеккага қочиб бориб, шоша-пиша очофатлик билан уни еб

битирди. Ярим соатдан кейин Жан-Батист Гренуйнинг охирги суягигача ер юзидан йўқ бўлди.

Бу одамхўрлар еб бўлгач, яна гулхан атрофида тўпланишди, улардан ҳеч бири бирор сўз айтмади. Кимнингдир егани оғзига қайтиб, кимдир суяк туфлади, тилини тақиллатди, оёғи билан ҳаворанг куртка парчасини оловга ташлади. Уларнинг ҳаммасига бир оз ноқулай бўлди ва бир-бирларига қарашни истамадилар. Уларнинг ҳар бири, аёлми, эркакми, аллақачон қотиллик ёки бошқа қандайдир қинғир жиноятни қилиб бўлганди. Лекин одам ейиш-чи? Бундай даҳшатли ишни улар ҳеч қачон, ҳеч нарса учун қилмасдим, деб ўйлардилар. Барибир ҳам бу нарсани қандай енгил бажарганларига ҳайратланардилар, яна шунга ҳайрон эдиларки, қанча ноқулай бўлса-да, улар озгина бўлса-да, виждон азобини ҳис қилмадилар. Аксинча! Гарчи қоринларида бир қадар оғирлик сезсалар-да, юраклари аниқ енгил тортди. Ва уларнинг юзида қизларга хос, бахтнинг нозик жилоси балқиди. Балки, шунинг учун улар нигоҳини кўтариб бир-бирларига қарашга чўчигандирлар.

Улар барибир буни аввалига яширинча, кейин эса мутлақо ошкора қилишга қарор қилганларида, ўз истехзоларини яшира олмадилар. Улар ҳаддан ташқари мағрур эдилар. Улар биринчи марта ниманидир муҳаббат билан бажаргандилар.

МОНДАРИЖА

Сўзбоши. Гулбаҳор Саидганиева.....	3
БИРИНЧИ ҚИСМ	10
ИККИНЧИ ҚИСМ	143
УЧИНЧИ ҚИСМ	199
ТЎРТИНЧИ ҚИСМ	297

Адабий-бадгий нашр

ПАТРИК ЗЮСКИНД

ИФОР

Бир маҳкум қиссаси

Муҳаррирлар

Манзар АБДУЛХАЙР

Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадий муҳаррир

Дилфуза САЛИХОДЖАЕВА

Мусахҳиҳ

Умар ҚОДИРОВ

Компьютерда саҳифаловчи

Дилдора ЖЎРАБЕКОВА

Техник муҳаррир

Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АІ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишга 18.09.2019 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табағи 9,5. Шартли босма табағи 15,96.

Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғоз.

Адади 10000 (I завод 3000) нусха. Буюртма № 229.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими: (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.

Маркетинг бўлими: (98) 128-78-43; (93) 397-10-87;

факс: (71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

Патрик ЗЮСКИНД

Немис ёзувчиси ва киносценаристи. У Германиянинг Амбах шахрида тугилган. 1974 йилдан сценарийлар ёза бошлаган. Бир актли монолог тарзида ёзилган “Контрабас” номли биринчи асаридан кейинок ёзувчи муваффақият қозонди.

1985 йилда яратилган “Ифор” романи ёзувчини жаҳонга танитди. Патрик Зюскинд замонавий Олмония адабиётининг энг машҳур ёзувчиларидан бирига айланди. Роман илк марта 1985 йилда Швейцарияда чоп этилган. Бугунги кунда у Ремарк замонидан бери немис тилида ёзилган энг машҳур романлардан бири ҳисобланади. Асар жаҳоннинг 40 дан ортиқ тилларига таржима қилинган.

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

www.book.uz
Онлайн китоб дукони

ISBN 978-9943-20-566-6

9 789943 205666